

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 7
Issue 1
March 2023
ISSN 2587-2621

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 7
Issue 1
March
2023

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanan akademik, hakemli ve uluslararası dergidir.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Strategic and Social Researches (SSAD) is an academic, refereed and international journal published electronically three times a year (March-July-November). Linguistic, scientific and legal responsibility of the articles published in the SSAD belongs to the authors, and the publication rights belong to the SSAD.

Articles may not be published or reproduced in whole or in part in any way without the written permission of the publisher.

The Editorial Board is free to publish or not publish the articles submitted to the journal.

Works sent to the journal are not returned.

Journal of Strategic and Social Researches indexed by

International Scientific Indexing, EBSCO, ResearchBib, I2OR, Google Scholar, ISAM, ESJI, ROAD, Crossref, Maktaba, Academic Journal Index, Sobiad

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Sayı 1, Mart 2023 / Vol 7, Issue 1, March 2023

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editörler | Editors

Doç. Dr. Sibel AKOVA Yalova Üniversitesi

Dr. Öğr. Görevlisi M. Abdullah KÜNDEYİ Afyon Kocatepe Üniversitesi

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Sayı 1, Mart 2023 / Vol 7, Issue 1, March 2023

Alan Editörleri/Field Editors

İktisadi ve İdari Bilimler

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi Türkiye)

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tuncay GÜLOĞLU (Prof. Dr. Yalova Üniversitesi Türkiye)

Makro Ekonomi

Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Sumgayit Devlet Üniversitesi-Azerbaycan)

İşletme

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi-Türkiye)

Uluslararası İlişkiler

Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU (Doç. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Türkiye)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Gökmen KANTAR (Dr. Öğr. Üyesi Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Türkiye)

Sosyoloji

Ümit AKCA (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi-Türkiye)

Felsefe

Süleyman Ertan TAĞMAN (Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türkiye)

Sanat Tarihi-Arkeoloji-Mimari

Abdullah Şevki DUYMAZ (Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Türkiye)

İletişim

Burhanettin Aykut ARIKAN (Prof. Dr. Türk Alman Üniversitesi -Türkiye)

Eğitim Bilimleri

Said TAŞ (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi -Türkiye)

Tarih

Gürsoy ŞAHİN (Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Türkiye)

Coğrafya

Erkan YILMAZ (Doç. Dr. Ankara Üniversitesi- Türkiye)

Türk Dili ve Edebiyatı

Abdülkadir EMEKSİZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi- Türkiye)

Yazı İşleri | Editorial Office

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor

MA. Fatma Zehra KÜNDEYİ
Afyon Kocatepe Üniversitesi

MA. Birgül YILMAZ

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr. Dmitar TASIĆ
Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove, Çek Cumhuriyeti

MA. Umut Sergen DAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Mizanpaj Editörü | Layout Editor

Doğukan Celal ÇETİN

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Amira TURBIĆ-HADŽAGIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna - Hersek)

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)

Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)

Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)

Doç. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Memli KRASNİQİ (Priştina Üniversitesi - Kosova)

Doç. Dr. Mirza DZANIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)

Doç. Dr. Nurhodja AKBULAEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)

Sekreteryâ | Secretary

MA. Ali Rıza BİLGİN (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

- Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Alparslan DEMİR (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fulya YÜKSEL ŞAHİN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. İlhan TOMANBAY (İstinye Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat AKÇAKAYA (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Peyami ÇARIKÇIOĞLU (İstanbul Kültür Üniversitesi)
- Prof. Dr. Seval ERDEN ÇINAR (Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Şenay GÜNGÖR (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Volkan ALPTEKİN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
- Doç. Dr. Alparslan ÖZMEN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Zeki Atıl BULUT (Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Doç. Dr. Burcu MUCAN ÖZCAN (Manisa Celâl Bayar Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sedat AKKURNAZ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
- Doç. Dr. Emre TAŞTEMÜR (Uşak Üniversitesi)
- Doç. Dr. Onur Kemal YILMAZ (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
- Doç. Dr. Meral TİMURTURKAN (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
- Doç. Dr. Emine ÇELİKSOY (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Sezer OĞUZHAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Çağla KAYA İLHAN (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Ela ÇOLPAN NART (Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Sema MERCANOĞLU ERİN (Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Cihan AKKAYA (Karabük Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Gör. Fatih ADIGÜZEL (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Dış Temsilcilikler | Country Representatives

Almanya: Uğur Berk KALELİOĞLU (M.A. Duisburg-Essen Üniversitesi)

Azerbaycan: Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Azerbaycan Sumgayıt Devlet Üniversitesi)

Bosna Hersek: Amira Turbic HADZAGIC (Prof. Dr. Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi)

Gürcistan: Valery MODEBADZE (Prof. Dr. Saint Andrew the First Called University)

Togo: Tete Jean Philippe GUNN (Ph. D.)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Yeliz YAPICIOĞLU AYAZ & Pınar AYTEKİN

KOOPERATİFLERİN TANINIRLIĞINDA WEB SİTELERİNİN YERİ:
KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Place of Websites for the Recognition of Cooperatives: A Comparative Evaluation

ss. 1-15

İsa YEŞİLDAĞ

SOSYAL ZEKÂ VE İNSAN İLİŞKİLERİNDE GÜVEN UNSURU

Social Intelligence and Factor of Trust in Human Relationship

ss. 17-33

Hayriye BAŞCI NUR & Mesut ÇALBÖRÜ

TÜRKİYE'DE SEKTÖRLERİN DIŞ TİCARET VE İSTİHDAMDAKİ YERİ: TÜRKİYE
OTOMOTİV SEKTÖRÜ ANALİZİ

The Place of Sectors in Foreign Trade and Employment in Turkey: Analysis of Turkish
Automotive Sector

ss. 35-53

Barış Yiğit DEMİRAL & Fuat ÖZ

CİNSİYET KİMLİĞİNİN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINA ETKİSİNDE TOPLUMSAL ROL
ALGISININ ARACILIK ROLÜ

The Mediating Role Of Social Role Perception In The Effect Of Gender Identity On Consumer
Behavior

ss. 55-69

İlker YİĞİT & Ziya Çağrı YAZGAN

XVI. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE TOSYA ŞEHİRİ VE KIRSALINDA SU DEĞİRMENLERİ:
TESPİT, SÜREÇ VE DEĞİŞİM

XVI. Watermills in Tosya City and Countryside from the Century to the Present: Identification,
Process and Change

ss. 71-95

Ayşegül SOSLU

ON THE USE OF ROMAN IMPERIAL PERIOD GLASS RODS IN COSMETICS:
ALTERNATIVE APPROACHES TO GENERAL UNDERSTANDING IN THE LIGHT OF
ARCHAEOLOGICAL DATA

Makale Adı Roma İmparatorluk Dönemi Cam Çubuklarının Kozmetik Alanda Kullanımı
Üzerine: Arkeolojik Veriler Işığında Genel Anlayışa Alternatif Yaklaşımlar

ss. 97-118

Tuğçe TUNCA & Gönül DEMEZ

ANTALYA'DA DENETİMLİ SERBESTLİK: KAMU HİZMETİ CEZASI ALTINDAKİ
YÜKÜMLÜLERİN KENT DENEYİMLERİ

Probation in Antalya: Urban Experiences of Convicts Under Community Service

ss. 119-136

S. Armağan KÖSEOĞLU

BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK ÇOCUK RESMİ VE ÖZELLİKLERİ

Child Drawings as a Communication Tool and Its Features

ss. 137-145

Hande AYHAN GÖKÇEK

NEOLİBERAL İKTİSAT POLİTİKALARI VE 1980-1989 YILLARI ARASINDA TÜRK
EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜŞÜNÜN ALTI FAKTÖR ALTINDA İNCELENMESİ
VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Neoliberal Economic Policies and the Examination and Evaluation of the General Outlook of
the Turkish Economy Between 1980-1989 Under Six Factors

ss. 147-161

Mehmet Akif ÖZER & Meryem KARTAL

DEVLETİN KÖKENİNE YÖNELİK İRADE VE OLGU KURAMLARINA DAİR
DEĞERLENDİRMELER

Evaluations of Will and Fact Theories Regarding the Origin of the State

ss. 163-184

M. Gökçen DAŞ DARICI

OSMANLI İSTİHBARATI HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

A Bibliographic Essay on Ottoman Intelligence

ss. 185-200

Beste DEMİR

**SOSYAL HİZMETİN KURUMSALLAŞMASINDA KADIN KİMLİĞİ BAĞLAMINDA
İDEOLOJİK SEMBOLLER**

Ideological Symbols in The Context of Women's Identity in the Institutionalization of Social
Work

ss. 201-212

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 24.09.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.12.2022

DOI: 10.30692/sisad.1178098

KOOPERATİFLERİN TANINIRLIĞINDA WEB SİTELERİNİN YERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Place of Websites for the Recognition of Cooperatives: A Comparative Evaluation

Yeliz YAPICIOĞLU AYAZ

Dr.

Reklamcılık

ORCID ID: 0000-0002-4488-9759

yeliz.yapicioglu@gmail.com

Pınar AYTEKİN

Doç. Dr.

İzmir Demokrasi Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,

ORCID ID: 0000-0003-4313-1927

pinar.aytekin@idu.edu.tr

Atf/Citation: Yeliz Yapıcıoğlu Ayaz & Pınar Aytekin (2023), "Kooperatiflerin Tanınırlığında Web Sitelerinin Yeri: Karşılaştırılmalı Bir Değerlendirme", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023, s.1-15.

Öz: Kooperatifler, belirli bir alanda faaliyet göstermek amacı ile bir araya gelmiş olan üyelerin işbirliği çerçevesinde oluşturdukları topluluklardır. Bu topluluklar, ürünlerin belirli bir standart çerçevesinde üretimini sağlarken toplumların ekonomik anlamda kazanımlar elde etmesi noktasında da ön plana çıkmaktadırlar. Günümüzde, tüketiciler çeşitli markalarla karşılaşmaktadırlar; ancak bu çeşitlilik, tüketicilerin marka seçimini de zorlaştırmaktadır. Çünkü sağlıklı, organik, doğal ve tarıma dayalı ürünlerin üretildiği marka sayısı oldukça azdır. Tüketiciler üzerinde güven oluşturan markaların belirli bir kısmı kooperatifler tarafından sunulan markaları içermektedir. Çalışmada, Türkiye’de ön plana çıkan çeşitli sektörlerde faaliyette bulunan 11 kooperatifin web siteleri incelenmiş ve belirlenen kategoriler çerçevesinde içerik analizi yöntemi kullanılarak karşılaştırma yapılmıştır. Bu kategoriler; "Web sitesi kullanım kolaylığı", "Kurum tanıtım bilgileri", "Kurum kimliği", Kurum iletişim bilgileri", "Kooperatif-medya ilişkileri", "Ürünler-Hizmetler", "Tüketici yardımı", "Pazarlama kategorisi", "Reklam değişkenleri", "Sosyal medya platformları" şeklindedir. Çalışma kapsamında, incelenen web sayfalarının bu kategoriler doğrultusunda benzer ve farklı yönlerinin belirlenmesiyle kooperatiflerin web sitelerini pazarlama iletişimi açısından nasıl kullandıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatif, Kooperatif Markası, Reklam, Web Sitesi, İçerik Analizi.

Abstract: Cooperatives are communities that members come together in a particular area for the purpose of getting into the act. These communities not only provide specific standards for the production of goods but also they come to the forefront of gaining economic achievement of societies. Today, consumers encounter different kinds of brands but these diversities cause choosing brands by consumers. Because healthy, organic, natural and agriculture-based brands are fewer. Some of the brands, which are seen as confidential by consumers, are presented by cooperatives. In this study, the websites of eleven cooperatives were studied in Turkey and compared with the use of content analysis under category identification. These categories are “Websites’ ease of use”, “Services-Products”, “Consumer assistance”, “Marketing category”, “Advertisement variables”, “Social media platforms”. According to the study, similar and different aspects of websites are specified within the scope of categories and tried to identify how cooperatives used their websites in terms of marketing communication.

Keywords: Cooperative, Cooperative Brand, Website, Advertisement, Content Analysis.

GİRİŞ

Kooperatif kavramı belirli hedefleri olan bireylerin bir arada ekonomik işbirliği yaparak oluşturdukları yapıları ifade etmektedir. Kooperatifler; Oğuz ve Mete (2017) tarafından, ‘*Tüzel kişiliği olan, ortaklarının belirli ekonomik faaliyetlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçları işgücü ve parasal katkılarıyla yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp koruma amacı güden, gerçek ve/veya tüzel kişiler tarafından kurulan, değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklar*’ olarak tanımlanırken; Salman vd. (2015) tarafından küçük ve bağımsız bireylerin güvenle iş kolaylaştırmayla amaç birliğiyle demokratik birliktelikle ve adil paylaşım ile büyük bir örgüt oluşturma girişimi olarak ifade edilmiştir.

Kooperatifler üyelerinin gelirlerini maksimize ederler; fakat yatırılan malların alımı ya da satımını sağlamak üzere tasarlanan yapılar değildir. Birçok kooperatif kendilerini net ve güvenilir bir şekilde tanımlamak ve bu tanımlama içerisinde kendilerinin ne yaptıkları, neden var oldukları, nerede buldukları ile ilgili bilgileri bir ya da iki kelime ile ifade etmeye çalışmaktadırlar (Reynolds, 2011, s.32). Kooperatiflerin pazarda ve ekonomide önem taşıyan yapılar olarak yer aldığı görülmektedir. “*Mal ve hizmetlerin üretiminde ve sunumunda, ortakların pazarlık gücünü arttırmada, piyasanın işleyişini ve yapısını düzenlemede kooperatifler önemli görevler üstlenmektedirler*” (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012). Williamson (2002), kooperatiflerin diğer ekonomik örgütlerin yönetim yapılarından farklı olarak, üretim işlevlerini geleneksel çerçevede içerisinde bilimi kullanarak gerçekleştirdiklerinin altını çizmiştir.

Kooperatifler, toplumun gıda ürünleri konusunda güven duygusunun zedelenmesi ile oluşan problemleri çözüme getirebilmek amacıyla üretime geçmeye başlamış kurumlardır (Şahin, 2018, s.71). Kooperatiflerin kendi içerisinde belirli alanlarda sınıflandıkları görülmektedir. Buna göre, tarım dışı ve tarımsal kooperatiflerin yer aldığı görülmektedir. Tarım dışı kooperatifler kendi içlerinde; Tüketim Kooperatifleri, Konut Kooperatifleri ve Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet ve Kredi Kooperatifleri şeklinde, tarımsal kooperatifler ise Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri şeklinde ayrılmaktadır (Alagöz, Karabıyık ve Yılmaz, 2018, s.51).

Kooperatifler; 1980’li yıllardan sonraki dönemde oluşmaya başlamış özel sektör ve devletin dışında bir alternatif olarak ön plana çıkmışlardır (Gülbahar, 2019, s.99). 1990’lı yıllarda ise ortak girişimcilerin ve kolektif şirketlerin pazarda kapasitelerini artırarak güç kazanmaya başlamaları ile yeniden bir oluşum içerisinde girmeye başlamışlardır (Haseki vd. 2021, s.390). Kooperatifler, Dünya’da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yer almaya başlamışlardır (Çıkmın ve Karacan, 1994, s.43-44). Dünya tarımında kooperatifçilik, tarımın gelişmesinde ve yönlendirilmesinde, girdi temininde, ürün pazarlamasında ve kırsal kalkınmanın sağlanmasında son derece önemli roller üstlenmektedir (Armbruster, 2010). Türkiye’de ise kooperatifçiliğin oluşum süreçlerinin Osmanlı dönemine kadar dayandığı bilinmektedir. Kooperatiflerin Osmanlı döneminde genel olarak devletin önde gelen aydınları ve devlet adamları tarafından yürütülmeye çalışıldığı görülmüştür. O dönemde yabancı sermayeye karşı önlem ve tedbirleri

almak amacıyla kooperatifler ön plana çıkmışlardır (Alkan, 1998, s.48-49). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde devletin kooperatifleri desteklediği görülmüştür. 1926, 1935 ve 1969 yıllarında çıkarılan kanunlar kooperatifçiliğin temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır (Bilgin, 2005, s.18-19). 1982 Anayasası'nın 171. maddesine göre, “Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır” (Ürper, 1985, s.29). Bu kapsamda, Türkiye’de kooperatif faaliyetlerinin yapılandırılmasının temelinde kanunların önemli bir payı olmakla birlikte kooperatifçiliğin oluşumunun belirli aşamalardan geçtiği görülmektedir. Akar ve diğerlerine (2015) göre, Türkiye’de kooperatifleşmeyi zorunlu hale getiren nedenlerin biri de üretici ile tüketici arasındaki fiyat makasının en aza indirilmesi zorunluluğudur.

Kooperatifçiliğin desteklenmesi ile birlikte, çeşitli sektörlerde kooperatif markalı ürünlerin oluşum süreci de hızlanmaya başlamıştır. Tüketicilerin pazarda karşılaşmış oldukları ürünler içerisinde, kooperatif markalı ürünlerin daha sağlıklı, toplum ve çevreye zarar vermeyen, doğal içerikli olarak algılandıkları ve tüketiciler tarafından daha güvenilir buldukları görülmektedir. Everest, Niyaz ve Tan’a göre (2018), tüketicilerin kooperatif markalı ürünleri tercih etmelerindeki en etkili faktör, onların bu ürünleri diğer markalı ürünlere göre daha kaliteli bulmalarıdır. Bu da tüketicilerin kooperatiflere karşı algılarının olumlu olduğunu göstermektedir.

Günümüzde kooperatif markaları tüketicilerin dikkatini çekmeye başlamıştır; ancak çoğu tüketici kooperatif markaları hakkında yeterli bilgiye sahip değildir ya da tanınmış bir markanın kooperatif markası olduğunu bilmemektedir (Baş ve Göral, 2018, s.856). Bu nedenle kooperatif markalarının tüketiciye ulaşma, kendileri tanıtmaya ve bilinirliklerini arttırma noktasında uygulayacakları iletişim stratejileri oldukça önem arz etmektedir. İnternet ortamında kişi kendisini ilgilendiren, merak duyduğu ya da ihtiyaç ve isteklerine uygun mesajları seçmektedir. Firmaların bu kişilere ulaşabilmeleri için karşılıklı ilişki kurma imkânı sağlayan etkileşimli bir iletişim modeli kullanmaları başarı şanslarını arttırabilmektedir (Yayınoglu, Sayimer ve Arda, 2007, s.134).

Kooperatif markalarının tanınırlık ve bilinirliklerini arttırmak açısından reklam ve halkla ilişkiler gibi çeşitli pazarlama iletişimi çalışmaları organize edilebilmektedir. Ancak markaların kurumsal tanınırlığı noktasında geniş bir bilgi ağına ulaşma imkânı sağlayan platformlar olarak web siteleri, markalar ve tüketiciler arasında iletişim köprüsünü kurma sürecinde kritik bir öneme sahiptir. Günümüzde kurumsal web sitelerinin bir kuruluşun, markanın ya da ürünün tanıtımında en güçlü araçlardan biri haline dönüştüğü görülmektedir (Ovalı, 2021, s.77). Buna ek olarak, kurumsal web siteleri tüketicilerle doğru bir iletişim kurma ve karşılıklı etkileşim sağlama açısından önemli ve etkili bir aracı görevini de görmektedir. Buna göre doğru hazırlanan bir web sitesi aracılığı ile tüketicilerin kooperatif markalar ile ilgili detaylı bilgilere ulaşmaları, markayı tanımaları, markanın sağladığı avantajları öğrenmeleri ve gelişmeleri takip etmeleri sağlanabilmekte, böylece bu markalarla ilgili yeterli bilgiye sahip olmayan bu markaları yeterince tanımayan tüketicilere ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Kooperatiflerin birçoğu iş ve istihdam sağlamada ve mali kaynak yaratmada öncü olmuştur. İmece usulünü kooperatifçiliğe dönüştüren köyler kalkınmaya başlamıştır. Çiftçilik bilgiye dayalı olunca köylü de kalkınmıştır. Köy kooperatifçiliği kalkınma için en önemli mihenk taşı olmuş elbirliğini güce çevirmiştir. Kooperatifleşme daha sonra gelişerek; Çukobirlik, Fiskobirlik, Tarış, Antbirlik, Köy-Koop, Pankobirlik, Meysu, Trakya Birlik, Marmarabirlik, Gülbirlik, Orkoop gibi büyük kooperatif birlikleri kurulmuştur (Tosun, 2020). Çalışmanın amacı, Türkiye’de yer alan bu önemli 11 kooperatife ait web sitelerini içerik ve biçim özellikleri açısından ele almak ve bu web sitelerinin aralarındaki benzer ve farklı yönleri ortaya koymaktır.

Çalışma kapsamında; web sitelerine yönelik araştırmalarda (Çiçek, Demirel ve Onat, 2010; Yeygel, 2005; Usta, 2005; Uğurluoğlu, 2009; Marangoz, Yeşildağ ve Saltık, 2012; Uluçay, 2017; Tarhan, 2007; Yurdakul ve Öksüz, 2007; Koç, 2015; Yurdakul ve Çoşkun, 2009; Sarıtaş, 2016; İplikçi ve Batu, 2018; Kılınç ve Akyol, 2019; Bayraktar, 2020; Ateş ve Boz, 2015; Mert, 2019; Çetin ve Şahingöz, 2019; Çalışır, 2015; Özdemir ve Yamanoglu, 2010; Duygun ve Alnıpak, 2017) kullanılan kategoriler incelenmiş, hem bu kategorilerden yararlanılarak hem de araştırma sorularından yola çıkılarak “Web sitesi kullanım kolaylığı”, “Kurum tanıtım bilgileri”, “Kurum kimliği”, Kurum iletişim bilgileri”, “Kooperatif-medya ilişkileri”, “Ürünler-Hizmetler”, “Tüketici yardımı”, “Pazarlama kategorisi”, “Reklam değişkenleri” ve “Sosyal medya platformları” şeklinde kategoriler belirlenmiştir. Belirlenen bu kategoriler çerçevesinde 11 kooperatife ait web siteleri, 01.07.2021-01.09.2021 tarihleri arasında incelenerek içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi nitel bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırmalar kendi içerisinde çok fazla sayıda uygulanabilmekte ve farklı analizler çerçevesinde yürütülebilmektedir. Nitel araştırma; karmaşık, değişken, tartışmalı birçok yöntem ve araştırmayı kapsamaktadır. Nitel araştırma, dolayısıyla tek bir varlığı değil, devasa bir çeşitliliği kapsayan şemsiye bir terimdir (Punch, 2014, s.132). İçerik analizi; “bir veya birçok metnin içindeki sözcüklerin, kavramların, temaların, deyimlerin, karakterlerin veya cümlelerin varlıklarını belirlemek ve onları sayıya dökmek için kullanılmaktadır” (Kızıltepe, 2015, s.253). Araştırma sorularına aşağıda yer verilmiştir:

- Kooperatiflere ait web sitelerinin kullanım kolaylığı nasıldır?
- Kooperatifler hangi bilgiler çerçevesinde tanıtılmaktadır?
- Kooperatiflerin kurum kimliği ile ilgili hangi bilgilere yer verilmektedir?
- Kooperatiflerin hangi iletişim bilgilerine yer verilmektedir?
- Kooperatiflerin medya ilişkilerine yönelik hangi bilgilere yer verilmektedir?
- Kooperatiflere ait ürünler ve hizmetler hakkında hangi bilgiler yer almaktadır?
- Tüketicilere yardım konusunda ne gibi bilgilere yer verilmektedir?
- Web sitelerinde pazarlama kategorisine yönelik hangi bilgiler yer almaktadır?
- Web sitelerinde reklam değişkenlerine yönelik hangi unsurlara yer verilmektedir?
- Kooperatifler hangi sosyal medya platformlarında yer almaktadırlar?

Bulgular

Aşağıda; “Web sitesi kullanım kolaylığı”, “Kurum tanıtım bilgileri”, “Kurum kimliği”, Kurum iletişim bilgileri”, “Kooperatif-medya ilişkileri”, “Ürünler-Hizmetler”, “Tüketici yardımı”, “Pazarlama kategorisi”, “Reklam değişkenleri” ve “Sosyal medya platformları” şeklinde belirlenen kategoriler çerçevesinde incelenen 11 kooperatife ait web sitesinin içerik analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Web Sitesi Kullanım Kolaylığı

İşaretler: + var, evet - yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- birlik	Köy- Koop	Panko- birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gülbirlik	Orkoop
Font Kullanımı ve Rahat Okunabilirlik	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ana Sayfanın Sadeliği	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	-
Ana Sayfadan Diğer Linklere Erişim	+	-	-	+	+	+	+	+	+	-	+
Sayfalar Arası Geçiş	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sayfada Renk Kullanımı	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+

Site İçi Arama	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-
Son Güncelleme Tarihi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dil Seçimi	-	+	-	-	-	+	-	+	+	*İngilizce haricinde Fransızca ve Almanca seçenekleri mevcut	+

Tablo 1’de; kooperatiflere ait web siteleri, “Kullanım Kolaylığı” kategorisi kapsamında 8 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir: 1. maddeye göre, 11 kooperatife ait web sitesinde font kullanıldığı ve kullanılan bu fontun rahat bir şekilde okunabilir olduğu; 2. maddeye göre, Antbirlik ve Orkoop kooperatiflerinin web sitelerinin sade olmadığı ve web sitesinin girişinde yer alan ana başlıkların ve fotoğrafların düzenli bir yapıda olmadığı; 3. maddeye göre, Fiskobirlik, Tariş Zeytinyağı ve Orkoop’un web sitelerinde link yer almadığı için linklere erişimin olmadığı; 4. maddeye göre, her bir kooperatifin web sitesinin içeriğinde yer alan sayfalar arasındaki erişimde bir sorun yaşanmadığı; 5. maddeye göre, Çukobirlik’in yeşili, Fiskobirlik’in yeşil ve beyazı, Tariş’in beyazı, Antbirlik’in renk yerine bitki resmini, Köy-Koop’un yeşil ve beyazı, Pankobirlik’in gri ve beyazı, Meysu’nun beyazı, Trakya Birlik’in beyaz, yeşil ve sarıyı, Gülbirlik’in yeşilin açık ve koyulu tonlarını, Orkoop’un beyazı kullandığı; 6. maddeye göre, “Site İçi Arama” sekmesinin Tariş, Köykoop, Trakya Birlik ve Marmarabirlik kooperatiflerinin web sitelerinde yer aldığı; 7. maddeye göre, “Son güncelleme tarihi” sekmesinin hiçbir kooperatifin sayfasında yer almadığı, 8. maddeye göre, “Dil seçimi” sekmesinde Fiskobirlik, Pankobirlik, Trakya Birlik, Marmarabirlik ve Orkoop’un Türkçe haricinde İngilizce seçeneğini de sunduğu, Gülbirlik’in web sitesinde ise Fransızca ve Almanca dil seçeneklerinin de yer aldığı gözlenmiştir.

Tablo 2. Kurum Tanıtım Bilgileri

İşaretler: + var, evet - yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- birlik	Köy- Koop	Panko- birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gül- birlik	Orkoop
Hakkımızda	-	+	+	-	+	-	+ (*Biz Kimiz)	-	-	+	+
Tarihçe	+	+	-	+	-	+	+ (*Şirket Geçmişi)	+	+	-	-
Politikalar	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Hizmetler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yönetim	+	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+
Organizasyon Örgüt Şeması	*Kuruluş şeması olarak yer alıyor.	-	-	+	-	+	-	-	-	-	+
Faaliyet Alanları	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
Duyurular	+	+	+	+	+	-	*Bizden Haberler	+	-	-	*Bizden Haberler
Fotoğraflar/ Galeri	-	+	-	+(*Videolar yer alıyor)	+	+	-	+	+	-	+

Tablo 2’de, kooperatiflere ait web siteleri, “İşletme Tanıtım Bilgileri” kategorisi kapsamında 9 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir: 1. maddeye göre, ‘Hakkımızda’ sekmesinin Fiskobirlik, Tariş zeytinyağı, Köy-Koop, Gülbirlik ve Orkoop’ta yer aldığı ancak bu bölümün Meysu’nun web sitesinde “Biz Kimiz” sekmesi altında bulunduğu; 2. maddeye göre, “Tarihçe” sekmesinin Çukobirlik, Fiskobirlik, Antbirlik, Pankobirlik, Trakya Birlik ve Marmarabirlik’in web sayfalarında bulunduğu, Meysu’nun web sayfasında ise tarihçe bilgisinin, “Şirket geçmişi” sekmesi içerisinde yer aldığı; 3. maddeye göre, “Politikalar” ve 4. maddeye göre ise “Hizmetler” sekmesinin hiçbir kooperatifin web sitesinde bulunmadığı; 5. maddeye göre, “Yönetim” sekmesinin Çukobirlik ve Pankobirlik’te “Yönetim ve Denetim Kurulu”; Trakyabirlik, Marmarabirlik, Gülbirlik ve Orkoop’un web sitelerinde ise ‘Yönetim’ sekmesi

altında bulunduğu, Antbirlik'te “Başkanlarımız” sekmesi altında yer aldığı, diğer kooperatiflerin web sitelerinde ise bu sekmenin bulunmadığı; 6. maddeye göre, “Organizasyon Şeması”nın Antbirlik, Pankobirlik ve Orkoop kooperatiflerde bulunduğu, Çukobirlik'in web sitesinde ise bu sekmenin “Kuruluş Şeması” şeklinde yer aldığı; 7. maddeye göre, “Faaliyet Alanları”nın Çukobirlik'in web sitesinde “Faaliyetlerimiz” ve Köy-Koop'un web sitesinde “Faaliyet Alanlarımız” şeklinde yer aldığı; 8. maddeye göre, “Duyurular” kısmının Fiskobirlik, Antbirlik Köy-Koop, Çukobirlik ve Tariş'in web sitelerinde bulunduğu, Meysu ve Orkoop'un web sitesinde ise bu sekmenin “Bizden Haberler” ve başlığıyla yer aldığı; 9. maddeye göre, “Fotoğraflar/Galeri” sekmesinin Köy-Koop, Trakya Birlik, Fiskobirlik, Pankobirlik, Marmarabirlik ve Orkoop'un web sitelerinde yer aldığı, Antbirlik'in web sitesinde ise videoların bulunduğu görülmüştür.

Tablo 3. Kurum Kimliği

İşaretler: +var, evet -yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- birlik	Köy- Koop	Panko- birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gül- birlik	Orkoop
Amblem	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Logo	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Vizyon	+	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-
Misyon	+	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-
Felsefe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Slogan	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	+
					“Köylü nün Örgütlü Gücü”				“Zeytinin Adı”		“Türkiye ormansız, orman köylüsü koopera- tifsiz olamaz”
Müzik	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-

Tablo 3'te, kooperatiflere ait web siteleri, “İşletme Kurum Bilgileri” kategorisi kapsamında 7 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir: 1. maddeye göre “Amblem” ve 2. maddeye göre “Logo”nun 11 kooperatifin web sitesinde yer aldığı; 3. maddeye göre, “Vizyonu”nun Çukobirlik, Fiskobirlik, Tariş Zeytinyağı, Antbirlik ve Trakya Birlik'in web sitelerinde yer aldığı fakat Köy-Koop, Pankobirlik, Meysu, Marmarabirlik, Gülbirlik ve Orkoop'un web sitelerinde bulunmadığı; 4. maddeye göre, “Misyon”un Çukobirlik, Fiskobirlik, Tariş Zeytinyağı, Antbirlik, Trakya Birlik'in web sitelerinde bulunduğu ancak Köy-Koop, Pankobirlik, Meysu, Marmarabirlik, Gülbirlik ve Orkoop'un web sitelerinde yer almadığı; 5. maddeye göre, “Felsefe”nin 11 kooperatifin hiçbirinin web sitesinde bulunmadığı; 6. maddeye göre, sadece üç kooperatifin “Slogan”a sahip olduğu; 7. maddeye göre ise, sadece Pankobirlik'in web sitesinde müzik bulunduğu gözlenmiştir.

Tablo 4. Kurum İletişim Bilgileri

İşaretler: +var, evet -yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- Birlik	Köy- Koop	Panko- birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gül- birlik	Orkoop
Telefon	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Fax	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
E-mail	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Kurum Adresi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Tablo 4'te, kooperatiflere ait web siteleri, “Kurum İletişim Bilgileri” kategorisi kapsamında 4 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir. 11 kooperatifin web sitesinde, kooperatif iletişim bilgileri kapsamında; telefon, fax, e-mail ve adres bilgilerinin bulunduğu, bazı kooperatiflere ait genel merkezler ile bayilerin de bilgilerine yer verildiği görülmüştür. Bunlara ek olarak, harita bilgisinin de bulunduğu gözlenmiştir.

Tablo 5. Kooperatif-Medya İlişkileri

İşaretler: + var, evet -yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- Birlik	Köy- Koop	Panko- birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gül- birlik	Orkoop
Basın	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Basın Odası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bülten- Güncel Haberler	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
Basın Açıklamaları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Basın Arşivi	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
Basında Biz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+*Bizden Haberler

Tablo 5’te, kooperatiflere ait web siteleri, “Kooperatif-Medya İlişkileri” kategorisi kapsamında 6 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir: 2. maddeye göre, “Bülten-Güncel Haberler” sekmesinin Trakyabirlik ve Marmarabirlik’in web sitelerinde bulunduğu, 5. maddeye göre, “Basın Arşivi” sekmesinin sadece Pankobirliğin web sitesinde yer aldığı, 6. maddeye göre, “Basında Biz” sekmesinin Orkoop’un web sitesinde, Haber Arşivi sekmesinin içerisinde yer alan “Bizden Haberler” başlığının içerisinde bulunduğu görülmüştür. Buna ek olarak, 2007 yılından itibaren kurum ile ilgili tüm medya haberlerinin yer aldığı gözlenmiştir.

Tablo 6. Ürünler-Hizmetler

İşaretler: + var, evet -yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- birlik	Köy- Koop	Panko- birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gül- birlik	Orkoop
Kooperatif Markalarına Yönelik Bilgiler	-	+	+	-	-	-	+	+	+	-	-
Yeni Ürünlerin Öne Çıkarımı	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-

Tablo 6’da, kooperatiflere ait web siteleri, “Ürünler-Hizmetler” kategorisi kapsamında 2 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir: 1. maddeye göre, “Kooperatif Markalarına Yönelik Bilgiler” kapsamında, Fiskobirlik’in web sitesinde, “Ürünlerimiz” sekmesinin içerisinde; “fındık ezmesi, nuga, fiskorella, fiskokrem, kavrulmuş fındık, naturel fındık, kabuklu fındık, kıyılmış fındık, helva ve krokan” çeşitleri hakkında bilgi verildiği, Tariş Zeytinyağı’nın web sitesinde, “Ürünler” sekmesi içerisinde; “Siyah ve yeşil zeytinler, dolgulu ürünler, ezmele ve salatalar” hakkında bilgi verildiği, Meysu’nun web sitesinde, “%100 meyve suyu, meyve nektarı, meyveli içecekler, soğuk kahve, limonata ve gazlı içecekler” hakkında bilgilerin yer aldığı, Marmarabirlik’in web sitesinde ürünler hakkında; “zeytin (siyah zeytin, az tuzlu siyah zeytin, sele zeytini, special, yeşil zeytin organik), zeytinyağı (sızma ve riviera) ve siyah zeytin ezmesi” olmak üzere üç kategori çerçevesinde bilgiler yer aldığı, fakat Çukobirlik, Antbirlik Köy-Koop, Pankobirlik Gülbirlik ve Orkoop’un ürünleriyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmadığı; 2. maddeye göre, Meysu’nun web sitesinde, “Yeni Ürünlerin Öne Çıkarımı” ile ilgili sekmede; “My Coffee”, “Meysu Kids”, “Aktif Sağlık”, “Enerji İçeceği”, “Frutbox”, “Şerbet” ve “Süt” ile ilgili ürünlerin üzerine yeni ibaresi konarak yer verildiği, Marmarabirlik’in web sitesinde ise, “yeşil zeytin cam kavanoz, kuru sele siyah zeytin, yağlı salamura siyah zeytin, alaca yağlı salamura siyah zeytin, salamura siyah zeytin teneke, salamura siyah zeytin pet, salamura siyah zeytin teneke”nin öne çıkan ürünler kategorisinde bulunduğu görülmektedir.

Tablo 7. Tüketici Yardımı

İşaretler: +var, evet -yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- Birlik	Köy- Koop	Panko- birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gül- birlik	Orkoop
Kayıt- Üyelik Formu	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
İletişim Formu	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	-
Çağrı Merkezi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bilgi Edinme	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Geri Bildirim Formu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Online Yorum- Şikâyet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Online Anket	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ziyaretçi Defteri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sıkça Sorulan Sorular	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-

Tablo 7’de, kooperatiflere ait web siteleri, “Tüketici Yardımı” kategorisi kapsamında 9 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir: 1. maddeye göre, “Kayıt-Üyelik Formu” Çukobirlik ve Marmarabirlik’in web sitelerinde yer alırken diğer 10 kooperatifin web sitesinde yer almadığı; 2. maddeye göre, “İletişim Formu”nun Çukobirlik, Fiskobirlik, Tariş Zeytinyağı, Köy-Koop, Meysu, Trakyabirlik, Marmarabirlik, Gülbirlik’in web sitelerinde bulunduğu; 3. maddedeki “Çağrı Merkezi”; 4. maddedeki “Bilgi Edinme” sekmesinin Fiskobirlik’in web sitesinde bulunduğu; 5. maddedeki “Geri Bildirim Formu”; 6. maddedeki “Online Yorum-Şikâyet”; 7. maddedeki “Ziyaretçi Defteri” sekmelerinin hiçbir kooperatifin web sitesinde yer almadığı; 8. maddeki “Sıkça Sorulan Sorular” sekmesinin de sadece Marmarabirlik’in web sitesinde yer aldığı gözlenmiştir.

Tablo 8. Pazarlama Kategorisi

İşaretler: + var, evet - yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- birlik	Köy- Koop	Panko- birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gül- birlik	Orkoop
Kampanyalar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Online Müşteri Hizmeti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Online Sipariş Formu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Online Alışveriş	-	+	-	-	-	-	+	+	+	-	-
Online Ödeme	-	+	-	-	-	-	+	+	+	-	-

Tablo 8’de, kooperatiflere ait web siteleri, “Pazarlama kategorisi” kapsamında 5 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir: 1. maddedeki “Kampanyalar”, 2. maddedeki “Online Müşteri Hizmeti”, ve 3. maddedeki “Online Sipariş Formu” sekmelerinin hiçbir kooperatifin web sitesinde bulunmadığı; 4. ve 5. maddeye göre, Fiskobirlik, Meysu, Trakya Birlik ve Marmarabirlik’in web sitelerinden online alışveriş yapılabilirdiği görülmüştür.

Tablo 9. Reklam Değişkenleri

İşaretler: +var, evet -yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- birlik	Köy- Koop	Panko- birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gül- birlik	Orkoop
Reklam filmleri	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Televizyon Reklamı	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-

Radyo Reklamı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Basılı Reklam	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Outdoor Reklam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Reklam İçerikleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 9’da, kooperatiflere ait web siteleri, ‘Reklam Değişkenleri’ kategorisi kapsamında 6 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir: 1. maddeye göre, ‘Reklam Filmleri’ sekmesinin sadece Fiskobirlik ve Trakya Birlik’in web sitelerinde yer aldığı; 2. maddeye göre, Fiskobirlik’in “Televizyon Reklamı” sekmesi altında Nuga reklam filmine, Trakya Birlik’in ise Bıryağ ve Birma markalarıyla ilgili toplam 19 adet reklama yer verdiği; 3. maddeye göre, “Radyo Reklamı” sekmesinin kooperatiflerin web sitelerinde bulunmadığı; 4. maddedeki “Basılı Reklam” sekmesi altında Trakya Birlik’in 27 adet basılı reklama yer verdiği ve bunların bir kısmının “29 Ekim, 18 Mart, 19 Mayıs” gibi özel günlerle ilgili olduğu; 5. madde de yer alan ‘Outdoor’ ve 6. madde de yer alan ‘Reklam İçerikleri’ ile ilgili olan sekmelerin kooperatiflerin web sitelerinde bulunmadığı görülmüştür.

Tablo 10. Sosyal Medya Platformları

İşaretler: +var, evet -yok, hayır	Çuko- birlik	Fisko- birlik	Tariş Zeytinyağı	Ant- birlik	Köy- Koop	Panko- Birlik	Meysu	Trakya Birlik	Marmara- birlik	Gül- birlik	Orkoop
Facebook Üzerinden Erişim	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+
Twitter Üzerinden Erişim	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+
Instagram Üzerinden Erişim	-	+	+	-	+ *YouTube ve LinkedIn de var	+	+ *YouTube ve LinkedIn de var.	-	+ *YouTube da var.	-	-

Tablo 10’da, kooperatiflere ait web siteleri, “Sosyal Medya Platformları” kategorisi kapsamında 3 maddeye göre ele alınıp değerlendirilmiştir: 1. maddeye göre, Fiskobirlik, Tariş Zeytinyağı, Köy-Koop, Pankobirlik, Meysu, Trakya Birlik, Marmarabirlik ve Orkoop’un sayfaları üzerinden Facebook sayfalarına erişim sağlandığı; 2. maddeye göre, Fiskobirlik, Tariş Zeytinyağı, Köy-koop, Pankobirlik, Meysu, Trakya Birlik, ve Marmarabirlik’in sayfaları üzerinden Twitter sayfalarına erişim sağlandığı; 3. maddeye göre ise, Fiskobirlik, Tariş Zeytinyağı, Köy-Koop, Pankobirlik, Meysu ve Marmarabirlik’in sayfaları üzerinden Instagram sayfalarına erişim sağlandığı ve ayrıca Köy-Koop ve Meysu’nun sayfaları üzerinden Youtube ve LinkedIn sayfalarına, Marmarabirlik’in sayfası üzerinden Youtube sayfasına da erişim sağlandığı görülmüştür.

11 kooperatife ait web sitelerine ait bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; bu sitelerde font kullanımına, yazıların okunabilirliğine, diğer linklere erişime, sayfalar arası geçişe, renk kullanımına önem verildiği ve web sitesinin işlevsel olmasına dikkat edildiği görülmüştür. Bununla birlikte, son güncelleme tarihi, site içi arama gibi sekmeler bulunmamakta, her kooperatif dil seçeneği sunmamaktadır. Genel olarak web sitelerinde kooperatiflerin politikaları, hizmetleri, faaliyet alanları ile ilgili bilgiler yer almamaktadır. Bazı kooperatifler web sitelerinde vizyon ve misyon ile ilgili bilgi aktarmamaktadır. Sadece üç kooperatifin slogana sahip olduğu görülmüştür. Kooperatiflerin hepsi web sitelerinde, kurum iletişim bilgilerine yer vermektedir. Basınla ilgili olarak, sadece Pankobirlik, Trakyabirlik ve Marmarabirlik’in sayfalarında güncel haberlerle ilgili bilgilere erişim sağlandığı görülmüştür. Çoğu kooperatifin web sitelerinde bu kooperatiflere ait markalar ve ürünler hakkında bilgiler yer almamaktadır. Genel olarak kooperatiflerin web sitelerinde tüketicilerle iletişim kurmak üzere bir iletişim

formu yer almaktadır. Fiskobirlik, Meysu, Trakya Birlik ve Marmarabirlik'in web sitelerinden online alışveriş yapılabilir. Kooperatiflerin, web sitelerinde reklam faaliyetlerine yeterince ağırlık vermedikleri, bununla birlikte genel olarak sosyal medya platformlarını kullandıkları görülmüştür.

SONUÇ

Çalışmada, Türkiye'de yer alan 11 kooperatife ait web siteleri içerik ve biçim özellikleri açısından değerlendirilmiş ve bu web sitelerinin belirlenen kriterler doğrultusunda sahip oldukları özellikler, benzer ve farklı yönler belirlenmeye çalışılmıştır. Literatürdeki çalışmalar ışığında belirlenen kriterlere göre yapılan değerlendirmeler sonucu web sitelerinin yeterli olduğu konular olduğu gibi bazı eksiklerinin de bulunduğu anlaşılmıştır. Web siteleri kullanım kolaylığı çerçevesinde değerlendirildiğinde font kullanımı ve okunabilirlik, ana sayfadan diğer linklere erişim, sayfalar arası geçiş ve sayfada renk kullanımı gibi konulara özen gösterildiği ve web sitesinin işlevsel olmasına dikkat edildiği görülmüştür. Tüketicinin web sitesinde daha fazla zaman geçirmesi, yorulmadan ve sıkılmadan site içerisinde gezinebilmesi açısından bu özelliğin bulunmasının önemli olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan, son güncelleme tarihi, site içi arama gibi konularda web sitelerinde sekmelere yer verilmediği, farklı diller konusunda da her kooperatifin seçenek sunmadığı görülmüştür. Siteyi ziyaret eden kişilerin kooperatif ya da markayla ilgili güncel bilgilere erişebilmeleri, son gelişmelerden haberdar olmaları ve doğru bilgiye erişebilmeleri açısından bilgilerin sürekli güncellenmesi ve güncellenme tarihinin de belirtilmesinde fayda vardır. Ayrıca site içi arama gibi bir sekmenin bulunması siteyi ziyaret eden kişilerin hızlı ve pratik bir şekilde istedikleri bilgilere ulaşmalarını sağlayabilecektir. Farklı dil seçeneklerinin sunulmasıyla da yabancı ülkelere de markayla ya da ürünlerle ilgili bilgi almak ya da sipariş vermek isteyen potansiyel müşterilerle iletişim kurmak mümkün olabilecektir.

Kurum tanıtım bilgileri kapsamında, genel olarak web sitelerinde politikalar ve hizmetler ile ilgili bilgilerin yer almadığı; yönetim, örgüt şeması, faaliyet alanları gibi sekmelerin bulunmadığı görülmüştür. Tüketicinin kurumu tanıyabilmesi ve zihninde kooperatife ilişkin olumlu bir imajın oluşabilmesi açısından hem görsellerle hem de ayrıntılı bilgilerle kurumu anlatmakta ve tanıtmakta fayda vardır. Web siteleri de her türlü bilgi akışının sağlanmasına, gerek fotoğrafların gerekse videoların rahatlıkla paylaşılmasına ve gerektiğinde güncellemelerin hızlı ve kolay bir şekilde yapılmasına imkan verdiği için bu tür tanıtımlar açısından çok uygun ortamlardır.

Kurum kimliğini ortaya koyabilecek unsurlar incelendiğinde, her kooperatifin bir ambleme ve logoya sahip olduğu, fakat bazılarının vizyon ve misyon ile ilgili bilgi aktarmadığı, felsefe ve müzik sekmelerinin bulunmadığı ve sadece üç kooperatifin slogana sahip olduğu görülmüştür. Özellikle bir kurumun misyonu, vizyonu ve felsefesi; o kurumun varoluş amacını, gelecekte nerde olmak istediğini, görüşlerini ve değerlerini yansıttığı için tüketicinin kurumu anlayabilmesi ve güvenebilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle web sitelerinde bu sekmeleri eksik olan kooperatiflerin tamamlamalarında fayda vardır. Buna ek olarak web sitesinde bir müziğin kullanılması ve her bir kurumun kendisine has bir slogan oluşturması, kurumla ilgili olumlu bir algının oluşmasında ve kurumun amaçlarının kısa ve net bir şekilde anlaşılmasında etkili olabilecektir.

Kurum iletişim bilgileri kapsamında; kooperatiflerin hepsinin web sitesinde telefon, fax, e-mail ve adres bilgilerinin bulunduğu, buna ek olarak Köy-Koop, Orkoop, Meysu ve Trakya Birlik'in web sayfalarında adres bilgileri içerisinde ayrıca haritanın da yer aldığı görülmüştür. Bu bilgilerin web sitesinde eksiksiz yer alması kuruma erişim açısından önemlidir. Bu nedenle kooperatiflerin bu bilgileri buldurmaya özen gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Kooperatifin medyayla ilişkileri açısından bakıldığında, basın ile ilgili tüm sekmelerin ihmal edildiği, sadece Pankobirlik, Trakyabirlik ve Marmarabirlik'in sayfalarında güncel haberlere yer

verildiği görülmüştür. Bu da basınla ilişkilerin zayıf olduğunu, kooperatiflerin basında yer almak için ya da basının gözüyle nasıl yansıtıldıklarını web sitelerine aktarmak için yeterince çaba sarf etmediklerini göstermektedir. Kooperatiflerin halkla ilişkiler çalışmalarına ve özellikle de basınla olan ilişkileri geliştirmeye önem vermeleri hem görünür olmalarını hem de halkın gözünde daha güçlü bir imaja sahip olmalarını sağlayabilecektir. Ayrıca basında çıkan haberlere web sitelerinde de yer vermeleri, siteyi ziyaret eden kişilerin tüm bu haberleri topluca görmelerine imkân verebilecek, bu da kurum açısından olumlu bir algının oluşmasında etkili olabilecektir.

Web siteleri, markalar-ürünler kapsamında değerlendirildiğinde, çoğu kooperatifin markaları ve ürünleri hakkında bilgi aktarmadığı, yeni ürünlerini de öne çıkarmak için bir çaba göstermedikleri görülmüştür. Web sitelerinin aynı zamanda bir reklam aracı olabileceği de düşünüldüğünde, kooperatiflerin ürünleri ve markaları hakkında hem görseller kullanarak hem fiyat bilgileri vererek ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaları, yeni çıkan ürünlerini duyurup tüketicileri haberdar etmeleri mümkün olabilmektedir. Bu nedenle markalar ve ürünlerle ilgili bilgilerin yer aldığı sekmelerin mutlaka yer almasında, bu konuda eksikleri olan kooperatiflerin bu eksiklikleri tamamlamalarında fayda vardır.

Kooperatiflerin web sitelerinde, tüketici yardımı ile ilgili bilgilere yer verip vermemelerine göre yapılan değerlendirme sonucunda, genel olarak kooperatiflerin tüketiciler ile iletişim kurabilmek, şikâyetlerini ve önerilerini alabilmek için bir iletişim formuna yer verdikleri; bilgi edinme sekmesinin Fiskobirlik'in sayfasında; sıkça sorulan sorularla ilgili sekmenin ise Marmarabirlik'in web sitesinde yer aldığı görülmüştür. Web sitelerinde sıkça sorulan sorulara yer vermek tüketicinin anlamadığı noktaları aydınlatmak ve geri bildirimler almak açısından oldukça önem taşımaktadır. Diğer kooperatiflerin de bu sekmeye önem vermeleri onlar için faydalı olacaktır.

Kooperatiflerin web sitelerinde pazarlama kategorisi kapsamında bulunan sekmeler değerlendirildiğinde, sadece Fiskobirlik, Meysu, Trakya Birlik ve Marmarabirlik'in web sitelerinden online alışveriş yapılabildiği görülmüştür. Kooperatiflerin web sitelerinden online sipariş verilebilmesi, tüketicinin mağazaya gitmeden kolay, pratik ve hızlı bir şekilde alışveriş yapabilmesini; dolayısıyla satışların artmasını sağlayabilecektir. Bu nedenle diğer kooperatiflerin de online alışveriş imkanı sunmaları daha çok satış yapmaları açısından etkili olabilecektir.

Kooperatiflerin reklam konusunda genel olarak zayıf kaldıkları, reklam faaliyetlerine yeterince ağırlık vermedikleri görülmüştür. Buna göre, kooperatiflerin reklama bütçe ayırmadıklarını söylemek mümkündür. Kooperatiflerin ürün ve markalarının yeterince tanınmadığı ortadadır. Tüketicilerin kooperatiflerin ürünlerinden ve markalarından haberdar olabilmeleri ve bunlar hakkında bilgi sahibi olabilmeleri için farklı mecralarda reklam faaliyetlerinde bulunmaları ve bu faaliyetlere web sitelerinde de yer vermeleri gerekmektedir. Böylece hem görünürlükleri ve bilinirlikleri hem de satışları artabilecektir.

Antbirlik ve Gülbirlik haricindeki kooperatiflerin sosyal medya platformlarını kullandıkları görülmüştür. Bu platformlar, kooperatiflerin kurumsal görünürlüğünü arttırmak, marka imajını güçlendirmek, hedef kitlelerle iletişimde sürekliliği sağlayabilmek açısından önemli ve etkili ortamlardır. Bu nedenle bu ortamları etkin ve sürekli bir şekilde kullanmakta fayda vardır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, kooperatiflerin web sitelerinin içerik ve biçim açısından benzer yönleri olduğu gibi farklılıklarının da olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, bu web sitelerinde bulunması gereken içeriklerde eksiklikler olduğu gözlenmiştir. Özellikle basınla ilişkiler, tüketici yardımı, online alışveriş ve reklam faaliyetleriyle ilgili eksikliklerin tamamlanması tüketicilerle iletişim, görünür ve bilinir olma ve satışları artırma konusunda oldukça etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- ACILAR, A. (2012). Küçük Şehir Belediyelerinde Web Sitesi ve E-Belediye Kullanımı: Bilecik Belediyesi Örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1):125-142. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRNeU9UVXhNUT09/kucuk-sehir-belediyelerindeweb-sitesi-ve-e-belediye-kullanimi-bilecik-belediyesi-ornegi>
- ALAGÖZ, S. B., KARABIYIK, H. Ç. & YILMAZ, A. (2018). Kooperatif İşletmeleri Reklam Filmlerinin Tüketici Algısı Üzerindeki Etkisi ve Farklılaşması: Konya İlinde Bir Araştırma, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(35): 50-58. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/611379>
- ALKAN, A. (1998). *Türkiye'de 1980'den Sonra Dar Gelirlilerin Konut Sorunu ve Konut Kooperatifleri*, *Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği Yayını*, (ss :48-49), Ankara : İmaj Yayınevi.
- AKAR, E., ÖZDEMİR, D. & KAPUCU, Ö. (2015). Tarımsal Alan Örgütlenmesinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, 21. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, 14-15 Eylül, Karabük. <http://www.antbirlik.com.tr/> (Erişim Tarihi: 25.03.2022)
- ARMBRUSTER, P., 2010. Uluslararası Kooperatifçilik Konferansı, Ankara, <http://www.dgrvtr.org/docs/gig/armbruster.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.06.2012)
- ATEŞ, U. BOZ. & M. (2012). Konaklama İşletmelerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesi: Çanakkale Örneği, *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (EİSÜİD)*, 1(1): 63-84. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107099>
- BAŞ, M. & GÖRAL, S. (2018). Tüketicilerin Perakende Markalarına Bakışı: Kooperatif Marka Örneği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53(3): 852-864. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.18.09.783
- BAYRAKTAR, Ü. (2020). Belediyelerin Halkla İlişkiler Çalışmalarında Web Siteleri: KKTC Belediyeleri Üzerine Bir Analiz, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 51: 21-56. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1221316>
- BİLGİN, N. (2005). Tarımsal Kooperatiflerde Güven Duygusunun Ortakların Kooperatife Bağlılıkları ve Performans Algılarına Etkisi: Tariş'te Bir Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- ÇALIŞIR, G. (2015). Siyasi Partilerin Web Siteleri Üzerine Bir Araştırma: 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri, *Global Media Journal Tr*, 6(11):158-183. Erişim adresi: <https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Gu%CC%88su%CC%88m%20%CC%A7ALIS%CC%A7IR.pdf>
- ÇETİN, M. & ŞAHİNGÖZ, S. A. (2019). İnsan Kaynakları Web Sitelerinde Açılara Yönelik İş İlanları Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(64): 727-734. Erişim adresi: <https://web.p.ebscohost.com/abstract?direct=true&profile=ehost&scope=site&authtype=rawler&jrnl=13079581&AN=137878331&h=y7hfvCaGZ%2fpurDVIBWSwzsoPn22oROYg0A8w0FGMTpB0ec9b3iKK1N4r7ZZmBbnf52Ob1Up1B740tO4cT1P%2bw%3d%3d&crl=f&resultNs=AdminWebAuth&resultLocal=ErrCrlNotAuth&crlhashurl=login.aspx%3fdirect%3dtr%26profile%3dehost%26scope%3dsite%26authtype%3dcrawler%26jrnl%3d13079581%26A%3d137878331>
- ÇIKIN, A. & KARACAN, A. R. (1994). *Genel Kooperatifçilik*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

- ÇİÇEK, H., DEMİREL, M. & ONAT, O. K. (2010). İşletmelerin Web Sitelerinin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Araştırma: Burdur İli Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2): 187-206. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/articlefile/194547http://www.cukobirlik.com.tr/#> (Erişim Tarihi: 10.04.2022)
- DUYGUN, A. & ALNIPAK, S. (2017). Web Sitelerinin Pazarlama İletişim Aracı Olarak İçerik Analizi İle Değerlendirilmesi: Yük Taşımacılığı Yapan Firmalar Üzerine Bir Araştırma, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 7(3): 409-417. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TWpJek16WXhNUT09/web-sitelerinin-pazarlama-iletisimaraci-olarak-icerik-analizi-ile-degerlendirilmesi-yuk-tasimaciligi-yapan-firmalar-uzerine-bir-arastirma>
- EVEREST B., NIYAZ, Ö. C. & YERCAN, M. (2018). Tüketicilerin Kooperatif Markalı Ürünleri Tercihinin İncelenmesi, *Çanakkale İli Örneği, Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 5(4): 516-522. <https://doi.org/10.30910/turkjans.471330https://www.fiskobirlikefit.com/kurumsaldetay/Tarihcemiz.html> (Erişim Tarihi: 12.04.2022)
- GÜLBAHAR., M. O. (2019). *Tourism Development Studies and Urbanisation*, London: Ijopoc Publication. <http://www.gulbirlik.com/default.asp.htm> (Erişim Tarihi: 12.03.2022)
- GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI, (2012), Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016, [http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye_kooperatif%C3%A7ilik_stratejisi_ve_eylem_plan%C4%B1_\(2012-2016\).pdf](http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye_kooperatif%C3%A7ilik_stratejisi_ve_eylem_plan%C4%B1_(2012-2016).pdf) (Erişim Tarihi: 20.04.2022)
- HASEKİ, M. İ., GÜNDÜZ, S. & DÖLEKOĞLU, C. Ö., (2021). Satisfaction Levels of Cooperative Partners in The New World Order: Case of Çukobirlik, *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 24(2): 388-400. <https://doi.org/10.18016/ksutarimdogavi.774043>
- İPLİKÇİ, H. G. & BATU, M. (2018). Dijital İletişim ve Çocuk: Türkiye’de Çocuk Web Sitelerindeki Reklamlara Yönelik Bir İçerik Analizi, *Akdeniz İletişim Dergisi*, Kasım(30): 242-256. <https://doi.org/10.31123/akil.454440>
- KILINÇ., Ö. & AKYOL, M. (2019). Halkla İlişkiler Bağlamında İlişki Sürdürme Stratejileri: Yatırımcı İlişkilerinde Web Siteleri Üzerine Bir Analiz, *Selçuk İletişim*, 12(2): 656-679. <https://doi.org/10.18094/josc.596276>
- KIZILTEPE, Z. (2015). *İçerik Analizi Nedir? Nasıl Oluşmuştur?*, F. N. Seggie ve Y. Bayyurd (Ed.), Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları, (ss.253-266), Ankara: Arı Yayıncılık.
- KOÇ., H. İ. (2015). Üniversitelerde Web Sitelerinin Kurumsal İletişim Amaçlı Kullanımı: Devlet Ve Vakıf Üniversitelerinin Web Siteleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3(2): 58-83. <https://doi.org/10.19145/guifd.86451https://www.koykoopizmir.com/tr/Anasayfa/Index2> (Erişim Tarihi: 12.03.2022)
- MARANGOZ, M., YEŞİLDAĞ, B. & SALTİK., I. A. (2012). E-Ticaret İşletmelerinin Web Ve Sosyal Ağ Sitelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 2(1): 53-78. <https://doi.org/10.5505/iuyd.2012.87597https://www.marmarabirlik.com.tr/> (Erişim Tarihi: 10.03.2022)
- MERT, Y. L. (2019). Kamu Yönetiminde Kurumsal İletişim: Web Siteleri Üzerine Bir Analiz *Corporate Communication In Public Administration: An Analysis On Websites*,

- Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62): 1514-1522. Erişim adresi:<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/corporate-social-responsibility-applications-in-themunicipalities-example-ofmetropolity-municipality-of-istanbul.pdf><https://www.meysu.com.tr/> (Erişim Tarihi: 22.01.2022)
- OĞUZ, H. & METE, O. (2017). Kooperatiflerde Markalaşma ve Tüketici Kooperatif Ürünleri İlişkisi: Torku Örneği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52: 386-423. Erişim adresi:http://www.makalesistemi.com/panel/files/manuscript_files_publish/e61942b4897972dd6a60f037db34c7c/56f30cf58f4e94aaafad26a1b7827d0c/3621067e09d36df.pdf<http://www.orkoop.org.tr/> (Erişim Tarihi: 09.03.2022)
- OVALI, B. Ç. (2021). Güzel Sanatlar Fakültelerinin Web Siteleri Üzerine Bir İnceleme: Ege Bölgesi Üniversiteleri Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar
- ÖZDEMİR, B. P. & YAMANOĞLU, M. A. (2010). Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları Web Sitelerinin Diyalojik İletişim Kapasiteleri Üzerine Bir İnceleme, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2):3-36. Erişim adresi:<http://sobild.ankara.edu.tr/index.php/sobild/article/view/777/227>
- ÖZER, Ö., ŞANTAŞ, F. & BUDAK, F. (2012). Sağlık Web Sitelerinin Kullanım Düzeylerinin İncelenmesi:Örnek Bir Uygulama, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(4): 129140. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/83892><http://www.pankobirlik.com.tr/> (Erişim Tarihi: 11.02.2022)
- PUNCH, K. (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş*, (Çev: Zeynep Akyüz, Dursun Bayrak, H. Bader Arslan), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- REYNOLDS, B. J. (2011). *The Co-Op Brand Can Help Strengthen Links With Members And Consumers*, Rural Cooperatives, 32-34
- SALMAN, Ç. B., BAYANER, A. & GÜLÇUBUK, B. (2015). Kırsal kalkınmanın anahtarı: Kooperatifler, 21. Türk Kooperatifçilik Kongresi, 14-15 Eylül, Karabük.
- SARITAŞ, A. (2016). Siyasal İçerikli Web Sitelerinin İçerik Analizi ile İncelenmesi: 26. Dönem Milletvekilleri Üzerine Bir Araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14): 323-342. <https://doi.org/10.20875/sb.46639>
- ŞAHİN, Ç. E. (2018). Türkiye Tarımında Kooperatifçilik Alternatifini Yeniden Düşünmek, *Politik Ekonomik Kuram Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 52-76. <https://doi.org/10.30586/pek.494587>
- TARHAN, A. (2007). Halkla İlişkilerde Tanıma ve Tanıtma Aracı Olarak İnternet: Belediyelerin Web Sayfaları Üzerine Bir Analiz, *Erciyes İletişim*, 4(4): 75-95. Erişim adresi:<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/177945><http://www.tariszeytinyagi.com/www.tariszeytinyagi.com/index.html> (Erişim Tarihi: 02.04.2022)
- TOSUN, E. (2020). Ülkemizin kalkınması için: Tarım ve kooperatifçilik Kaynak: Ülkemizin kalkınması için: Tarım ve kooperatifçilik, <https://www.anadolugazete.com.tr/ulkemizin-kalkinmasi-icin-tarim-ve-kooperatifcilik-3772yy.htm> (Erişim Tarihi: 20.02.2022)
- UĞURLUOĞLU, Ö. (2009). İstanbul'daki Hastanelerin Web sitesi Üzerine Bir İnceleme, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(1): 87-104. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/articlefile/84705>

- ULUÇAY, M. (2017). Gastronomi Turizmi İşletmelerinin Web Siteleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(2): 196-208. <https://doi.org/10.17680/erciyesakademia.313079>
- USTA, R. (2005). İnternette Uluslararası Pazarlama: Fındık Mamulleri ve Mamulleri İhracatçısı İşletmelerin Web Siteleri Üzerine Bir İnceleme, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.B.B.F Dergisi*, 7(1): 116-128. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1651705>
- ÜRPER, Y. (1985), Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. <https://www.trakyabirlik.com.tr/tr/> (Erişim Tarihi: 11.03.2022)
- WILLIAMSON, O. E. (2002). The Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to Contract, *The Journal of Economic Perspectives*, 16(3): 171–195. Erişim adresi: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/089533002760278776>
- YAYINOĞLU, P. E., SAYIMER, İ. & ARDA., Z. (2007). Belediyelerin Kurumsal Web Sitesi Kullanımı Üzerine Bir İnceleme: Londra Büyükşehir Yönetimi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Web Sitesi Ana Sayfalarının Karşılaştırılması, *Galatasaray University Journal of Communication*, 7:129-157. Erişim adresi: <http://iletisimdergisi.gsu.edu.tr/tr/download/articlefile/82786>
- YEYGEL, S. (2005). Şirketlerin Kurum Kimliklerini Yansıtan Bir Alan Olarak Web Siteleri, *Yeni Düşünceler*, 1(1): 77-91. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/389282>
- YURDAKUL, N. B. & ÖKSÜZ, B. (2007). Hastanelerde Bir Tanıtım Aracı Olarak Web Siteleri: İzmir İli Eğitim Hastaneleri Ve Özel Hastanelerin Kurumsal Web Sitelerinin Kıyaslamalı Analizi, 5(1): 118-134. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/177928>
- YURDAKUL, N. & COŞKUN, G. (2009). Fakültelerde Web Sitelerinin Kurumsal Tanıtım Amaçlı Kullanımı: İletişim Fakülteleri Web Siteleri Üzerine Bir Araştırma, *Journal of Yaşar University*, 4(13): 1951-1976. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/articlefile/179219>

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 22.06.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 13.02.2023

DOI: 10.30692/sisad.1134486

SOSYAL ZEKÂ VE İNSAN İLİŞKİLERİNDE GÜVEN UNSURU

Social Intelligence and Factor of Trust in Human Relationship

İsa YEŞİLDAĞ

Yüksek Lisans Öğrencisi

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı Sosyal Değişme Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0003-3300-8466

isayesildag02@gmail.com

Atıf/Citation: İsa Yeşildağ (2023), "Sosyal Zekâ ve İnsan İlişkilerinde Güven Unsuru", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023, s.17-33.

Öz: Bu araştırmanın temel konusu sosyal zekâ ve güven arasındaki ilişkidir. Çalışmada katılımcıların sosyal zekâ düzeyi ve güven düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve belirli değişkenler (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, politik yelpaze ve dini inanç) ile aralarındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiş ve veri toplama tekniği olarak da anket tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemi, kolayda örnekleme tekniğiyle oluşturulmuştur. Araştırma için hazırlanan anket çevrim içi ortamda 324 katılımcıya uygulanmıştır. Bulgulara göre, "Tromso Sosyal Zekâ" ölçeğinin toplam puan ortalaması 59,50±9,253 ve "Güven" ölçeğinin toplam puan ortalaması 52,22±12,228'dir. Analizler sonucunda sosyal zekâ ölçeği toplam puanı ile güven ölçeği toplam puanı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. "Güven" ölçeği ile Tromso Sosyal Zekâ ölçeğinde "Sosyal Beceri" alt boyutu ve "Sosyal Farkındalık" alt boyutu arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Öte yandan, yaş ve politik yelpazenin hem sosyal zekâ hem de güven düzeyi ile aralarında ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güven, Güvensizlik, Sosyal Zekâ.

Abstract: The main subject of this research is the relationship between social intelligence and trust. The study aimed to determine the relationship between social intelligence level and trust level of the participants and to determine the relationship between them and certain variables (gender, age, education level, income level, political spectrum and religious belief). Quantitative research method was adopted in the research and questionnaire technique was used as data collection technique. The sample of the study was created by convenience sampling technique. The questionnaire prepared for the research was applied to 324 participants in an online environment. According to the results, the total mean score of the "Tromso Social Intelligence" scale was 59.50±9.253 and the total mean score of the "Trust" scale was 52.22±12.228. As a result of the analysis, no significant relationship was found between the total score of social intelligence scale and the total score of trust scale. It has been observed that there is a low level of positive correlation between the "Trust" scale and the "Social Skills" sub-dimension and "Social Awareness" sub-dimension in the Tromso Social Intelligence scale. On the other hand, it has been determined that age and political spectrums are correlated with both social intelligence and trust level.

Keywords: Trust, Distrust, Social Intelligence.

GİRİŞ

İnsan doğası gereği karmaşık bir varlıktır. Bu karmaşıklık insanın sadece fiziksel özellikleri veya kimyasal bileşimi değil aynı zamanda davranışlarının farklılık göstermesi veya çeşitli olmasından kaynaklanmaktadır (Patel, 2014, s. 33). Birey etrafında kendisi gibi düşünebilen ve düşüncelerini uygulamaya koyabilen insanların davranışlarını anlamlandırmaya çalışmakta ve toplumda diğer insanlarla ilişkilerinde başarılı veya başarısız olmaktadır. Bu noktada, sosyal zekâ insan ilişkilerinde başarılı olabilme ve insan davranışlarını anlamlandırabilme kabiliyetini ifade etmesiyle önemli bir kavramdır.

Sosyal zekâ bireyin insanlarla ilişkilerini geliştirmede ve sürdürmede önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bir kavram olarak sosyal zekâ, sosyal ilişki sürecinde bireyin ustaca davranışlar sergileyebilmesi sonucu insanları anlayabilme ve idare edebilme yeteneği şeklinde tanımlanır (Kazu ve Düşükcan 2021, s. 168). Thorndike (1920) sosyal zekâyı, sosyal ilişkilerde insanları anlama kabiliyeti ve insan etkileşimlerinde ustaca davranma yeteneği olarak tanımlamaktadır. Davranışlarıyla birbirlerinden farklılık gösteren insanlar birbirlerinin davranışlarına anlam yükleme çabasına da girmektedir. Diğer insanların davranışlarına anlam yükleme çabasında olan birey insanlarla ilişkilerinde başarılı olabildiği ölçüde de sosyal zekâ düzeyi yüksek birey olarak tanımlanmaktadır. Fakat birey diğer insanlarla ilişkilerinde gözlemediği veya deneymediği davranışlar sonucu bir beklenti içerisine girmektedir. Bu defa sergilenen davranış sadece anlamlandırma değil aynı zamanda davranışın kendi beklentisini karşılayıp karşılamadığını da değerlendirmektedir. Birey beklentisi doğrultusunda bir sonuç alsın veya almasın diğer insanlarla ilişkilerinde deneyim elde etmektedir. Bu deneyimlerin sonuçlarıyla da insanlarla olan ilişkilerini belirlemektedir. Bu ilişkiler çerçevesinde bireyin sosyal ilişkilerini sürdürebilmesi açısından güven unsuru önemli bir unsurdur.

İnsan bireysel veya toplumsal düzeyde olsun sosyal hayatın her alanında güven unsuruyla karşılaşmaktadır. Nitekim güven, arkadaşlıklar arasında bağ kurmaya neden olmakta, pazarlığı kolaylaştırmakta ve müzakereler ya da firmalar arası değiş tokuşlarda işlem maliyetlerini düşürmekte ve hatta uluslararası siyasi çatışmaların çözüme kavuşturulmasında yardımcı olmaktadır (Zhang vd., 2008, s. 111). Güven kavramı kişinin bir başkasından veya insanlardan gelecek olan eylemlerin kendisi için yararlı, olumlu ya da en azından çıkarlarına zarar vermeyeceği olasılığına ilişkin beklentileri, varsayımları veya inançları şeklinde tanımlanmaktadır (Robinson, 1996, s. 576). Öte yandan bir sosyal karşılaşmanın başlangıcında her birey diğerinin güvenilir olduğunu varsaymaz; daha ziyade, her biri diğerinin değerlerinin kendi değerlerinden farklı olabileceği inancını askıya alarak onun güvenilir olmayabileceği düşüncesiyle hareket eder (Jones ve George, 1988, s. 535). Bu bağlamda güven, bir başkasının davranışına ilişkin kendinden emin olumlu beklentiler içerisinde olmak, güvensizlik ise başka birinin davranışlarında olumsuz sonuçların olması ihtimalini bulundurmak şeklinde tanımlanmaktadır (Lewicki vd., 1998, s. 439).

Yamagishi ve Kikuchi (1999), gerçekleştirdikleri çalışmada düşük güvene sahip bireylerden ziyade yüksek güvene sahip olan bireylerin güvenle ilgili bilgilere daha duyarlı olduklarını tespit etmiş ve bunun sonucunda genel güvenin sosyal zekâ tarafından oluştuğunu ve desteklendiğini belirtmişlerdir. Falahi vd. (2020) yaptıkları çalışma sonucunda, güven düzeyinin artmasıyla birlikte sosyal zekâ düzeyinin arttığını ve bununla beraber sosyal izolasyon düzeyinin azaldığını ve bireyin sosyal ilişkilerinin iyileştiğini tespit etmişlerdir. Roos ve Roos (2000), güveni çeşitli sosyal düzeylerde olumlu sosyal ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olan önemli faktörlerden biri olarak ortaya koymuştur. Ayrıca sosyal düzeyde güvensizlik hissi olan bireylerin temel özelliğinin kendileri ve diğerleri arasında bir mesafe koymak veya diğer bireylerle aralarında bir çit inşa etmek olduğu belirtilmiştir.

Sosyal Zekâ

Sosyal zekâ (Social Intelligence), başkalarıyla iyi geçinme ve insanların sizinle işbirliği yapmalarını sağlama yeteneğidir. Sosyal zekâ, genellikle insan becerileri veya insan inceliği şeklinde adlandırılır (Kanimozhi ve Vasimalairaja, 2018, s. 137). Öte yandan sosyal zekânın ne anlama geldiğine ve hangi boyutlar altında açıklandığına yönelik geniş bir literatür bulunmaktadır. Örneğin Thorndike (1920), sosyal zekâyı insanları anlayabilme ve insan ilişkilerinde başarılı olma şeklinde tanımlamaktadır. Sosyal zekâ bu tanımıyla bilişsel -insanları anlama- ve davranışsal -insanları idare etme- olmak üzere iki boyutludur (Aktaran Doğan ve Çetin, 2009, s. 236). Snow (2010), sosyal zekâyı bireyin toplumsal dünyasıyla ilişki kurmasını sağlayabilen bilgi birikimi, bilişsel yetenek ve duygusal hassasiyet şeklinde açıklayarak Thorndike'nin tanımını genişletmiştir (Belton vd., 2016, s. 1). Marlowe ise (1986) sosyal zekâyı toplumsal ilişki sürecinde bireyin kendisi de dâhil olmak üzere diğer bireylerin davranışlarına, duygularına ve düşüncelerine anlam verme yeteneği şeklinde tanımlamaktadır.

Albrecht (2006) sosyal zekâyı, başkalarıyla iyi geçinme yeteneği ve herhangi bir ortamda başarılı bir şekilde etkileşim için bir dizi pratik beceri (durumsal farkındalık, mevcudiyet, özgünlük, açıklık ve empati) olarak tanımlar. Sadiku vd. (2019) sosyal zekâyı, (SI) bir sokak zekâsı adlandırarak, erkekleri ve kadınları sosyal etkileşimlerinde akıllıca hareket etmek için anlama ve onları yönetme yeteneği şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca politika, romantizm, aile ilişkileri ve kavgalar gibi oldukça karmaşık sosyal durumlarla başa çıkmak için bir uyarılma olduğunu belirtmiştir.

Goleman (2006) sosyal zekâyı iki geniş kategoriye ayırmaktadır: Sosyal farkındalık ve sosyal yetenek. Goleman, sosyal farkındalığı “başkaları ile ilgili hissettiklerimiz”, sosyal yeteneği ise “o farkındalıkla yaptıklarımız” şeklinde tanımlamıştır. Chujor ve Cecilia (2017), Goleman (2006)'ın sosyal farkındalık tanımından hareketle, çalışanların amaçlanan görevlerinin ötesine geçmeleri istendiğinde nasıl tepki verdiklerini görmek için örnek olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda onun görevi olmayan başka bir görevde çalışması talep edildiğinde, buna tepki olarak çalışanın kullanmış olduğu beden dilinin yanlış anlaşılma olasılığı vardır. Sosyal yetenek tanımından hareketle çalışanların imaj ve sunuma bağlı durumlarda kendilerini nasıl idare ettiklerini görebilme açısından faydalanılabilir. Çalışan bir açıklama yapması gerektiğinde iyi bir sosyal yetenek, olumlu bir sosyal ilişkiye ön ayak olabilir fakat müşterilerle konuşurken sözlerinde beceriksizce tökezlerse veya arkadaşça olmayan bir vücut dili sergilerse müşteri çalışanı ukala veya beceriksiz şeklinde tanımlayarak olumsuz bir deneyime sahip olabilir.

Silvera vd. (2001) sosyal zekâyı, “sosyal bilgi süreci”, “sosyal beceri” ve “sosyal farkındalık” olmak üzere üç faktör altında incelemişlerdir. (i) Sosyal bilgi süreci alt boyutunda, sosyal ilişkilerde sözlü veya sözsüz mesajlara anlam yükleme, kendini başkasının yerine koyabilme (empati) ve açık davranışlar ardındaki gizli mesajları okuyabilme durumu ölçülmektedir. (ii) Sosyal beceri alt boyutunda, sosyal ilişkilerde bireyin bir ilişkiyi başlatması, sürdürmesi ve bu ilişkiyi uygun bir şekilde bitirebilmesi gibi iletişim becerileri ölçülmektedir. (iii) Sosyal farkındalık alt boyutu ise ortalama zamana ve yere uygun ve aktif davranabilme durumlarını ölçmektedir (Doğan ve Çetin, 2009, s. 697).

Carreras vd. (2014) Silvera ve arkadaşlarının (2001) tanımından hareketle sosyal zekâyı, (a) sosyal bilgi işleme; (b) sosyal farkındalık ve (c) sosyal beceriler şeklinde üç kategori altında tanımlamıştır. Bu noktada, Carreras ve arkadaşları (2014) sosyal bilgi sürecini, sosyal ipuçlarına anlam verebilme yeteneği, sosyal farkındalığı, diğer insanların duygularını ve davranışlarını önceden tahmin edebilme yeteneği; sosyal becerileri ise sosyal hedeflere ulaşmak amacıyla yeterli davranış üretebilme yeteneği şeklinde açıklamıştır. Björkqvist vd. (2000), sosyal zekânın sosyal beceri ve yeterlilik gibi kavramlarla yakından ilişkili bir çağrışımı olduğunu belirtmiş ve algısal, bilişsel analitik ve davranışsal (beceriler) bir bileşeni olduğunu belirtmiştir. Ayrıca

sosyal zekâ diğerlerinin sosyal davranışlarını analiz etmede ve karşılıklı olarak kişinin kendi güdülerini ve bilişsel tuzaklarını tanıma yeteneğinde zekâ merkezi olarak görülmektedir. Bir başka deyişle sosyal zekânın toplumsal veya sosyal ilişki sürecinde üstlendiği rol birey açısından önemli bir yere sahiptir.

Güven ve Güvensizlik

Güven, insanın bir başkasının gelecekteki eylemlerinin kendisi için yararlı, olumlu ya da en azından çıkarlarına zarar vermeyeceği olasılığına ilişkin beklentileri, varsayımları ya da inançları şeklinde tanımlanmaktadır (Robinson, 1996, s. 576). Luhmann (2000), güven kavramını bireyin diğer insanlar ile ilişkilerinde ve toplumsal sistemde genel beklentisi veya tutumu şeklinde tanımlamıştır. Luhmann (2000)'a göre, güvenin yeniden inşası özel sosyal kurumlara ihtiyaç duyar; dostluk ağları ve patron-müşteri ilişkileri bu uyarlamaya örnektir. Mayer vd. (2007) ise güveni bireyin başka bir tarafa karşı savunmasız olma isteği olarak tanımlamaktadır. Öte yandan, McAllister (1995) güvenin korkulanın değil, beklenenin olacağı beklentisine dayandığını belirtmiştir. Bu nedenle yeterlilik ve sorumluluğun, güven anlayışının merkezinde yer aldığını belirtmiştir. Lewis ve Weigert (1985), güven davranışını objeye yönelik güçlü olumlu etkiyle (duygusal güven) veya güven objesinin neden güveni hak ettiğini (bilişsel güven) "iyi akılcı nedenlerle" ya da daha genel olarak her ikisinin bir bileşimiyle açıklanabilir şeklinde yorumlamaktadır.

Hosmer (1995), güveni toplumdaki diğerlerinin haklarını ve çıkarlarını tanıyan ve koruyan "doğru" ve "adil" davranışın -ahlaki açıdan doğru kararlar ve analizin etik ilkelerine dayalı eylemlerin- sonucu olarak ifade etmiştir. Estreder vd. (2021), güveni taraflar arasındaki yapıcı bir ilişkinin bir göstergesi ve genellikle sosyal etkileşimler sırasında savunmasızlığın kabulü olarak tanımlar. Ayrıca güveni diğerlerinin hayırsever güdülerinin beklentisine dayalı olduğu şeklinde açıklamaktadır. Rousseau vd. (1998) ise güveni bir başkasının niyetlerine veya davranışlarına ilişkin olumlu beklentilere dayalı olarak savunmasızlığı kabullenme niyetini içeren bir durum olarak ifade etmiştir. Günlük yaşamda güven, duygu ve rasyonel düşüncenin bir karışımıdır bu nedenle birini ya da diğerini güven analizinin dışında bırakmak yalnızca güveni inanç ya da tahminle bir araya getiren yanlış anlamalara yol açabilir (Lewis ve Weigert, 1985, s. 972).

“Yukarıdaki tanımlamalara göre, güven sadece sosyolojik ya da politik olmayıp aynı zamanda psikolojik boyutları da olan oldukça geniş yelpazeli; kişinin iç dünyasında ve kişiler arası ilişkilerinin sürdürülebilir olmasında etkisi olan önemli bir kavramdır” (Girgin ve Bayar, 2019, s. 60).

Güven bu şekilde tanımlanırken Roos ve Roos (2000), güvensizliği insanların kendileri ve diğerleri arasında bir mesafe koyması veya diğer bireylerle aralarında bir çit inşa etmesi şeklinde açıklamıştır. Güvensizlik, bireyin diğerlerinin çıkarları doğrultusunda hareket etmeyeceği ve hatta incitici davranışlarda bulunabileceği beklentisi şeklinde ifade edilmektedir. Bu nedenle güvensizlik güvenin zıddı olarak görülür (Lewicki vd. 1998, 439). Basitçe tanımlamak gerekirse güvensizlik, başka bir kişinin davranışı ile ilgili olan olumsuz bir duygudur (Ahmad ve Sun, 2017, s. 78). Lewicki vd. (1998), güvenin bir başkasının davranışına ilişkin kendinden emin olumlu beklentiler olduğunu, güvensizliğin ise bir başkasının davranışına ilişkin kendinden emin olumsuz beklentiler olduğunu öne sürmüştür. Lewis ve Weigert (1985) güvensizliğin bazı durumlarda karmaşık kişilerarası ve kurumsal ilişkilerde işlevsel olabileceğini belirtmiştir. Başka bir deyişle güvensizliğin şüphe, izleme ve kurumsal güvencelerin etkinleştirilmesine dayalı bir eylem planı belirleyerek karmaşıklığı azaltabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda güven ve güvensizlik karşılıklı birbirlerini etkileyen tutumlardır. Nitekim güvensizlik eğer normların ve kuralların işleyişini beraberinde getirecekse bununla birlikte toplumda güvenin de olmasını sağlayacaktır. Aynı şekilde güven beklentisi beraberinde güvensizlik davranışına neden olabilir. Daha önce belirtildiği gibi güvenin elbette sosyolojik

boyutu da mevcuttur. Toplumsal ilişkilerde, güven beklentisi ve bu ilişkilerdeki deneyimler sonucu edinilen tecrübeler bazen güvensizliğe yol açabilmektedir. Nitekim toplumsal veya sosyal ilişkilerde, bireylerin beklentisi her zaman karşılanmayabilir.

Sosyal Zekâ ve Güven

İnsan sosyal bir varlık olarak toplumda yaşamını sürdürmek için davranış açısından kendisinden birçok yönden farklı olabilen diğer insanlarla iletişim kurması gerekmektedir. Bu sosyal bağlantıların temeli ise güvendir (Falahi vd., 2020, s.107). Güven, sosyal hayatın bazı yönlerini gösterebilir ve aynı zamanda kişisel hayatın bazı yanlarını ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda güven, insan topluluklarının ve gruplarının hayatta kalması için çok önemli bir unsur olarak görülmektedir (Heidarabadi vd. 2012, s. 183). Ayrıca güven, insan ilişkilerinin ve etkileşimlerinin çeşitli düzeylerinde hayati bir rol oynayan sosyal olgulardan biridir (Falahi vd.2020, s. 107). Sosyal açıdan bakıldığında güven, insanları birbirleriyle karşılıklı ve çeşitli ilişkiler kurmaya motive eden bir itici güçtür (Heidarabadi vd. 2012, s. 183). Welch vd. (2005), toplumsal düzenin olmadığı durumlarda istikrarlı toplumsal ilişkilerin olamayacağını ve güvenin hem sosyal düzen hem de sosyal ilişkiler açısından bir gereklilik olduğunu savunmaktadır.

Sosyal zekâ, toplumsal ilişkilerde bir süreç içerisinde meydana gelmektedir. Bireylerde sosyal zekâ, içinde buldukları sosyal bağlar başta olmak üzere toplumsal bir süreci kapsamaktadır ve bu süreçte edinilen deneyimler, diğer insanlardan beklenen davranışlarına yönelik tahminleri ve düşünceleri içermektedir. Buradan hareketle sosyal zekâ ve güven arasındaki ilişkiye yönelik neler söylenebilir? Bazı araştırmalar (Garske, 1975; Garske, 1976; Gurtman ve Lion, 1982) sosyal zekâ ve güven arasında negatif yönde bir ilişkiyi tespit ederken bazı araştırmalar (Yamagishi ve Kikuchi 1999; Carl ve Billari, 2014; Falahi vd. 2020) pozitif yönde ve güçlü bir ilişki tespit etmiştir.

Yamagishi ve Kikuchi(1999), güvenin sosyal zekâ tarafından oluşturulduğu ve desteklendiğini ifade etmiştir. Bir başka deyişle sosyal zekâsı yüksek olan insanlar -kendilerinin ve diğer insanların içsel durumlarını anlama ve bu anlayışı sosyal ilişkilerde kullanma becerisine sahip olanlar- yüksek düzeyde genel güveni sürdürebilirken düşük sosyal zekâyâ sahip olanların ise bu durumun aksine olduklarını belirtmiştir. Roos ve Roos (2000), kendileri ve diğerleri arasında bir çit inşa eden ve tamamen sosyal izolasyonu tercih eden bireylerin güvensizlik hissine sahip olduklarını ve sosyal ilişkilerde başarılı olamadıklarını öne sürmüştür. Silvera vd. (2001), sosyal zekâsı yüksek düzeyde olan kişilerin sosyal farkındalığa sahip olduklarını ve sosyal farkındalığın da sosyal zekânın güçlü boyutlarından biri olduğunu belirtmiştir. Ona göre, sosyal ortamlarda uygun davranışları sağlayabilmenin temeli sosyal farkındalıktır. *“Sosyal farkındalığı yüksek insanlar, sosyal ortamlarda uygun eylemleri gerçekleştirmeyi başarır ve başkalarının davranışlarına yanıt olarak rasyonel bir tepki ve davranış gösterirler. Başka bir deyişle sosyal bilince sahip olan insanlar ne söyleyeceğini, nasıl davranacağını ve başkalarıyla nasıl ilişki kuracağını bilir”* (Falahi vd., 2020, s. 114). Bu araştırmanın sonucunda da sosyal farkındalık ve sosyal beceri alt boyutları ile güven düzeyi arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat sosyal zekâ düzeyi ve katılımcıların güven düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu bağlamda çalışmada bireylerin sosyal zekâ düzeyi ve güven düzeyi konu edinilmiş ve bazı değişkenlerle (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, politik yelpaze ve dini inanç) aralarındaki farklılık saptanmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma temelde sosyal zekâ ve güven arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir. Bu noktada araştırmanın amacı, sosyal zekâ düzeyi ile insan ilişkilerinde güven düzeyi arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenlerle karşılaştırılmasıdır. Sosyal zekâ bireylerin sosyal ilişkilerde edindiği

deneyimler veya güven düzeylerini önemli derecede etkileyebilmektedir. Başka insanlara güvenebilen insanların saf; bu güveni su istimal eden insana ise güvensiz veya uyanık denilmesi bu konunun sosyal zekâ ile olan ilişkisinin araştırılmasının önem arz ettiğini göstermektedir (Yamagishi ve Kikuchi, 1999, s. 149).

Araştırmanın Hipotezleri

H1: Ana Hipotez: Sosyal zekâ düzeyi ve güven düzeyi arasında bir ilişki vardır.

H2: Alt Hipotez: Cinsiyet ve sosyal zekâ düzeyi ile güven düzeyi arasında bir ilişki vardır.

H3: Alt Hipotez: Yaş ve sosyal zekâ düzeyi ile güven düzeyi arasında bir ilişki vardır.

H4: Alt Hipotez: Eğitim ve sosyal zekâ düzeyi ile güven düzeyi arasında düzenleyici (pozitif yönde) bir ilişki vardır.

H5: Alt Hipotez: Politik yelpaze ve sosyal zekâ düzeyi ile güven düzeyi arasında düzenleyici (pozitif yönde) bir ilişki vardır.

H6: Alt Hipotez: Dini inanç ve sosyal zekâ düzeyi ile güven düzeyi arasında ilişki vardır.

H7: Alt Hipotez: Gelir durumu ve sosyal zekâ düzeyi ile güven düzeyi arasında ilişki vardır.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiş ve anket veri toplama tekniği kullanılmıştır. Anket iki ölçekten ve çeşitli demografik sorulardan oluşmaktadır. Araştırmanın birinci ölçeğini sosyal zekâ ölçeği oluşturmaktadır. Bu noktada, araştırmada sosyal zekâ ile ilgili ölçek ifadelerini Tromso'nun 21 maddeden oluşan sosyal zekâ ölçeği oluşturmaktadır. Bu ölçek, Silvera, Martinussen ve Dahl (2001) tarafından geliştirilmiş Doğan ve Çetin (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Üç alt boyuttan oluşan sosyal zekâ ölçeğinin alt boyutları şu şekildedir: Sosyal Bilgi Süreci, Sosyal Beceri ve Sosyal Farkındalık. Ölçeğin iç tutarlılık toplam puan (cronbach alfa) katsayısı 0.83 olarak bulunmuştur (Doğan ve Çetin, 2009; Silvera vd., 2001). Elde edilen bulgulara göre "Tromso Sosyal Zekâ" ölçeğinin toplam puan ortalaması 59,50±9 dir. Araştırmanın ikinci ölçeğini ise güven ölçeği oluşturmaktadır. Güven unsuru ile ilgili ölçek ifadelerini World Values Survey Wave 7 'den alınan güven anketi ifadeleri oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan anket toplamda 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçek puanlaması 1 = tamamen güvenirim", "2 = biraz güvenirim", "3 = pek güvenmem", "4= hiç güvenmem" şeklindedir. "Güven" ölçeğinin toplam puan ortalaması 52,22±12,228'dir. Ölçek, Türkçeye ilk defa 1989 yılında, Boğaziçi Üniversitesi'nde, Prof. Dr. Yılmaz Esmer ve arkadaşları tarafından Türkçeye dönüştürülmüştür. Türkiye'de ilk defa Bahçeşehir Üniversitesi tarafından uygulanmıştır. Ölçeğin Türkiye'de ilk kullanımı sırasında araştırmanın başkanlığını Prof. Dr. Yılmaz ESMER üstlenmiştir.

Veri Toplama Süreci ve Örneklem

Verileri toplama sürecinde araştırma anketibireylere çevrim içi ortamda, sosyal ağ platformları (Instagram, WhatsApp ve Telegram) aracılığıyla ulaştırılmıştır. Örneklem tekniği olarak olasılığa dayalı olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem tekniği veya uygun örneklem tekniğine başvurulmuştur. Kolayda örneklem veya diğer adıyla uygun örneklem tekniğinde arzu edilen örneklem büyüklüğüne ulaşmaya kadar örneklem toplanır. Bu bağlamda bu teknikte ankete katılabilen herkes örneğe dâhil edilmeye çalışılır (Coşkun vd., 2019, s. 168-169).

Veri Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler IBM SPSS 26 (Statistical Package for the Social Sciences) programı ile analiz edilmiştir. Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, politik yelpaze ve dini

inanç değişkenlerinin sosyal zekâ düzeyi ve güven düzeyi ile aralarındaki ilişki analiz edilmiştir. Sonrasında ise çalışmada sosyal zekâ düzeyi ölçeği toplam puan, alt boyutları ve güven ölçeği toplam puan arasındaki ilişki istatistiksel olarak karşılaştırılmıştır. Araştırmada Non-parametrik Korelasyon (Spearman Korelasyon), Kruskal Wallis H testi ve Mann Whitney U testi kullanılmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü: Araştırmanın yapılabilmesi için İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (Tarih: 21.03.2022 ve no: 2022/96).

Bulgular

Bu çalışmada sosyal zekâ ve güven arasındaki ilişki sınanmaktadır. Çalışmaya katılan 324 katılımcının sosyo-demografik özellikleri ve bazı değişkenlere ilişkin bulgular; sayılar ve yüzdelerle birlikte Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Bazı Değişkenlere İlişkin Bulgular

Demografik Özellikler	N(Sayı)	% (Yüzde)
Cinsiyet		
Kadın	167	51,5
Erkek	157	48,5
Yaş		
20 ve altı	59	18,2
21-26	175	54,0
27-32	42	13,0
33-38	35	10,8
39 ve üzeri	13	4,0
Medeni durum		
Bekar	259	79,9
Evli	63	19,4
Boşanmış	2	0,6
Cocuğunuz var mı?		
Hayır	265	81,8
Evet	59	18,2
Eğitim Düzeyi		
İlköğretim ve altı	2	0,6
Ortaöğretim	44	13,6
Üniversite	202	62,3
Yüksek lisans ve üzeri	76	23,5
Hanenin toplam gelir durumu		
2500'den az	70	21,6
2501-4000	53	16,4
4001-6000	82	25,3
6001-9000	62	19,1
9001 ve üzere	57	17,6
Politik yelpaze		
Sol	93	28,7
Merkez	154	47,5
Sağ	77	23,8
Dini inanç		
İnanıyorum ve dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum	155	47,8
İnanıyorum, fakat dini yükümlülüklerimi yerine getiremiyorum	137	42,3
İnanmıyorum ya da kuşkucuyum	32	9,9
Toplam	324	100

Tablo 1'deki frekans dağılımları incelendiğinde katılımcıların %51,5'ni kadın katılımcılar oluşturmaktadır. Yaş değişkenine bakıldığında katılımcıların, %54,0'nı 21-26 yaş aralığı oluşturmaktadır. Medeni durum ve çocuk sahibi olma değişkenlerine bakıldığında ise katılımcıların %79'u bekâr olup %81, 8'inin çocuğu yoktur. Eğitim düzeyi incelendiğinde, %62,3' ünün üniversiteli olduğu görülmektedir. Hane toplam gelir durumu incelendiğinde, katılımcıların %25,3 ünü 4001-6000 arası gelirli grup ve %19,1 ini ise 2500'den az gelirli grup oluşturmaktadır. Politik yelpazeye bakıldığında % 47,5 i merkez kesim oluşturmaktadır. Sol ve sağ kesim arasındaki yüzde farkı ise %6 olup çok az bir yüzdeyle farklılaşmaktadır. Katılımcılar dini inançları bakımından incelendiğinde, %47,8'i inanıyor ve dini yükümlülüklerini yerine getiriyor, %9,9'u ise inanmıyor veya kuşkucu şeklinde en düşük yüzdeyi oluşturmaktadır.

Tablo 2. Normal Dağılım

Ölçek	Kolmogorov-Smirnov ^a		
	Statistic	Df	Sig.
Sosyal Bilgi Süreci	,155	324	,000
Sosyal Beceri	,078	324	,000
Sosyal Farkındalık	,092	324	,000
Güven Ölçeği Toplam	,081	324	,000

Tablo 2 incelendiğinde birim sayısı nedeniyle Kolmogorov-Smirnov test istatistiği dikkate alınarak, sosyal bilgi süreci alt boyut, sosyal beceri alt boyut ve sosyal farkındalık alt boyutu ve güven ölçeği toplam puanlarının normal dağılmadığı görülmektedir ($p < 0,05$). Bu bağlamda non-parametrik analizler başka bir deyişle parametrik olmayan analizler uygulanmıştır. Testleri uygulamak için **Non-parametrik Korelasyon (Spearman Korelasyon), Kruskal Wallis H testi ve Mann Whitney U testi** kullanılmıştır.

Tablo 3. Güvenilirlik Testi Sonuçları

Ölçek/Alt Boyut	Cronbach's Alpha	N of Items
Sosyal Bilgi Süreci Alt Boyutu	0,851	8
Sosyal Beceri Alt Boyutu	0,726	6
Sosyal Farkındalık Alt Boyutu	0,805	7
Tromso Sosyal Zekâ Ölçeği Toplam	0,870	21
Güven Ölçeği Toplam	0,936	21

Tablo 3 incelendiğinde, 8 maddelik sosyal beceri alt boyutuna ilişkin yapılan güvenilirlik testi sonucunun (Cronbach's alpha) 0,851 olduğu tespit edilmiştir. 6 maddelik sosyal beceri alt boyutuna ilişkin yapılan güvenilirlik testi sonucunda (Cronbach's alpha) 0,872 olduğu ve 7 maddelik sosyal farkındalık alt boyutuna ilişkin yapılan güvenilirlik testi sonucunda ise (Cronbach's alpha) 0,805 olduğu görülmektedir. Öte yandan 21 maddelik sosyal zekâ ölçeğine ilişkin yapılan güvenilirlik testi sonucunun (Cronbach's alpha) 0,870 ve güven ölçeğine ilişkin yapılan güvenilirlik testi sonucunun (Cronbach's alpha) 0,936 olduğu görülmektedir. Bu istatistik değerlerinin 0,70' den büyük olması ölçeklerin güvenilirliğini göstermektedir.

Tablo 4. Çalışmada Kullanılan Ölçeklerden Elde Edilen Minimum, Maksimum, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma
Sosyal Bilgi Süreci	9,00	32,00	22,58	4,714
Sosyal Beceri	6,00	24,00	16,88	3,421
Sosyal Farkındalık	8,00	28,00	20,03	3,907
Sosyal Zekâ Ölçeği Toplam	25,00	84,00	59,50	9,253
Güven Ölçeği	23,00	83,00	52,22	12,228

Tablo 4’te çalışmaya katılan bireylerin çalışmada kullanılan ölçek ve alt boyutlarından aldıkları minimum, maksimum, ortalama puanlar ve standart sapma değerleri verilmiştir. “Tromso Sosyal Zekâ” ölçeğinin toplam puan ortalaması ($59,50 \pm 9,253$) ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir. “Sosyal Bilgi Süreci” alt boyutunun puan ortalaması ($22,58 \pm 4,714$), “Sosyal Beceri” alt boyutunun puan ortalaması ($16,88 \pm 3,421$) ve “Sosyal Farkındalık” alt boyutunun puan ortalaması ($20,03 \pm 3,907$) da ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Son olarak “Güven” ölçeğinin toplam puan ortalaması ($52,22 \pm 12,228$) ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Çalışmaya Katılan Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Ölçeklerden Aldıkları Puan Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin Mann-Whitney-U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	S	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Sosyal Bilgi Süreci	Kadın	167	168,86	28199,50	12047,5	,206
	Erkek	157	155,74	24450,50		
Sosyal Beceri	Kadın	167	156,35	26110,50	12082,5	,221
	Erkek	157	169,04	26539,50		
Sosyal Farkındalık	Kadın	167	159,33	26608,00	12580,0	,528
	Erkek	157	165,87	26042,00		
Güven Ölçeği	Kadın	167	143,77	24010,00	9982,5	,000*
	Erkek	157	182,42	28640,00		

Tablo 5’te çalışmada kullanılan ölçeklere ait puan ortalamalarının çalışmaya katılan bireylerin cinsiyetlerine göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney-U testinin sonuçları görülmektedir. Tabloya göre, “Tromso Sosyal Zekâ” ölçeğinin toplam puanında ($U=13049,0; p>.05$), “Sosyal Bilgi Süreci” alt boyutunda ($U=12047,5; p>.05$), “Sosyal Beceri” alt boyutunda ($U=12082,5; p>.05$) ve “Sosyal Farkındalık” alt boyutunda ($U=12580,0; p>.05$) bireylerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ancak “Güven” ölçeğinde bireylerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($U=9982,5; p<.05$). Ortaya çıkan bu anlamlı farklılık erkek katılımcıların güven düzeyinin kadın katılımcılara göre nispeten daha yüksek olduğunu göstermektedir (Erkek sıra ort.>Kadın sıra ort.). Bu bağlamda erkek ve kadın katılımcılar arasında sosyal zekâ düzeyi ile ilgili farklılık bulunmazken güven düzeyi ile ilgili erkek ve kadın katılımcılar arasında bir farklılık bulunmaktadır. Bir başka deyişle cinsiyet değişkeni, sosyal zekâ düzeyine etki etmezken güven düzeyine etki etmektedir.

Tablo 6. Çalışmaya Katılan Bireylerin Yaşlarına Göre Ölçeklerden Aldıkları Puan Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Yaş	S	Sıra Ortalaması	sd	X ²	p	Anlamlı Fark
Sosyal Bilgi Süreci	(1) 20 ve Altı	59	150,11	4	6,023	,197	
	(2) 21-26	175	162,01				
	(3) 27-32	42	192,20				
	(4) 33-38	35	149,21				
	(5) 39 ve Üzeri	13	165,15				
Sosyal Beceri	(1) 20 ve Altı	59	135,36	4	7,003	,136	
	(2) 21-26	175	167,60				
	(3) 27-32	42	179,61				
	(4) 33-38	35	160,10				
	(5) 39 ve Üzeri	13	168,19				
Sosyal Farkındalık	(1) 20 ve Altı	59	136,21	4	16,501	,002*	1<2
	(2) 21-26	175	179,30				
	(3) 27-32	42	166,96				
	(4) 33-38	35	132,36				
	(5) 39 ve Üzeri	13	122,35				
Güven Ölçeği	(1) 20 ve Altı	59	175,90	4	20,909	,000*	1>2

(2) 21-26	175	148,06	4>1
(3) 27-32	42	145,92	4>2
(4) 33-38	35	216,49	5>2
(5) 39 ve Üzeri	13	204,27	4>3

Not: *= p<.05

Tablo 6’da çalışmada kullanılan ölçeklere ait puan ortalamalarının çalışmaya katılan bireylerin yaşlarına göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis H testinin sonuçları görülmektedir. Tabloya göre “Tromso Sosyal Zekâ” ölçeğinin toplam puanında ($X^2=9.516$, $sd=4$, $p<.05$), “Sosyal Farkındalık” alt boyutunda ($X^2=16.501$, $sd=4$, $p<.05$) ve “Güven” ölçeğinde ($X^2=20.909$, $sd=4$, $p<.05$) bireylerin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. “Sosyal Bilgi Süreci” alt boyutunda ($X^2=6.023$, $sd=4$, $p>.05$) ve “Sosyal Beceri” alt boyutunda ($X^2=7.003$, $sd=4$, $p>.05$) ise bireylerin yaşına göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Mann Whitney-U testi yapılmıştır. Analiz sonucunda “Tromso Sosyal Zekâ” ölçeğinin toplam puanında 20 ve altı yaş grubunda olanlar ile 21-26 yaş ve 27-32 yaş aralığında bulunan bireyler arasında 21-26 ve 27-32 yaş arasında bulunan bireylerin lehine bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). “Sosyal Farkındalık” alt boyutunda 21-26 yaş arasında olanların sosyal farkındalık düzeyi diğer gruplardaki bireylere göre daha yüksektir ($p<.05$). “Güven” ölçeğinde 20 ve altı yaş grubunda bulunan katılımcıların 21-26 yaş aralığında bulunan katılımcılara göre daha yüksek bir güven düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir ($p<.05$). “Güven” ölçeğinde 33-38 yaş arasında bulunan bireylerin 20 ve altı yaş grubunda bulunan bireylere göre daha yüksek güven düzeylerine sahip olukları görülmektedir ($p<.05$). “Güven” ölçeğinde 33-38 yaş arasında bulunan bireylerin güven düzeylerinin 21-26 yaş grubunda bulunan bireylere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). “Güven” ölçeğinde 33-38 yaş arasında bulunan bireylerin 27-32 yaş grubunda bulunan bireylere göre daha yüksek güven düzeyleri olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). Son olarak “Güven” ölçeğinde 39 ve üzeri yaş grubunda bulunan bireyler 21-26 yaş grubunda olan bireylere göre daha yüksek bir güven düzeyine sahiptir ($p<.05$). Güven ve sosyal zekâ düzeyi arasında yaş değişkenine göre anlamlı farklılık gözlemlenmemiştir.

Tablo 7. Çalışmaya Katılan Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Ölçeklerden Aldıkları Puan Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Eğitim Durumu	S	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p	Anlamlı Fark
Sosyal Bilgi Süreci	(1) İlköğretim ve Altı	2	176,00	3	4,591	,204	
	(2) Ortaöğretim	44	150,15				
	(3) Üniversite	202	157,78				
	(4) Yüksek Lisans ve Üzeri	76	181,83				
Sosyal Beceri	(1) İlköğretim ve Altı	2	222,00	3	3,841	,279	
	(2) Ortaöğretim	44	139,49				
	(3) Üniversite	202	165,24				
	(4) Yüksek Lisans ve Üzeri	76	166,99				
Sosyal Farkındalık	(1) İlköğretim ve Altı	2	172,25	3	12,058	,007*	2<3 2<4
	(2) Ortaöğretim	44	118,90				
	(3) Üniversite	202	165,99				
	(4) Yüksek Lisans ve Üzeri	76	178,21				
Güven Ölçeği	(1) İlköğretim ve Altı	2	106,25	3	4,905	,179	
	(2) Ortaöğretim	44	186,59				
	(3) Üniversite	202	162,36				
	(4) Yüksek Lisans ve Üzeri	76	150,39				

Not: *= p<.05

Tablo 7’de çalışmada kullanılan ölçeklere ait puan ortalamalarının çalışmaya katılan bireylerin eğitim durumuna göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis H testinin sonuçları görülmektedir. Tabloya göre “Sosyal Farkındalık” alt boyutunda ($X^2=12.058$, $sd=3$, $p<.05$) bireylerin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. “Tromso

Sosyal Zekâ” ölçeğinin toplam puanında ($X^2=7.683$, $sd=3$, $p>.05$), “Sosyal Bilgi Süreci” alt boyutunda ($X^2=4.591$, $sd=3$, $p>.05$), “Sosyal Beceri” alt boyutunda ($X^2=3.841$, $sd=3$, $p>.05$) ve “Güven” sözölçeğinde ($X^2=4.905$, $sd=3$, $p>.05$) ise bireylerin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Mann Whitney-U testi yapılmıştır. Analiz sonucunda “Sosyal Farkındalık” alt boyutunda üniversite ve yüksek lisans ve üzeri olan katılımcıların sosyal farkındalığı ortaöğretim mezunu olan bireylere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$).

Tablo 8. Çalışmaya Katılan Bireylerin Politik Yelpazesine Göre Ölçeklerden Aldıkları Puan Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Politik Yelpaze	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p	Anlamlı Fark
Sosyal Bilgi Süreci	(1) Sol	93	183,54	2	6,861	,032*	2<1 3<1
	(2) Merkez	154	156,09				
	(3) Sağ	77	149,91				
Sosyal Beceri	(1) Sol	93	164,62	2	,074	,964	
	(2) Merkez	154	161,30				
	(3) Sağ	77	162,34				
Sosyal Farkındalık	(1) Sol	93	180,26	2	6,735	,034*	3<1
	(2) Merkez	154	161,51				
	(3) Sağ	77	143,03				
Güven Ölçeği	(1) Sol	93	133,22	2	12,763	,002*	2>1 3>1
	(2) Merkez	154	173,91				
	(3) Sağ	77	175,04				

Not: *= $p<.05$

Tablo 8’de çalışmada kullanılan ölçeklere ait puan ortalamalarının çalışmaya katılan bireylerin politik yelpazesine göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis H testinin sonuçları görülmektedir. Tabloya göre “Sosyal Bilgi Süreci” alt boyutunda ($X^2=6.861$, $sd=2$, $p<.05$), “Sosyal Farkındalık” alt boyutunda ($X^2=6.735$, $sd=2$, $p<.05$) ve “Güven” ölçeğinde ($X^2=12.763$, $sd=2$, $p<.05$) bireylerin politik yelpazesine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. “Tromso Sosyal Zekâ” ölçeğinin toplam puanında ($X^2=5.155$, $sd=2$, $p>.05$) ve “Sosyal Beceri” alt boyutunda ($X^2=,074$, $sd=2$, $p>.05$) ise bireylerin politik yelpazesine göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Mann Whitney-U testi yapılmıştır. Analiz sonucunda “Tromso Sosyal Zekâ” ölçeğinin toplam puanında sol yelpazede olanlar ile sağ yelpazede olan bireyler arasında sol yelpazede bulunan bireylerin lehine bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). “Sosyal Farkındalık” alt boyutunda sağ yelpazede olan bireylerin sosyal farkındalık düzeyi sol yelpazede olan katılımcılara göre nispeten daha az olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). “Sosyal Farkındalık” alt boyutunda aynı şekilde, sol yelpazede olanların sosyal farkındalık düzeyi merkez yelpazede olan bireylere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). “Güven” ölçeğinde ise, sağ yelpazede olan bireylerin güven düzeyi sol yelpazede olanlara göre daha yüksektir denilebilir ($p<.05$). “Güven” ölçeğinde merkez yelpazede olan katılımcıların da güven düzeyi sol yelpazede olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$).

Tablo 9. Çalışmaya Katılan Bireylerin Dini İnançına Göre Ölçeklerden Aldıkları Puan Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Dini İnanç	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p	Anlamlı Fark
Sosyal Bilgi Süreci	(1) İnanıyorum ve dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum	155	157,57	2	5,169	,075	
	(2) İnanıyorum, fakat dini yükümlülüklerimi yerine getiremiyorum	137	159,80				

	(3) İnanmıyorum ya da kuşkucuyum	32	197,95				
Sosyal Beceri	(1) İnanıyorum ve dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum	155	164,09				
	(2) İnanıyorum, fakat dini yükümlülüklerimi yerine getiremiyorum	137	159,99	2	,178	,915	
	(3) İnanmıyorum ya da kuşkucuyum	32	165,55				
Sosyal Farkındalık	(1) İnanıyorum ve dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum	155	158,20				
	(2) İnanıyorum, fakat dini yükümlülüklerimi yerine getiremiyorum	137	166,78	2	,640	,726	
	(3) İnanmıyorum ya da kuşkucuyum	32	165,02				
Sosyal Zekâ Ölçeği Toplam	(1) İnanıyorum ve dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum	155	158,79				
	(2) İnanıyorum, fakat dini yükümlülüklerimi yerine getiremiyorum	137	162,61	2	1,360	,507	
	(3) İnanmıyorum ya da kuşkucuyum	32	179,98				
Güven Ölçeği	(1) İnanıyorum ve dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum	155	182,60				
	(2) İnanıyorum, fakat dini yükümlülüklerimi yerine getiremiyorum	137	150,02	2	16,623	,000*	1>2 1>3
	(3) İnanmıyorum ya da kuşkucuyum	32	118,56				

Not: *= p<.05

Tablo 9’da çalışmada kullanılan ölçeklere ait puan ortalamalarının çalışmaya katılan bireylerin dini inancına göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis H testinin sonuçları görülmektedir. Tabloya göre “Güven” ölçeğinde ($X^2=16.623$, $sd=2$, $p<.05$) bireylerin dini inancına göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. “Tromso Sosyal Zekâ” ölçeğinin toplam puanında ($X^2=1.360$, $sd=2$, $p>.05$), “Sosyal Bilgi Süreci” alt boyutunda ($X^2=5.169$, $sd=2$, $p>.05$), “Sosyal Beceri” alt boyutunda ($X^2=.178$, $sd=2$, $p>.05$) ve “Sosyal Farkındalık” alt boyutunda ($X^2=.640$, $sd=2$, $p>.05$) ise bireylerin dini inancına göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Mann Whitney-U testi yapılmıştır. Analiz sonucunda “Güven” ölçeğinde “inanıyorum ve dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum” inancına sahip olan katılımcılar ile diğer gruptaki bireyler arasında “inanıyorum ve dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum” inancına sahip olan bireylerin lehine bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$).

Tablo 10. Çalışmaya Katılan Bireylerin Gelir Durumuna Göre Ölçeklerden Aldıkları Puan Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Gelir Durumu	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p	Anlamlı Fark
Sosyal Bilgi Süreci	(1) 2500’den az	70	140,59				
	(2) 2501-4000	53	158,75				
	(3) 4001-6000	82	163,72	4	7,105	,130	
	(4) 6001-9000	62	170,00				
	(5) 9001 ve üzeri	57	182,97				
Sosyal Beceri	(1) 2500’den az	70	149,56	4	5,319	,256	

	(2) 2501-4000	53	177,80			
	(3) 4001-6000	82	165,57			
	(4) 6001-9000	62	148,40			
	(5) 9001 ve üzeri	57	175,10			
Sosyal Farkındalık	(1) 2500'den az	70	143,42	4	4,848	,303
	(2) 2501-4000	53	173,75			
	(3) 4001-6000	82	163,32			
	(4) 6001-9000	62	175,07			
	(5) 9001 ve üzeri	57	160,61			
Sosyal Zekâ Ölçeği Toplam	(1) 2500'den az	70	138,70	4	6,380	,172
	(2) 2501-4000	53	168,34			
	(3) 4001-6000	82	165,60			
	(4) 6001-9000	62	166,60			
	(5) 9001 ve üzeri	57	177,38			
Güven Ölçeği	(1) 2500'den az	70	154,66	4	7,745	,101
	(2) 2501-4000	53	166,82			
	(3) 4001-6000	82	174,91			
	(4) 6001-9000	62	175,46			
	(5) 9001 ve üzeri	57	136,16			

Not: *= p<.05

Tablo 10'da çalışmada kullanılan ölçeklere ait puan ortalamalarının çalışmaya katılan bireylerin gelir durumuna göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis H testinin sonuçları görülmektedir. Tabloya göre "Tromso Sosyal Zekâ" ölçeğinin toplam puanında ($X^2=6.380$, $sd=4$, $p>.05$), "Sosyal Bilgi Süreci" alt boyutunda ($X^2=7.105$, $sd=4$, $p>.05$), "Sosyal Beceri" alt boyutunda ($X^2=5.319$, $sd=4$, $p>.05$), "Sosyal Farkındalık" alt boyutunda ($X^2=4.848$, $sd=4$, $p>.05$) ve "Güven" ölçeğinde ($X^2=7.745$, $sd=4$, $p>.05$) bireylerin gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Tablo 11. Araştırmada Kullanılan Ölçekler Arasındaki İlişkiye Yönelik Spearman Korelasyon Testi Sonuçları

Ölçekler	1	2	3	4	5
(1) Sosyal Bilgi Süreci	1				
(2) Sosyal Beceri	,524*	1			
(3) Sosyal Farkındalık	,264*	,416*	1		
(4) Güven Ölçeği	-,080	,159*	,211*	,075	1

Not:*=p<.05,

Tablo 11'de "Tromso Sosyal Zekâ" ölçeği ve alt boyutları ile "Güven" ölçeği arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman Rank korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna bakıldığında; "Tromso Sosyal Zekâ" ölçeği ile "Güven" ölçeği arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir [$r_{\text{spearman}(324)}= ,075$; $p>.05$]. Ancak "Güven" ölçeği ile "Sosyal Beceri" alt boyutu [$r_{\text{spearman}(324)}= ,159$; $p<.05$] ve "Sosyal Farkındalık" alt boyutu [$r_{\text{spearman}(324)}= ,211$; $p<.05$] arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

SONUÇ

Bu araştırmada sosyal zekâ ve güven arasındaki ilişkinin belirlenmesi, ayrıca sosyal zekâ düzeyi ve güven düzeyi ile bazı değişkenler (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, politik yelpaze ve dini inanç) arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Sosyal zekâ ve güven arasındaki ilişkiyi Yamagishi ve Kikuchi (1999) şu şekilde açıklamaktadır: "Güven ve bağlılık oluşumu, sosyal belirsizlik sorununa alternatif çözümleri temsil eder. Sosyal belirsizlik ise insan toplumunda her yerde mevcuttur. İnsanlarla etkileşimde bulunurken ve kendimizi etkileşim

ortaklarından yararlanma riskine maruz bırakırken kendi memnuniyetimizi iyileştirmeye çalışırız” (Yamagishi ve Kikuchi, 1999, s. 155). Yamagishi ve Yamagishi (1994)’ye göre, sosyal belirsizlik (1) etkileşim partneri, aktöre maliyet getirecek şekilde hareket etmek için bir teşvike sahip olduğunda ve (2) aktör, partnerin gerçekten bu şekilde davrandığını tahmin etmesi için yeterli bilgiye sahip olmadığında ortaya çıkar. İnsanlar sosyal kimliklerini güçlendirir ve daha fazla sosyal bağlantıya sahip olurlarsa daha fazla güç veya güçlenme hissedecekler ve buna bağlı olarak daha fazla sosyal güven hissedeceklerdir. Bu kişiler toplumla etkileşime girdikleri ve toplum hakkında daha fazla bilgi ve farkındalık kazandıkları için kendilerini daha güvende hissederler ve aslında topluma girmekten daha az korkacaklardır (Falahi vd.,2020, s. 115).

Sosyal zekâ ve güven arasındaki ilişkiye yönelik yapılan bazı araştırmalar (Yamagishi ve Kikuchi, 1999; Carl ve Billari, 2014; Falahi vd.,2020) ikisi arasında pozitif yönde bir ilişki tespit etmiştir. Sosyal zekâ ve güven arasındaki ilişkiye yönelik yapılan diğer araştırmalar (Garske, 1975; Garske, 1976; Gurtman ve Lion, 1982) ise ikisi arasında negatif yönde bir ilişki tespit etmiştir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda ise sosyal zekâ düzeyi ve güven düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Fakat Tromso sosyal zekâ ölçeğinde sosyal farkındalık alt boyutu ve sosyal beceri alt boyutunda güven düzeyi ile aralarında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu bağlamda, sosyal bilgi alt boyutu ile güven düzeyi arasında bir farklılık olmadığı fakat sosyal farkındalık ve sosyal beceri alt boyutu ile güven düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Öte yandan sosyal zekâ ve güven düzeyi arasında farklılık tespit edilmediği gibi güven düzeyi ve sosyal zekâ düzeyini etkileyen unsurlarında birbirlerinden farklılaşabileceği görülmüştür. Bu farklılıklar da elde edilen bulgular üzerinden şu şekilde tespit edilmiştir: Erkek katılımcıların güven düzeyi kadın katılımcılara göre nispeten daha yüksek iken erkek ve kadın katılımcıların sosyal zekâ düzeyleri arasında ise farklılık tespit edilememiştir. Eğitim durumu ve sosyal zekâ düzeyi ile güven düzeyi arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Politik yelpaze açısından ise sol yelpazede bulunan bireylerin sosyal zekâ düzeyinin, sağ ve merkez kesimde bulunan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Fakat sağ ve merkez kesimin güven düzeyi ise sol yelpazede bulunan bireylere göre daha yüksektir. Dini inanç açısından bakıldığında bireylerin dini inançlarının sosyal zekâ düzeyi arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Fakat “inanıyorum ve dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum” fikrine sahip olan bireylerin “İnanmıyorum ya da kuşkucuyum” ve “inanıyorum ve fakat dini yükümlülüklerimi yerine getiremiyorum” görüşlerine sahip olan bireylere göre daha yüksek güven düzeyine sahiptirler. Ekonomik durumun hem sosyal zekâ düzeyi hem de güven düzeyine etki etmediği görülmektedir. Yaş değişkenine göre sosyal zekâ ($X^2=9.516$, $sd=4$, $p<.05$), ve güven ($X^2=20.909$, $sd=4$, $p<.05$) düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu sonuç hem sosyal zekânın hem de güvenin toplumsal bir süreçte edinildiğini göstermektedir.

Dolayısıyla bireyde sosyal zekâ düzeyi ve güven düzeyi; her ikisi de sosyal bir süreç gerektirmelerinin yanında demografik, kişisel ve sosyolojik değişkenler de her ikisi açısından önem teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, W. & SUN, J. (2017). Modeling Consumerdis Trust of Online Hotel Reviews. *International Journal of Hospitality Management*, 77-90. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.12.005>
- ALBRECHT, K. (2006). Social Intelligence the New Science of Success. *Business Book Review™* Reviewedby Lydia Morris Brown, 23(1), 1-11. <https://www.karlalbrecht.com/downloads/SocialIntelligence-BBR.pdf>
- BELTON, D., EBBERT, A. & INFURNA, F.C. (2016). Social Intelligence. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*, 1-5. DOI:10.1007/978-3-319-31816-5_2393-1
- BJÖRKQVIST, K., ÖSTERMAN, K. & KAUKIAINEN, A. (2000). Social Intelligence–Empathy= Aggression? *Aggression and Violent Behavior*, 5(2), 191-200. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(98\)00029-9](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(98)00029-9)
- CARL, B. & BILLARI, C. F. (2014). Generalized Trust and Intelligence in the United States. *PLoS ONE*, 9(3), 1-10. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0091786>
- CARRERAS, MR., BRAZA, P., MUÑOZ, JM., BRAZA, F., AZURMENDI, A., PASCUAL-SAGASTIZABAL, E., CARDAS, J. & SÁNCHEZ-MARTIN, JR. (2014). Personality and Social Psychology: Aggression and Pro Social Behaviors in Social Conflicts Mediating the Influence of Cold Social Intelligence and Affective Empathy on Children’s Social Preferences Candinavian. *Journal of Psychology*, 55, 371-379. <https://doi.org/10.1111/sjop.12126>
- CHUJOR, C. J. & CECILIA, E. A. (2017). Emotional and Social Intelligence as Predictions of Occupational Stress Among Civil Servantsın Rivers State. *European Journal of Educational and Development Psychology*, 5(3), 15-26.
- COŞKUN, R., ALTUNIŞIK, R. & YILDIRIM, E. (2019). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- DOĞAN, T. & ÇETİN, B. (2009). Tromso Sosyal Zekâ Ölçeği 31İego31 Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 7(1), 241-268.
- ESTREDER, Y., MARTÍNEZ-TUR, V., TOMÁS, I., MANIEZKI, A., RAMOS, J. & PĂTRAŞ, L. (2021). Thepositive Spiral Between Problem-Solving Management and Trust: a Study in Organizations for Individuals with Intellec Tualdisability. *Frontiers in Psychology*, 11(617622), 1-9. doi: 10.3389/fpsyg.2020.617622
- FALAHİ, Z., SADEGHIAFJEH, Z. & KOCHAK ENTEZAR, R. (2020). The Model of Social Trustbased on Social Intelligence, Social Identity, and Social Isolation Based on the Moderating Role of Gender and Family Economic Status on Seniorhigh School Students in Tehran. *Iranian Journal of Educational Sociology*, 3(1),106-118. DOI:10.52547/ijes.3.1.106
- GARSKE, J. (1975). Interpersonal Trustand Construct Complexity for Positively and Negatively Evaluated Persons. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1(4), 616-619. <https://doi.org/10.1177/014616727500100415>
- GARSKE, J. (1976). Personality and Generalize Dexpectan Cies for Interpersonal Trust. *Psychological Report*, 39(2), 649-650. <https://doi.org/10.2466/pr0.1976.39.2.649>

- GİRGİN, M. & BAYAR, A. (2019). Türk Toplumundaki Güven İndeksinin Düşük Olmasının Nedenlerinin İncelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 58-71.
- GOLEMAN, D. (2006). *Social Intelligence: The New Science of Human Relationship*. New York: Bantam Books.
- GURTMAN, M. & LION, C. (1982). Interpersonal Trust and Perceptual Vigilance for Trust Worthiness Descriptors. *Journal of Research in Personality*, 16(1), 108-117. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(82\)90044-7](https://doi.org/10.1016/0092-6566(82)90044-7)
- HEIDARABADI, A., SARUKHANI, B. and VALADBIGI, A. (2012). A Study of Thetypes of Social Trust and Theelementsın Fluencingıt: Thecase of the Irani an Northern Town of Sari. *Asian Social Science*, 8(1), 183-193. doi:10.5539/ass.v8n1p183
- HOSMER, L. T. (1995). Trust: The Connecting Link Between Organizational Theory And Philosophical Ethics. *Academy of Management Review*, 20, 379-403. <https://doi.org/10.2307/258851>
- JONES, G. R. & GEORGE, J. M. (1998). The Experience and Evolution Of Trust: Implications for Cooperation and Teamwork. *Academy of Management Review*, 23(3), 531-546.
- KANIMOZHI T. & VASIMALAIRAJA, M. (2018). Role of Social Intelligence in Student's Educational Development. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 6(1), 137-140.
- KAZU, E. & DÜŞÜKCAN, M. (2021). Hemşirelik Öğrencilerinin Sosyal Zekâ Düzeylerinin İletişim Becerilerine Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 217-230. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.804237>
- LEWICKI, R. J., McALLISTER, D. J. & BIES, R. J. (1998). Trustanddistrust: New Relationship Sandrealities. *Academy of Management Review*, 23, 438-458. DOI:10.2307/259288
- LEWIS, J. D. & WEIGERT, A. (1985). Trust as Socialreality. *Social Forces*, 63, 967-985. <https://doi.org/10.2307/2578601>
- LUHMANN, N. (2000). Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives, in Gambetta, 32iego (ed.) *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations. Electronic Edition*, Chapter 6, 94-107.
- MARLOWE, H. A. (1986). Social Intelligence: Evidence Formul Tidimensionality and Constructın Dependence. *Journal of Educational Psychology*, 78, 52-58. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0663.78.1.52>
- MAYER, R., DAVIS J. H. & SCHOORMAN, F. D. (2007). An Integrative Model of Organizational Trust: Past, Present and Future. *Academy of Management Review*, 32(2), 344-354. <https://doi.org/10.2307/258792>
- McALLISTER, D. (1995). Affect and Cognition Based Trust as Foundations for Interpersonal Cooperation in Organization. *Academy Of Management Journal*, 38(1), 24-59. <https://doi.org/10.2307/256727>
- PATEL, P. K. (2014). A New Success Formula: Social Intelligence. *International Journal for Research in Education (IJRE)*, 3(6), 33-43.
- ROBINSON, S. L. (1996). Trustand Breach of the Psychological Contract. *Administrative Science Quarterly*, 41(4), 574-599. <https://doi.org/10.2307/2393868>

- ROOS, G. & ROOS J. (2000). Measuring Your Company's Intellectual Performance. *Long Range Planning*, 30(3), 413-426. [https://doi.org/10.1016/S0024-6301\(97\)90260-0](https://doi.org/10.1016/S0024-6301(97)90260-0)
- ROUSSEAU, D. M., SITKIN, S. B., BURT, R. S. & CAMERER, C. (1998). Not So Different After All: A Cross-Discipline View of Trust. *Academy of Management Review*, 23(3), 393-405. <https://doi.org/10.5465/amr.1998.926617>
- SADIKU, M. N. O., ALAM, S. & MUSA, S. M. (2019). Social Intelligence: A Primer. *International Journal of Research - Granthaalayah*, 7(9), 213-217. <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v7.i9.2019.603>
- SILVERA, D., MARTINUSSEN, M. & DAHL, T. I. (2001). The Tromsø Social Intelligence Scale, a Self-Reportmeasure of Social Intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42(4), 313-319. <https://doi.org/10.1111/1467-9450.00242>
- SNOW, N. E. (2010). *Virtue as Social Intelligence: An Empirically Grounded Theory*. Taylor & Francis, Newyork.
- THORNDIKE, E. L. (1920). Intelligence and its Use. *Harper's Mag*, 140, 227-235.
- WELCH, M. R., RIVERA, R. E. N., CONWAY, B. P., YONKOSKI, J., LUPTON, P. M. & GIANCOLA, R. (2001). Determinant Sand Consequences of Socialtrust. <http://mural.maynoothuniversity.ie/732/1/WelchRiveraConwayetalEPRINT.pdf> Erişim: 24.04.2022.
- YAMAGISHI, T. & KIKUCHI, M. (1999). Trust, Gullibility, and Social Intelligence. *Asian Journal of Social Psychology*, 2(1), 145-161. <https://doi.org/10.1111/1467-839X.00030>
- YAMAGISHI, T. & YAMAGISHI, M. (1994). Trust and Commitment in the United states and Japan. *Motivation and Emotion*, 18, 129-166. <https://doi.org/10.1007/BF02249397>
- ZHANG, A.Y., TSUI, A. S., SONG, L.J., LI, C., & JIA, L. (2008). How do I Trustthee? Theemployee-Organization Relationship, Supervisory Support, and Middle Managertrust in the Organization. *Human Resource Management*, 47, 111-132. <https://doi.org/10.1002/hrm.20200>

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 11.11.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 09.01.2023

DOI: 10.30692/sisad.1202654

TÜRKİYE’DE SEKTÖRLERİN DIŞ TİCARET VE İSTİHDAMDAKİ YERİ: TÜRKİYE OTOMOTİV SEKTÖRÜ ANALİZİ¹

*The Place of Sectors in Foreign Trade and Employment in Turkey: Analysis of Turkish
Automotive Sector*

Hayriye BAŞCI NUR

Dr. Öğr. Üyesi

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-1939-0953

hayriye.basci@cbu.edu.tr

Mesut ÇALBÖRÜ

Bilim Uzmanı

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Teorisi Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0003-2758-6040

mesut-1997@hotmail.com

Atf/Citation: Hayriye Başcı Nur & Mesut Çalbörü (2023), “Türkiye’de Sektörlerin Dış Ticaret ve İstihdamdaki Yeri: Türkiye Otomotiv Sektörü Analizi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023, s.35-53.

Öz: Tarım, sanayi ve hizmet sektörü gibi ana sektörler, Türkiye ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu ana sektörlerle ek otomotiv sektörü de diğer bazı sektörler arasında lokomotif görevi gördüğü için önemlidir. Cumhuriyet’in ilanından 1950 yılına kadar tarım sektörü milli gelir, istihdam ve dış ticarete ilk sırada yer alırken 1950 yılından sonra durum değişmeye başlamıştır. Sanayi sektörünün dış ticaretteki payı artış göstermeye başlarken buna bağlı olarak tarım sektörünün payı azalmaya başlamıştır. İstihdamda da dış ticarete olduğu gibi tarım sektörü istihdamı azalmaya başlarken tarım sektöründe istihdam edilen kişilerin diğer sektörlerle kaymasıyla hizmet ve sanayi sektörlerinin istihdamdaki payı artış göstermeye başlamıştır. Günümüzde, dış ticarete imalat sanayi sektörü ilk sırada yer alırken

¹ Bu makale “Türkiye’de Sektörlerin Dış Ticaret ve İstihdam Payları: Türkiye Otomotiv Sektörü Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

istihdamda ve milli gelirden hizmet sektörü ilk sırada yer almaktadır. Hizmet sektörü uzun yıllardır istihdamda birinci sırada bulunmaktadır. Otomotiv sektörü de lokomotif görevi gördüğünden dolayı sektörler arasında büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada sektörlerin istihdam ve dış ticaretteki yeri incelenmiştir. Sonuç olarak Türkiye’de sektörel açıdan yıllar içerisinde değişim yaşanmıştır. Otomotiv sektörü analizi sonuçlarına bakıldığında otomotiv sektörü istihdamı ve toplam istihdam arasında çift yönlü, otomotiv sektörü istihdamı ile kurumsal olmayan nüfus arasında tek yönlü, otomotiv sektörü ithalatı ile toplam ithalat arasında da tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Otomotiv Sektörü, Dış Ticaret, İstihdam, Zaman Serisi Analizi.

Abstract: Main sectors such as agriculture, industry and service sector are of great importance for the Turkish economy. In addition to these main sectors, the automotive sector is also important as it acts as a locomotive among some other sectors. From the proclamation of the Republic until 1950, the agricultural sector was in the first place in national income, employment and foreign trade, but after 1950 the situation began to change. While the share of the industrial sector in foreign trade started to increase, the share of the agricultural sector started to decrease accordingly. While employment in the agricultural sector started to decrease in employment, as in foreign trade, the share of the service and industry sectors in employment began to increase as the people employed in the agricultural sector shifted to other sectors. Today, while the manufacturing industry sector ranks first in foreign trade, the service sector ranks first in employment and national income. The service sector has been in the first place in employment for many years. The automotive sector is of great importance among the sectors, as it acts as a locomotive. In this study, the place of sectors in employment and foreign trade has been examined. As a result, there has been a sectoral change in Turkey over the years. Looking at the results of the automotive industry analysis, a bidirectional causality relationship was found between automotive industry employment and total employment, a unidirectional causality relationship between automotive industry employment and non-institutional population, and a one-way causality relationship between automotive industry imports and total imports.

Keywords: Automotive Sector, Foreign Trade, Employment, Time Series Analysis.

GİRİŞ

Tarım, sanayi, hizmetler gibi ana sektörler Türkiye ekonomisinin mihenk taşıdır. Bu sektörler ek olarak otomotiv sektörü de ülke ekonomisi açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü otomotiv sektörü birçok sektör arasında lokomotif görevi görmektedir. Örneğin, lastik, cam, tekstil sanayi gibi sektörler ile turizm, ulaştırma ve alt yapı gibi sektörler arasında bağlantı kurmaktadır.

Bu çalışmada amaç, geçmişten günümüze ele aldığımız sektörlerin istihdam ve dış ticaretlerinin incelemesini yapmak, hangi dönemlerde hangi olaydan ne derece etkilendiği sonucuna ulaşmaktır. Ayrıca üç ayrı ekonometrik model kurarak otomotiv sektörü istihdamı, ihracatı ve ithalatının zaman serisi ile analizini yapmaktır.

İstihdama bakıldığında tarım sektöründe istihdam 1950 yılından sonra sürekli düşmektedir. Sanayi sektörü istihdamına bakıldığında belirli bir dönem yükselmiş olup devamında çok büyük artış göstermemiştir. Ancak hizmet sektörü istihdamında önemli artışlar yaşanmıştır. 1991 yılında yüzde 32 düzeyinde olan istihdam, 2020 yılına gelindiğinde yüzde 55 düzeyine yükselmiştir.

İstihdamda olduğu gibi sektörlerin dış ticaret payları da ele alınmıştır. Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar, dönem dönem her sektörün dış ticaretteki payı farklılık göstermiştir.

Literatürde otomotiv sektörü istihdamı ve otomotiv sektörü dış ticareti ile ilgili çalışmalara bakıldığında bununla ilgili çalışmalara rastlanmamıştır. Çalışmanın birinci bölümünde dört sektörün istihdam içerisindeki payı ele alınacaktır. İkinci bölümde sektörlerin dış ticaret içerisindeki payları, üçüncü bölümde ise otomotiv sektörü istihdam ve dış ticareti zaman serisi analizi ile incelenecektir.

Çalışmada üç ayrı ekonometrik model oluşturulmuş olup otomotiv sektörü istihdamı, otomotiv sektörü ihracatı ve ithalatı incelenmiştir. Otomotiv sektörü istihdamının nüfusta veya toplam istihdamda yaşanan değişimden etkilenip etkilenmediğini incelemek için eşbütünlük testi yapılmıştır. Kısa dönem ilişkisini incelemek için de nedensellik analizi yapılmıştır. Aynı testler diğer iki değişken için de uygulanmıştır.

1. Türkiye’de Sektörlerin İstihdamdaki Yeri

İşgücü piyasasında önemli yere sahip göstergelerden biri de istihdamdır. İstihdam piyasada yer alan tüm üretim faktörlerinin üretime dâhil edilmesidir. Türkiye’de istihdamın genel yapısına bakıldığında kadın istihdamının OECD ortalamasının altında yer aldığı görülmektedir. Bu durum genel istihdamı da etkilemektedir. Türkiye’de bazı dönemlerde bazı sektörler istihdamda başı çekmiştir. Bu bölümde tarım, sanayi, hizmet ve otomotiv sektörünün istihdamdaki payı incelenecektir (Ay, 2012, s.322).

1.1. Tarım Sektörünün İstihdamdaki Yeri

Tarım sektörü Osmanlı Döneminde de Cumhuriyet’in ilanından sonra da ekonominin yapıtaşı konumunda yer almaktadır. Cumhuriyet’in ilanından sonra Türkiye’de istihdamın yüzde 80’ini tarım sektörü oluşturmaktaydı. Tarım sektörünün istihdamdaki önemli rolü 1950’li yıllara kadar devam etmiştir. Yaklaşık 30 yıl boyunca yüzde 75 oranlarında seyretmiştir. 1950’li yıllara gelindiğinde tarımda makineleşmenin başlaması ve traktörün kullanılmaya başlamasıyla birlikte işgücü ihtiyacı azalmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak istihdamda düşüşler yaşanmış ve bu düşüşler ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Tarımda işgücü ihtiyacının azalmasıyla birlikte köyden kente göç hız kazanmıştır. Tarım sektörü istihdamının azalmasıyla birlikte sanayi ve hizmet sektörlerinin istihdamdaki payında artış başlamıştır (Erhalim, 2011, s.26).

1.2. Sanayi Sektörünün İstihdamdaki Yeri

Sanayi sektörü, Türkiye ekonomisi açısından önemli yere sahip sektörlerden bir diğeridir. Sanayi sektörünün istihdamdaki yerine bakıldığında 1950’li yıllardan sonra tarım sektöründe istihdamın azalmasıyla birlikte sanayi sektörü istihdamında 1960-1980 yılları arasında artışlar yaşanmıştır. Ancak 1980 yılından sonra sanayi istihdamında çok önemli artışlar meydana gelmemiştir. Türkiye’de istihdam sağlayan sanayi sektörünün alt dalları;

- Gıda Sanayi
- Dokuma ve Tekstil Sanayi
- Maden Sanayi
- Makine Sanayisi
- Kimya Sanayisi
- Orman Ürünleri Sanayisi
- Cam ve Seramik Sanayisi
- Otomotiv Sanayi

örnek olarak verilebilecek olan başlıca alt dallardır.

Sanayi sektörü istihdam oranı, o ülkenin sanayisinin gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Bir ülkede sanayi sektörü istihdamı yüksekse o ülkenin sanayisi gelişmiş demektir. Sanayi sektörüne yapılan yatırımların artırılması sanayinin gelişmesini ve istihdamın artmasını sağlar. Sanayi sektörünün 1991 yılında yüzde 20.2 olan istihdamdaki payı 2020 yılında yüzde 26 olarak gerçekleşmiştir (Altun ve İşleyen, 2019, s.662).

1.3. Hizmet Sektörünün İstihdamdaki Yeri

Tüm ülkelerde ekonomiyi en çok etkileyen sektörlerden biri de hizmet sektörüdür. Son yılların verileri incelendiğinde birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de hizmet sektörünün tarım ve sanayi sektörünün önünde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca hizmet sektörü tarım ve sanayi sektörünün aksine daha fazla gelir getirici bir sektördür.

Kısa adı GAAT olan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması çerçevesinde Dünya Ticaret Örgütü’nün yapmış olduğu sınıflandırmaya göre hizmet sektörü on iki alt dala ayrılmaktadır. Bunlar;

- Mesleki hizmetler
- Haberleşme hizmetleri
- Mühendislik hizmetleri
- Dağıtım hizmetleri
- Eğitim hizmetleri
- Çevre hizmetleri
- Mali hizmetler
- Sosyal hizmetler ve sağlık hizmetleri
- Turizm ve seyahat hizmetleri
- Ulaştırma hizmetleri
- Eğlence ve spor hizmetleri
- Diğer hizmetler

olmak üzere Türkiye’de ve dünyada en çok istihdam yaratan hizmet alt sektörleridir (Özsağır ve Akın, 2012, s.314).

Hizmet sektörünün istihdamdaki payı incelendiğinde, tarım sektörü istihdamının 1950’li yıllardan sonra düşüşe geçtiği, sanayi sektörü istihdamında ise belli dönemden sonra çok fazla artış meydana gelmediğini göz önüne aldığımızda hizmet sektörünün istihdamdaki önemi ortaya çıkmaktadır. İstihdamdaki payı 1991 yılında yüzde 32 olan hizmet sektörü otuz yıl içerisinde artış göstererek 2020 yılına gelindiğinde yüzde 55,7 seviyelerine ulaşmıştır. Hizmet sektöründe yaşanan istihdam artışının en önemli nedenleri arasında diğer sektörlerle göre yeni iş alanlarının ortaya çıkması, kalifiye elemana hitap eden hizmet sektörünün düşük kalifiye elemana da hitap edebilmesidir. Ayrıca tarım sektöründeki istihdamın azalmaya başlamasıyla emek yoğun işgücü hizmet sektöründe yeni yaratılan iş kollarına geçiş yapmıştır.

1.4. Otomotiv Sektörünün Hizmet Sektöründeki Yeri

Otomotiv sektörü de ülke ekonomisi açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü otomotiv sektörü ana sanayi istihdamının yanı sıra yan sanayi istihdamı ve otomotiv sektörünün lokomotif görevi gördüğü diğer sektörlerde sağlanan istihdam ile önemli bir yere sahiptir.

Tablo 1: 2000-2019 Yılları Arası Otomotiv Sektörü İstihdamı (Adet)

Yıllar	Otomotiv Sektörü İstihdam Sayısı
2000	31.753
2001	26.680
2002	27.923
2003	33.145
2004	38.456
2005	39.932

2006	40.474
2007	46.261
2008	45.153
2009	39.584
2010	40.838
2011	44.896
2012	44.655
2013	42.330
2014	43.683
2015	48.748
2016	53.377
2017	54.595
2018	52.066
2019	50.104

Kaynak: <http://www.osd.org.tr/osd-yayinlari/istatistikler/> (25 Şubat 2021)

Yukarıda yer alan tabloda 2000-2019 yılları arasında otomotiv sektörü ana sanayisinde istihdam edilen kişi sayısı yer almaktadır. Tabloya bakıldığında istihdam sayılarının kriz dönemleri haricinde sürekli artış gösterdiği görülmektedir. Sadece son iki yılda küçük düşüşler meydana gelmiştir. Bu rakamların yanı sıra yan sanayi istihdamı düşünüldüğünde ve lastik, tekstil, cam, makine sanayi gibi sektörler ile turizm, ulaştırma gibi sektörler arasında lokomotif görevi gördüğü göz önüne alındığında otomotiv sektörünün istihdamdaki önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca otomotiv sektörü ülkedeki sürekli ve güvenilir tek vergi kaynağıdır.

2. Türkiye’de Sektörlerin Dış Ticaretteki Yeri

Tarım, sanayi ve hizmet sektörü ülke ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Bu sektörler ek olarak otomotiv sektörü de önemli paya sahiptir. Son otuz yıllık dış ticaret verileri incelendiğinde dış ticaret hacmi artsa da her yıl dış ticaret açığının gerçekleştiği görülmektedir. Dış ticaret hacmi otuz yıl içerisinde yaklaşık on bir kat artış göstermiştir.

2.1. Tarım Sektörünün Dış Ticaretteki Yeri

Tarım sektörü, Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi Cumhuriyet’in ilanından sonra da Türkiye ekonomisinin yapı taşı konumunda yer almıştır. İstihdamda olduğu gibi dış ticarete en yüksek paya sahiptir. 1950 yılında Türkiye’nin ihracatının yüzde 93’ünü tarım sektörü oluşturmaktaydı.

Yeni tarımsal alanların kullanılmaya başlanması ve tarımda makineleşmenin başlamasıyla tarım sektörü ihracatında artış devam etmiştir. Bu dönemde Kore Savaşı’nın ardından tarım ürünlerinin talebinde azalma meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak ihracat rakamları düşmeye başlamıştır. 1950 yılında yüzde 93 olan tarımın ihracattaki payı 1980 yılına gelindiğinde yüze 56’ya düşmüştür. Ancak en büyük kayıp on yıl içerisinde gerçekleşmiştir. 1990 yılında tarımın ihracattaki payı yüzde 15’e kadar gerilemiştir. 1990-2020 yılları arası veriler incelendiğinde ise ithalat rakamlarında çok fazla bir değişiklik olmadığı; ancak yüzde 15 olan ihracat payının 2020

yılında yüzde 3,4 seviyelerine gerilediği gözlemlenmektedir (Özdemir, Kantürk Yiğit ve Oral, 2016, s.156).

2.2. Sanayi Sektörünün Dış Ticaretteki Yeri

Sanayi sektöründe dış ticaret, sanayi politikalarında gelişmelerin hız kazanmasıyla ve tarımda dış ticaretin azalmasıyla birlikte artmaya başlamıştır. 1950 yılı verilerine bakıldığında sanayi sektörünün ihracattaki payı 1,4 seviyelerindedir. 1950'li yıllardan sonra sanayi sektörüne yapılan yatırımların artmasıyla birlikte olumlu sonuçlar doğmuş, sonuç olarak sanayi sektörünün milli gelir içerisindeki payı da artmaya başlamıştır (Özdemir vd. , 2016, s.157).

1950 yılında yüzde 1,4 olan sanayi sektörünün ihracattaki payı 1980 yılına gelindiğinde yüzde 37 seviyelerine ulaşmıştır.

1980 yılı verilerine bakıldığında imalat sanayinde ihracatın 1,07 milyar dolar seviyelerinde gerçekleştiği görülmektedir. 1990 yılına gelindiğinde ise ihracat 10,5 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. İhracatın on yıl içerisinde yaklaşık olarak on kat artmasında 1980 'den sonra sanayi sektörünün büyümesi için uygulanan politikalar ve dışa açık büyüme stratejisi önemli rol oynamıştır. İmalat sanayi ithalatı ise on yılda yaklaşık olarak üç buçuk kat artarak 4,6 milyar dolardan 16 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir (Polat, 2010, s.17).

1990 yılı sonrası dış ticaret verileri incelendiğinde 1991 ve 1993 yıllarında ithalat ve ihracat payları birbirine çok yakındır. Özellikle 1999 yılından sonra imalat sanayi sektörünün ihracattaki payı yüzde 90 seviyelerine çıkmıştır. Bu yıldan sonra ihracattaki payında düşme olmamıştır. Ortalama yüzde 93 seviyelerinde seyretmektedir. İthalat ise dalgalı bir şekilde %75-85 arasında seyretmiştir.

2.3. Hizmet Sektörünün Dış Ticaretteki Yeri

Cumhuriyet'in ilanından günümüze Türkiye ekonomisinde sektörlerin paylarının önemli ölçüde değiştiği gözlemlenmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1950'li yıllara kadar tarım sektörü önemli bir yere sahipti. Ancak 1960 yılından sonra hizmet ve sanayi sektörü öne çıkmıştır. Sektörel açıdan ağırlık önce tarım sektöründen sanayi sektörüne ardından sanayi sektöründen hizmetler sektörüne kaymıştır (Kıratlı, 2019, s.153).

1990-2020 yılları arası hizmet gelirleri incelendiğinde kriz harici yıllarda sürekli artış eğilimindedir. 1999 yılında Marmara depreminden ötürü, 2000 ve 2001 yıllarında ise krizden kaynaklı düşüş yaşamıştır. 2008 küresel krizinden çok az ölçüde etkilenmiştir. 2020 yılına gelindiğinde Covid-19 salgınından kaynaklı olarak oldukça önemli bir düşüş yaşanmıştır. 2019 yılında 63 milyon \$ seviyelerinde olan hizmet geliri, 2020 yılında 34 milyon \$ seviyelerine gerilemiştir. Hizmet giderleri de kriz dönemlerinde gelirler kadar olmasa da düşüş yaşamıştır. Hizmet gelirleri hizmet giderlerinden daha fazladır.

2.4. Otomotiv Sektörünün Dış Ticaretteki Yeri

Otomotiv sektörü, ülke ekonomileri açısından öncü sektör olmuştur. Demir-çelik, tekstil, cam, lastik, petro-kimya gibi birçok sektörden ürün almaktadır ve aldığı bu ürünleri işleyip üretim neticesinde tarım, ulaştırma ve turizm gibi birçok sektörde kullanılmak için lokomotif görevi görmektedir (Uçan, 2005, s.123).

1992-2020 yılları arası otomotiv sektörü ihracatı ele alındığında ihracatın sürekli artış gösterdiği söylenebilir. 2000 ve 2001 yıllarında kriz dönemlerinde de artış göstermiştir. Ancak 2008 yılına gelindiğinde küresel krizden kaynaklı olarak bir düşüş yaşamıştır. Ancak izleyen yıllarda tekrar artışa devam etmiştir. İç talebe bağlı olarak ithalatta da önemli artışlar meydana gelmiştir. 1994 yılında yaşanan krizden dolayı iç talebin azalmasına bağlı olarak düşüş meydana gelmiş; ancak izleyen yıllarda artmaya devam etmiştir. İzleyen yıllarda diğer önemli bir düşüş kriz dönemi olan 2001 yılında meydana gelmiştir.

3. Otomotiv Sektörü Dış Ticaret ve İstihdam Payının Zaman Serisi Analizi ve Literatür İncelemesi

Özbay ve diğerleri (2020) yaptıkları çalışmada otomotiv sektörü ihracatının istihdam, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1999-2019 yılları arası çeyreklik veriler kullanılarak zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre doğrudan yabancı yatırımlar ile ihracat arasında çift yönlü, ihracat ile GSYH arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Polat (2020) yaptığı çalışmada 1963-2018 yılları arası yıllık veriler kullanarak otomotiv sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini zaman serisi analizi yardımıyla incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre otomotiv sektörünün Türkiye ekonomisi açısından bir lokomotif görevi gördüğü, bu sektöre yapılan yatırımlarla yan sektörlerin de olumlu etkileneceği ve ithalat, ihracat ve milli gelirden önemli artış meydana gelebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Ustabas ve Simav (2018) yaptıkları çalışmada Türkiye’de tam elektrikli araçların yaygınlaşmasının dış ticaret dengesi, çevre ve istihdam üzerindeki olası etkilerini incelemektedir. Çalışmada beş katılımcının görüşü ele alınmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre Türkiye’de elektrikli araçların yaygınlaşması çevre ve dış ticaret dengesi üzerinde orta vadede olumlu sonuçlara yol açacaktır. Ancak istihdam konusunda net bir sonuca ulaşılamamıştır.

Taymaz ve Yılmaz (2017) yaptıkları çalışmada Türkiye’deki sanayi ve ticaret politikalarının otomotiv sektörü üzerindeki etkisini ele almışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Türk otomotiv sanayisini Gümrük Birliği anlaşmasından sonra daha da geliştiği ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye’de yer alan otomotiv firmaları da son dönemlerde iyi performans gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Otomotiv sektöründe yer alan vergiler de firmalara engel teşkil etmektedir.

Yılmaz ve diğerleri (2017) yaptıkları çalışmada yerli otomobil üretme girişimlerinde bulunan Türkiye’nin otomotiv sektöründeki gelişimini ve dünya otomotiv sektöründeki gelişmelerin Türkiye üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bulgulara göre Türkiye, otomotiv sektörü açısından Avrupa ülkeleri için çok önemli bir pazardır. Ayrıca GSYİH sıralamasında 17. sırada yer alan Türkiye’nin büyük otomotiv markalarına sahip olabilmesi için ilk 5 ülke arasında yer alması gerekmektedir.

Pehlivanoğlu ve diğerleri (2014) yaptıkları çalışmada 1963-2012 yılları arasında gerçekleşen makroekonomik krizlerin otomotiv arzında oluşturduğu etkileri VAR analizi yardımıyla incelemiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre otomotiv sektörü üretiminde meydana gelebilecek azalış veya artış özellikle döviz kurundaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Döviz kurunda yaşanan artışlar ithalatı azaltmaktadır. Bu durum otomotiv sektörü arzını doğrudan etkilemektedir.

Yaşar (2013) yaptığı çalışmada Türkiye’de otomotiv sanayinin Marmara ve Doğu Marmara bölgelerinde kümelenmesinin nedenlerini incelemiştir. Türkiye’de otomotiv sektöründe istihdam edilenlerin yaklaşık yüzde 65’i bu bölgelerde istihdam edilmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre illerin rekabetçilik analizleri yapıldığında ilk 10’a giren illerin dördünün Marmara bölgesinde yer alması ve diğer bölgelere göre ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun bu bölgede ikamet ediyor olması başlıca nedenlerdendir.

Başkol (2011) yaptığı çalışmada 1996-2010 yılları arasına ait yıllık veriler kullanarak açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler, ithalat sızma oranı, uzmanlaşma katsayısı ve dış rekabete açıklık göstergeleriyle otomotiv sektörünün rekabet gücünü analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre Türk otomotiv sektörünün belirli bir rekabet gücüne ulaştığı görülmektedir.

Muğan Ertuğral (2011) yapmış olduğu çalışmada otomotiv sektöründe Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesi sonrası yaşanan gelişmeleri incelemiştir. Çalışma neticesinde elde edilen

bulgulara göre Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesiyle birlikte otomotiv sektöründe önemli ithalat artışı meydana gelmiştir. Ayrıca ithalat ile birlikte üretim artışı, ihracatı da artırmıştır.

Engin ve Polat (2010) yapmış oldukları çalışmada ilk olarak 1996-2009 yılları arasında Gümrük Birliği ile beraber otomotiv sektörünün gelişimini ele almışlardır. Bunun yanı sıra 2008 yılında yaşanan küresel krizden otomotiv sektörünün ne derece etkilendiğini incelemişlerdir. Çalışma neticesinde elde edilen bulgulara göre otomotiv sektörü 1990 yılından sonra Türkiye’de hızla büyümeye başlamıştır. 1996 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması da olumlu neticelere yol açmıştır. Yabancı sermaye yatırımlarında artış meydana gelmiştir. 2008 yılında yaşanan kriz sonrası da otomotiv sektörü derinden etkilenmiş, dünyada birçok fabrika kapanmış ve işsizlikte artış meydana gelmiştir.

Görener ve Görener (2008) yaptıkları çalışmada dış ülkelerde otomotiv sektörünün durumunu ve ülke ekonomilerine katkılarını, Türkiye otomotiv sanayisinin geçmişten günümüze gelişimini ve bugünkü mevcut durumunu ele almıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre dünyada otomotiv sektörü hızla gelişen ve ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip sektörlerin başında yer almaktadır. Türkiye için otomotiv sektörü bugün olduğu gibi gelecekte de önemli bir paya sahip olacaktır. Otomotiv sektörünün daha da gelişip rekabet gücüne kavuşması ülke ekonomisi için hayati önem taşımaktadır.

3.1. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada otomotiv sektörü ithalatı, ihracatı ve istihdamı yıllık veriler kullanılarak zaman serisi analizi yardımıyla incelenmiştir. İthalat ve ihracat verileri 1992-2019 yıllarına ait olup otomotiv istihdamında en eski veri 2000 yılına ait olduğu için veriler 2000-2019 yılları arasına aittir. Çalışmada kullanılan veriler TÜİK, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi ve OSD’den elde edilmiştir. Kullanılan paket program Eviews 12’dir.

Modelde kullanılan tüm değişkenlerin durağanlık seviyelerine göre yapılacak olan ekonometrik analiz değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle ilk olarak birim kök testi yapılacaktır. Birim kök testi, ön test niteliği taşımaktadır.

3.1.1. Ekonometrik Model

Oluşturduğumuz ekonometrik modelde otomotiv sektörü istihdamı, kurumsal olmayan nüfus, işgücü ve istihdam arasındaki ilişki analiz edilecektir. Otomotiv sektörü istihdamı bağımlı, kurumsal olmayan nüfus, işgücü ve istihdam verileri bağımsız değişken olarak yer alacaktır. Oluşturulan ekonometrik modeller aşağıda yer almaktadır.

İkinci model ve üçüncü modelde bağımlı değişkenler otomotiv sektörü ithalatı ve ihracatı, bağımsız değişkenler toplam ithalat ve ihracat ile reel döviz kurudur.

$$Oİ = \beta_0 + \beta_1 KON + \beta_2 İST + ut$$

Oİ= Otomotiv Sektörü İstihdamı (adet)

KON= Kurumsal Olmayan Nüfus (adet)

İST= İstihdam (adet)

$$OSİ = \beta_0 + \beta_1 Tİ + \beta_2 RDK + ut$$

OSİ= Otomotiv Sektörü İhracatı

Tİ= Toplam İhracat

RDK= Reel Döviz Kuru

$$OSİTH = \beta_0 + \beta_1 TİTH + \beta_2 RDK + ut$$

OSİTH= Otomotiv Sektörü İthalatı

TİTH= Toplam İthalat

3.1.2. Birim Kök Testi

Yukarıda yer alan modelde yer alan değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Eğer değişkenler durağan değilse fark alınarak durağan hale getirilir. Durağanlık analizinde birden çok test mevcuttur. Zaman serisi, fark alındıktan sonra durağan hale geliyor ise o zaman serisi kaçınıcı farkta durağanlaşmışsa (örneğin birinci farktan sonra) o farktan durağan denir (Karanfil, 2014, s.67). Yapmış olduğumuz bu çalışmada Augmented Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda modelde yer alan değişkenlerin Augmented Dickey Fuller (ADF) testi sonuçları yer almaktadır. Tablodan görüldüğü üzere düzey değerlerinde %5 anlamlılık seviyesine göre durağan değildir. Düzey değerlerine göre değişkenler durağan olmadığı için birim kök içermektedirler. Bu sebeple serilerin birinci dereceden farkı alınmıştır. Tüm serilerin birinci dereceden farkı alındıktan sonra durağan oldukları gözlemlenmektedir. Kısacası aşağıdaki tabloda değişkenlerin ADF test istatistiğine göre birinci dereceden farkı alındıktan sonra durağanlaştığı görülmektedir. Δ işareti serilerin birinci dereceden farklarını göstermektedir.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Olasılık	ADF Test İstatistiği	Kritik Değer
Oİ	0.1020	-3.298002	-3.733200
Δ Oİ	0.0048	-5.024745	-3.710482
KON	0.7936	-1.498518	-3.673616
Δ KON	0.0133	-4.419370	-3.690814
İST	0.4560	-2.213794	-3.673616
Δ İST	0.0311	-2.188378	-1.961409
OSİ	0.9757	0.335025	-2.981038
Δ OSİ	0.0007	-4.788589	-2.981038
Tİ	0.9000	-0.378417	-2.971853
Δ Tİ	0.0017	-4.443139	-2.976263
RDK	0.8983	-0.385695	-2.976263
Δ RDK	0.0000	-7.602194	-2.976263
OSİTH	0.6168	-1.296643	-2.971853
Δ OSİTH	0.0004	-5.010442	-2.981038
TİTH	0.7534	-0.959495	-2.971853
Δ TİTH	0.0002	-5.338739	-2.976263

H0: Birim kök vardır. Seri durağan değildir.

H1: Birim kök içermemektedir. Seri durağandır.

Birim kök testi hipotezleri yukarıda yer almaktadır. Birinci dereceden fark alınmadan önce boş hipotez kabul edilmektedir. Birinci dereceden fark alındıktan sonra değişkenlerin durağan hale geldiği ve birim kök içermediği görülmektedir. Sonuç olarak boş hipotez reddedilip diğer hipotez kabul edilmiştir. Değişkenlerin aynı dereceden durağanlığı sağlandığı için eşbütünlük analizi yapılabilmektedir (Gövdere ve Can, 2015, s.108).

3.1.3. Eşbütünlük Analizi

Çalışmada düzeyde durağan olmayan tüm serilerin birinci dereceden farkları alındıktan sonra durağan hale gelmeleri derecelerinin aynı olduğunu göstermektedir. Serilerin aynı dereceden durağan olması, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceleyebilmek için Engle-Granger ya da Johansen eşbütünlük testlerinin yapılabileceğini göstermektedir. Değişken sayısı ikiden daha fazla ise Johansen eşbütünlük testinin uygulanması daha doğrudur. Çünkü Engle-Granger eşbütünlük analizi genellikle iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için kullanılmaktadır (Şarkaya İçellioğlu ve Engin Öztürk, 2017, s.65).

İki veya ikiden daha fazla durağan olmayan değişken arasında uzun dönemli bir ilişki eşbütünlük olmalarına bağlıdır. Eşbütünlük, iki veya ikiden daha fazla durağan olmayan değişken arasında durağan bir ilişkinin meydana gelmesini ifade etmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010, s.483).

Diğer bir ifade ile eşbütünlük, uzun dönemde değişkenler arasındaki ortak bir hareket olarak tanımlanmaktadır. Tüm değişkenler aynı dereceden durağan olduğunda Johansen eşbütünlük testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenebilmektedir (Polat ve Günay, 2012, s.207).

3.1.3.1. Johansen Eşbütünlük Analizi

ADF birim kök testi ile serilerin birinci dereceden farkı alındıktan sonra durağanlaştıkları ve uygun gecikme sayısı belirlendikten sonra Johansen eşbütünlük testi yapılabilmektedir. Ekonometrik modelde ikiden fazla değişken yer alıyorsa birden fazla eşbütünlük vektörü olma olasılığı söz konusudur. Johansen eşbütünlük testine genel olarak bakıldığında analizde n tane değişken var ise n-1 sayıda eşbütünlük vektörü olabilir. Örneğin üç değişken var ise tek bir eşbütünlük vektörü olabileceği gibi iki tane de olabilir (Sevüktekin ve Çınar, 2014, s. 580-581).

Johansen yönteminde eşbütünlük vektör sayısını belirlemek için iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlar maksimum özdeğer ve iz istatistikleridir. Hesaplanan maksimum özdeğer ve iz istatistiği değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3: Birinci Model İz Test İstatistiği

Hipotez	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık
Sıfır Hipotezi	0.753521	40.53535	42.91525	0.0848
Maksimum 1	0.477655	16.72721	25.87211	0.4356
Maksimum 2	0.284323	5.686947	12.51798	0.5010

Tablo 4: Birinci Model Maksimum Özdeğer Test İstatistiği

Hipotez	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık
Sıfır Hipotezi	0.753521	23.80813	25.82321	0.0902
Maksimum 1	0.477655	11.04027	19.38704	0.5092

Maksimum 2	0.284323	5.686947	12.51798	0.5010
------------	----------	----------	----------	--------

Yukarıda yer alan maksimum özdeğer ve iz istatistiği sonuçları birinci denkleme aittir. Tablodaki çıkan sonuçlar incelendiğinde maksimum özdeğer ve iz istatistiğinde olasılık değerlerinin yüzde 5 düzeyinden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında (otomotiv sektörü istihdamı, toplam istihdam, kurumsal olmayan nüfus) uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Herhangi bir eşbütünleşme vektörü yoktur.

Tablo 5: İkinci Model İz Test İstatistiği

Hipotez	Özdeğer	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
Sıfır *	0.536563	33.39870	29.79707	0.0184
Maksimum 1	0.309758	13.40251	15.49471	0.1009
Maksimum 2	0.134777	3.763971	3.841465	0.0524

Tablo 6: İkinci Model Maksimum Özdeğer Test İstatistiği

Hipotez	Özdeğer	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
Sıfır	0.536563	19.99619	21.13162	0.0715
Maksimum 1	0.309758	9.638537	14.26460	0.2368
Maksimum 2	0.134777	3.763971	3.841465	0.0524

Yukarıdaki tabloda yer alan istatistikler ikinci denkleme ait test istatistikleridir. Tabloda yer alan değerler incelendiğinde maksimum özdeğer istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemli herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak iz istatistiğine bakıldığında en az bir tane eşbütünleşme vektörünün bulunduğu görülmektedir. Sonuç olarak otomotiv sektörü ihracatı, toplam ihracat ve reel döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Değişkenler uzun dönemde birbirlerini etkilemektedir.

Yapılan analiz sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi saptandığında VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) uygulanmalıdır. VECM, değişkenler arasındaki hem kısa hem de uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyabilmektedir (Çelik, 2010, s.109).

Modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu Johansen eşbütünleşme analiziyle bulunmuştur. Ardından aralarında uzun dönemli ilişki bulunan değişkenler için hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Aşağıda yer alan hata düzeltme modeli incelendiğinde,

Tablo 7: İkinci Model Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık
C	-1.26e+08	4.37e+08	-0.288658	0.7753
D(Toplam İhracat)	0.227565	0.035525	6.405803	0.0000
D(Reel Döviz Kuru)	-19592055	38113489	-0.514045	0.6119
Hata Terimleri (-1)	-0.323376	0.161562	-2.001562	0.0568

Hata terimi katsayısı -1 ile 0 arasında bir değer almalıdır. Meydana gelen sapmaları düzelteren hata terimi için tahmin edilen değer -0.323376 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuca göre yorum

yapılabilmektedir. Bu sonuç, toplam ihracat, otomotiv sektörü ihracatı ve reel döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu kanıtlamaktadır. Hata düzeltme teriminin istatistiksel olarak anlamlı bulunması uzun dönem dengesinde oluşabilecek sapmanın yaklaşık olarak yüzde 32'sinin düzeltildiğini göstermektedir. Sonuç olarak bir birim sapmanın yaklaşık yüzde 32'si bir sonraki dönem düzelebilmektedir.

Tablo 8: Üçüncü Model İz Test İstatistiği

Hipotez	Özdeğer	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
Sıfır*	0.482199	31.78138	29.79707	0.0292
Maksimum 1	0.357697	15.32727	15.49471	0.0530
Maksimum 2*	0.156668	4.259877	3.841465	0.0390

Tablo 9: Üçüncü Model Maksimum Özdeğer Test İstatistiği

Hipotez	Özdeğer	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
Sıfır	0.482199	16.45411	21.13162	0.1994
Maksimum 1	0.357697	11.06739	14.26460	0.1509
Maksimum 2*	0.156668	4.259877	3.841465	0.0390

Yukarıdaki tabloda yer alan istatistikler üçüncü modele aittir (toplam ithalat, otomotiv sektörü ithalatı, reel döviz kuru). Tabloda yer alan veriler incelendiğinde her iki istatistikte de değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmektedir. Sonuç olarak değişkenler arasında en az üç eşbütünlük vektörü bulunmaktadır. Toplam ithalat, otomotiv sektörü ithalatı ve reel döviz kuru değişkenlerinde uzun dönemde gerçekleşen değişim diğer değişkenleri de etkilemektedir.

Uzun dönemli ilişkinin Johansen eşbütünlük analizi ile bulunmasıyla birlikte hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Hata düzeltme modeline bakıldığında;

Tablo 10: Üçüncü Model Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler	Kat Sayılar	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık
C	45737684	6.09e+08	0.075078	0.9408
D(Reel Döviz Kuru)	18323840	55004101	0.333136	0.7419
D(Toplam İthalat)	0.095357	0.024205	3.939569	0.0006
Hata Terimleri (-1)	-0.645630	0.192214	-3.358911	0.0026

Hata düzeltme katsayısının 0 ile -1 arasında yer alması gerektiği bilinmektedir. Tablodaki hata düzeltme kat sayısının -0.64 olduğu görülmektedir. Yani, hata düzeltme katsayısının -0,64 olması değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğunu kanıtlamaktadır. Hata düzeltme teriminin istatistiksel olarak anlamlı bulunması uzun dönem dengesinde oluşabilecek sapmanın yaklaşık olarak yüzde 64'ünün düzeltildiğini göstermektedir. Sonuç olarak bir birim sapmanın yaklaşık yüzde 64'ü bir sonraki dönem düzelebilmektedir.

3.1.4. Granger Nedensellik Analizi ve VAR (Vector Autoregressive) Modeli

Nedensellik analizi, değişkenler arasında bir sebep sonuç ilişkisinin olup olmadığını, eğer bir sebep sonuç ilişkisi var ise de bu ilişkinin yönünün belirlenmesi için kullanılan bir analiz yöntemidir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde en çok tercih edilen analiz Granger tarafından geliştirilen Granger nedensellik analizidir (Akçay, 2013, s. 36).

Granger tarafından 1969 yılında geliştirilen Granger nedensellik analizi farklı yaklaşımlar ile geliştirilmiş bir analizdir. Bu analiz uzun dönemli zaman serilerine uygulanabilir. Ancak Granger nedensellik analizinin uygulanabilmesi için serilerin aynı dereceden durağan olması gerekmektedir. Granger nedensellik analizinde ilk önce değişkenlerin durağanlığı test edilmelidir ve eğer durağan değilse değişkenlere durağanlaştırma işlemi yapılmalıdır (Tarı, 2014, s.434).

VAR modeli, Sims tarafından geliştirilmiş bir modeldir. Granger nedensellik analizi modelini temel almaktadır ve modelde iki içsel değişken var ise bu değişkenlerin her biri hem kendi hem de diğer içsel değişkenin belirli bir döneme kadar olan gecikmeli değerleri ile ilişkilendirilir (Ertek, 2000, s.404).

VAR modeli ele alındığında, daha çok makroekonomik değişkenlerin ilişkilerinin modellenmesinde ampirik sonuçlar ortaya çıkarmak amacıyla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu analizde VAR modelinin kullanılmasının amacı uygun gecikme sayısının bulunmasıdır. Uygun gecikme sayısının belirlenebilmesi için öncelikle VAR modeli tahmin edilir.

Granger nedensellik analizi ve Johansen eşbütünleşme testi yapılmadan önce uygun gecikmenin belirlenebilmesi için VAR analizi yapılmıştır. VAR modeli aşağıda yer almaktadır.

Tablo 11: VAR Modeli ile Uygun Gecikmenin Belirlenmesi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	4.52e+31	81.40159	81.54645	81.40901
1	61.22661	8.74e+29	77.42438	78.00382	77.45405
2	14.86435	6.04e+29	76.89778	77.91180	76.94971
3	4.480664	1.40e+30	77.27600	78.72461	77.35018
4	23.20683*	6.77e+27*	70.66539*	72.54858*	70.76183*

Yukarıdaki tabloda VAR modeline göre uygun gecikme uzunluğu tahminleri yer almaktadır. LR, FPE, AIC (Akaike Information Criterion), SC ve HQ kriterlerine göre gecikme değerleri incelendiğinde en uygun gecikme değerinin dördüncü gecikme olduğu görülmektedir. İlk modelde hem Johansen eşbütünleşme hem de Granger nedensellik analizinde gecikme değeri 4 olarak alınmıştır.

Tablo 12: Granger Nedensellik Analizi (Bağımlı Değişken İstihdam)

	Ki Kare	df	Olasılık
Kurumsal Olmayan Nüfus	58.80393	4	0.0000
Otomotiv İstihdamı Sektörü	35.16317	4	0.0000

Tablo 12’de istihdam bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Olasılık değerleri incelendiğinde istihdamın hem kurumsal olmayan nüfus hem de otomotiv sektörü istihdamı ile arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 13: Granger Nedensellik Analizi (Bağımlı Değişken Kurumsal Olmayan Nüfus)

	Ki Kare	df	Olasılık
İstihdam	6.538330	4	0.1624
Otomotiv Sektörü İstihdamı	0.675945	4	0.9543

Tablo 13’te yer alan veriler incelendiğinde olasılık değerleri yüzde 5 anlamlılık düzeyinden yüksek olduğu için kurumsal olmayan nüfus ile istihdam ve kurumsal olmayan nüfus ile otomotiv sektörü istihdamı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 14: Granger Nedensellik Analizi (Bağımlı Değişken Otomotiv Sektörü İstihdamı)

	Ki Kare	df	Olasılık
İstihdam	13.44210	4	0.0093
Kurumsal Olmayan Nüfus	15.86523	4	0.0032

Tablo 14’de yer alan veriler incelendiğinde olasılık değerlerinin yüzde 5 düzeyinden küçük olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak otomotiv sektörü istihdamı ile istihdam arasında ve otomotiv sektörü istihdamı ile kurumsal olmayan nüfus arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Sonuç olarak istihdam ile otomotiv sektörü istihdamı arasında ÇİFT YÖNLÜ, istihdam ile kurumsal olmayan nüfus arasında TEK YÖNLÜ, otomotiv sektörü istihdamı ile kurumsal olmayan nüfus arasında TEK YÖNLÜ nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 15: VAR Modeli ile Uygun Gecikmenin Belirlenmesi (İkinci Model)

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	7.35e+42	107.2168	107.3631	107.2574
1	103.2893	1.11e+41	103.0183	103.6034	103.1806
2	12.74233	1.17e+41	103.0304	104.0542	103.3144
3	18.54314	7.68e+40	102.5142	103.9768	102.9199
4	23.34357*	2.75e+40*	101.2889*	103.1903*	101.8163*

Tablo 15’de VAR modeli belirlenen uygun gecikme uzunlukları yer almaktadır. Akaike Bilgi Kriterine bakıldığında en uygun gecikme değerinin 4 olduğu görülmektedir. Yapılan Johansen eşbütünlük ve Granger nedensellik analizlerinde ikinci model için uygun gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır.

Tablo 16: Granger Nedensellik Analizi (Bağımlı Değişken Otomotiv Sektörü İhracatı)

	Ki Kare	df	Olasılık
Reel Döviz Kuru	2.067480	3	0.5585
Toplam İhracat	7.496982	3	0.0576

Tablo 16’da yer alan veriler incelendiğinde olasılık değerlerinin yüzde 5 düzeyinin üzerinde olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak otomotiv sektörü ihracatı ile toplam ihracat arasında ve otomotiv sektörü ihracatı ile reel döviz kuru arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 17: Granger Nedensellik Analizi (Bağımlı Değişken Reel Döviz Kuru)

	Ki Kare	df	Olasılık
Otomotiv Sektörü İhracatı	2.475235	3	0.4798
Toplam İhracat	4.642981	3	0.1999

Tablo 17’de yer alan verilere bakıldığında olasılık değerlerinin yüzde 5 değerinden düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle reel döviz kuru ile otomotiv sektörü ihracatı arasında ve reel döviz kuru ile toplam ihracat arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 18: Granger Nedensellik Analizi (Bağımlı Değişken Toplam İhracat)

	Ki Kare	df	Olasılık
Otomotiv Sektörü İhracatı	1.668050	3	0.6441
Reel Döviz Kuru	5.824358	3	0.1205

Tablo 18’de yer alan veriler incelendiğinde her iki bağımsız değişkenin olasılık değerinin yüzde 5 değerinden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplam ihracat ile otomotiv sektörü ihracatı arasında ve toplam ihracat ile reel döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, modelde yer alan hiçbir değişken arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 19: VAR Analizi İle Uygun Gecikmenin Belirlenmesi (Üçüncü Model)

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	1.99e+43	108.2137	108.3599	108.2542
1	71.53908	1.37e+42	105.5270	106.1121*	105.6893
2	13.45506	1.38e+42	105.4995	106.5234	105.7835
3	22.38739*	7.02e+41*	104.7270*	106.1897	105.1327*
4	7.745058	9.21e+41	104.8016	106.7031	105.3290

Eşbütünleşme analizinden ve Granger nedensellik analizinden önce uygun gecikmenin belirlenmesi için VAR analizi yapılmaktadır. Analizde yıllık veriler kullanıldığından dolayı maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır. Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) değerlerinin en küçük olduğu

gecikme değeri tespit edilmeye çalışılmıştır. * simgesi uygun olan gecikme değeri göstermektedir.

Yukarıda tabloda yer alan veriler incelendiğinde AIC istatistiğine göre uygun gecikmenin üçüncü gecikme olduğu gözlemlenmektedir. Üçüncü model için uygulanan Johansen eşbütünlük ve Granger nedensellik analizlerinde uygun gecikme 3 olarak alınmıştır.

Tablo 20: Granger Nedensellik Analizi (Bağımlı Değişken Otomotiv Sektörü İthalatı)

	Ki Kare	df	Olasılık
Reel Döviz Kuru	0.849907	3	0.8375
Toplam İthalat	24.56672	3	0.000

Tablo 20’de otomotiv sektörü ithalatı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Tablodaki olasılık değerleri incelendiğinde sadece toplam ithalat değişkeninin olasılık değerinin yüzde 5 düzeyinden düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle sadece otomotiv sektörü ithalatı ve toplam ithalat arasında nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Tablo 21: Granger Nedensellik Analizi (Bağımlı Değişken Reel Döviz Kuru)

	Ki Kare	df	Olasılık
Otomotiv Sektörü İthalatı	0.697312	3	0.8738
Toplam İthalat	2.005075	3	0.5714

Tablo 21’de reel döviz kuru bağımlı değişkendir. Tabloda yer alan veriler incelendiğinde her iki bağımsız değişkenin olasılık değerinin %5 düzeyinden büyük olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 22: Granger Nedensellik Analizi (Bağımlı Değişken Toplam İthalat)

	Ki Kare	df	Olasılık
Otomotiv Sektörü İthalatı	3.315526	3	0.3455
Reel Döviz Kuru	6.190030	3	0.1027

Tablo 22’ye bakıldığında her iki bağımsız değişkenin olasılık değerinin yüzde 5 değerinden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplam ithalat ile otomotiv sektörü ithalatı arasında ve toplam ithalat ile reel döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak sadece otomotiv sektörü ithalatı ile toplam ithalat arasında TEK YÖNLÜ nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde önemli konumda yer alan sektörler incelendiğinde tarım sektörünün milli gelir, dış ticaret ve istihdamda 1950’lere kadar birinci sırada yer aldığı görülmektedir. 1950 yılından sonra tarım sektörü milli gelirdeki üstünlüğünü hizmet sektörüne bırakmıştır. Ayrıca tarımda makineleşme ve traktörün kullanılmasıyla birlikte tarımda işgücü ihtiyacı azalmış bu sebeple tarım sektörü istihdamında düşüş meydana gelmiştir. Tarımda istihdamın hızlı düşüşüyle beraber işsiz kalan bireylerin kente göç etmesiyle kırdan kente göç hızlanmıştır. 1950 yılına kadar dış ticarete ilk sırada yer alan tarım sektörü, bu dönemden sonra sanayi sektörüne yapılan

yatırımların olumlu sonuç doğurup sanayinin gelişmesiyle ve tarımsal ürünlere talebin azalmasıyla gerilemeye başlamıştır.

Sektörlerin istihdamdaki payı incelendiğinde tarım sektörünün 1950’li yıllara kadar birinci sırada yer aldığı, 1950’li yıllardan sonra gerilemeye başladığı sonucuna ulaşılmıştır. 1960 yılından sonra sanayi ve hizmet sektörünün yükselişe geçtiği, 1980 yılından sonra sürekli olarak artan hizmet sektörü istihdamının uzun yıllardır ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Otomotiv sektörü istihdamı incelendiğinde ise ana sanayi istihdamının yanı sıra sağlamış olduğu yan sanayi istihdamı ve sektörler arası gördüğü lokomotif görevinden dolayı istihdam açısından önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır.

Sektörlerin dış ticaret payları incelendiğinde istihdamda olduğu gibi tarım sektörünün 1950’li yıllara kadar lider konumda yer aldığı, ancak 1950’li yıllardan sonra düşüşe geçtiği görülmüştür. Dış ticarete uzun yıllardır liderliği sanayi sektörünün koruduğu, otomotiv sektörünün de dış ticarete önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır.

Otomotiv sektörü dış ticareti ve istihdamına ilişkin üç farklı ekonometrik model kurularak incelenen zaman serisi analizine bakıldığında otomotiv sektörü istihdamı toplam istihdamdan ve kurumsal olmayan nüfustan etkilenmemektedir. Ancak, otomotiv sektörü ithalatı ve ihracatının toplam ithalat ve ihracat ile reel döviz kurunda yaşanan değişimlerden etkilendiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, S. (2013). Türkiye’de Borsa ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- ALTUN, Y. & İŞLEYEN, Ş. (2019). Türkiye’de İktisadi Büyüme İle Sanayi Sektöründe İstihdam Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı İle Ekonometrik Analizi: 1991-2017. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 657-676.
- AY, S. (2012). Türkiye’de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2), 321-341.
- BAŞKOL, M. O. (2011). Türk Otomotiv Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü (1996-2010). *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(2), 63-78.
- ÇELİK, A. (2010). Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamalarının Nedensellik Analizi: Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt Uygulaması (Basılmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- ENGİN, C. & POLAT, E. (2010). Türk Otomotiv Sektörü ve Küresel Finansal Krizin Sektöre Etkileri (1996-2009). *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 35-43.
- ERHALİM, S. (2011). Türkiye’de Tarım Sektöründe İstihdamın Azalması ve İşgücü Piyasasına Etkisi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- ERTEK, T. (2000). *Ekonometriye Giriş*. İstanbul: Beta.
- GÖRENER, Ö. & GÖRENER, A. (2008). Otomotiv Endüstrisinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri: Sektörel Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 306-319.
- GÖVDERE, B. & CAN, M. (2015). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Eşbütünleşme Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 101-114.

- KARANFİL, M. (2014). Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığı Sorunu: Zaman Serisi Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(2), 379-394.
- KIRATLI, F. (2019). Dünya’da ve Türkiye’de Hizmet Ticaretinin Gelişimi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(9), 146-158.
- MUĞAN ERTUĞRAL, S. (2011). Otomotiv Sektörü ve Gümrük Birliği Sonrası Gelişmeleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 75-83.
- ÖZBAY, F., PEHLİVAN, C. & OĞUZTÜRK, B. S. (2020). Otomotiv İhracatının İstihdam, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4), 569-585.
- ÖZDEMİR, Ü., KANTÜRK YİĞİT, G. & ORAL, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.
- ÖZSAĞIR, A. & AKIN, A. (2012). Hizmet Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 311-331.
- PEHLİVANOĞLU, F., ERARSLAN, C. & BEŞEL, F. (2014). Türkiye Otomotiv Piyasasında Arz Şokları: 1963-2012 Dönemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 589-612.
- POLAT, M. A. (2020). Türk Otomotiv Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Ekonometrik Analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(73), 504-521.
- POLAT, H. (2010). Türkiye İmalat Sanayi Endüstri-İç Ticaret Analizi: 1980-2007 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi.
- POLAT, E. & GÜNAY, S. (2012). Türkiye’de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 204-211.
- SEVÜKTEKİN, M. & NARGELEÇEKENLER, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi (Eviews Uygulamalı)*. Ankara: Nobel.
- SEVÜKTEKİN, M. & ÇINAR, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi (Eviews Uygulamalı)*. Bursa: Dora.
- ŞARKAYA İÇELLİOĞLU, C. & ENGİN ÖZTÜRK, M. B. (2017). Bitcoin İle Seçili Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Araştırılması: 2013-2017 Dönemi İçin Johansen Testi ve Granger Nedensellik Testi. *Maliye ve Finans Dergisi*, 109, 51-70.
- TARI, R. (2014). *Ekonometri (Geleneksel Yöntemler, Zaman Serileri Analizi, Panel Veri Analizleri)*. Kocaeli: Umuttepe.
- TAYMAZ, E. & YILMAZ, K. (2017). Political Economy of Industrial Policy in Turkey: The Case of the Automotive Industry. *TÜSİAD Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu Çalışma Tebliği*, 2016 (1), 1-53. https://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/2021-05/e_taymazk_yilmaz_wp_v1.pdf adresinden erişildi.
- UÇAN, O. (2005). Türkiye’de Otomotiv Sektörü Dış Ticaretinin Gelişimi. *Sosyoekonomi Dergisi*, 2, 116-132.
- USTABAŞ, A. & SİMAV, O. (2018). Otomotiv Endüstrisindeki Dönüşüm ve Türkiye. *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 211-231.

- YAŞAR, O. (2013). Türkiye’de Otomotiv Ana ve Yan Sanayi ve Marmara Bölgesinde Kümelenme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8(6), 779-805.
- YILMAZ, S., TAŐTAN, K., ECEK, N. & ÇINAR, E. (2017). Otomotiv Sektörünün Dünyadaki ve Türkiye’deki Değişimi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 685-695.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2022

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 12.11.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 12.01.2023

DOI: 10.30692/sisad.1203264

CİNSİYET KİMLİĞİNİN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINA ETKİSİNDE TOPLUMSAL ROL ALGISININ ARACILIK ROLÜ*

*The Mediating Role Of Social Role Perception In The Effect Of Gender Identity On
Consumer Behavior*

Barış Yiğit DEMİRAL

Doktora Öğrencisi

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Alanı

ORCID ID: 0000-0002-0196-1765

b.yigitdemiral@gmail.com

Fuat ÖZ

Dr. Öğretim Üyesi

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Bolvadin Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-9034-5605

foz@aku.edu.tr

Atf/Citation: Barış Yiğit Demiral & Fuat Öz (2023), “Cinsiyet Kimliğinin Tüketici Davranışlarına Etkisinde Toplumsal Rol Algısının Aracılık Rolü”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023, s. 55-69.

Öz: Pazarlama araştırmalarında biyolojik cinsiyet önemli değişkenlerden bir tanesidir. Ancak günümüzün rekabet ortamında pazarlama kararları ve stratejileri için biyolojik cinsiyetin tek başına yeterli olmadığı ve kişisel karakteristik özelliklerin, toplum beklentilerinin ve kültürün etkisinde oluşan psikoloji kaynaklı cinsiyet kimliğinin de önemli etkisinin olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, tüketici davranışlarında cinsiyet kimliğine toplumsal rol algısının, aracılık rol etkisinin var olup-olmadığı araştırılmıştır. Baron ve Kenny ölçeği esas alınarak araştırmanın hipotezleri oluşturulmuş ve analizleri yapılmıştır. Araştırma Afyonkarahisar ilinde kolayda örnekleme yöntemi ve yüz yüze anket metoduyla 2021 yılı içerisinde 438 tüketicinin katılımıyla tamamlanmıştır. Fakat hatalı ve eksik veriler nedeniyle iki katılımcının verileri çıkartılarak 436 katılımcının verileri vasıtasıyla analizler yapılmıştır. Bağımlı değişken olan tüketici davranışı üzerinde bağımsız değişken olan cinsiyet kimliğinin etkisinde aracı değişken

* Bu çalışma “Cinsiyet Kimliği Araştırmalarında Toplumsal Rol Algısının Aracılık Rolünün Tüketici Davranışlarına Etkisi” (2021) adlı tez çalışmasından derlenmiştir.

toplumsal rol algısının aracılık rolünün olduğu belirlenmiştir. Tüketici davranışları üzerine çalışan bilim insanlarının ve pazarlama departmanlarının çalışmalarında sadece cinsiyet değişkeninin yetersiz olacağı ve cinsiyet kimliği değişkenini de araştırmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca cinsiyet kimliği değişkeni incelenirken toplumsal rol algısının da aracı değişken olarak değerlendirilmesinin ve aracılık etkisi olabilecek benzer değişkenlerin de araştırılması ve incelenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Tüketici Davranışı, Cinsiyet, Cinsiyet Kimliği, Toplumsal Rol.

Abstract: In marketing research, biological sex is a significant variable. However, it is considered that biological gender alone is not sufficient for marketing decisions and strategies in today's competitive environment, and psychology-based gender identity, which is formed under the influence of personal characteristics, social expectations, and culture, has a significant effect. This study examined whether social role perception in consumer behavior has a mediating role effect on gender identity. The research hypotheses were developed and analyzed using the Baron and Kenny scale. The research was done in Afyonkarahisar province in 2021 with 438 participants using a convenience sample method and a face-to-face survey. However, two participants' data were excluded owing to insufficient and missing data, and analyses were conducted using the data of 436 participants. It was discovered that the effect of the independent variable, gender identification, on the dependent variable, consumer behavior, is mediated by social role perception. In the studies of scientists and marketing departments working on consumer behavior, it has been concluded that only the gender variable is insufficient, and they should also examine the gender identity variable. In marketing departments working on consumer behavior, it has been concluded that only the gender variable is insufficient, and they should also examine the gender identity variable. In addition, while examining the gender identity variable, it was concluded that the perception of social role should also be evaluated as a mediating variable, and similar variables that could have a mediating effect should also be examined.

Keywords: Consumer, Consumer Behavior, Gender, Gender Identity, Social Role.

GİRİŞ

İnsanların toplu olarak yaşamaya başladıkları ilk günden beri tüketim ve satın alma kavramlarıyla iç içe oldukları bilinen bir gerçektir. Bireylerin herhangi bir ürün ya da hizmeti satın alması ve sonrasında kullanması ile oluşan süreç tüketim kavramının en basit açıklamalarından bir tanesidir. Tüketim sürecinde insanoğlunun birbirleriyle ve diğer toplumlarla etkileşime girmesi ise kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu etkileşim sonucunda tarih boyunca bazen milletlerarası bağlar kuvvetlenmiş bazen de savaşlar çıkmıştır. Özellikle insanlığın son yüzyılı düşünüldüğünde birinci ve ikinci dünya savaşlarının bile özünde devletlerin ve onları destekleyen uluslararası şirketlerin kendilerine yeni pazarlar ve hammadde kaynakları bulma arayışları olduğu tüm çevrelerce bilinen bir gerçektir. Tüm bu çabaların modern karşılığı olarak bilim insanlarınca ve firmaların pazarlama departmanlarınca tüketici ve tüketici davranışları ayrıntılı ve derinlemesine incelenen konular haline gelmiştir. Tüketici davranışı, bireylerin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerçekleştirmiş oldukları satın alma eylemini, öncesini ve sonrasını kapsayan faaliyetler bütünüdür.

Bireyler ya da tüketiciler hayatları boyunca birçok faktörün etkisinde kalmaktadırlar. Tüketicilerin davranışlarına yön verilmesinde içsel ve dışsal faktörlerin çok önemli birer unsur olduğu düşünülmektedir. Tüketicilerin bu faktörlerden etkilenecek buldukları toplum içindeki rolleri de değişim göstermekte ve bu değişimde davranışlarına yansımaktadır. Tüketici davranışları üzerinde kişisel, psikolojik, sosyokültürel ya da ekonomik faktörlerden hangisinin daha fazla etkili olduğunu kesin olarak söyleyebilmek pek mümkün değildir. Her toplum veya her tüketici için davranışlarını etkileyen faktörleri, farklı roller ve statüler veya koşullar çerçevesinde ayrı ayrı incelemek gerekliliği doğmaktadır. Bu sebeplerden ötürü firmalar satış ve pazarlama stratejileri kapsamında bütçelerinin çoğunu tüketici davranışlarını incelemeye ve reklamlara ayırmaktadırlar.

Üretimin ve tüketimin son yüzyılda diğer yüzyıllara oranla belirgin şekilde artması nedeniyle tüketici davranışları üzerine araştırmaların yapıldığı bir bilim dalına dönüşmüş ve farklı stratejiler uygulayarak başarılı olmaya çalışan işletmelerin en gözde çalışma alanlarından birisi olmuştur. Bu sebeplerle firmaların pazarlama departmanları, tüketici davranışları üzerine hassas çalışmalar yapmak zorundadırlar. Tüketici davranışlarını araştırırken cinsiyet aynı zamanda

cinsiyet kimliği vazgeçilmez yapıtaşları haline gelmişlerdir. Bireylerin biyolojik cinsiyetlerini tanımlamak amacıyla kadın ve erkek ifadeleri kullanılmaktadır. Tüketiciler yaşamları boyunca kadınsı ve erkeksi davranışları, öğrenerek ve uygulayarak bu süreci tamamlarlar (Özgüven, 1997, s. 72). Cinsiyet kimliği, kişilerin biyolojik cinsiyeti ile bazen uyumlu bazende uyumsuz olarak psikolojik alt yapılarında yer alan ve cinsiyete dair olan duygularının toplamıdır.

Satın almaya yön veren faktörlerden birisi olan cinsiyetin çok kullanılmasının nedenlerinden birisi de verilerin derinliğine inilebilmesi ve incelenebilmesidir. Cinsiyet değişkeni derinlemesine değerlendirildiğinde cinsiyet kimliğinin de etkili bir değişken olduğu görülmektedir. Cinsiyet kimliği kavramını cinsiyetten ayıran farklılık, birçok özelliğin tamamını barındıran ve daha kapsamlı bir kavram olmasıdır. Cinsiyet kimliği kavramı, toplumsal ve kültürel bilgilerin ve birikimlerin tamamını kapsamakta ve sosyal olma ve rol edinme sürecinde elde edilen tüm çıktılarını içerisinde barındırmaktadır (Barletta, 2003, s. 24). Tüketicilerin içinde buldukları toplumda yer edinme süreçleri sonucunda toplumsal rol kavramı ortaya çıkmaktadır. Toplumsal rol, bireylerin toplum içerisinde edindikleri veya kazandıkları statü gereği toplum tarafından kendilerine verilen hak ve görevlerdir. Tüketici davranışları ile alakalı çalışmalar yaparken cinsiyet, cinsiyet kimliği ve toplumsal rol kavramlarının incelenmesi daha derinlemesine ve detaylı araştırma yapma olanakları sunmaktadır.

Literatür derinlemesine incelendiğinde toplumsal rol algısının, cinsiyet kimliğinin tüketici davranışlarına etkisinde aracılık rolüne yönelik yeterli miktarda çalışma olmadığı ve literatürde boşluklar olduğu görülmüştür. Bu sebeplerle araştırma yapılmasının uygun olacağı ve literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir. Ayrıca cinsiyet kimliği ve toplumsal rol algısının tüketici davranışları üzerinde etkisi olup-olmadığının tespit edilmesi ve açıklama seviyelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmayla alakalı literatür incelendiğinde; Dittmar vd. (1995) cinsiyet kimliğinin tüketici davranışlarından olan satın almayı etkilediğini; Yağcı ve İlarıslan (2010) cinsiyet kimliğinin satın alma karar sürecinde ve reklamlara verilen tepkiler açısından değerlendirildiğinde önemli bir etken olduğunu; Güçer vd. (2013) tüketicilerin cinsiyetleri ile cinsiyet kimliklerinin tam bir uyumlarının olmadığını ve bu yüzden her iki faktöründe işletmeler tarafından göz önünde bulundurulması gerektiğini; Yeniçeri ve Özal (2016) cinsiyet kimliğine göre tüketici davranışlarının farklılaştığını; Kılıçer vd. (2016) hediye satın almanın cinsiyetin yanı sıra cinsiyet kimliğine göre de farklılaştığını; Ye vd. (2017) cinsiyet kimliğinin geçmiş 50 yıla göre tüketici davranışlarına etkisinin giderek arttığını; Gelibolu (2019) cinsiyet kimliğine göre internette satın almanın farklılaştığını söylemektedirler. Genel görüş olarak cinsiyet kimliğinin tüketici davranışlarını etkilediğini ve farklı birçok değişkeninde bu etkileşime aracılık ettiği benimsenmiştir. Ancak yabancı ve Türkçe literatür incelendiğinde toplumsal rol algısının aracılık etkisine yönelik yeterli miktarda çalışma olmadığı görülmüştür.

Tüketici Davranışları

Son yıllarda yalnızca rutin diyaloglarda değil bunun yanı sıra siyasi ve ekonomik diyaloglarda da tüketici terimi sıradanlaştırılmaktadır. Yani insanlar sözcüğü tüketiciler kavramına dönüştürülmekte ve neredeyse tamamen aynı anlam yüklenmektedir. Tüketim esnasında insanların hareketli ve istekli, kimi zamanda abartabilen ve farklı milli kimliklerin etkisinde olabilen tüketicilere dönüştükleri bilinmektedir (Cova vd., 2007, s. 595). Tüketici davranışı, bireyin belirli hareketlerinden oluşan davranışının bir alt kümesi ve tüketim faaliyetlerine yönelik eylemler ve seçimlerden oluşur. Pazarlama açısından bakıldığında ise tüketici davranışını inceleme ihtiyacı gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Satın alma davranışı yoluyla tüketici, firmanın ekonomik uygulanabilirliğini belirlemekte ve yaşam eğrisini etkilemektedir.

Altmışlı yıllarda doğan tüketici davranışı araştırmalarının önem kazanmasında ve tanınmasında ekonomi, pazarlama ve davranışsal bilimler etkili olmuştur. Bu sürecin devamında ise psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji ve antropoloji vb. alanlarla birlikte büyüme göstermeye devam etmektedir (Karimi, 2013, s. 29). Tüketicilerin satın alma karar süreçlerini anlamak ve buna göre stratejileri belirlemek pazarlamanın en mühim amaçlarından biridir (Alvino vd., 2018, s. 90).

Tüketicinin tercih yapmak amacıyla kişiselleştirmede bulunduğu zihinsel uyum durumu tüketicinin karar verme olgusudur (Sproles ve Kendall, 1986, s. 267). Bireylerin çeşitli sebeplere dayalı olarak farklılık gösteren ve ihtiyaçlarını da içinde ihtiva eden türlü gereksinimleri bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak stres kaynaklı açlık hissi verilebilir. Ayrıca psikolojik temelde oluşan ihtiyaçlar ise saygınlık isteği, kendini kabul ettirme arzusu ve bilinirlik beklentisi gibi ihtiyaçlardır (Mudassar, 2017, s. 11-12).

Cinsiyet Kimliği

Cinsiyet, bireyleri cinsel organ ve gen esas alarak nitelendiren bir süreçtir. Ancak bireyleri sosyolojik ve kültürel faktörler ile tanımlamak daha doğru bir süreçtir. Cinsiyet algısı, erkeksilik veya kadınsılık kapsamında kişileri grupların davranış kalıpları içerisine almaktadır (Basow, 1992, s. 2-3). Ancak bireyin doğasında var olan zihin ve karakter özelliklerine davranışsal eğilim denir ve bu eğilimler birey tarafından kontrol edilemez; akıma bağlı olarak değişip iç ve dış koşullar ile de şekillenir. Bunlar aynı zamanda bilişsel olmayan davranış kalıplarının mikro seviyesini oluşturmaktadırlar (Rummel, 1975; Witt, 2001). Bireylerin kontrol edemedikleri bu davranışları ve şekillenmeleri nedeniyle sadece biyolojik cinsiyete göre sınırlandırmak ve değerlendirmek çok doğru olmayacaktır.

Toplumsal cinsiyet kavramını ilk olarak literatürde kullanan eser 1955 senesinde psikiyatri alanında çalışan John Money tarafından yazılmıştır. Bu çalışmanın özüne bakıldığında toplum kaynaklı cinsiyet yaklaşımını, sağlık sorunlarına sahip olarak değerlendirdiği çocuklar üstünde kavramlaştırmış ayrıca bunun bir geçerliliğinin var olduğu da yazar tarafından savunulmuştur. Çalışmada araştırılanların büyük kısmının, kadınsı cinsiyet kimliğine sahip olduğu değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Hasta olduğu değerlendirilen bu çocuklara çare olarak düşünülen yol; cinsel organları cerrahlar vasıtasıyla değiştirmekten öteye gidememiştir (Mayer ve McHugh, 2016, s. 91). Toplumsal cinsiyetin var oluştan kaynaklandığını düşünmek halk arasında yaygın bir düşünce olsa da bunu kabul etmek pek mümkün değildir. Çünkü bireylerin diğer bireylerle etkileşiminin de etkilemediğini düşünmek yanlış olacaktır (Ali ve Khan, 2012, s. 344).

Herhangi bir kişinin erkeksilik ve kadınsılık özelliklerine göre derecelendirilmesi cinsiyet kimliklerini tanımlamaktadır (Akanay, 2003, s. 344). Feminist hareketlerinin 1960'lı yıllarda yeniden hareketlenmesiyle birlikte birçok bilim insanı toplumsal cinsiyet rollerini ne şekilde kavramlaştıracaklarına dair araştırmalara başlamışlardır. Cinsiyet kimliğini tanımlamak amacıyla yapılan ilk modellemelerde kadınsılık ve erkeksilik değişkenleri, psikolojik açıdan farklı unsurlar biçiminde ele alınmaktaydı. Araştırmacı ve aynı zamanda psikolog Sandra Lipstiz Bem, bahsedilen bu kavramları birbirlerinden özerk şekilde iki ayrı kutup şeklinde kavramlaştırmış ve geleneksel olarak kabul edilenin haricinde muazzam bir bakış açısı kazandırmıştır.

Bahsettiğimiz bu yaklaşım içerisinde, feminenlik; açıklayıcı, sosyo-duygusal veya birbirleriyle alakalı davranışları ortaya koymakta bunun yanı sıra maskülenlik kavramı ise göreve odaklı, faydalı ve varlığını hissettirebilen davranışları nitelendirmektedir (Leaper, 2017, s. 761). 1981 senesinde ortaya çıkmış olan, Bem'in şema kuramı ile birlikte toplumsal cinsiyeti ölçmeye yönelik olan ve kişilerin toplumsal cinsiyet şeması ile sahip oldukları cinsiyet kimlikleri arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması ve vurgulanması hedeflenmektedir. Bununla birlikte yapılan şema, algımızdaki toplumsal cinsiyet kategorileri ile ilgili önemli bir kaynak niteliğindedir (Aalberg ve Jense, 2007, s. 20). Maskülenlik olarak tanımlanan kavram ise,

daima mücadeleye açık ve birbirinden farklı şekillerde ifade edilebilme ve gösterilebilme imkânlarına sahip ve feminenliğin zıttı olarak tanımlanmaktadır (Swain, 2001, s. 42).

Bem Cinsiyet Kimliği Envanteri tarafından önemli olduğu değerlendirilen erkeksilik karakteristikleri; bağımsızlık, bilimsel olma, mantıklılık, duygusal olmama, maceracılık, liderlik, kendine güveni olma vb. şeklinde sıralanmaktadır (Yeniçeri ve Özal, 2016, s. 138). Maskülenlik kavramı, kadın cinsiyeti üstünde bir hâkimiyet kurar ve ataerkil yapı çerçevesi içinde, üstünlük ve baskınlık olguları ile benzerlik içerir. Maskülenliğin aslı ise en yüksekte olan statüye ulaşma ve diğer cinsiyet kimliklerinde bir etki ve otoriteye sahip olmaktır (Scott, 2018, s. 10). Androjenlik ise erkeksilik ve kadınsılık özelliklerini bir arada, barındırılması anlamını taşımaktadır (Leaper, 2017, s. 761-762). Bireylerin kişilik özelliklerinin erkek ve kadın rollerinin her ikisinde de seviyenin alçak olması durumunda belirsiz cinsiyet kimliği adıyla tanımlanmaktadır (Yeniçeri ve Özal, 2016, s. 138).

Bireylerin davranışlarının demografik niteliklerine göre çeşitlilikler gösterdiği bilinen bir gerçektir. Tüketici davranışları konusunda çalışan araştırmacılar, cinsiyet kavramının tüketici davranışını çözümleyebilmek için eksik ve yetersiz olduğunu saptamışlardır. Bu sebeple çalışmalarını cinsiyet kimliği alanında yoğunlaştırmışlardır. Bu değişken erkeksi ya da kadınsı olarak ayrılmış ve toplumda cinsiyetlere dair yüklenen sorumluluklar ile beklenen rolleri tasvir eder (Bem, 1984, s. 179-226). Bu rollerin fark edilerek kazanılmasında, kültür kavramı ana çerçeve içerisinde etkileyici bir unsur olmuştur. Toplumsal cinsiyet rollerinin topluma göre ayrılıklar göstermesi, ayrı kültürlerden kişilerin, cinsiyet kapsamında toplumlar tarafından farklı beklentilere sahip olarak bunlarla karşı karşıya olmalarıdır.

Toplumsal Rol Algısı

Rol kavramı toplumun yapısı ile alakalı olayları bağdaştırarak, toplumsal bilimlere ait bir özelliğe sahiptir. Bununla birlikte bireye ve topluma ait olan köprü görevine sahip olan rol kavramı toplumsal yapı ile alakalı olmakla birlikte aynı doğrultuda kişisel davranış tahminleriyle de paralel pozisyonda yer almaktadır (Luthans, 1992, s. 482). Rol, toplumda belli konuma sahip olan kişilere dayanan davranışların beraberinde içinde bulunulan konum ile ilgili toplumun öngördüğü hak ve sorumlulukları da kapsamaktadır. Sosyoloji disiplini toplumsal roller farklı şekillerde de görülebilmektedir. Rol, statülerin topluma ait olan onları barındıran ilişkiler manasında sergilenen yüzü ve dinamik yaklaşımı şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Sarı, 2011, s. 495).

Bireylerin sosyal statülerini ifade eden ve niteleyen değer onların toplum içerisinde sahip oldukları konumları şekilde görülmektedir. Bunun yanı sıra, rol kavramı ise bu toplumsal yapı içerisinde yer alan ve belli bir statüye sahip bireylerden beklenmekte olan davranış biçimleri olarak nitelendirilmektedir. Bu döngü içerisinde toplumsal rolleri yerine getirmeyerek topluluk yaşamının devam eden sistemine uymayan, bu düzeni ve sistemi kabullenmek istemeyen ya da toplumsal düzene karşı çıkan bireyler toplumdan dışlanmaya ve ötekileştirilmeye maruz olmaktadır (Akkaş, 2019, s. 104-106). Rol kavramı içerisinde biçimsel ve biçimsel olmayan olarak iki farklı tasnifleme yer almaktadır. Biçimsel nitelikte karşımıza çıkan değerler, kişilere bağımlı olmayan ve kapalı olmayacak şekilde belirlenebilen iş-görev kavramlarını ve bunlarla alakalı süreçleri belirtmektedirler. Bir diğer kavram ise biçimsel olmayan rollerdir. Bunlar ise biçimsel yaklaşım ile açıklanamayan ve tespit edilmesi mümkün olmayan roller olarak açıklanmaktadır (Wilson ve Rosenfeld, 1990, s. 125).

Temel rol kavramında ise kaynak biyolojik yapı esasına dayanmakta, beden cinsiyet ve yaş unsurları ile bağlı şekilde olmaktadır. Kişilerin kadın ya da erkek şeklindeki cinsiyet kapsamında iki farklı kategoriye ayıran ve onlara edinim sebebiyle farklı roller sunan unsurlar temel roller ile ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar bireylerin özgür iradesinden ayrı olarak gerçekleşir ve bunun yanında roller bireylerin bedenleri ve varoluşları ile alakalı şekildedir. Bu temel roller için birey hiçbir emek harcamamaktadır ve rollerin kazanımı doğal

şekilde gerçekleşmektedir. Toplumsal yapı içerisinde genel rollerin önemi önemlidir. Genel rollerin kökeni ise gelenekselci bir yaklaşımın beraberinde örfler ve adetler ve toplum yapısının hali hazırdaki düzeni gereği hukuka dayanmaktadır. Bağımsız roller, kazanımı ve uygulanması zorunlu olmayan roller olarak karşımıza çıkar. Kişilerin özgür irade ve istekleri ile yapılmakta ayrıca kişilerin kendi benlikleri, iradeleri ve özgür yapılarını da göstermektedir. Bahsedilen rollerin uygulanması ise hiçbir baskıya maruz bırakılmadan ve bireyin kendi özgür iradesi ile almış olduğu kararlar doğrultusunda olmaktadır. Aynı zamanda bu bağımsız roller, bireyden bireye göre farklılık ve değişkenlik göstermekle birlikte, edinilen roller statüsünde tanımlanmaktadır (Şimşek ve Eroğlu, 2009, s. 108).

Toplumsal roller ait oldukları ve mevcudiyetlerini devam ettirdikleri, sosyal ve kültürel çevrelerinden bağımsız değerlendirilemezler. Bundan dolayı, inançların, normların, yasalar ve tercihlerin tesiri altında konuşlanmaktadır. Diğer bir deyişle, var olan gerçek işleyişin karşısında rol ve statü unsurlarını birbirinden bağımsız şekilde değerlendirebilmek, sadece analitik düşünceye hitap edebilen ve bu çerçevede şekillenen bir eylem şeklini ifade etmektedir. Bundan dolayı da nesnellliğini yitirmiş olmaktadır. Sosyokültürel çevre ve onunla birlikte kazanım olarak görülen nitelikler toplumsal rollerin özellikleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Kasapoğlu, 1994, s. 220).

Günümüz modern sosyolojik araştırmalar bağlamında sosyalizasyon kavramı, sosyal roller ile sosyal rollerin öğrenimleriyle birlikte edinim süreçlerini tanımlayan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bahsedilen sosyalizasyonun temellendirilme aşaması ise, iki unsur olan statü ve rol unsurları ile mümkün olmaktadır. Statüler bireylerin toplumsal alan içerisinde konumlandığı yerleri ya da mevcut durumlarını ifade eder. Bununla birlikte farklı etkenler de kişilere farklı statüler kazandırır. Statülerin bünyesinde bulunan davranışsal yargılar ile kalıp yargılar ise bireylerin sosyal yaşamlarında kendileri tarafından üstlenerek aldıkları rolleri nitelendirmektedir. Başka bir deyişle rol kavramı, bireylerin eylemlerini planlayıp düzenlediği toplumsal beklentiler yolu ile var olmaktadır. Bu şekilde hem statü kavramında davranış tarzları hem de değer ve duyguların kültürel boyutta düzenlenmesi rol kavramı ile ilişkili olarak görülmektedir (Arslantürk ve Amman, 1999, s. 219-223).

Eylem, toplumsal yapı içinde sistemin başlangıcı olarak görülür ve etkileşim durumunda olmayı ifade eder. Toplumsal yapının bir parçası şeklinde karşımıza çıkan her bir birey, kendisine verilmiş olan rolleri yerine getirmek ile yükümlü haldedir ve bu sebeple her bir birey kendi rolü içerisinde ve karşılıklı kurulan ilişkiler çatısı altında değerlendirilmektedir. Toplumda bireyler ve meydana getirdikleri topluluklar, kendi içlerinde belirli davranışsal yargılara sahiptir. Davranışsal yargılar da toplumsal statüler çatısı altında belirlenmektedir. Bireyin toplumsal yapı içerisinde konumu belirlenirken statü kavramı çerçevesinde, dinamik boyut taşımakta olan rol kavramı, kişi tarafından üstlenilen ya da kişiye verilen haklar ile ödevleri yapmak olarak nitelendirilir (Linton, 1936, s. 113-115). Rol beklentilerinin ortaya çıkması ile belirlenebilmesi de rol kuramı temeline dayanır. Rol beklentileri kavramı aynı zamanda yapılması gerekene ve tercih olarak belirlenene, hali hazırdaki var olan duruma göre şekillenmekte ve kategorize edilmektedir. Tamamlanması ve uygulanması gereken normlar ve tercih edilen değerler statü olarak açıkladığımız haklar ve görevler toplamı ile bir bağlam içinde yer almaktadır (Kasapoğlu, 1994, s. 220).

METODOLOJİ

Tüketici davranışlarında toplumsal rol algısının cinsiyet kimliğine aracılık rol etkisinin bulunup-bulunmadığını tespit etmek çalışmanın ana amacıdır. Bu maksatla Afyonkarahisar ilinde 18 yaşından büyük katılımcılar vasıtasıyla tüm evreni temsil edebilecek değerde verilere ulaşmak amaçlanmıştır. Mevcut literatür de konuyla alakalı yeterli miktarda çalışma olmaması araştırmanın yapılmasının ana sebeplerinden bir tanesidir. Ayrıca pazarlama literatürünün gelişmesi, bilim insanlarının gelecekte yapacağı çalışmalara katkı sağlaması ve işletmelerin

pazarlama departmanlarına/yöneticilerine verecekleri kararlarda destek olması ve önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Araştırmaya cevapları ile destek veren katılımcı bireylerin demografik bilgilerinin görülebilmesi amacıyla frekans analizi, cevapların tutarlılık ve geçerlilik durumlarını tespit etmek amacıyla güvenilirlik ve faktör analizleri yapılmıştır. Aracılık etkisini ölçmek amacıyla Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen ölçeğin şartlarının test edilebilmesi için; üç aşamalı regresyon analizleri uygulanmış ve dört koşulun sağlanması beklenmektedir. Ayrıca araştırma yapabilmek amacıyla Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 24 Mayıs 2021 tarihli ve 2021/261 sayılı kararı vasıtasıyla izin alınmıştır.

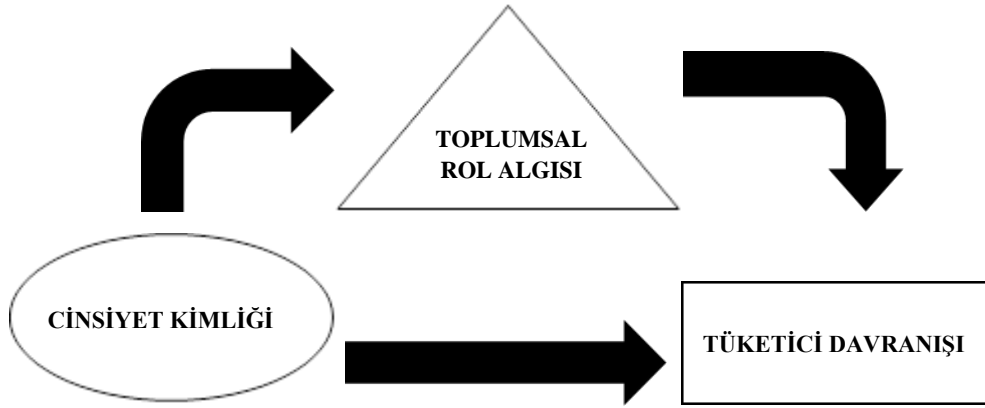
Hipotezler ve Araştırma Modeli

Tüketici davranışları üzerinde cinsiyet kimliğinin etkisinde toplumsal rolün aracılığı tespit edilirken Baron ve Kenny (1986) ölçeğinden faydalanılarak ve mevcut literatür ayrıntılı olarak incelenerek hipotezler oluşturulmuştur;

H₀: Cinsiyet kimliğinin tüketici davranışı üzerindeki etkisinde toplumsal rol algısının aracı rolü yoktur,

H₁: Cinsiyet kimliğinin tüketici davranışı üzerindeki etkisinde toplumsal rol algısının aracı rolü vardır.

Araştırmanın modeli oluşturulurken aracılık etkisi ile alakalı literatür derinlemesine incelenmiştir. Aracılık etkisini incelemek için şekil 1'deki model oluşturulmuştur. Oluşturulan model vasıtasıyla tüketici davranışlarında toplumsal rol algısının cinsiyet kimliği üzerine aracılık etkisinin ayrıntılı olarak incelenebilmesi hedeflenmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma Örnekleme ve Evreni

Afyonkarahisar ilinde yaşayan tüketiciler bu çalışmanın evrenini oluşturmakta ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2020 yılı sonundaki verilerin değerlendirilmesi sonucunda ilin nüfusu 736.912'dir (T.C. Afyonkarahisar Valiliği, 2021). Özdemir (2008)'e göre sınırlı ana kitle alınacağı zaman oluşturulan formüldeki değerler yerine konulduğu zaman en az 384(383,95) katılımcının olması gerektiği tespit edilmiştir. Ayrıca Gegez (2005)'e göre örneklem sayısı oluşturulan anket formunda mevcut soru sayısının beş veya sekiz katı kadar olması gerektiği belirtilmiştir. Bu hesaplama göre ise 60 adet anket sorusunun mevcut olduğu çalışmada en az 300 katılımcı olması gerektiği saptanmıştır. Her iki metoda göre çalışmada mevcut olan geçerli 436 katılımcı vasıtasıyla örneklem yeterli miktardadır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin hızlı olarak toplanabilmesi ve maliyetinin düşük olması nedeniyle yüz yüze anket ve kolayda örneklem yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket soruları hazırlanırken literatür derinlemesine incelenmiş ve dört bölümden oluşacak şekilde tasarlanmıştır. İlk bölümü Şamlı (2019) tarafından geliştirilen ve 25 maddeden oluşan tüketici davranışları ölçeğidir. Cinsiyet kimliğini belirlemek için ikinci bölümde Schertzer vd. (2008) tarafından oluşturulan 16 soruluk ölçek kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise Baber ve Tucker (2006) tarafından geliştirilen 13 maddelik toplumsal rol algısı ölçeği kullanılmıştır. Bunların yanı sıra demografik özellikleri tespit etmek ve değerlendirmek için altı adet soru hazırlanmıştır. Çalışmadaki anket soruları, 5’li Likert Tipi Ölçek kullanılarak oluşturulmuştur.

BULGULAR

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcıların demografik özellikleri tablo 1’de belirtildiği gibidir. Tablo 1 incelendiğinde cinsiyet yönünden yakın değerlerin olduğu, yaş değişkeni açısından çoğunluğu genç bireylerin oluşturduğu, medeni durum açısından çoğunluğun bekâr bireyler olduğu, eğitim seviyesinin yüksek ve çoğunluğun asgari ücretin üzerinde geliri olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişken		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	223	51.1
	Erkek	213	48.9
Yaş	18-24	138	31.7
	25-34	202	46.3
	35-44	59	13.5
	45-54	28	6.4
	54-64	6	1.4
	65 ve üzeri	6	0.7
	Medeni Durum	Evli	157
	Bekar	262	60.1
	Boşanmış	17	3.9
Eğitim Durumu	İlkokul	28	6.4
	Ortaokul	35	8.0
	Lise	113	26.0
	Ön lisans/Lisans	225	51.6
	Lisansüstü	35	8.0
Meslek	Kamu Çalışanı	106	24.3
	Öğrenci	62	14.2
	Özel Sektör	98	22.5
	Esnaf/Serbest Meslek	58	13.3

	Diğer	112	25.7
Gelir	1-2824 TL	141	32.4
	2825-3999 TL	110	25.2
	4000-5999 TL	93	21.3
	6000-7624 TL	54	12.4
	7625 TL ve üzeri	38	8.7

Tüketici Davranışları Ölçeğinin Güvenirlilik ve Faktör Analizi Sonuçları

Yapılacak araştırmalarda cronbach's alpha değerinin 0,50'nin üzerinde olması gerekmektedir. Ancak 0,70'in üzeri araştırmacılara önerilmekte ve 0,80 üzerinin ise çalışmaların başarısı için arzu edilen bir değer olduğu belirtilmektedir (Hatcher ve O'Rourke, 2013, s. 340). Şamlı (2019) tarafından geliştirilen ve 25 maddeden oluşan tüketici davranışları ölçeğinin cronbach's alpha değeri 0,894 olarak belirlenmiş ve yeterli seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğe uygulanan ilk faktör analizi sonuçlarına göre; 16'ncı ve 19'uncu sorularda iki ayrı boyuttaki yüklerinde 0,1 ve üzeri fark olmaması; 11'inci ve 25'inci soruların ise bir boyut oluşturmamaları sebepleriyle analizden çıkarılmış ve faktör analizi tekrarlanmıştır. Yapılan ikinci faktör analizinde KMO değeri 0,915 olarak bulunmuş ve yeterli seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ölçek üç alt boyutta toplanmış ve açıklanan toplam varyansı % 51,619 olarak bulunmuştur. Birinci alt boyutun öz değeri 7,549 ve açıklanan varyansı 21,971; İkinci alt boyutun özdeğeri 2,184 ve açıklanan varyansı 19,009; üçüncü alt boyutun özdeğeri 1,106 ve açıklanan varyansı 10,639 olarak tespit edilmiştir.

Cinsiyet Kimliği Ölçeğinin Güvenirlilik ve Faktör Analizi Sonuçları

Schertzer vd. (2008) tarafından oluşturulan 16 soruluk cinsiyet kimliğini ölçeğinin cronbach's alpha değeri 0,880 olarak belirlenmiş ve yeterli seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğe uygulanan ilk faktör analizi sonuçlarına göre; 39'uncu soruda iki ayrı boyuttaki yüklerinde 0,1 ve üzeri fark olmaması nedeniyle analizden çıkarılmış ve faktör analizi tekrarlanmıştır. Yapılan ikinci faktör analizinde KMO değeri 0,892 olarak bulunmuş ve yeterli seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ölçek iki alt boyutta toplanmış ve açıklanan toplam varyansı % 53,196 olarak bulunmuştur. Birinci alt boyutun öz değeri 5,474 ve açıklanan varyansı 27,965; İkinci alt boyutun özdeğeri 2,505 ve açıklanan varyansı 25,231 olarak tespit edilmiştir.

Toplumsal Rol Ölçeğinin Güvenirlilik ve Faktör Analizi Sonuçları

Baber ve Tucker (2006) tarafından geliştirilen 13 maddelik toplumsal rol algısı ölçeğinin cronbach's alpha değeri 0,746 olarak belirlenmiş ve yeterli seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğe uygulanan ilk faktör analizi sonuçlarına göre; 44'üncü soruda iki ayrı boyuttaki yüklerinde 0,1 ve üzeri fark olmaması; 43'üncü ve 47'nci soruların ise bir boyut oluşturmamaları sebepleriyle analizden çıkarılmış ve faktör analizi tekrarlanmıştır. Yapılan ikinci faktör analizinde KMO değeri 0,724 olarak bulunmuş ve yeterli seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ölçek iki alt boyutta toplanmış ve açıklanan toplam varyansı % 44,840 olarak bulunmuştur. Birinci alt boyutun öz değeri 2,471 ve açıklanan varyansı 24,148; İkinci alt boyutun özdeğeri 2,013 ve açıklanan varyansı 20,692 olarak tespit edilmiştir.

Cinsiyet Kimliğinin Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisi

Baron ve Kenny aracılık ölçeğindeki sıralı koşulları test etmek amacıyla; değişkenler arası regresyon analizleri yapılmıştır. Analiz sonucunda anlamlılık değeri 0,05'ten küçük olduğunda hipotez kabul edilebilir anlamına gelmektedir (Menard, 2002, s. 21-22).

Tablo 2: Cinsiyet Kimliği ve Tüketici Davranışı Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	P	F	Mode (p)
	B	Std. Error	β				
Sabit	1,961	,273		7,192	,000	7,277	,007*
Cinsiyet Kimliği	,188	,070	,128	2,698	,007		
R ² : 0,016		R: 0,128		*p<0,05		Adjusted R ² : 0,014	

Tablo 2 incelendiğinde $p=0,000<0,05$ şartının sağlanması nedeniyle; ‘‘Cinsiyet Kimliği’’ değişkeninin ‘‘Tüketici Davranışı’’ değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca ‘‘Cinsiyet Kimliği’’ değişkeninin ‘‘Tüketici Davranışı’’ değişkeni üzerinde % 1,6 oranında açıklayıcılığı vardır. Baron ve Kenny’nin ölçeğin ilk şartı sağlanmıştır ve ikinci şartı test etmek amacıyla analizlere devam edilebilir.

Cinsiyet Kimliğinin Toplumsal Rol Algısı Üzerindeki Etkisi

Cinsiyet kimliğinin toplumsal rol algısı üzerinde etkisi olup olmadığını test etmek maksadıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3: Cinsiyet Kimliği ve Toplumsal Rol Algısı Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	P	F	Mode (p)
	B	Std. Error	β				
Sabit	1,799	,185		9,731	,000	90,633	,000*
Cinsiyet Kimliği	,449	,047	,416	9,520	,000		
R ² : 0,173		R: 0,416		*p<0,05		Adjusted R ² : 0,171	

Tablo 3 incelendiğinde $p=0,000<0,05$ şartının sağlanması nedeniyle; ‘‘Cinsiyet Kimliği’’ değişkeninin ‘‘Toplumsal Rol’’ değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca ‘‘Cinsiyet Kimliği’’ değişkeninin ‘‘Toplumsal Rol’’ değişkeni üzerinde % 17,3 oranında açıklayıcılığı vardır. Baron ve Kenny’nin ölçeğin ikinci şartı sağlanmıştır; üçüncü ve dördüncü şartları test etmek amacıyla analizlere devam edilebilir.

Cinsiyet Kimliği ve Toplumsal Rol Algısının Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisi

Cinsiyet kimliği ve toplumsal rol algısı değişkenlerinin tüketici davranışı üzerinde etkisini test etmek maksadıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4: Cinsiyet Kimliği ve Toplumsal Rol Algısının Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	P	F	Mode (p)
	B	Std. Error	β				
Sabit	1,858	,301		6,172	,000	3,960	,020*
Cinsiyet Kimliği	,162	,077	,111	2,118	,421**		
Toplumsal Rol Algısı	,057	,071	,042	,806	,035*		
R ² : 0,018		R: 0,134		*p<0,05	**p>0,05	Adjusted R ² : 0, 013	

Tablo 4 incelendiğinde $p=0,020^* < 0,05$ şartının sağlanması nedeniyle; ‘‘Cinsiyet Kimliği’’ ve ‘‘Toplumsal Rol Algısı’’ değişkenlerinin ‘‘Tüketici Davranışı’’ değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca ‘‘Cinsiyet Kimliği’’ ve ‘‘Toplumsal Rol Algısı’’ değişkenlerinin ‘‘Tüketici Davranışı’’ değişkeni üzerinde % 1,8 oranında açıklayıcılığı vardır. Baron ve Kenny’nin ölçeğin üçüncü şartı sağlanmıştır; $p=0,421^{**} > 0,05$ olması nedeniyle bu açıklayıcılık seviyesinde ‘‘Cinsiyet Kimliği’’ değişkeninin etkisi olmadığı ve dördüncü şartında sağlandığı tespit edilmiştir.

Baron ve Kenny Ölçeğinin Koşullarının Sağlanma Durumu

Tablo 5’de görüldüğü üzere tüm koşulların sağlanması ile ‘‘H₁: Cinsiyet kimliğinin tüketici davranışı üzerindeki etkisinde toplumsal rol algısının aracılık rolü vardır’’ hipotezinin kabul edildiği ve H₀ hipotezinde reddedildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Baron ve Kenny Ölçeği Koşullar Tablosu

Baron ve Kenny Koşulları	Araştırmanın Koşulları	Koşul Sonuçları
1. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olmalıdır.	Cinsiyet kimliğinin tüketici davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Koşul Sağlandı
2. Bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olmalıdır.	Cinsiyet kimliğinin toplumsal rol algısı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Koşul Sağlandı
3. Bağımsız değişken ile aracı değişken birlikte regresyon analizine dâhil edildiğinde aracı değişkenin, bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olmalıdır.	Cinsiyet kimliğinin ve toplumsal rol algısının tüketici davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Koşul Sağlandı
4. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin, aracı değişkenin analize dahil edilmesiyle azalması veya ortadan	Cinsiyet kimliğinin tüketici davranışı üzerindeki etkisinin, toplumsal rol değişkeninin analize dahil edilmesiyle azalması veya	Koşul Sağlandı

kalkması gerekmektedir.	ortadan beklenmektedir.	kalkması	
-------------------------	-------------------------	----------	--

Kaynak: Baron ve Kenny (1986)

SONUÇ

Literatürde konuyla alakalı yeterli araştırma bulunmaması sebebiyle bu çalışmanın tüketici davranışları ile alakalı çalışan bilim insanlarına ve firma/pazarlama departmanı yöneticilerine önemli bir kaynak olacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmada elde edilen bulgular, gelecekte yapılacak benzer çalışmalar için yönlendirici özelliğe sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışma zaman ve maliyet kısıtları ile birlikte, Afyonkarahisar ilinde yaşamakta olan tüm tüketicilere uygulanmak yerine 438 örnekleme uygulanmış, hatalı ve eksik olan veriler sebebiyle, 436 geçerli örneklem üzerinde analizler yapılmış ve çalışma sonuçlanmıştır. Bu sebeple yapılmış olan çalışmanın sonuçları örneklem ile sınırlı olmakta ve sonuçları evrene bütünüyle genellemek mümkün olmamaktadır. Bu çalışmadan sonra yapılacak olan benzer çalışmalarda, daha büyük bir ana kütle oluşturularak çalışılması ya da psikoloji ve benzeri bir disiplin seçilerek, disiplinler arası incelenmesi halinde, çok daha ayrıntılı ve geniş içerikli neticeler bulunacağı öngörülmektedir.

Günümüz ticaret ortamında fazlalaşmış olan rekabetin sonucu olarak firma ve pazarlama yöneticileri, tüketicilerin mevcut ve gelecek dönemdeki davranışları ile ilgili ayrıntılı ve derinlemesine bilgi sahibi olmak amacıyla araştırmalar yapmaktadırlar. Tüketicilerin sergiledikleri bu davranışları elde ettikleri veriler yardımıyla ve belirledikleri stratejiler vasıtasıyla etkilemeye çalışmaktadırlar. Araştırmanın hipotezi olarak belirlenen cinsiyet kimliğinin tüketici davranışı üzerindeki etkisinde toplumsal rol algısının aracı rolünün olup olmadığını yani yer alan (H_1) hipotezini test edebilmek amacı ile yapılmış olan regresyon analizleri neticesinde, Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilmiş olan aracılık etkisi test adımlarının sağlanmış olmasıyla hipotezin kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bulgular incelendiğinde bağımlı değişkenin açıklanma oranlarının, yüzde yirminin üzerine çıkmadığı ve bu oranlarında oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitle tüketici davranışlarına etki etmekte olan yüzde seksenlik bölümün bulunması amacı ile farklı değişkenler ve kavramlar ile birlikte yeni bilimsel çalışmalar yapılmasının yararlı olacağı öngörülmektedir. Bunun yanı sıra, açıklama oranlarının düşük çıkmasının nedenlerinin; araştırmada kullanılan değişkenlerin ve ölçeklerin içeriğine, toplumun bakış açısının sert çizgiler ile çizilmesinden ötürü araştırmada yer alan katılımcıların cevaplarında toplum baskısının etkili olduğu ve yeterince objektif cevaplar vermemeleri olarak değerlendirilmektedir. Hazırlanmış olan anket soruları, toplumsal beklentiler ile toplum baskısının daha az ya da daha hoşgörülü olduğu topluluklara ya da gruplara uyarlanarak uygulaması yapıldığı takdirde, çok daha fazla açıklanma oranlarına ulaşılacağı ve aynı zamanda çalışmanın objektifliğinin artacağı da öngörülmektedir.

Çalışmada yer alan yaş, eğitim durumu ve gelir seviyeleri ile birlikte değerlendirildiğinde; genç bireylerin yaşlılara, eğitim seviyesi yüksek olan bireylerin ise eğitim seviyesi düşük olan bireylere ve gelir seviyesi yüksek olan bireylerin, gelir seviyesi düşük olan bireylere göre katılım seviyelerinin, istatistiksel olarak daha fazla olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle, genç, eğitim seviyesi yüksek ve gelir seviyesinin göreceli olarak daha yüksek olan bireylerin, toplumun diğer kısmında yer alan bireylere oranla, çok daha özgür şekilde ve toplum baskısından daha az etkilenmiş olarak karar mekanizmalarını çalıştırdıkları anlaşılmaktadır. Cinsiyet, cinsiyet kimliği ve meslek değişkenleri açısından değerlendirildiğinde; çalışan kadın bireylerin, beklenenin tam aksine maskülenlik seviyelerinin daha fazla olduğu ayrıca tercihlerini bunlara göre yaptıkları görülmüştür. Toplumsal rol, yaş ve meslek değişkenleri ile birlikte değerlendirildiğinde ise; bireylerin toplum içerisinde yer alan rol ve statüye uygun şekilde hareket etmeye, anket sorularını bu şekilde cevaplamaya ve kendilerinden istenen rol

beklentilerini karşılamaya çalıştıkları görülmüştür. Bu çaba içerisinde yer alan bireylerin, belli kalıplara girmeye çalıştıkları ve özgürce karar veremedikleri de söylenebilir.

Sonuç olarak çalışmanın bilime, işletmelere ve pazarlama departmanlarına sağladığı fayda ve katkılar açısından değerlendirildiğinde ise; tüketici ve tüketici davranışları alanlarında çalışan bilim insanlarının, rekabet üstünlüğü yakalamaya çalışan işletme yöneticilerinin ve pazarlama departmanı çalışanlarının başarılı olabilmeleri için özellikle cinsiyet, cinsiyet kimliği, toplumsal rol, yaş, meslek, eğitim durumu ve gelir değişkenlerini, kendi bilimsel araştırmalarında göz ardı etmemeleri ve farklı değişkenler ile etkileşimlerini araştırmaları gerekmektedir. Ayrıca daha somutlaştırmak gerekirse; işletmelerin ürün tasarımında ve pazarlama çabalarında cinsiyet ve cinsiyet kimliği çeşitlerine göre farklılaştırmalar yapmaları ve bütün tüketicilere yönelik tek bir strateji uygulamak yerine farklı stratejiler uygulamalarının başarının anahtarı olacağı söylenebilir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda ise; cinsiyet, cinsiyet kimliği ve toplumsal rol algısının farklı boyutlarının ele alınmasının ve farklı değişkenler ile etkileşiminin incelenmesinin, tüketici davranışlarının daha iyi anlaşılmasını ve literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir.

KAYNAKLAR

- AALBERG, T. & JENSSE A. T. (2007). Gender Stereotyping Of Political Candidates An Experimental Study Of Political Communication. *Nordicom Review*, 28 (1), pp.17-32.
- AKANAY, A. (2003). Gendering of Products: In Industrial Design (Published Master's Thesis). Middle East Technical University.
- AKKAŞ, İ. (2019). Cinsiyet Ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı. *Ekev Akademi Dergisi*, 23 (77), s.97-118.
- ALİ, G. & KHAN, L. A. (2012). Language And Construction Of Gender: A Feminist Critique Of SMS Discourse. *British Journal of Arts and Social Sciences*, 4 (2), pp.342-360.
- ALVINO, L., CONSTANTINIDES, E. & FRANCO, M. (2018). Towards A Better Understanding Of Consumer Behavior. *International Journal of Marketing Studies*, 10 (1), pp.90-106.
- ARSLANTÜRK, Z. & AMMAN, T. (1999). *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- BABER, K. M. & TUCKER, C. J. (2006). The Social Roles Questionnaire: A New Approach To Measuring Attitudes Toward Gender. *Sex Roles*, 54 (7), pp.459-467.
- BARLETTA, M. (2003). *Marketing To Women: How To Understand, Reach, And Increase Your Share Of The World's Largest Market Segment*. Chicago: Dearborn Trade Publishing.
- BARON R. M. & KENNDY D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction In Social. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6), pp.1173-1182.
- BASOW, S. (1992). *Gender: Stereotypes and Roles*. Belmont, CA: Thomson Brooks/Cole Publishing.
- BEM, S. L. (1984). Androgyny And Gender Schema Theory: A Conceptual And Empirical İntegration. Sonderegger T.B. (Ed.) in, *Nebraska Symposium on Motivation*, 32 (pp.178-226). Lincoln: University of Nebraska Press.

- COVA, B., KOZINETS, R. & SHANKAR, A. (2007). How To Manage Consumer Tribes. *Journal of Strategic Marketing*, 19 (7), pp.591-606.
- DİTTMAR, H., BEATTIE, J. & FRIESE, S. (1995). Gender Identity And Material Symbols: Objects And Decision Considerations In Impulse Purchases. *Journal of Economic Psychology*, 16 (3), pp.491-511.
- GEGEZ, E. (2005). *Pazarlama Araştırmaları*. İstanbul: Beta Yayınları.
- GELİBOLU, L. (2019). İnternette Satın Alımlarda Cinsiyet Kimliğinin Rolü: Z Kuşağı Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (20), s.858-880.
- GÜÇER, E., YAYLA, Ö. & KOÇ, B. (2013). Tüketicilerin Biyolojik Cinsiyet Ve Cinsiyet Kimliği Rollerinin, Konaklama İşletmelerinin Uyguladıkları Reklamlara Yönelik Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5 (4), s.133-145.
- HATCHER, L. & O'ROURKE, N. (2013). *A Step By Step Approach To Using The SAS System For Factor Analysis And Structural Equation Modeling*. North Carolina: SAS Institute Inc.
- KARIMI, S. (2013). A Purchase Decision-Making Process Model Of Online Consumers And Its Influential Factor A Cross Sector Analysis (Published PhD Thesis). The University of Manchester.
- KASAPOĞLU, M. A. (1994). Aile Ve Kadın Araştırmaları İçin Yedi Temel Rol Ve Statü. *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Araştırma Dergisi*, 15, s.217-233.
- KILIÇER, T., BOYRAZ, E. & TÜZEMEN, A. (2016). Kadın, Erkek, Ya Da? Hediye Satın Alma Davranışında Cinsiyet Kimliği Rolünün Etkisi. *Ege Academic Review*, 16 (1), s.121-133.
- LEAPER, C. (2017). Further Reflections On Sandra Lipsitz Bem's Impact. *Sex Roles*, 76 (11), pp.759-765.
- LINTON, R. (1936). *The Study Of Man*. New York: Appleton Company Inc.
- LUTHANS, F. (1992). *Organizational Behavior*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- MAYER, L. S. & MCHUGH, P. R. (2016). Sexuality And Gender: Findings From The Biological, Psychological, And Social Sciences. *The New Atlantis*, 50, pp.10-143.
- MENARD, S. (2002). *Applied Logistic Regression Analysis*. USA: Sage Publications.
- MUDASSAR, H. (2017). Study On Consumer Decision Making Process In The Selection Of Home Cleaning Company, Case Company: MHB Clean Helsinki (Unpublished Bachelor's Thesis). JAMK University of Applied Sciences.
- ÖZDEMİR, A. (2008). *Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- ÖZGÜVEN, İ. E. (1997). *Cinsellik ve Yaşam*. Ankara: Pdrem Yayınları.
- RUMMEL, R. J. (1975). *Understanding Conflict And War: The Dynamic Psychological Field*. Beverly Hills, California: Sage Publications.
- SARI, Ö. (2011). Toplumsal Cinsiyet Ve Mesleki Rol İlişkisi: Hemşirelik Bölümünde Okuyan Erkek Öğrenciler Örneği. *EÜSBED*, 4 (2), s.493-504.

- SCHERTZER, S. M. B., LAUFER, D., SILVERA, D. H. & MCBRIDE, J. B. (2008). A Cross-Cultural Validation Of A Gender Role Identity Scale In Marketing. *International Marketing Review*, 25 (3), pp.312–323.
- SCOTT, J. (2018). Gender Role Conflict, Traditional Masculinity İdeology And Help-Seeking Experiences Of Substance Dependent Men: A Mixed Methods Study (Published Master's Thesis). University of Saskatchewan.
- SPROLES, G. B. & KENDALL, E. L. (1986). A Methodology For Profiling Consumer Decision Making Styles. *Journal Of Consumer Affairs*, 20 (2), pp.267-279.
- SWAIN, J. (2001). An Ethnographic Study İnto The Construction Of Masculinity Of 10-11 Years Old Boys İn Three Junior Schools (Published PhD Thesis). University of London.
- ŞAMLI, C. (2019). Cinsiyet Kimliği Rolünün Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Adana İlindeki Tüketiciler Üzerinde Bir Araştırma (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- ŞİMŞEK, A. & EROĞLU, Ö. (2009). *Davranış Bilimleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- T.C. Afyonkarahisar Valiliği (2021, 19 Eylül). <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/ilcelerimiz>.
- WILSON, D. R. & ROBERT H. (1990). *Managing Organizations Text, Readings And Cases*. London: McGraw-Hill Book Company.
- WITT, U. (2001). Learning To Consume – A Theory Of Wants And The Growth Of Demand. *Journal of Evolutionary Economics*, 11 (1), pp.23-36.
- YAĞCI, M. İ. & İLARSLAN, N. (2010). Reklamların Ve Cinsiyet Kimliği Rolünün Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Dogus University Journal*, 11 (1), s.138-155.
- YE, L., BOSE, M. & PELTON, L. E. (2017). How Gender İdentıty Affects Consumer Behavior: Overview And Historical Analysis. *The Journal of Business Diversity*, 17 (4), pp.9-24.
- YENİÇERİ, T. & ÖZAL, H. (2016). Tüketici Karar Verme Tarzlarının Cinsiyet Kimliğine Göre İncelenmesi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 9 (18), s.135-168.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2022

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 16.11.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 13.01.2023

DOI: 10.30692/sisad.1205415

XVI. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE TOSYA ŞEHİRİ VE KIRSALINDA SU DEĞİRMENLERİ: TESPİT, SÜREÇ VE DEĞİŞİM*

XVI. Watermills in Tosya City and Countryside from the Century to the Present: Identification, Process and Change

İlker YİĞİT

Doç. Dr.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-1473-3438

iyigithg@gmail.com

Ziya Çağrı YAZGAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Bölümü Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0002-9331-5428

ziyayazgan0606@gmail.com

Atıf/Citation: İlker Yiğit & Ziya Çağrı Yazgan (2023), "XVI. Yüzyıldan Günümüze Tosya Şehri ve Kırsalında Su Değirmenleri: Tespit, Süreç ve Değişim", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023, s. 71-95.

Öz: Geleneksel tarım toplumları için hayati öneme sahip su değirmenleri bugün Anadolu'nun çoğu yerinde beşeri faktörler ve doğal süreçlerin etkisiyle atıl ve harap bir vaziyettedir. Ancak su değirmenleri mimari yapısı, teknolojisi ve sosyo-ekonomik hayata etkisi itibarıyla kadim bir geleneğin ürünüdür. Dolayısıyla su değirmenleri sahip olduğu mimari, teknolojik, mühendislik, coğrafi, kültürel vb. değerleri göz önüne alındığında farklı disiplinlerce, çeşitli yönleriyle incelenmesi gerekir. Eldeki çalışmada coğrafi perspektifle Tosya'da bulunan su değirmenlerinin XVI. yüzyıldan günümüze kullanım şekilleri, mekânsal örüntüleri ve zaman içerisinde yaşadığı değişimleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma için gerekli veri setleri Tahrir (1579) ve Temettuât (1845) defterlerinden temin edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Tosya'da XVI. yüzyıl içerisinde 49, XIX. yüzyıla gelindiğinde 36 değirmen mevcut olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Günümüzde Tosya şehri ve kırsalında yapısal ve biçimsel özelliklerini koruyan fakat aktif olarak kullanılmayan toplamda üç su değirmeni bulunmaktadır. Tosya şehri ve çevresinde, teknolojik gelişmeler, kırsal nüfusun azalışı, ulaşım şartlarının iyileşmesi ve değişen iklim koşullarına bağlı olarak su

* Bu çalışma "TÜCAUM 2022 Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (12-14 2022 Ankara)" aynı başlıkla sunulan bildiri metninin genişletilerek güncellenmiş halidir.

değirmenlerinin işlevini yitirdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda araştırma sahasında bulunan su değirmenlerinin kültürel miras kapsamında değerlendirilip gerekli yapısal tadilat/tamiratın yapılması ve yeni bir işlev tanımlanması önem arz etmektedir. Ayrıca söz konusu unsurların gelecek nesillere aktarılabilmesi için sürdürülebilir ve bütüncül bir koruma stratejisi ile hareket edilmesinin bir zorunluluk olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Coğrafya, Tosya, Su Değirmenleri, Kültürel Miras, Turizm.

Abstract: Watermills, which are of vital importance for traditional agricultural societies, are in an idle and dilapidated condition in most parts of Anatolia due to human factors and natural processes. Considering the architectural, technological, engineering, geographical and cultural values of watermills, Watermills should be examined in various aspects by different disciplines. In the present study, the watermills in Tosya from a geographical perspective, in the XVI. In this study, it is aimed to reveal the usage patterns, spatial patterns and the changes experienced over time from the 19th century to the present. The data sets required for the study were obtained from the Tahrir (1579) and Temettuat (1845) notebooks. As a result of the investigations, XVI. In the century 49, XIX. By the 19th century, it was learned that there were 36 mills. Today, there are three watermills in the city and countryside of Tosya, which preserve their structural and formal characteristics but are not actively used. It is understood that watermills have lost their function in the city of Tosya and its surroundings due to technological developments, decrease in rural population, improvement of transportation conditions and changing climatic conditions.

Keywords: Historical Geography, Tosya, Watermills, Cultural Heritage, Tourism.

GİRİŞ

Kültürel miras olgusunun farklı disiplinler (tarih, coğrafya, sanat tarihi, mimarlık, kent planlaması, sosyoloji, hukuk vb.) tarafından ele alındığı, ilgi çeken bir alan olduğu görülmektedir. Farklı disiplinlere mensup araştırmacıların bu sahada kalem oynatmasının da bir sonucu olarak herkesin fikir birliği halinde olduğu tekbir tanımından söz etmek mümkün değildir. Fakat kültürel mirasla ilgili bir tanımlama yapmak gerekirse “İnsanın yaşadığı tüm zamanlar boyunca oluşturduğu, yapılı çevre ve doğal çevrenin sosyal-kültürel ve ekonomik ilişkiler bağlamında karşılıklı etkileşimiyle biçimlendiği, mekânsal karakteristik, işlevsel kimlik değerlerinin bir arada bulunduğu yeni sentezlerle zenginleşmiş, kendinden sonraki nesillere aktararak sürekliliğini sağlamış bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası olan nesnelere” olarak ifade edilebilir. Yani sosyal-kültürel etkinliklerden, geleneksel ve endüstriyel üretim faaliyetlerine, yerel mimari ve sanatsal ürünlerden, tarihi topografya ve yerleşim desenine dek uzanan somut ve somut olmayan değerlerin biçimlendirdiği mekânsal ve işlevsel açıdan özgün kimliğe sahip unsurlar olarak görülebilir (Gümüşçü, 2018, 108; Karakul, 2007, 151-163; Karakul, 2011; Basat, 2013, 61-71; Özünel, 2011, 255-262).

Bu bağlamda su değirmenleri gerek farklı mekanlardaki toplumsal hafızada edindiği yer ve gerekse tarihi süreç içerisinde yerine getirdiği ekonomik, teknolojik ve toplumsal fonksiyonuyla dünya tarihine damga vurmuş önemli maddi kültür varlıkları arasında yer almaktadır. Ayrıca geleneksel toplumlar içerisinde su değirmenlerinin aktif olarak kullanıldığı dönemler, insanların bir araya geldiği ve sosyalleştiği alanlar olması nedeniyle toplumsal yaşama canlılık katan üretim merkezleri/mekanlarına da karşılık gelmektedir. Hatta bu mekanlar bazen bir şiire, atasözüne veya bir deyime konu olarak maddi olmayan kültürün oluşmasına da katkı sağlamıştır. Dolayısıyla su değirmenleri bahsi geçen fonksiyonları ve barındırdığı anlamları nedeniyle geçmişin günümüze ulaşan bir bakiyesi ve bir kültürel miras unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Eldeki bu çalışmada D. Hook (1999)’un bir tarihi coğrafya araştırmacısının yapacağı üç temel katkıdan biri olarak belirttiği “kültürel mirasın tespiti” meselesinden hareketle dünya tarihi için bir kilometre taşı mesabesindeki su değirmenlerinin durumunu Osmanlı’dan günümüze Tosya özelinde tespit, değişim ve süreç başlıklarıyla ele alınmıştır.

İlk kullanılmaya başlandığı günlerden beri insanlığa, tükettikleri ekmeğin hammaddesini veren değirmenler teknolojisinde, başından itibaren insan, hayvan, su, rüzgâr gücü ile başlayan muharrik kuvvet kullanımı; sanayi devrimiyle birlikte buhar, benzin ve elektrik enerjisine dönüşmüştür. (Bentley, 2015, s. 350-356). Ancak sanayi devriminde motorlu değirmenlerin kullanılmasından önceki süreçte en efektif olarak kullanılan değirmen türü su değirmenleri

olmuştur. Su gücü kullanılarak işletilen değirmen Anadolu'da Yeşilirmak'ın Kelkit kolu üzerinde (Strabon, 1933, s.33), M.Ö I. yüzyılda inşa edilmiştir (Landels, 2000, s. 12). Mithridates Krallığı dönemine ait olduğu bu değirmen yazılı kaynaklara göre bilinen ilk su değirmenidir (Kaçar vd., 2012, s. 31). İlk kuruluş tarihinden sonra su değirmenleri, özellikle Orta Çağ Avrupası'nda, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Basalla, 1998, s. 195). Domesday Book arşiv kaynakları üzerinden yapılmış araştırmalara göre İngiltere'de XI. yüzyılda 5624 değirmenin varlığı tespit edilmiştir. Bahsi geçen bu araştırmalardan anlaşıldığı üzere su değirmenleri, Avrupa'nın birçok yerinde yaygınlık gösteren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Gimpel, 2005, s. 10).

İlkel kullanımlarının dışında sadece XVIII. yüzyılda filizlenen Sanayi Devrimi'nin temellerinin atılmasında rol oynaması, değirmenin dünya tarihi açısından önemini ortaya koymaktadır (Basalla, 1998, s. 198). Diğer taraftan değirmenler sosyal ağlar oluşturması bakımından da kurulduğu bölge halkını etkileşime sokan unsurlar olmuştur. Söz konusu yapılar konar-göçerlerin ve köylülerin uğrak mekânlarının başında gelmektedirler. Bu durumda ilgili unsurlar, dönemleri itibariyle fonksiyonel çekim merkezleri ve sosyalleşme açısından cazibe merkezleri haline gelmişlerdir. Yine değirmen bulunmayan yerleşmelerden gelen insanların rahat ve düzenli bir şekilde yolculuk yapabilmeleri için düzenli bir yol sisteminin oluşturulmasıyla ekonomik canlılığın gelişmesinde rol oynadığı söylenebilir (Yörük, 2014, s. 639).

Değirmen kullanımının Türklerde Hun Devleti'ne kadar uzandığı bilinmektedir (Kaçar vd., 2012, s. 12). Türklerin değirmen kullanımına dair kanıtların izi ise tarihi kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Uygur Devleti'ne kadar sürülebilmektedir. Bu konuda, Wang Yen-Te'nin ele aldığı Uygur Seyahatnamesi'nde "Chinling dağlarından çıkan nehir, başşehrin bütün çevresini dolaşır, tarlaları ve meyve bahçelerini sular ve değirmenlerini işletir" şeklindeki ifadeleri Türklerde değirmen kullanımına ve tarihine dair bilgileri ortaya koymaktadır (İzgi, 1989, s. 57).

Su değirmenleri, tarımsal ekonomiye bağlı sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu için de önemli bir yere sahipti. Çünkü söz konusu işletmeler, imparatorluk için hem gelir kalemi hem de tahılların işleyip un haline getirmesiyle halkın gıda ihtiyacını karşılayan oldukça önemli yapılar olmuştur (Yiğit ve Yazgan, 2021, s. 197). Dolayısıyla Osmanlı topraklarında bulunan su değirmenleri imparatorluğunun ihtiyacını karşılamak için gerekli coğrafi koşulların sağlandığı her sahada yayılma göstermiştir. Bu konudaki bilgileri gerek tahrir, temettuat vb. gibi vergiye tabi nüfusun kaydedildiği defterlerinden gerekse şerhiye sicilleri, seyahatnameler ve kanunnameler gibi Osmanlı döneminde tutulan diğer defterlerde görebilmek mümkündür (Başkutlu, 2022, s. 223-224).

Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde değirmenlerin âsiyâb, âsiyâb-ı samakov, âsiyâb-ı bad, âsiyâb-ı kebe ve âsiyâb-ı esb gibi farklı şekillerde isimlendirildiği görülür. Farklı enerji kaynakları ile çeşitlilik arz eden değirmenler arasında en yaygın şekilde kullanılan değirmen türleri âsiyâb¹ (değirmen) olmuştur. Öğütme işleminin gerçekleştirildiği âsiyâblar dışında farklı amaçlara matuf kullanılan değirmen türleri kısaca şu şekildedir; koyun ve keçi yününün işlenmesinde kullanılan kebe değirmenleri, demirin işlenmesinde kullanılan samakov değirmenleri ve ağacın işlenmesinde kullanılan bıçkı değirmenleri. Bu bağlamda Osmanlı dönemi değirmenlerinin gıda maddelerinin işlenmesinin dışında farklı endüstri kollarında da işe koşulduğunu göstermektedir (Emecen, 1989, s. 214).

Su değirmenleri teknik özellikleri, dönemlik işletim şekilleri ve işlevleri bakımından farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda ilgili dönem içerisinde faaliyet gösteren değirmenleri teknik

¹ "Âsiyâb" iki kelimededen "asya" ve "ab" kelimelerinden teşkil olunmuştur. Fars dilinde "Asya" değirmen ve "ab" su anlamlarına gelmektedir. Bu durumda "Âsyâb" kelimesi "su değirmeni" anlamını ifade etmektedir (Özcan, 2014, s. 72).

özelliklerine bakımından dikey ve yatay² çarklı olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır ve Osmanlı coğrafyasında her iki teknik de kullanılmıştır (Bir ve Kayral, 1998, s. 175). Teknik özellikleri dışında ılıman kuşakta yer alan Anadolu yarımadası içerisinde akarsu rejimleri dönemsel olarak farklılık gösterdiği için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değirmenler, işletme sürelerine göre dönemlik ve daimi değirmenler olarak iki guruba ayırabilir (Yiğit ve Yazgan, 2021, s. 187). Osmanlı döneminde kullanılan su değirmenlerini, işlenen madde/üretilen mamul madde bakımından un, dink ve yağhane-tahinhane olmak üzere farklı bir şekilde kategorize etmek de mümkündür³ (Tablo 1).

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nde İşletilen Değirmen Çeşitleri

MEKANİZMA	SU DEĞİRMENLERİ					YEL DEĞİRMENİ	AT (BEYGİR) DEĞİRMENİ	EL DEĞİRMENİ
	DİKEY ÇARKLI				YATAY ÇARKLI			
	SAL/GEMİ DEĞİRMENİ	DOLAP DEĞİRMENİ	ALTTAN ÇEVİRMELİ	ÜSTTEN ÇEVİRMELİ	GÖĞÜSLEMELİ			
Mil Türü	Yatay	Yatay	Yatay	Yatay	Dikey	Yatay	Dikey	Dikey
Çark Türü	Dikey	Dikey	Dikey	Dikey	Dikey	Kanat		
Enerji Türü	Su	Su	Su	Su	Su	Rüzgar	Hayvan Gücü	İnsan Gücü

Kaynak: Başkutlu, 2022, s. 221.

Su değirmenleri açısından değirmen taşlarının dönüş hareketini yapabilmesi için akarsuyun akış gücü ve debisi hayati öneme sahip olmuştur. Dolayısıyla akarsu vadilerine yakın kırsal alanlarda bulunan değirmenler su çarkını çevirecek yeterli su gücünün sağlanabileceği, su tahliyesinin gerçekleştirilebileceği ve topografik yapıya uygun düşen yerlerde inşa edilmiştir (Çorapçıoğlu ve Binan, 2017, s. 230). Başka bir ifadeyle akarsu yataklarına yapılan su değirmenlerinde, arazinin yükseklik farkından yararlanılır. Akarsuya inşa edilen bendler vasıtasıyla kanallara aktarılan su, değirmenin çarklarına belirli bir yükseklikten çarptırılarak mekanizmanın işlemesi sağlanır (Başkutlu, 2022, s. 214). Dolayısıyla dikey çarklı (Şekil 1) değirmenler (üstten, alttan çevrilen çark ve göğüslemeli çark) akarsuyun debisinde meydana gelecek değişikliklerden yatay çarklılara nispetle daha çok etkilendikleri için kullanım dışı kalabilmiştir. Bu durum, Anadolu gibi engebeli arazi yapısının yaygın olduğu sahalarda, akarsuyun yukarı kesimlerinden başlayan bir kanal vasıtasıyla suyun değirmene kadar ulaştırılması, çalıştırılması mecburiyeti yatay çarklı (Şekil 1) değirmenlerin tercih edilmesine yol açmıştır (Koç, 2004, s. 3).

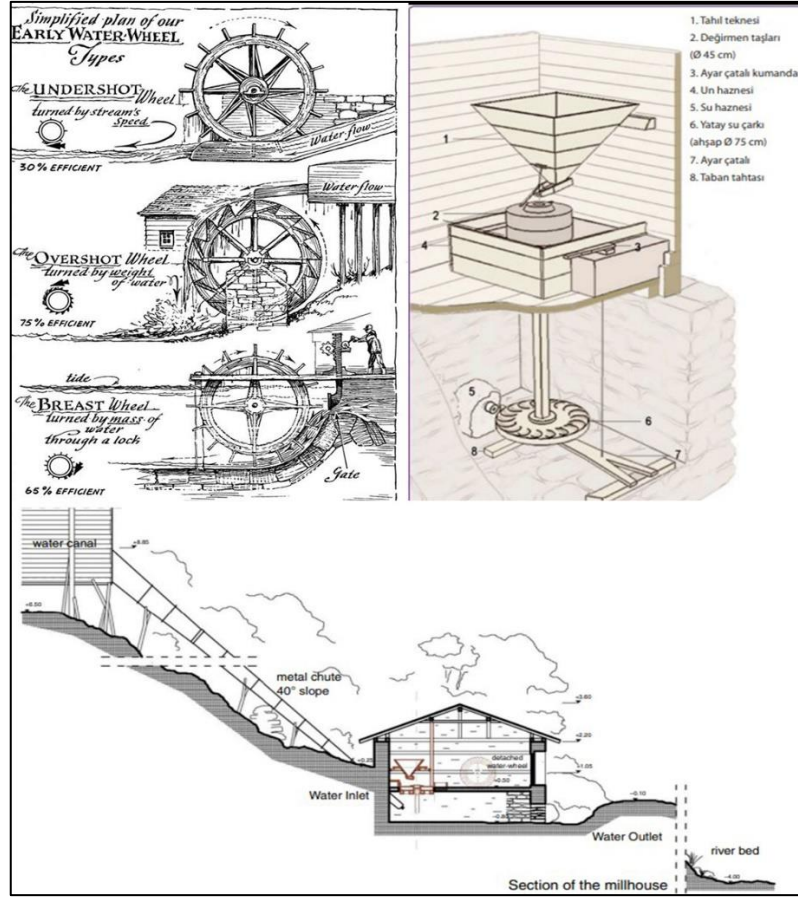
²Su gücü ile çalıştırılan değirmenlerin ilk örneklerinde dikey çarklı değirmenlerde kullanılan yatay mil mekanizması yoktu. Yatay konumda dönen su çarkının ortasına sabitlenen dikey bir mil vasıtasıyla değirmen taşının hareketi sağlanmıştır (Gimpel, 2005, s. 7).

Dikey çarklı değirmenler kendi içinde üç farklı çeşite ayrılır. Söz konusu su değirmenleri çarkın çevrilme şekline göre "alttan çevrilen, üstten çevrilen ve göğülemeli" olmak üzere üç farklı şekilden oluşur (Bir ve Kayral, 1998, s. 175).

³ - Un değirmenleri ekin, arpa vb. hububatın öğütülmesi için kullanılmıştır;

- Dink değirmenleri bulgur yapımı ve çeltiği kabağundan ayırmak için işletilen değirmen türleridir.

- Yağhanelerde kullanılan değirmenlerde ise susam ve zeytin gibi mahsullerden yağ elde etmek için kullanılmıştır

Şekil 1. Su Değirmeni İşletim Şekilleri ve Kesit Simülasyonu, **Kaynak:** Sloane, 1995, s.44; Çorapçıoğlu ve Binan, 2017: 231; Çorapçıoğlu, 2016, s. 303.

Amaç, Kaynak ve Yöntem

Eldeki çalışmanın amacı, Osmanlı tarihi ve dünya tarihi açısından önemli yeri olan su değirmenlerini Tosya kazası örneğinde XVI. yüzyıldan günümüze kadar geçen süre içerisinde tespit, süreç ve değişim kapsamında incelemektir. Daha ayrıntılı bir ifade ile eldeki çalışmada, su değirmenleri literatür, arşiv ve arazi kaynaklarının imkân sunduğu ölçüde dönemsel olarak mekan üzerinde oluşturduğu örüntülerini, tasarruf şekillerini, süreç içindeki değişimlerini, bu değişimlerin hangi koşullar altında gerçekleştiğini ve bir kültürel miras unsuru olarak değirmenlerin bugününü anlamaya, analiz etmeye ve yorumlamaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda temel kaynak olarak, XVI. yüzyıl Çankırı mufassal tahrir defterleri kullanılarak Yiğit ve Yazgan'ın (2021, s. 175-200) hazırlamış olduğu "Osmanlı Dönemi Bir Sanayi İşletmesi Olarak Değirmenler: Tosya Nahiyesi Örneği (1578/1579)" adlı araştırma makalesi, XIX. yüzyıl Tosya kazası temettuat defteri ve Kaynar'ın (2011) hazırlamış olduğu "Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Tosya Kazası (1869-1903)" başlıklı çalışma olmak üzere toplamda üç farklı kaynak kullanılmıştır. Yiğit ve Yazgan'ın (2021, s.175-200) çalışmasında kullanılan XVI. yüzyıl Çankırı mufassal tahrir defterleri ve Kaynar'ın (2011) faydalandığı Kastamonu vilayet salnamesi transkribe edilmiş ikinci el kaynak olup XIX. yüzyıl Tosya temettuat defterleri ise birinci el kaynak durumundadır. Çalışma için kullanılacak veri seti bahsi geçen kaynaklar üzerinden taranarak temin edilmiştir. Bu kapsamda kaynaklarda tespit edilen âsiyâb, ding ve değirmen terimleri, yerleşme isimleri ve nüfus verileri temel veri seti olarak kullanılmıştır.

İlgili kayıtlarda değirmencilğe ve değirmenlere dair çeşitli bilgiler tespit edilmiştir. Bu bağlamda işlevleri bakımından değirmenlerin türleri, alınan vergi miktarı, harap hale gelmiş değirmenler ve temettuat defterleri özelinde değirmenlerin kimin tasarrufunda bulunduğu ya da

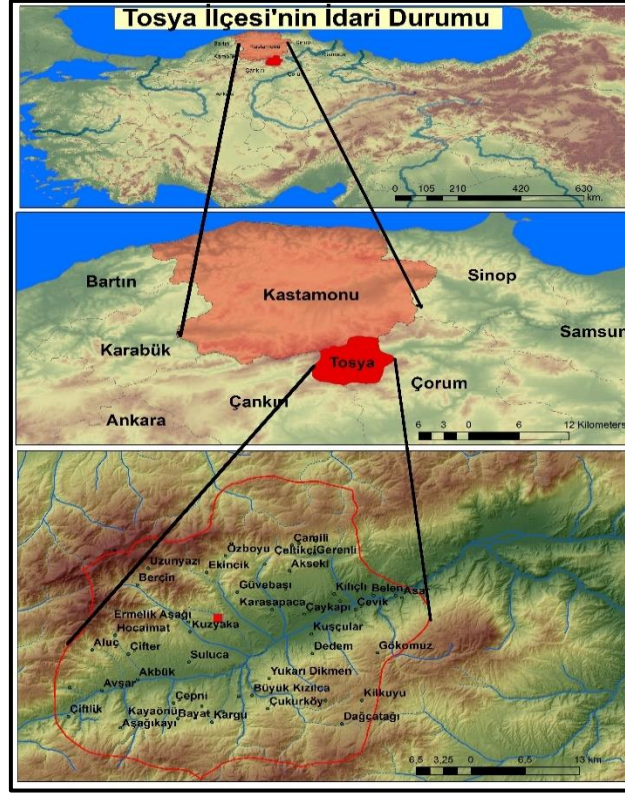
kime ait olduğu gibi bilgiler elde edilebilmektedir. Diğer taraftan arşiv kaynakları içerisinde sadece tahrir defterlerine mahsus olmak üzere değirmenlerin yıl içerisinde işletim sürelerine ve çalıştırılan ünite (bab yani çalıştırılan taş miktarı) miktarlarına dair bilgiler elde edebilmek mümkündür. Dolayısıyla XVI. yüzyıl mufassal tahrir defterlerinden değirmenlerin dönemlik işletilme şekilleri, teknik bakımdan hangi tür değirmenin kullanıldığı ve bu değirmenler üzerinden ne kadar vergi alındığına dair dönemin sosyoekonomik durumunu analiz etmemize imkân tanıyacak verilere/bilgilere ulaşmaktadır.

Masa başında gerçekleştirilen çalışmaların ardından su değirmenlerinin bugününü incelemek, eldeki verilerin doğruluğunu test etmek, konu hakkında yerel halktan yeni bilgiler edinmek ve yerinde gözlem yapmak adına arazi çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırma sahasında toplam on bir istasyon ziyaret edilmiştir⁴. Görüşmeler esnasında yerel halka su değirmenlerinin ne amaca binaen kullanıldığı; ne zamana kadar aktif bir şekilde işletildiği ve ne zamandan itibaren kullanımının azaldığı; atıl/harap hale gelmelerindeki temel etkenlerin ne olduğu gibi sorular yöneltilerek değirmencilik günümüze yakın dönemlerine dair bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. İlgili veriler temel kaynaklardan elde edilen verilerle karşılaştırılarak değirmencilik geçmiş, bugün ve mekandaki ifade ettiği anlam ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Doğal Coğrafi Özellikleri

Osmanlı idari taksimatına göre XVI. yüzyılda Kengiri sancağının bir nahiyesi olan Tosya, XIX. yüzyıla gelindiğinde bir kaza idari birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise Türkiye Cumhuriyeti idari taksimatına göre Kastamonu iline bağlı ilçe kimliğine haizdir. Tosya, Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde yer almakta olup Karadeniz bölgesini doğu-batı istikametinde birbirine bağlayan bir ana geçiş güzergâhı üzerinde bulunur. Tosya, Ilgaz Dağları ve daha güneyinde Köroğlu Dağları'nın doğu kısmını teşkil eden Geçmiş Dağları ile çevrelenmiş olup bu iki dağ silsilesinin arasında konumlanan tektonik karakterli Devrez depresyonu üzerinde bulunmaktadır. Kastamonu ilinin güneydoğusunda bulunan Tosya (Harita 1), kuzeyde Kastamonu merkez ve Taşköprü, doğuda Kargı, güneyde İskilip, Yapraklı ve batıda Ilgaz ilçeleri ile çevrilidir (Taş, 2006, s. 1).

⁴ Söz konusu yerleşmeler Yapılan arazi çalışması kapsamında sırasıyla Tosya şehir merkezi, Ermelik, Aşağı Berçin, Yukarı Berçin, Kuzkaya, Çepni, Kayaönü (Aspiros), Manastır, Sekiler, Kınık, Sapaca'dır

Harita 1. Türkiye Cumhuriyeti İdari Taksimatına Göre Tosya'nın Coğrafi Konumu

Tosya geçmişten günümüze uzun süreli bir iskân merkezi olma özelliği göstermiştir. XVI. yüzyıl idari taksimatına göre Tosya nahiyesi Kengiri sancağına bağlı dokuz idari üniteden biri konumundadır. Söz konusu idari birimler Kengiri, Tosya, Kal'acık, Çerkeş, Kurşunlu, Koçhisar, Milan, Kargu ve Karıpaşarı şeklindedir. İlgili dönemde Tosya nahiyesine bağlı toplamda 66 yerleşme bulunmaktadır. Yerleşmelerden 42'si köy tüzel kişiliğine sahipken birisi 24 mahalle⁵ yerleşmesinden oluşan Tosya şehridir. XIX. yüzyıla gelindiğinde Tosya kaza statüsüne haiz bir idari birim olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili dönemde Tosya kazası idari olarak Ankara Eyaleti Kengiri (Çankırı) Kaymakamlığına bağlıdır (Dilsiz, 2010, s. 21). XIX. yüzyılda Tosya kazası 30 mahalle, 35 köy ve 1 çiftlik ile toplamda 66 yerleşmeden oluşmaktadır.

XVI. Yüzyıldan Günümüze Tosya Su Değirmenlerinin Tespiti ve Değişimi

XVI. Yüzyılda Tosya Değirmenleri

Tosya'da bir endüstri işletmesi olarak faaliyet gösteren değirmencilik varlığı ve başlangıcı geçmişin derinliklerine kadar gitmektedir. Dolayısıyla Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Tosya özelinde de değirmencilik kültürü kadim bir geleneğin ürünü olmuştur. Her ne kadar değirmencilik faaliyetlerinin Tosya'da ne zaman başladığına dair tarihi kanıtımız olmasa da Osmanlı döneminde vergi nüfusunun ve vergi kalemlerinin kayıt altına alındığı tahrir ve temettuat gibi defterlerinden geçmişine dair bilgileri rahatlıkla tespit edebilmekteyiz. Tosya özelinde ilgili defterlerde "asiyab" veya "dink" olmak üzere iki farklı şekilde su değirmenlerinin kayıt altına alındığı anlaşılmıştır. Osmanlı arşivlerinde adı geçen diğer değirmen türlerine dair ise herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

⁵ XVI. yüzyıl Tosya nahiyesinde bulunan mahalleler: Hacı Seydi Ali, Zimmiyan, Umur Mahmud Cami Şerif, Celal Efendi, Kargılı, Şeyh, Hoca Fakih, Çifterli, Dere, Hoca İmad, Hacı Kemal, Hacı Sinan, Ahi Mustafa, Pınarbaşı, Ak Mescid, Hoca Mehmed, Hacı Piri, Yeni, Ahi Sinan, Sevim, Mescid-i Abdi Çelebi, Kazancılar, İlyas Bey'dir (Keklik ve Keklik, 2018: 107-114).

Yiğit ve Yazgan (2021, s. 175-200) tarafından Kengiri sancağı tahrir defteri kullanılarak yapılan çalışmada bir sanayi işletmesi olarak Tosya nahiyesinde değirmenlerin XVI. yüzyıldaki durumu incelenmiştir. Bu kapsamda Tosya nahiyesine bağlı yerleşmelere göre değirmenlerin teknik özelliklerine göre değirmenlerin türleri, gelir ve vergi kalemi olarak durumları, işletim süreleri, yerleşmelere göre dağılımı, yayılış gösterdiği lokasyonlara göre değirmenlerde bulunan ünitelerin yani taş sayılarının miktarı ve nedenselliği, harap değirmenler ve harap olma durumları değerlendirilmiştir. Buna göre 1578/1579 senesinde Tosya nahiyesi idari sınırları içerisinde işletildiği tespit edilen 43 yerleşmenin 21'inde (Tablo 2) toplamda 49 değirmen bulunmaktadır. Söz konusu değirmenlerin 40'ı aktif olarak işletilirken 9'u harap haldedir. İlgili dönemde yerleşme başına 2-3 değirmen düşmektedir. Ancak değirmenlerin dağılımı homojen bir yapı sergilemekten ziyade değirmenleri işletebilmek için gerekli olan doğal faktörlerin (topografik şartlar ve akarsu) mevcut olduğu sahalarda, yani heterojen bir dağılım göstermektedir.

Tablo 2. Tosya Nahiyesinde Değirmen, Taş Ünitesi ve Alınan Vergi Miktarları

Yerleşmeler	Aktif Değirmen		Harap Değirmen	
	Değirmen Sayısı	Değirmen Taşı (Adet)	Değirmen Sayısı	Değirmen Taşı
Tosya Merkez	6	11		
Ulu Sekü	3	4	2	2
Ermenli	2	6	1	1
Berçin	1	4	1	3
Aspiros	3	4		
Çifter	1	3		
Çatak	1	2		
Aluç	2	6		
Harsanid	2	6		
Çepni	2	3		
Dikmen	3	8	1	2
Derin Öz	3	8	1	3
Göl	1	1		
Kuz Yaka	3	6	1	1
Karı	1	3	1	1
Gökçe Öz	0	0	1	1
Yarekin	2	4		
Göbene	1	1		
Koldan	1	2		
Bağ Özü	1	2		
Kayı	1	1		
Toplam	40	85	9	14

Kaynak: Yiğit ve Yazgan, 2021, s. 191.

1578/1579 yılında değirmenlerin dağılımını hem kırsal yerleşmeler içerisinde hem de Tosya şehri mahalle yerleşmelerinde görebilmek mümkündür. Bu bağlamda tespit edilen 49 değirmenin 6'sı Tosya şehrine bağlı 24 mahalle yerleşmesinin içerisinde yer alır. Kalan değirmenlerin tamamı Tosya nahiyesine bağlı kırsal yerleşmelere dağılım göstermiştir. Tosya şehri mahalle yerleşmelerinden sonra en fazla değirmen bulunan kırsal yerleşme, Uluköy (5 değirmen), Derin Öz, Dikmen ve Kuzkaya (4 değirmen) ve şeklindedir.

Değirmenlerle ilgili yapılması gereken diğer bir değerlendirme aktif olarak çalıştırılan değirmenler içerisinde işler halde bulunan ünitelerin yani taşların sayısıdır. Zira bir yerleşmede tek bir değirmende yer alan birden fazla ünite bir başka yerleşmede yer alan tek üniteli değirmenlerin toplamı kadar iş görebilmektedir. Yani, Aspiros yerleşmesinde yer alan 3 değirmenin toplam 4 ünitesi bulunmaktadır. Diğer taraftan Berçin yerleşmesinde yer alan tek bir değirmen ise 4 ayrı üniteye sahiptir. Yani değirmenlerin üretim kapasitesi veya ünite sayısı belirli koşulların sağlanması halinde artabilmektedir. Bu bağlamda Tosya nahiyesi genelinde

toplamda aktif olarak çalıştırılan 85 değirmen ünitesinin olduğu görülmektedir. İlgili değirmenler arasında en fazla değirmen ünitesi bulunan yerleşmeler sırasıyla Tosya merkez mahalleleri (11 değirmen), Derin Öz ve Dikmen (8 değirmen), Ermenli, Aluç, Harsanid, Kuz Yaka (6 değirmen) köyleridir (Tablo 2).

XVI. yüzyıl özelinde değirmenlerin işletim sürelerine dair değerlendirme yapabilmek de mümkündür. Zira XVI. yüzyıl araştırmalarında temel kaynaklardan birisini oluşturan mufassal tahrir defterleri, malî ve askeri teşkilâtın tesisi, üretimin devamlılığı, vergi verecek nüfusun tespiti gibi temel amaçlara matuf olarak yapılmış sayımlardır. Yani, vergiye esas olan kaynakları belirlemek amacıyla söz konusu sayımlar yapılmış olup ayrıntılı olarak köy, mahalle hatta köye bağlı yerleşmeler (yayla, mezra gibi) deftere kaydedilmiştir. Değirmenler de vergiye esas olması sebebiyle çalıştırdığı ünite sayısı ve işletim sürelerine ilişkin bilgiler, ilgili defterlerde yer almıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Tosya Nahiyesi Su Değirmeni İşletim Süreleri (1578/1579)

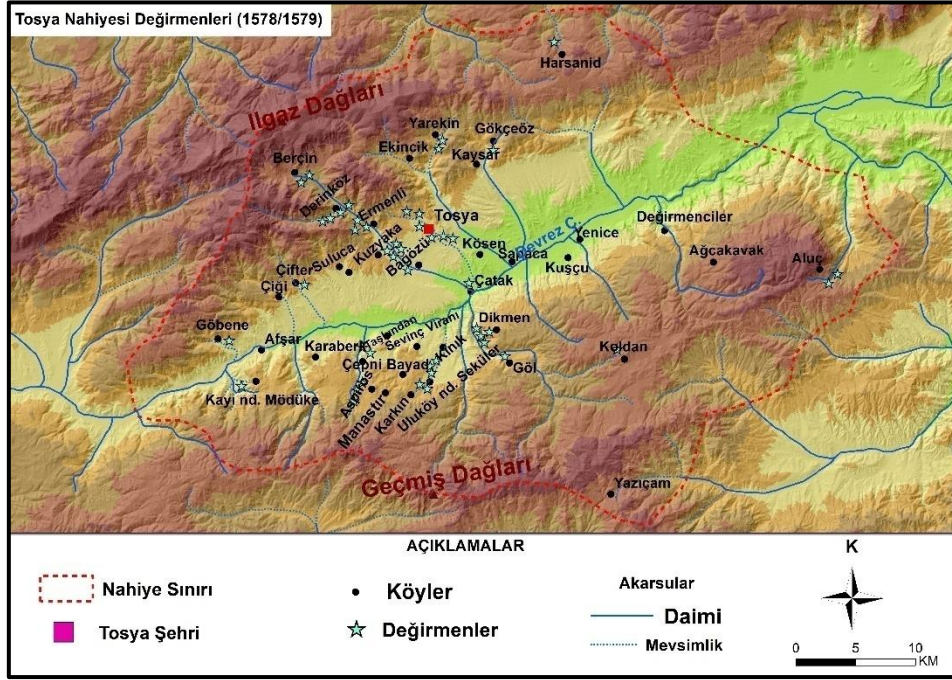
Yerleşmeler	1-4 Ay	5-8 Ay	9-12 Ay
Tosya Merkez	2	4	0
Yarekin	2	0	0
Göl	0	0	1
Uluköy	2	1	0
Koldan Köyü	1	0	0
Berçin	1	0	0
Çatak	0	1	0
Dikmen	2	1	0
Çifter	1	0	0
Derinöz	2	1	0
Harsanid	1	0	1
Çepni	2	0	0
Kayı	1	0	0
Bağözü	1	0	0
Aluç	0	2	0
Kuzyaka	3	0	0
Karı	1	0	0
Aspiros	3	0	0
Göbene	1	0	0
Ermene	1	1	0
Toplam	27(%67,5)	11(%27,5)	2(%5)

Kaynak: Yiğit ve Yazgan, 2021, s. 191.

XVI. yüzyılda Tosya şehri ve kırsalında aktif olarak çalıştığı tespit edilen 40 değirmen bulunmaktadır. Çalıştırıldıkları süreler daha anlamlı bir bütün halinde verilmek adına tüm yıl (12 ay), 5-8 ay ve 1-4 ay şeklinde sınıflandırılmıştır. Buna göre işletim süreleri, tahrir kaynaklarında “mah” olarak ifade edilen değirmenler, 27 değirmenin 1-4 ay arasında çalıştırıldığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle XVI. yüzyıl Tosya nahiyesinde, her 10 değirmenden yaklaşık yedisi (67,5) 1-4 ay arasında işletilmektedir. 11 değirmen ise (%27,5) 5-8 ay arasında çalışma süresine sahiptir. Harsanid köyü ve Göl köyünde bulunan 2(%5) değirmenler ise yıl boyu aktif şekilde işletilmiştir (Yiğit ve Yazgan, 2021, s. 194). İşletim sürelerine dair ortaya çıkan bu örüntüden, değirmenlerin işletim sürelerine akarsu rejimi, baki faktörü ve don olaylarının etkili olduğu söylenebilir.

Bilindiği üzere su değirmenleri doğası gereği fiziki faktörler ile doğrudan bir ilişki içerisindedir. Dolayısıyla hem dağılışı hem de işletim süreleri arazi yapısı, iklim süreçleri, akarsu rejimi, baki

faktörü gibi etkenlere bağlı olarak gerçekleşmektedir (Harita 2). Tosya nahiyesi idari sınırları özeline bakıldığında dağılış örüntüsü de bahsi geçen etkilere bağlıdır. Bu noktada değirmenler, engebeli sahalarda bulunan akarsu vadilerinin yakınlarında özellikle arazide kot farkının bulunduğu yerlerde kurulmuştur. Buna göre sahada yer alan Deringöz Çayı, Kumru Deresi, Göl Çayı ve Kuru Dere XVI. yüzyılda değirmenlerin yoğunlaştığı akarsu vadiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu akarsuların ortak özelliği hem eğimli bir sahada yer almaları hem de Devrez Çayı'na karışıyor olmalarıdır.

Harita 2. Tosya Nahiyesi Değirmen Dağılış Haritası (1578/1579)

İlgili dönemde söz konusu saha dikkate alındığında, sahanın kuzeyini teşkil eden Ilgaz Dağları üzerinde toplam 30 değirmen bulunmaktadır. Bu bölgede yer alan Deringöz Çayı 15 değirmen ile sahanın kuzeyindeki değirmenlerin %50'sini teşkil etmektedir. Devrez Çayı'nın güneyinde yer alan Geçmiş Dağları'nda ise 19 değirmen yer almaktadır. Söz konusu sahada Kuru Dere ve Göl Dere'si su değirmenlerinin yoğun bir şekilde bulunduğu akarsu vadileridir.

1578/1579 yılları içerisinde işletilen değirmenlerin tamamı su gücüne dayalı olarak çalıştırılan değirmenler olup un üretimi sağlayan asiyaablardan oluşmaktadır. İlgili dönem içerisinde dink değirmenlerine dair herhangi bir veriye tesadüf edilmemiştir. Fakat sonraki dönemlerde bulgur gibi küçük taneli ürünlerin elde edilmesine olanak sağlayan dink (Şekil 2) değirmenlerinin de aktif olarak kullanıldığı hem temettuat defterleri hem de arazi gözlemleri vasıtasıyla tespiti sağlanmıştır.

Şekil 2. Dikey Çarklı Dink Değirmeni, **Kaynak:** Yiğit ve Yazgan, 2021, s.188.

XIX. Yüzyıldan Günümüze Tosya Değirmenleri

Tosya’da değirmencilik XIX. yüzyıldan günümüze olan durumunu temettuat defterleri ve arazi gözlemleri aracılığıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirebilmek mümkündür. Fakat böyle bir karşılaştırmadan önce XVI. yüzyıldan günümüze kadar gelen değirmencilik sürekliliğini görebilmek için öncelikle XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasındaki karşılaştırmayı yapmak gerekir. Her ne kadar XVI. yüzyılda tutulan tahrir defterlerine göre temettuat defterlerinin veri içerikleri farklı olsa da değirmencilik sürekliliği bağlamında kıymetli bilgiler içermektedir. Bu bağlamda temettuat defterlerinde değirmenler bazı kayıtlarda dink ve asiyab şeklinde beraber verilirken ekseriyeti “dink”, “asiyab” ve kullanım durumu göz önüne alınarak “harap” olarak üç farklı şekilde belirtilmektedir. Görülüyor ki tahrir defterlerinden farklı olarak dink değirmenlerini temettuat defterleri içerisinde tespit etmek mümkündür (Tablo 4). Ancak temettuat defterlerinde tahrir defterlerinin aksine çalıştırılan ünite sayıları ve yıl içerisinde işletim süreleri gibi bilgiler net bir şekilde belirtilmemiştir.

Tablo 4. XIX. Yüzyıl Temettuat Defterlerine Göre Tosya Kazasında Değirmenler

Yerleşmeler	Asiyab	Dink	Harap	Dink ve Asiyab	Yerleşmeler	Asiyab	Dink	Harap	Dink ve Asiyab
Tosya Şehri	8	1		4	Bayat				
Küçükseki	1				Küçük Kızılca				
Bükseki					Yerkuyu	1			
Ermenlik	2		1		Aşağı Kayı	1			
Kargın	1				Yağcılar	1			
Dağçatağı	3				Suluca				
Ekincik	3				Gökçeöz				
Kınık					Göbene				
Çakırlar					Kösen				
Aluç					Manastır				
Aspiras	1		1		Büyük Kızılca	1			
Çepni					Şarakman				
Yukarı Kayı	1				Cige	1			
Oduske					Çiftler	1			
Göl	1				Şemseddin				

Murad		Karaberk	1
Dikmen	1	Sapaca	
Çukur		Yarekin	

Kaynak: Yiğit ve Yazgan, 2021, s. 191.

XIX. yüzyıl temettuat defterleri üzerinden kaza genelinde 36 değirmenin varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu değirmenler içerisinde 28'inin asiyab olduğu görülürken iki adet dink değirmeni ve dört adet dink ve asiyab değirmenin bir arada olduğu çok fonksiyonlu değirmenlerdir. Diğer taraftan XIX. yüzyıl içerisinde XVI. yüzyıla göre harap değirmenlerin sayısında kayda değer bir azalma olmuştur. Bu sayı XVI. yüzyılda dokuz iken XIX. yüzyıla gelindiğinde ikiye kadar düşmüştür. Yani neredeyse %77'lik bir azalma gerçekleşmiştir. Değirmenler sayısı toplu olarak düşünüldüğünde ise Tosya şehri (mahalleleri) haricinde değirmen sayısı için bir azalma söz konusudur. Bu bağlamda XVI. yüzyılda harap değirmenlerle birlikte toplam 49 değirmen bulunurken XIX. yüzyıl içerisinde bu sayı 36'ya düşerek %26'lık bir azalma yaşanmıştır. Yerleşme bağlamında bakıldığında, XVI. yüzyılda 43 olan yerleşme sayısı XIX. yüzyıla gelindiğinde 36'ya gerilemiştir. Dolayısıyla yerleşme başına düşen değirmen sayısı XVI. yüzyılda 1,1 iken XIX. yüzyılda 1 olmuştur. Söz konusu hesaplama üzerinden yerleşme başına düşen değirmen sayısında ufakta olsa bir azalma olduğu görülmektedir.

Yerleşme özelinde bakıldığında 17 yerleşmede değirmen olduğu tespit edilmiştir. Bu yerleşmeler arasında ise en fazla değirmen sekiz asiyab bir dink ve dört dink-asiyab değirmenin bir arada çalıştırıldığı çoklu fonksiyona sahip değirmenler olmak üzere 13 değirmen işletmesi ile Tosya şehri olmuştur. XVI. yüzyıl Tosya şehrinde yer alan mahalleler kapsamında toplam altı değirmen tespit edilmiştir. Dolayısıyla Tosya şehri için değirmen sayısı bağlamında iki katın üzerinde bir artış olmuştur. Diğer taraftan Tosya şehri hariç kaza içinde bulunan kırsal yerleşmelerde üçer asiyab değirmen ile Dağçatı, Ermenlik ve Ekincik yerleşmeleri en fazla değirmenin bulunduğu yerleşmelerdir. Ermenlik yerleşmesinde yer alan bir değirmen harap olduğu, elde edilen verilerden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Aspiros yerleşmesinde bulunan iki değirmenden birinin harap olduğu görülmektedir.

Günümüzde Tosya Değirmenleri

Günümüzde varlığı tespit edilen mevcut su değirmenlerinin lokasyonları ve durumları daha önce de bahsi geçtiği üzere arazi çalışması neticesinde tespit edilmiştir. Yapılan arazi araştırması kapsamında sırasıyla Tosya şehir merkezi, Ermelik⁶, Aşağı Berçin, Yukarı Berçin, Kuzkaya, Çepni, Kayaönü (Aspiros), Manastır, Sekiler, Kınık, Sapaca yerleşmeleri ziyaret edilmiştir.

Tosya'daki değirmencilige dair arşiv kaynaklarından elde edilen veriler incelendiğinde bu değirmenlerin aktif bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bölgede gerçekleştirilen arazi çalışması arşiv kaynaklarından elde edilen bilgilerle karşılaştırıldığında anlaşılmaktadır ki Tosya'da su değirmenleri XVI. yüzyıldan yakın dönemlere kadar aktif bir şekilde kullanılmıştır. Ancak günümüze gelindiğinde, Tosya ilçesi sınırlarında mevcut değirmenler arasında aktif olarak çalıştırılan değirmen bulunmamaktadır. Yani başka bir deyişle izi sürülebildiği kadarıyla yaklaşık 600 yıllık maddi bir kültür unsuru olan su değirmencilığının tamamen terk edildiği ve söz konusu değirmenlerin ise günümüzde âtil halde bekleyen birkaç temsili örneğinden başka bir şey kalmadığı görülmüştür (Şekil 3).

⁶ Çalışma kapsamında değerlendirilen arşiv belgelerinde "Ermelik" yerleşmesi "Ermenlik" olarak geçmektedir. 1928 yılında T.C. Dahiliye Vekaleti, "*Son Taksimatı Mülkiyede Köylerimizin Adları*" (1928) çalışmasına göre "Ermenlik" yerleşmesi "Ermelik" olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında ilgili yerleşme aslına uygun olarak Osmanlı dönemi için "Ermenlik" olarak Cumhuriyet dönemi için ise "Ermelik" olarak yazılacaktır.

Şekil 3. Tosya İlçesi Kırsal Yerleşmelerinde Tespit Edilen Harap Değirmen Yapıları

Arazi çalışması kapsamında gidilen lokasyonlar içinde değirmenlerin yoğunlaştığı iki saha dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki ve en yoğun su değirmeni yapısının bulunduğu mevki Deringöz Çayı olarak bilinen akarsu çevresidir. Diğer saha ise Tosya'nın güneyinde bulunan Geçmiş Dağları üzerindeki dönemlik akarsuların bulunduğu kesimdir. Söz konusu dönemlik akarsular her ne kadar debi olarak Deringöz Çayı'ndan düşük olsa da kot farkının yüksek olması bu bölgedeki değirmenlerin çalıştırılması için gerekli su gücünü sağlamaktadır. Deringöz'ün bulunduğu vadi içerisinde Aşağı Berçin (1 değirmen), Kuzyaka (1 değirmen), Ermelik (2 değirmen) ve kalıntıları bulunan Üçdeğirmen Mahallesi (1 değirmen) olmak üzere beş değirmen tespit edilmiştir. Bunlar arasında Berçin ve Üçdeğirmen yerleşmelerinde bulunan değirmenlerin durumu işlevsel ve yapısal olarak "harap" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermelik'te bulunan iki değirmenden birinin yapısal ve işlevsel durumu iyi (Şekil 3: c-d) olarak karşımıza çıkarken ikinci değirmen yapısal olarak orta ve işlevsel olarak kötü olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3: e-f). Kuzyaka'da bulunan dört ocak değirmeni ise yapısal olarak iyi ancak işlevsel olarak orta durumdadır (Tablo 5).

Tablo 5. Su Değirmenleri Değerlendirme Ölçütleri⁷

YERLEŞMELER					
	BERÇİN		BERÇİN		BERÇİN
Yapısal	Harap	Yapısal	Harap	Yapısal	Harap
Sistemsel	Harap	Sistemsel	Harap	Sistemsel	Harap
YERLEŞMELER					
	ÇEPNİ		ÇEPNİ		ÇEPNİ
Yapısal	Orta	Yapısal	Orta	Yapısal	Orta
Sistemsel	Kötü	Sistemsel	Kötü	Sistemsel	Kötü

⁷Tablodaki derecelendirme şu hususlar dikkate alınarak yapılmıştır: Değirmen binasındaki yapısal bozulmalar; taşıyıcı sistem (duvar, döşeme), koruyucu sistem (duvar, çatı kaplaması), yapı elemanları (kapı, pencere) üzerinde değerlendirilmiştir. Değirmen sistemindeki yapısal bozulmalar ise; su oluğu, su çarkı, değirmen taşı, tahıl teknesi ve mekanizmaları üzerinde meydana gelen bozulmalara göre "az- orta- kötü- harap" olarak değerlendirilmiştir. Daha detaylı derecelendirme için bkz: Çorapçıoğlu ve Binan (2017: 233)

Diğer taraftan Devrez Çayı'nın güney kesimlerine kot farkının yüksek olduğu Geçmiş Dağları'nda ise üç değirmenin varlığı tespit edilmiştir. İlgili değirmenlerden Çepni'de yer alan su değirmeni, yerel halkın anlattıklarına göre, kütle hareketi nedeniyle yapısal ve sistemsel bozulmalara maruz kalmıştır. Buna göre ilgili değirmende her ne kadar bina ile ilgili unsurlar orta derecede bozulmaya uğramışsa da sistemi oluşturan aksam tamamen bozulmuş durumdadır yani kötü durumdadır. Kayaönü yerleşmesine yakın bir muhitte bulunan su değirmeni ise hem binanın yapısal unsurlarıyla hem de sistem elemanlarının sağlamlığıyla en iyi durumda olan değirmenlerden ikincisidir (Şekil 3: a-b). Karkın yerleşmesinde bulunan değirmen ise birkaç kalıntıdan ibarettir.

XVI. yüzyıldan günümüze kadar gelen süreç içerisinde değirmenlerin nicel olarak değişimini toplu bir şekilde gözden geçirmek gerekir. Buna göre kaynaklar temelinde XVI. yüzyıl 49 su değirmeni ile Tosya tarihinde en çok değirmenin bulunduğu dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine kaynak temelinde bir sonraki dönem olan XIX. yüzyıl değirmen sayısında bir önceki döneme göre %26'lık bir düşüş gerçekleşerek 36 su değirmenine gerilemiştir. XIX. yüzyılın diğer bir kaynağı olan vilayet salnamesinden elde edilen bilgiye göre ise değirmen sayısı 45'e yükselmiştir. Fakat vilayet salnamelerindeki değirmen miktarları Tosya idari bölgesinde bulunan her bir yerleşmeye göre hesaplanmak yerine toplu şekilde verildiği için şehir ve kırsal ayrımı yapmak mümkün olmamıştır. Günümüze gelindiğinde ise daha önce de bahsedildiği üzere su değirmenleri yakın dönemlere kadar aktif bir şekilde kullanılmıştır. Fakat mevcut duruma bakıldığında değirmenlerin tamamı atıl halde ve çürümeye/harap olmaya yüz tutmuş bir vaziyettedir. Tespiti yapılan toplam değirmen miktarı sekiz olmakla birlikte bazı yerleşme adlarında var olan değirmen isimlerinden geçmişteki varlığına dair ipuçları elde edebilmekteyiz.

Tosya Su Değirmencilikliğini Etkileyen Süreçler

Bilindiği kadarıyla (muhtemelen geçmişi çok daha eskilere dayanan) en az 600 yıllık geçmişi olan su değirmencilikliğini neden günümüzde terk edilmiştir? Değirmenlerin yok olmasında etkili olan süreçler ne olmuştur? Bu bölümde odaklanılması gereken esas sorunsal ve konu budur. Elbette ki herkesin tahmin edebileceği üzere teknolojinin gelişimi geleneksel üretim araçlarının terk edilmesinde temel sebepler arasındadır. Ancak sadece teknolojiyle alakalı olduğunu ileri sürerek indirgemeci bir yaklaşımla ele almak bizi gerçeklikten uzaklaştıracaktır. İhtimal dahilinde olabilecek cevaplar için Osmanlı'dan günümüze birçok unsuru derinlemesine analiz etmek ve daha bilimsel bir temele oturtmak gerekmektedir. Burada değirmenlerin azalmasına ve ortadan kalkmasında etkili olduğu düşünülen "nüfus, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik durum, doğal süreçler ve teknolojik gelişme faktörleri" ele alınmıştır.

Nüfus

Su değirmenleri, kırsal ekonomiye dayalı tarımsal faaliyetlerin tamamlayıcısı, küçük sanayi işletmeleri olarak bilinmektedir (Yiğit ve Yazgan 2021, s. 186). Yani, temelde kullanım alanının olduğu yer birincil ekonomik faaliyetlerin bölge ekonomisini domine ettiği bölgeler olarak söylenebilir. Elbette nüfusun kırsal ve kentsel karşılaştırmasını su değirmenleri açısından değerlendirmek Osmanlı ve Türkiye sosyo-ekonomik durumu ayı ayrı dikkate almaksızın yanlış sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla her iki dönem için kendi içinde ayrı değerlendirme yapmak durumundayız. Fakat genel tablo düşünüldüğünde su değirmenlerinin niceliksel değişimindeki temel etkenlerden birinin nüfus olduğu gerçeği nüfus sayımları ile değerlendirildiğinde ortaya konulabilmektedir. Dolayısıyla süreç kısmında nüfusun genel durumuna göre su değirmenlerindeki sayısal değişimin veya korelasyonun ne şekilde olduğunu ortaya koymakta fayda vardır.

Tosya şehri ve kırsalında, özellikle Osmanlı döneminde su değirmenlerinin sayısı nüfusla doğru orantılı olarak değişim göstermiştir. Yani, 1578-79 senesi içerisinde tahmini 19.206 nüfusa sahip olan Tosya nahiyesinde 49 adet değirmen bulunmaktadır. Bir sonraki arşiv kaynağının

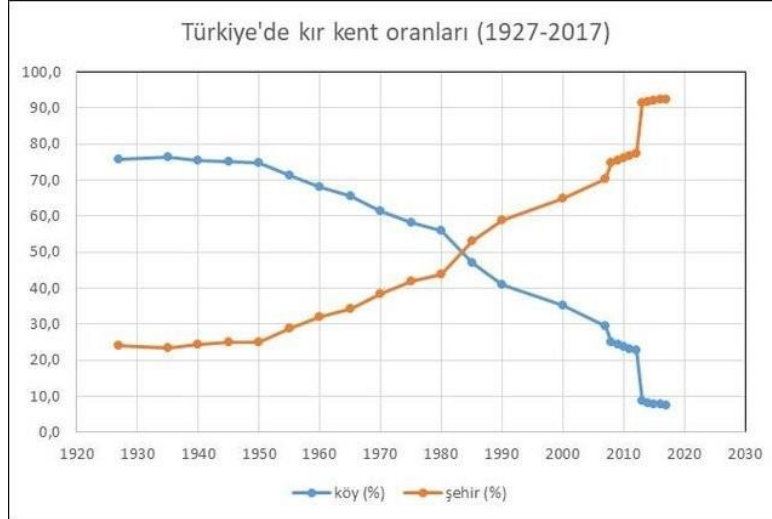
bulunduğu 1845 senesinde nüfusun 19.206'dan 10.680'e gerilemesine paralel bir şekilde değirmen sayısı da 49'dan 36'ya düşmüştür. Yani %44'lük nüfus azalışına karşılık su değirmeni oranında %26'luk bir azalma söz konusudur. Fakat dikkat edildiğinde bu azalmanın tamamı kırsal yerleşmelerde gerçekleştiği görülecektir (Tablo 6). Eğer arşiv kaynaklarında bulunan veriler bizi yanıltmıyorsa kırsal nüfusta yaklaşık %71 azalma gerçekleşmiştir. Buna paralel olarak kırsal kesimde bulunan değirmen sayısında da %40'lık bir azalma gerçekleşmiştir. Diğer taraftan kırsaldaki durumun aksine şehir nüfusunda %70'lik bir artış olmuş ve değirmen sayısında iki katın üzerinde bir artış gerçekleşmiştir. 1896 senesi su değirmenleri için kır-şehir karşılaştırması yapılması mümkün olmasa da toplam nüfusun artış miktarına bir paralellik gösterdiği görülmektedir. Yani, nüfus sayısı 1845 senesinden yaklaşık iki katı bir artış sergilemiş ve değirmen sayısında buna paralel olarak %25'lik bir artış olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki 1896 yılı verilerine göre nüfus ve su değirmeni arasındaki doğrusal ilişki bir önceki dönemlere oranla nispeten düşük kalmıştır.

Tablo 6. Yıllara Göre Tosya Nüfus Değişimi

	Nüfus		Su Değirmeni	
	Kır Nüfus	Şehir Nüfusu	Kır	Şehir
1578-79	15.586	3.620	43	6
1845	4.495	6.185	26	13
1896	12.566	9.208		45
1940	20.188	9.882		Bilinmiyor
1960	30.185	13.699		Bilinmiyor
1980	30.044	19.116		Bilinmiyor
2000	18.738	23.257		Bilinmiyor
2018	11.354	28.891		Bilinmiyor

Kaynak: Ayhan, 2019, s. 414; Yazgan ve Yiğit, 2019; Kaynar, 2011.

Cumhuriyet döneminde, yapılan arazi çalışması haricinde su değirmenlerinin sayısını gösterecek bir kaynak elimizde bulunmadığı için bu tarz bir karşılaştırma yapmak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla su değirmenlerinin Cumhuriyet dönemi içerisindeki durumunu öğrenmek için yerel halka su değirmenlerinin kullanım alanının azaldığı ve oradan kalktığı tarihler sorularak öğrenilmiştir. Elde edilen bilgilerden hareketle, Tosya şehri ve kırsalında 1980'li yıllara kadar su değirmenleri, özellikle kırsal yerleşmelerde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ancak Tosya kırsal nüfusunun, Türkiye genelinde olduğu gibi (Şekil 4) 1980'li yıllardan itibaren şehir nüfusunun gerisinde kalması, su değirmeni gibi geleneksel üretim araçlarının kullanımını azaltmıştır. Buna göre 1980 yılında 30.044 olan nüfus 2000 yılına kadar %37'lik bir azalış göstererek 18.138'e düşmüştür. 2018 yılındaki sayıma göre ise kır yerleşmelerindeki toplam nüfus 11.354'e düşerek neredeyse ilçe nüfusunun dörtte birini teşkil etmiştir (Tablo 6).

Şekil 4. Türkiye’de Kır Kent Oranları (1927-2017), **Kaynak:** Yoloğlu ve Zorlu, 2020, 156.

Dolayısıyla kırsaldaki nüfusun azalışı ilgili yerleşmelerde yaşayan insanların un ve bulgur gibi mamul maddelere talebi azaltacağından hem dolaylı olarak hem de değirmencilik mesleğini yürüten insanların da göç etmesiyle doğrudan değirmenlerin işlevsiz hale gelmesine neden olmuştur. Nitekim su değirmenleri kullanımının azalmasıyla ilgili yerel halk tarafından 1980 ve 90’lı yılların işaret edilmesi ortaya çıkan tabloyu anlamlı kılmaktadır. Yani, göçlerin seçiciliği (yaş, cinsiyet, eğitim durumu vb), tarımda çalışan nüfusun azalması işgücü açığını oluşturmakta ve nüfus niteliğinin değişmesiyle de (özellikle yaş yapısı) tarımsal faaliyetlerin bir kısmının üretim dışı kalmasına neden olarak tarımsal üretimi ve üretim araçlarını olumsuz etkilemiştir (Yakar ve Yazıcı, 2009, s. 163). Ancak bu durum sadece nüfus ile açıklanabilecek bir bağlam değildir. Bunun için Osmanlı’dan günümüze kadar var olan ve değişim gösteren sosyo-ekonomik, teknolojik ve ulaşım gibi unsurları da değerlendirmek gerekir.

Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Süreç

Liberal ekonomiye dayalı modern devletler ve benimsenen yaşayış tarzları dünyanın birçok yerinde baskın bir karakter kazandığı gibi Türkiye için de bunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ancak mevcut durumun ve coğrafi görünümünün oluşmasında tarihin gerçekliğini hariç tutamayız. Bu konuda R. Bocock (1993), ısrarla “tüketim toplumsal olarak oluşturulan, tarihsel bir değişim sürecidir” derken bugün anladığımız tüketim eyleminin/olgusunun anlaşılması için tarihi toplumsal gelişim seyrinin anlaşılması gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Aydemir, 2006, s. 202).

Türkiye, şu anki mekânsal görünümü, sosyo-ekonomik ilişkileri ve toplum yapısıyla Osmanlı döneminin kırsal ekonomisi ve toplumsal yapısından birçok yönüyle ayrışan ancak gelenekleri ve kültürüyle Osmanlı’dan kalma mirası da yer yer bünyesinde barındıran bir yapı sergilemektedir. Fakat genel görünüm, modern dünyanın ve globalleşmenin, yaşamın her alanına getirdiği değişimin etkisiyle geçmişin bakiyesi olan birçok kültürel ve geleneksel unsurun zamanla ortadan kalkmasına, yeni yaşayış şekilleri ve üretim araçlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Türkiye’de geleneksel, kırsal, yerel, bölgesel yaşam tarzlarının karakterinin zayıflaması, başka sözcüklerle yeni faaliyetlerin (sanayi ve ona bağlı olanlar) yeni bir tür toplum yaratması ve sonunda da bunlara bağlı olarak coğrafi görünümün yer yer değişmesi söz konusudur (Özgüç ve Tümertekin, 2014, s. 153).

Osmanlı İmparatorluğu’nda kırsal nüfusun sosyal ve ekonomik özelliklerini incelerken, konuya “köylü ekonomisi” (Güran, 1998, s. 112) olarak nitelenebilen bir sosyo-ekonomik modelle yaklaşmak dönemin şartlarını ve su değirmenleri gibi geleneksel üretim araçlarına olan talebi anlamak adına faydalı olacaktır. Bir köylü ekonomisinde kırsal nüfus, köy denilen sosyo-

ekonomik, idari ve coğrafi açıdan belirli özelliklere sahip bir yerleşim biriminde yaşayan, birbirleriyle sürekli ilişkide bulunan ve ortaklaşa sorumluluklar yüklenen küçük topluluklardan oluşur. Köylü ekonomisinde ideal üretici tipi, kendi kendine yeterli, bağımsız küçük üreticidir. Üretici geçimini sağladığı tarım işletmesini meydana getiren üretim faktörlerinin (ev, toprak, hayvanlar, tarım araçları) tamamının veya en azından birkaçının sahibidir (Güran, 1998, s. 112). Dolayısıyla Osmanlı yönetimi reyanın iâşesini yani ihtiyacı olan maddeleri karşılayabilmesini amaç edinerek ekonomik hayatı bu ilke doğrultusunda düzenlemiştir (Genç, 2000, s. 47). Bu ekonomik planlamadaki temel prensip insanların kendi geçimliğini kendisinin karşıladığı, üretimin ihtiyaçlara göre belirlendiği ve dolayısıyla üretim araçlarının da bu planlamaya göre tesis edildiği bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu yüzden başta tarım ve hayvancılık olmak üzere sanayi ve hizmet sektörleri de dâhil bütün ekonomik hayat⁸ sıkı kurallara, kanunlara ve denetime tabi olup Osmanlı yönetiminin istekleri ve hedefleri doğrultusunda işlemiştir (Gümüüşü, 2016, s. 32).

Böyle bir sosyo-ekonomik yapı içerisinde, halkın iâşesinin sağlanmasındaki en temel üretim ve tüketim maddesi hububattır. Bütün vilayetlerde ekili toprakların üçte ikisi ile tamamı arasında değişen bir bölümü tahıl⁹ ekimine ayrılmıştır. Bunlar arasında en çok ekimi yapılan ürün ise buğday olmuştur (Güran, 1998, s. 74). Osmanlı toplumunda değirmenlerin önemi de esasen hububat üretimi ve tüketiminden ileri gelerek ortaya çıkmaktadır. Çünkü su değirmenleri hasat edilen tahılın yenilebilecek hale getirilmesinde ve gıda ihtiyacının karşılanmasında en önemli üretim araçlarından birisi olmuştur. Dolayısıyla bu talebin karşılanması için doğal coğrafi koşulların elverdiği sahalara ihtiyaca binaen değirmenler inşa edilmiştir. Söz konusu işletmelerin aktif bir şekilde kullanımını, kaynakların gösterdiği şekilde Osmanlı döneminin tamamında¹⁰ ve günümüzün yakın dönemlerine kadar görebilmekteyiz.

Su değirmenlerinin Tosya özelinde hangi dönemlere kadar kullanıldığına dair bilgileri yerel halk vasıtasıyla öğrenebilmekteyiz. Kuzyaka köyünde, ailesinin bildiği kadarıyla dört kuşaktır değirmencilik ve dinkçilik işiyle uğraştığını belirten M. Dikçi, kendi dönemiyle birlikte terk ettiklerini belirtmiştir. Kayaönü ve Ermelik köylerinde ise su değirmenlerinin 15 sene öncesine kadar aktif kullanıldığı belirtilmiştir. Bu durumu söz konusu iki köyde bulunan değirmenlerin yapısal olarak sağlamlığı ve bütünlüğünden de rahatlıkla anlayabilmekteyiz. Çünkü söz konusu yerleşmeler dışındaki değirmenlerin çoğunun yapısal ve fiziksel olarak harap vaziyette olduğu, kullanım imkânının tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Arazi araştırmaları neticesinde Tosya'da su değirmencilüğünün faaliyette olduğu dönemler yerleşme farklılık arz etse de özellikle 80'li ve 90'lı yıllarda kullanımının azaldığı ve 2000'li yıllarla birlikte tamamen terk edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca bu durum kırsal yerleşmelerde nüfusun azalması ve şehirlerdeki nüfusun artmasıyla da paralellik göstermektedir.

Osmanlı döneminden farklı olarak günümüzde artık ihtiyaç duyulan ürünler kendi üretimimizin dışında zincir marketler, bakkallar ve bunun gibi ürünlerin toplu bir şekilde satıldığı yerlerden/pazarlardan karşılanabilmektedir. Ulaşımın da geçmişe göre gelişmiş olması insanların ihtiyaç duydukları unsurları rahat bir şekilde temin edebilmesine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla un üretimini yapan kişiler “doğal coğrafi koşulların yetersizliği, su değirmenlerinin işletilmesindeki güçlükler ve diledikleri ürüne kolay bir şekilde ulaşıyor

⁸ Söz konusu duruma en iyi örnek nüfus hareketlerinin denetim altına alınarak reyanın kendilerini tabi kıldıkları toprağın terk edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmasıdır. Bu konuda önemli yaptırımlar uygulayarak sistem aksaklığının ve halkın araziye atıl halde bırakmasının önüne geçilmiş ve bu yolla rekoltenin düşmesini engellemeye çalışmışlardır (Özünü ve Gümüüşü, 2016).

⁹ Tahılların toplam üretim içindeki payı beşte iki ile beşte dört arasında değişmiştir. Tahılların zirai üretim içindeki payı Hüdavendigar'da %45,7 ve Aydın'da %46 düzeyinde kalırken; Konya'da %74,2'ye ve Erzurum'da %82,5'e çıkıyordu (Güran, 1998, s. 76).

¹⁰ Mufassal Tahrir Defterleri vesilesiyle XV-XVI. yüzyıla kadar varlığını kanıtlayabilmekteyiz. Kaynakların kısıtlı olduğu daha önceki dönemler için elimizde kesin bir kanıt olmasa da XVI. yüzyılda Anadolu'da bu denli yaygınlaşmış bir unsurun önceki devirler için varlığını anlamlı kılmaktadır.

olmaları” gibi sebepler nedeniyle su değirmene olan talebin ortadan kalkmaya başladığını belirtmiştir. Bu konu yapılan mülakatlarda açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Daha önce dört kuşak ailesinin değirmencilikle uğraştığını söyleyen Kuzyaka yerleşmesi sakinlerinden Dikçi (ailesinin değirmencilik yaptığını belirtmiştir) şu ifadelere yer vermiştir:

“ihtiyacımız olan unu zaten un fabrikasından temin edebiliyoruz, fakat ona bile gerek kalmadan şehirde dilediğimiz unlu mamulü rahatlıkla alabilmekteyiz. Bundan ötürü su değirmenlerinin ihtiyacı tamamen ortadan kalkmıştır. Daha önce işlettiğimiz değirmenin etrafı şu anda orman kaplamış durumda bu zamandan sonra kimse su değirmenleriyle ilgilenmez.”

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse su değirmenleri, XX. yüzyılın son çeyreğine kadar işlevsel olarak var olmuştur. Yani Osmanlı döneminden sonra yaklaşık 50-60 senelik dönem içerisinde aktif olarak kullanılmış fakat son dönemdeki teknolojik gelişmeler, kırsal kesimin sürekli olarak nüfus kaybetmesi, ihtiyaç malzemelerine kolay ulaşım ve ulaşımdaki gelişmeler nedeniyle geleneksel üretim araçlarına talebin azalmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü bu tür üretim araçları kırsalın ihtiyacını karşılayabilecek kapasiteye sahip olsa da şehir nüfusunun artışıyla birlikte ihtiyaç duyulan talebi karşılamaktan uzak kalmıştır. Dolayısıyla bu noktada talebin karşılanması için, su değirmenlerinden ziyade kitle üretimine uygun un fabrikalarına yönelinmiştir.

Teknolojik Gelişmeler

Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da Sanayi Devrimi hem endüstriyel hem de sektör için yeni enerji kaynakları getirmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar tüm Avrupa endüstrisi neredeyse buhar, elektrik vb. modern enerji kaynaklarına geçerek su değirmenlerini yani su çarkı sistemini terk etmiştir (Fuentesvd, 2010, s. 233). Başından itibaren insan, hayvan, su, rüzgâr gücü ile başlayan muharrik kuvvet kullanımı, XVIII. yüzyılın sonunda buhar makinesi, XIX. yüzyılda patlamalı ve XX. yüzyılda elektrik motorları ile son noktaya ulaşmıştır. Buhar makineleri, patlamalı motorlar ve elektrik motorları, ilk defa taş değirmenlerde kullanılmıştır. Hala nostaljik ve organik üretim konseptiyle bu güç kaynaklarını merkezi muharrik sistemi ile kullanan işletmeler mevcuttur. Ancak günümüz değirmenciliği tamamıyla elektrik motorlarına odaklanmıştır (<https://milleral.com> E.T. 10.08.2022) Ülkemizin modern üretim tekniklerine geçmesi her ne kadar geç olsa da nihayetinde gerçekleşmesi geleneksel su değirmenciliklerinin de zamanla terk edilmesine neden olmuştur. Tosya’da faaliyet gösteren bir un fabrikasının sahibi söz konusu duruma değinerek Tosya’da su değirmencilikğin son dönemlerine dair önemli bilgiler vermiştir:

“Yıllar önce su değirmenleri terk edildi. 1982 yıllarında Tosya’ya benzinle çalışan un değirmeni getirdiler daha sonra da elektrikli değirmenler geldi. Elektrikle çalışan un değirmenlerinin gelmesiyle birlikte su değirmenleri ikinci plana düştü. En önce iş kolaylığı sağlıyordu zaten. İş kolaylığı da su değirmenlerinin terk edilmesinde etkili oldu. Ayrıca un öğütme süresi de kısaldı. Yani su değirmenlerinin üretim kapasitesi elektrikli değirmenlerin onda biri anca geliyordu.”

Yerel halkın da belirttiği üzere modern tekniklerle yapılan öğütme işleminin iş kolaylığı sağlaması gibi avantajları beraberinde getirmesi su değirmenlerinin terk edilmesinde oldukça etkili olmuştur. Çünkü su değirmeni işleme açılmadan önce bir dizi ön hazırlığı gerekli kılmaktadır. İlk olarak değirmen taşının “dişeme” işlemiyle öğütüme hazır hale getirilmelidir. Ardından akarsuyun belirli bölgelerine inşa edilen bend marifetiyle suyun savaklanması ve oluşturulan kanallar vasıtasıyla değirmenin çarkına ulaştırılması gerekmektedir (Şekil 5). Öğütülecek hububat ise yıkama ve kurutma gibi bir dizi sürecin sonunda öğütme hazır hale getirilir. Ayrıca modern değirmenler sistem içerisinde kepeği undan rahat bir şekilde ayırabilmektedir. Bunun yanı sıra öğütme kapasitesi düşük olan su değirmenlerinde hububatın

yavaş öğütülmesi kişilerin randevu/nöbet sistemiyle¹¹ sıra almasına neden olmuştur. Söz konusu durum uzak yerleşmelerden gelen halk için hem kalacak yer sıkıntısına hem de zaman kaybına yol açmıştır. Dolayısıyla su değirmenlerinin terk edilmesinde bir dizi ön hazırlığın gerekliliği bu işe daha elverişli ve iş kolaylığı sağlayan modern değirmenlere talebi arttırmıştır.

Şekil 5. Su Bendi, Kanalı ve Su Değirmeni Oluğu

Doğal Süreçler

Değirmenlerin harap hale gelmesi ve belki de yok olmasına neden olan diğer faktörler ise doğal süreçlerden kaynaklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak doğal süreçler su değirmenciliğinin kaderinin belirlenmesinde beşerî faktörler kadar etkili rol oynadığı söylenemez. Bu süreçlerin başında ise doğal afetler gibi anlık yıkıcı etkisi bulunan ancak uzun vadede yeri ikame edilebilir etkenler gelmektedir. Çünkü her ne kadar doğal afetler meydana geldiği yerleşmede değirmenlere tehdit unsuru olsa da ilgili yerleşmedeki nüfusun değirmenlere talebi süreklilik arz ettiğinden ya tamir edilmiş ya da yerine yenisi inşa edilmiştir.

Su değirmenlerini doğal faktörler içerisinde asıl büyük etkenin iklim değişimi olduğu ileri sürülebilir. Çünkü değirmenlerin su çarkları suyun vermiş olduğu enerji marifetiyle taşları dönebilmekte ve öğütme işlemi gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla bölgede bulunan akarsuyun zamanla kuruması değirmenlerin atıl kalmasına ve ilgili akarsuyun akış rejiminin eski haline gelmediği müddetçe yok olması kaçınılmaz olmuştur. Yapılan arazi gözlemleri de bu durumu teyit eder niteliktedir. Özellikle dönemlik akarsuların bulunduğu sahalarda daha öncelere göre rejiminde meydana gelen azalma o bölgedeki değirmenlerin işlevsiz hale gelmesine ve neticede harap olmasına neden olmuştur.

İklim değişimi haricinde kısa vadede yıkıcı bir etkiyle değirmenlerin harap hale gelmesine “yangın, su taşkını ve kütle hareketleri” gibi doğal afetler de neden olabilmektedir. Nitekim Tosya ve çevresi gerek iklim dinamikleri gerekse kütle hareketlerine neden olacak arazi yapısı nedeniyle değirmenler zaman zaman harap hale gelebilmiştir. Bu bağlamda Çepni köyünde yer alan bir değirmenin kütle hareketi nedeniyle (Şekil 6) yıkılması ve tamirati yapılmadığı için harap hale gelmesi bu konuya verilebilecek örnektir. Diğer bir örnek ise Aşağı Kayı yerleşmesinde meydana gelen yangındır. 2013 yılında meydana gelen yangın nedeniyle tarihi su değirmeni tamamen kül yığımına dönmüş ve tarih sahnesinden silinmiştir (<http://istamonu.com>, E.T. 08.08. 2022).

¹¹ Değirmenlerle ilgili yapılan farklı bir çalışmada sıra/nöbet sisteminde yaşanan sorunlar açık bir şekilde belirtilmiş: Ovacık ilçesi Boyalı Köyü’nde doğdum ve Kışla Köyü bizim köye biraz uzaktı. Bu sebeple değirmene ancak fırsat bulduğumuzda gidiyorduk. 1978 yılında bir gün annem evde unumuzun azaldığını ancak birkaç yoğurumluk unumuz kaldığını söyledi. Ben de buğday çuvallarımızı traktöre yükledim ve Kışla Köyü’ne gittim. Değirmene ulaştığımda çok fazla kuyruk olduğunu gördüm ve bu beni tedirgin etti. Çünkü akşam geri dönmek zorundaydım ve önceden sıra (nöbet) almamıştım. Ne yapacağımı kara kara düşünürken adını sonradan öğrendiğim yaşlı Kışla Köyü’nden bir amca (Rıfat Amca) bana yaklaşarak Neden oflayıp pufluyorsun? Ne derdin var evlat? diye sordu. Ben de durumunu açıkladım ve Rıfat Amca babacan bir tavırla “Dert etme evlat, sen şimdi benim nöbetimde ununu öğüt, yükle ve git” diyerek nöbetini verdi. Ne Kışla Köyü değirmeninde yaşadığım bu olayı ne de Kışla Köyü sakinlerinin misafirperverliğini hiçbir zaman unutmadım (Deniz ve Aydın, 2020, s. 43).

Şekil 6. Çepni Yerleşmesi Su Değirmeni Kütle Hareketi ve Harap Değirmen

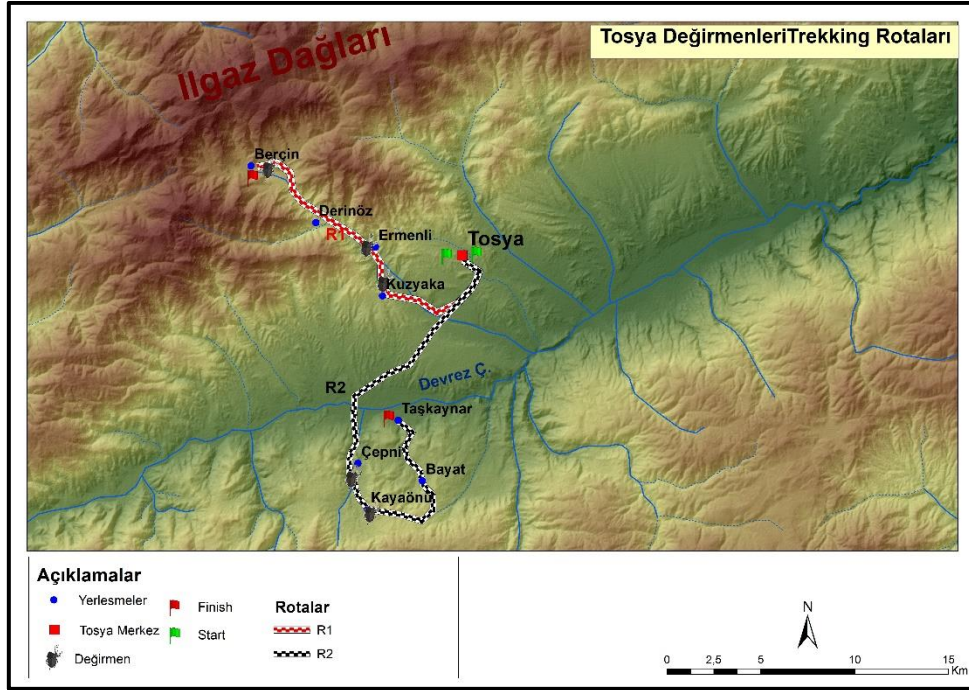
SONUÇ ve TARTIŞMA

Tosya özelinde su değirmenleri üzerinden gerçekleştirilmiş bir tartışma olsa da halk mimarisinin ve özellikle geleneksel üretim araçlarının yok olduğu bir sürecin içerisinde yaşamaktayız. Bir başka deyişle içinde bulunduğumuz dönem bir çığ gibi geçmişten günümüze kalan kültür unsurlarının üstünü kapatmaya başlamış, geriye sadece atıl halde bekleyen, köhneleşmiş, unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş şeyler bırakmıştır. Su değirmenleri de bahse konu edilen mevcut durumdan nasibi almıştır; maddi bir kültür unsuru olarak Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi atıl kalmış ve çoğu harap vaziyettedir.

Söz konusu durumu Tosya şehri ve kırsalı için de konuşabilmek mümkündür. İzi sürülebildiği kadarıyla XVI. yüzyıldan günümüzün yakın dönemlerine kadar su değirmenciliği aktif bir şekilde yaşamıştır. Özellikle kırsal ekonominin baskın olduğu, üretim faaliyetlerinin doğal koşullara bağlı olarak gerçekleştirildiği ve kırsal ekonomiye bağlı nüfusun büyük oranda kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir anlayışa sahip olduğu dönemlerde su değirmenleri yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak su değirmenlerinin varlığı ve fonksiyonu devlet politikaları, teknolojik gelişmeler, ulaşım, nüfus ve doğal etkenler gibi birçok unsura bağlı olarak yüzyıllar içerisinde bir değişim süreci geçirmiştir. Günümüzde ise Tosya ve kırsalı için kullanım alanı, özellikle kırsal nüfusun 1980'li yıllardan itibaren şehir nüfusunun gerisinde kalması, modern tekniklerle üretim yapan un değirmenlerinin 1980'li yıllardan itibaren hizmete girmesi ve değirmenlerde üretilen ihtiyaç malzemelerine erişimin kolaylaşması söz konusu maddi unsurların atıl kalmasına sebebiyet vermiştir.

Su değirmenleri tarihimizin asırlık izlerini üzerinde taşıyan, Anadolu'nun özgün kültürel miras unsurlarından ve tarihi kanıtlarındandır. Söz konusu yapıların geçmişini ve bugünü ilgilendiren mühendislik, mimari, ekonomik değeri bir kenara, aktif olarak kullanıldığı geçmiş dönemlerde halkın sosyalleştiği yerlerden biri olması, kültür gelişimine katkıda bulunan bir mekân olma özelliğini sağlamıştır. Bu sebeple tarihin sadece siyaset, ekonomi ve savaşlardan ibaret olmadığı bilinciyle geçmişimizi temsil eden kültür varlıklarımızın bugün hatırlanması ve gelecek nesilleri aktarılması öneme haizdir. Dolayısıyla su değirmenlerinin yaşatılması ve sürdürülebilirliği doğrultusunda gerçekleştirilen bakım ve onarıma dönük koruma çalışmalarının izlenmesi ve bilinçli yönetiminin uygulanması bağlamında öncelikle envanterlenip yasal korumaya alınması gerekmektedir. Nitekim Endüstriyel Miras Alanları, Yapılar, Alanlar ve Peyzajların Korunmasına İlişkin Ortak ICOMOSTICCIH'te, dünyadaki insan toplumlarının mirasının bir parçasıdır olarak endüstriyel mirasın belgelenmesine, korunmasına ve değerlendirilmesine yardımcı olmak için ilkeler ilan edilmiştir (ICOMOS-TICCIH, 2011). Koruma yaklaşımının tanımlanan korumada öncelik sıralamasına göre ele alınarak onarımların değirmenlerin özgün şekline, malzemesine, tekniğine, tarihi ve kültürel önemine bağlı kalarak yapılması önerilmektedir (Çorapçioğlu ve Binan 2017, s. 236). Bu noktadan hareketle su değirmenlerine günümüzün talepleri doğrultusunda özgün değeri ve anlamından uzaklaşmayacak şekilde yeni fonksiyonlar kazandırılması sürdürülebilir bir koruma sağlanması ön koşul oluşturmaktadır.

Tosya'da bulunan söz konusu değirmenlerin yeniden işlev kazandırılması için önerilebilecek strateji kültürel turizmi ve buna bağlı oluşturulacak trekking rotası kapsamında (Harita 3) değerlendirilmesidir. Çünkü, tarihi veya bir yere özgü değerlerin ziyaretçiler tarafından talep edildiği bir turizm türü (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002, s.188) olarak kültür turizmi ve bu kapsamda oluşturulacak trekking rotaları, birçok boyutuyla özgün bir değere sahip olan su değirmenlerine ilgiyi artıracaktır. Nitekim Çorum İskilip, Bartın Ulus ve Burdur Ağlasun Yeşilbaş köyünde değirmenlerin kültür turizmi kapsamında değerlendirildiği örnekleri de mevcuttur. Bu bağlamda Ceylan'ın ele aldığı 2014 tarihli çalışması, Yeşilbaş köyünde yer alan su değirmeninin sürdürülebilir bir koruma için kırsal ve kültürel turizme kazandırılmasını önermektedir (Ceylan, 2014a). Diğer taraftan Düzce Cumayeri, Manisa Ahmetli Anemon, Düzce Gökaya gibi birçok trekking rotası üzerinde su değirmenleri bulunmaktadır. Tosya kırsalında bulunan değirmenler de bu minvalde değerlendirilmesi ziyaretçilerin kırsal kültürleri tanınması ve kırsal yaşantıyla hemhal olmasını sağlayacaktır.

Harita 3. Tosya Geleneksel Su Değirmenleri Trekking Rota Önerisi

Bununla birlikte değirmende üretilen unun gerek yöresel ürün kapsamında paketlenerek satışı gerekse değirmen unundan yapılacak unlu mamullerin satışıyla bölge halkının ekonomisini destekleyici bir ticari faaliyet olacaktır. Nitekim bir bölgenin çekiciliklerini dağ, orman, akarsu, köy vb. gibi unsurlar oluşturabiliyorken yöresel ürünler, el sanatları ve yemek kültürü gibi sahanın kendine özgü kültürü de ilgiyi artırıcı unsurlar arasında yer alır (Ceylan, 2014b, s. 239). Güney Fransa'da bir şehirde 1860'lı yıllarda inşa edilmiş zeytin değirmeni, üretimin tüm aşamalarının ve ürünlerin sergilendiği geleneksel bir üretim yapısına örnektir (Chevalier, 2011). Bu tarz bir sürecin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesi ve yürütülebilmesi için bölge halkının sürece dâhil edilmesi bir ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yüzyıllardır süregelen geleneği en iyi bilen insanlar olarak su değirmenlerinin özgün değerini ve anlamını bozmadan sürdürülebilir korumayı sağlamayı ancak onlar mümkün kılacaklardır. Diğer taraftan bölge halkının da turizm faaliyetleri hakkında oryantasyon eğitime tabi tutulması halkın sürece entegrasyonu ve uyumu için önemli bir diğer faktörü oluşturmaktadır. Sonuç olarak bu koruma ilkeleri ışığında günümüzde koruma alanı, kültürel, doğal ve endüstriyel mirasın toplumsal yaşama aktif katılımıyla bu mirasın sosyo-ekonomik ve kültürel hayata entegre edilmesi sağlanabilir. Böylece geleneksel el sanatlarına ilişkin bilgi ve deneyimlerin sürdürülebilirliğini garanti eden yaklaşımların yanı sıra kültürel kimlik ve birlikteliğin geliştirilmesi yoluyla toplum ve mekân arasındaki bağların güçlendirilmesi mümkün olacaktır (Çorapçıoğlu, 2016, s. 288).

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, M. (2006). Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma; Türkiye'de Modern Tüketim Kültürü'nün Tarihsel ve Toplumsal Gelişim Seyri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 201-214.
- AYHAN, F. (2019). Tosya İlçesinin Nüfus Özellikleri. B. Goneneğil, T. A. Ertek, İ. Akova ve E. Elbasi (Ed.) içinde, *IstIstanbul International Geography Congress ProceedingsBook* (s. 406-419). İstanbul, Türkiye: Istanbul University Press.

- BASALLA, G. (1988). *Teknolojinin Evrimi*. (C. Soydemir, Çev.). Tübitak: Ankara.
- BASAT, E. M. (2013). Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek. *Milli Folklor*, 61, 61-71.
- BAŞKUTLU, S. (2022). Klasikten Moderne Osmanlı Değirmenciliği. *Kadim*, (3), 209-240.
- BENTLEY, J., ZIEGLER, H. & STREETS, H. (2015). *Traditions&Encounters: A Global Perspective on the Past-From 1500 to the Present*, 4.th edition, USA: McGraw-Hill Education.
- BİR, A. & KAYRAL, M. (1998). “Osmanlı Döneminde Anadolu’da Kullanıldığı Bilinen Altın Çevirmeli Su Değirmenleri ve Su Kaldırma Düzenleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, (2), s.173-186.
- BOA, Maliye Nezareti Temettuat Defterleri (ML. VRD.TMT): 1141-1206
- BOCOCK, R. (1993), *Consumption*, Routledge: London.
- CEYLAN, S. (2014a). Kaybolmakta Olan Bir Kırsal Maddi Kültür Örneği: Su Değirmenleri (Ağlasun Örneği). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(31), 65-82.
- CEYLAN, S. (2014b). Mamak (Çanaklı) Beldesinde (Ağlasun-Burdur) Geleneksel Yöntemlerle Sürdürülen Toprak Kap Üretiminin Kırsal Turizm Bağlamında İrdelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19 (32), 231-242.
- CHEVALIER, J.M. (2011), Huile: La Saison des olives a Dejademarre (Oil: Olive Season has Started), Nice Matin. <https://www.nicematin.com/faits-societe/huile-la-saison-des-olives-a-deja-demarre-368579>
- ÇORAPÇIOĞLU, G. (2016). Conservation of the Traditional Watermills in the Mediterranean Region of Turkey. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 6(3), 287-315.
- ÇORAPÇIOĞLU, G. Ö. & BİNAN, D. U. (2017). Su Değirmenlerine Yönelik Bir Belgeleme ve Koruma Yöntemi. *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi e-dergisi*, 2(2), 228-248.
- Değirmen Teknolojilerinin Tarihsel Gelişimi ve Günümüz Teknolojileri (2016, 8 Haziran). <https://www.milleral.com/tr/basin-bulteni/degirmen-teknolojilerinin-tarihsel-gelisimi-ve-gunumuz-teknolojileri/8>
- DENİZ, T. & AYDIN, K. (2020). Somut Kültürel Miras Örneği: Ovacık (Karabük) Kışla Köyü Su Değirmeni. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 111-122.
- DİLSİZ, H. (2010). *1844-1845 Yıllarına Ait Temettuat Defterlerine Göre Tosya Kazasının'nın Sosyo-Ekonomik Durumu* (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi.
- EMECEN, F. M. (1989). *XVI. asırda Manisa kazası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara
- FUENTES JM., GARCIA A. I., AYUGA E. & AYUGA F. (2010). The Development of the Flour-Millingin Dusty in Spain: Analysis of its Historical Evolution and Archite Cturallgacy. *Journal of Historical Geography*. 37, 232-241.
- GENÇ, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Yayınları: İstanbul
- GİMPEL, J. (2005). *Orta Çağ'da Endüstri Devrimi*. TÜBİTAK Yayınları: Ankara.
- GÜMÜŞÇÜ, O. (2018). Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras. *Erdem*, 0 (75), 99-120.

- GÜRAN, T. (1998). *19. yüzyıl Osmanlı tarımı üzerine araştırmalar*. Eren Yayınları: İstanbul.
- HOOKE, D. (1999). The Role of the Historical Geographer Today. *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography*, 53(2-3), 61-70.
- ICOMOS-TICCIH (2011), “The Dublin Principles”. www.icomos.org/Paris2011/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf
- İZGİ, Ö. (1989). *Çin Elçisi Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. TTK Yayınları: Ankara.
- KAÇAR, M., BİR, A. & ACAR, M. Ş. (2012). *Anadolu'nun Değirmenleri*. 1. Baskı, Yem Yayınları: İstanbul.
- KARAKUL, Ö. (2007). Tarihî Çevrelerde Halk Mimarisi: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yaşama Mekânları. *Millî Folklor*, 75, 151-163.
- KARAKUL, Ö. (2011). A Holistic Approach to Historic Environments Integrating Tangible and Intangible Values Case Study: İbrahimpaşa Village in Ürgüp, (Unpublished Ph.D. Thesis in Architecture), METU, Ankara.
- KAYNAR, S. (2011). *Kastamonu Vilayet Sâlnâmelerinde Tosya Kazası, 1869-1903*, 1. baskı. Tosya Belediyesi: Kastamonu.
- KEKLİK, E. & KEKLİK, H. (2018). *1579 Tarihli Çankırı Mufassal Tahrir Defteri*. Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı.
- KOÇ, Ü. (2004). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Değirmenler. *Türk Dünyası Araştırmaları* 149: 181-189.
- KÖPRÜLÜ, O.F. & EMECEN, F. (1990). XVI. Asırda Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, XXVI + 362 sayfa. [Kitap Tanıtımı]. *Belleten*, 54, 899-900.
- LANDELS, J. G. (2000). *Engineering in the Ancient World*, University of California Press: USA.
- ÖZCAN, D. (2014). XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Büyük Ardahan Sancağı'nda Su Değirmenleri ve Bezirhaneler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 24(24), 71-87.
- ÖZGÜÇ, N. & TÜMERTEKİN, E. (2014). *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi: İstanbul
- ÖZTÜRK, Y. & YAZICIOĞLU, İ. (2002). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 183-195
- ÖZÜNEL, E. (2011). Kültür Turizminde “Yöresel” Ve “Otantik” Olamı Sorgulamak ve Tüketilmiş Mekânları Yeniden Üretmek Üzerine. *Electronic Turkish Studies*, 6(4), 255-262.
- ÖZÜNLÜ, E. E. & GÜMÜŞÇÜ, O. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(1), 29-56.
- Strabon, (1933). Antik Anadolu Coğrafyası, *Geographia: XII-XIII-XIV*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- SLOANE, E. (1995). *Our Vanishing Landscape*. Funk&Wagnalls: New York.
- Tarihi Değirmen Yangına Yenildi. (2022, 08 Ağustos). <http://istamonu.com/haber-detay/1751/tarihi-degirmen-yangina-yenildi>

- TAŞ, B. (2006). Tosya İlçesinde Jeomorfolojik Birimlerin Arazi Kullanımı Üzerine Etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 43-66.
- TOPRAK, Z. (1995). Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları, *Cogito: Dünya Büyük Bir Mağaza*, 5, 25-28.
- Vekâleti, D. (1928). Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları. *Hilal Matbaası, İstanbul*.
- YAKAR, M. & YAZICI, H. (2009). Emirdağ İlçesinde Göçlerin Tarım Alanlarına Etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(2), 163-176.
- YİĞİT, İ. & YAZGAN, Z. Ç. (2021) Osmanlı Dönemi Bir Sanayi İşletmesi Olarak Değirmenler: Tosya Nahiyesi Örneği (1578/1579). *Erdem*, (81), 175-200.
- YOLOĞLU, A. & ZORLU, F. (2020). Türkiye’de Kırsallığın ve Kırsal Alanların Tanımlanması: Bir Yöntem Denemesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 145-176.
- YÖRÜK, D. (2014). XVI. Yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler. *Electronic Turkish Studies*, 9(1). 637-655.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2022

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 12.12.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 20.02.2023

DOI: 10.30692/sisad.1218152

**ON THE USE OF ROMAN IMPERIAL PERIOD GLASS RODS IN
COSMETICS: ALTERNATIVE APPROACHES TO GENERAL
UNDERSTANDING IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL DATA**

***Makale Adı Roma İmparatorluk Dönemi Cam Çubuklarının Kozmetik Alanda Kullanımı
Üzerine: Arkeolojik Veriler Işığında Genel Anlayışa Alternatif Yaklaşımlar***

Ayşegül SOSLU

Dr.

Independent Researcher

ORCID ID: 0000-0002-1104-1145

atemel203a@gmail.com

Atf/Citation: Ayşegül Soslu (2023), "On the Use of Roman Imperial Period Glass Rods in Cosmetics: Alternative Approaches to General Understanding in the Light of Archaeological Data", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023, s. 97-118.

Abstract: During the Roman Imperial Period, the production and use of glass rods were widespread. Numerous archaeological contexts and examples have been discovered in museums and private collections. The majority of these works, which were created utilizing the free-shaping technique (tooled), are composed of translucent light blue and transparent green glass. The literature emphasizes the use of glass rods as stirring and spatula rods, particularly in the cosmetics industry. This widespread understanding has led to the evaluation of glass rods, which have similar forms but different uses and functions, in the field of cosmetic products. Thus, artifacts whose utilization area and structural functions could not be completely specified were characterized and categorized in a simple manner, typically by evaluating them within the realm of cosmetic aesthetics. In this regard, our study indicates that glass rods are utilized in fields such as accessories, writing instruments, architecture, and textiles, in addition to the field of cosmetics, and it has been demonstrated that the rods serve a variety of purposes. For this purpose, attention was drawn to the necessity of determining the usage area and function of glass rods and reviewing the definition and classification features of similar artifacts in museums.

Keywords: Rome, Glass, Cosmetics, Medicine, Accessories, Architecture, Textile.

Öz: Cam çubukların üretimi ve kullanımı, Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlık göstermektedir. Kazı kontekstleri ile müze ve özel koleksiyonlarda çok sayıda örnekleri tespit edilmiştir. Serbest şekillendirme tekniği kullanılarak oluşturulan bu eserler, çoğunlukla açık mavi ve yeşil camdan üretilmişlerdir. Literatürde cam çubukların, özellikle kozmetik alanında karıştırma ve sürme çubukları olarak kullanımları üzerinde durulmuştur. Bu yaygın anlayış, benzer formlara sahip, fakat farklı kullanım alanı ve işlevi olabilecek türdeki cam çubukların da kozmetik ürünleri alanında ele alınmasına sebep olmuştur. Böylelikle kullanım alanı ve yapısal fonksiyonları kesin olarak belirlenememiş eserler, genellikle kozmetik eserler kapsamında değerlendirilerek basit bir şekilde tanımlanmış ve sınıflandırılmıştır. Bu bakımdan çalışmamızda cam çubukların kozmetik alanı haricinde aksesuar, yazı aracı, mimari ve tekstil gibi alanlarda da kullanıldığı belirtilerek çubukların farklı alanlarda ve işlevlerde kullanıldığı konusuna

eğilim gösterilmiştir. Bu amaçla, cam çubukların hem kullanım alanı ve işlevinin belirlenmesi hem de müzelerde bulunan benzer eserlerin tanımlanması ve sınıflandırma özelliklerinin gözden geçirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roma, Cam, Kozmetik, Tıp, Aksesuar, Mimari, Tekstil.

INTRODUCTION

It is evident that the manufacture and utilization of glass rods were widespread during the Roman Imperial period. The most important indicators of this issue are excavation contexts, museum and private collection works. To give a short information (terminologically); A second to third-century letter among the Oxyrhynchus papyri refers to a delivery of four glass *πλευρά* and four glass flagons (*λάγυνοι*) delivered together in a breadbasket (Trowbridge, 1930, pp. 170-171). The standard meaning of *πλευρόν* is 'rib', and it is tempting to identify it as a reference to these thin rods. Both ends of the rods formed utilizing the free-shaping (tooled) process have different descriptions and specifications. Typically, they are composed of translucent light blue and transparent green glass and have a specific length and thickness. This color scale is not caused by the coloration of the glass, but by metals such as iron oxide and aluminum oxide. They were not intentionally colored in the same way in the Early Roman Imperial pots. Therefore, in terminology, these colors are defined as light green transparent and transparent in greenish tones. Although the use of glass rods is limited to the cosmetic field, it is thought that the rods may have other uses. In studies on rods, it is stressed that rods are commonly employed as stirring and spatula rods in the field of cosmetics. It is understood that the majority of studies in this field overlook the fact that rods may have multiple usage of fields. In other words, it was emphasized that rods can be used in the field of cosmetics in general. This situation constitutes the main theme of this study. In light of the fact that rods may have been utilized in a variety of fields, including medicine, writing instruments, accessories, architecture, textiles, and cosmetics, qualitative study has been conducted. Length and diameter measurement units, as well as design characteristics, are the most essential criteria in determining whether glass rods are suitable for usage in different environments. It has been found, based on an assessment of this type of feature, that the utilization areas of the rods create diversity.

The purpose of this study is to demonstrate how comparable types of glass rods, which are stated to be employed as stirring and spatula rods in the cosmetics area in general and are specifically referred to as "stirring rods", have different purposes. In order to achieve this objective, the usage of glass rods in areas such as medicine, writing instruments, accessories, architecture, and textiles has been examined. In addition, a huge number of samples created from different materials but with similar shapes forms have been observed. Production and utilization of shapes composed of metal, particularly bronze; also bone rods. However, since our subject is glass rods, non-glass samples are included thoroughly in the footnotes.

Glass Rod: Technique and Condition of Use

It was widespread in the Eastern Mediterranean starting from the 1st century AD in the Roman Imperial Period (Isings, 1971, p. 41). The glass rod recovered from Locarno, Switzerland, belongs to the Tiberius-Cladius period (Simonett, 1941, p. 98, Fig. 81). The glass rod found in Tenero, Italy, is dated to the 2nd half of the 1st century AD (Silvestrini, 1940, p. 326). The glass rod found in the OH tomb (Kam Museum) in Nijmegen, Netherlands, dates from 30-70 AD (Brunsting, 1936, p. 189; Isings, 1957, Form 79). In this context, it can be deduced from Isings' statement about glass rods that "where the Romans were there" (Isings, 1971, p. 41), the information that the rods gained identity and popularity during the Roman Imperial period. The usage areas of the rods create diversity. Different ideas showing that it is used in fields such as cosmetics (stirring / spatula rods), medicine (dropper / stirring rod), accessories (hairpin / needles and brooch), writing instrument (stylus), architecture (decoration element on panels) and textiles (distaff) and supporting them archaeological data. Its technical features are as

follows: while one of the ends of the rods formed using the free-shaping technique (tooled) (Gürler, 2000, p. 115) was flattened and ended (Goldstein, 1979, p. 263, Fig. 790; Grose, 1989, p. 349, Fig. 670 a-j; p. 358, Fig. 170), some examples of which are pointed (RCHM, 1962, 83a, 143b; Crummy, 1983, p. 28, No. 462, 464; Stephens, 2015, p. 110, Fig. 1; Marshall, 2017, p. 8, Fig. 1, 3) or some are ring-shaped or some are spoon-shaped. Some of the spoon-shaped ones have bird depictions (Vessberg and Westholm, 1956, p. 171; Hayes, 1975, p. 171; Horster, 1976, p. 117; Bernet, 1979, p. 117; von Saldern, 1980, pp. 33-34; Tait, 1991, p. 61; Whitehouse, 2003, pp. 52-53). Bicolor examples abound; in monochromatic rods is not a small amount. Their length is 20-30 cm; their thickness varies between 0.7-1.3 cm (Mojca, 2012, p. 268). In Anatolia (von Saldern, 1980, p. 33; Canav, 1985, p. 36; Taştemür, 2007, p. 185; Lightfoot and Arslan, 1992, pp. 147-149; Gürler, 2000, p. 177; Özarslan, 2015, p. 711, Fig. 11, Draw. 11) and outside Anatolia in excavation contexts, cm bars are quite common among museum and private collection works (Vessberg and Westholm, 1956, p. 171; Hayes, 1975, p. 171; Horster, 1976, p. 117; Bernet, 1979, p. 117; Oliver, 1980, p. 50; Tait, 1991, p. 61; Neuburg, 1962, p. N0. 60; Milne and Wardle, 1992, p. 81, Fig. 42; Fleming, 1997, p. 62, Pl. 88; 1999: p. 100, Pl. E98; Grossmann, 2002, pp. 21, No. 21; Whitehouse, 2003, pp. 52-53; Kucharczyk, 2007, p. 98, Fig. 3, No. 10; Wiltshire, 2021, p. 52).

General Use of Glass Rods:

Cosmetic

Glass rods are used to stirring or spatula cosmetic products such as cream and scent using a spatula (Woodbury, 1911, p. 46). Some of the ends of the rods are loop-shaped, some are flat-ended, and some are spoon-shaped; some spoon-shaped rods have images of birds (von Saldern, 1980, pp. 33-34). There are also variants with flat and deep spiral / twisted / spiral twist / diagonal fold decorations at one end. Commonly found in Roman cities in the Near East and Eastern Europe (Meyer, 1992, p. 40). There are instances of comparable cosmetic rods produced from a variety of materials, including bronze, and they are relatively widespread in museums and private collections. Their lengths range from 8 to 16 cm (Uzel, 2000, Lev. CXL, Nos. 15-16, 20; Çelikbaş, 2020, 191, Cat. No. TB1-TB3). Glass rods used in cosmetics often have flattened ends; however, rods with pointed or other shapes are also known (Isings, 1957, p. 94, Form 79; Isings, 1971, Pl. 4, No. 131). Glass rods with a diagonally curved end and a flat end are believed to be cosmetic application implements; these rods are known as “spatula rods”; it is mentioned that the walls are thick for cosmetic application (Goldstein, 1979, pp. 264, 263, Fig. 791). Glass rods devoid of protruding decorations may have been inserted into deep and long-necked unguentariums and used to release a tiny bit of the liquid (fragrant oil / perfume) inside (also to agitate the liquid), in addition to being among the common grave presents.

In the vaulted section under the marble courtyard in Sardis, two glass rods were found in the same layer where small vessel fragments belonging to the 2nd and 3rd century AD were recovered (von Saldern, 1980, p. 33). One of the glass rods was discovered in a Hellenistic tomb. It is suggested that similar products of this sort of glass rods are not related with the Hellenistic Period and that the rod may date to a time when widespread glass manufacture occurred. During the Late Hellenistic-Early Imperial periods, it is believed that such artifacts served as stir sticks for a very long time. Rods of glass are composed of dark blue and blue glass. Similar ones have been spotted in Syria as well as the northern and western regions of Italy. The green rod unearthed at Claros dates to the 1st and 2nd century AD (Taştemür, 2007, p. 185), while the green bar unearthed at Cibyra dates to the start of the 2nd century AD (Özarslan, 2015, p. 711, Fig. 11, Draw. 11). On one end of the rod is a bird-shaped figure. When compared to other instances, the broken end is most commonly shaped like a flat spatula or has a flat end. It is thought that the glass rods were employed as an anti-evaporation cap in long-necked containers, such as the unguentarium, and that the diagonal folds generated on the surface of the rod were utilized to ensure that the cosmetic substance in the unguentarium or

bottle was dispensed in a measured manner. The date of the dark blue glass rod on display at the Tire Museum is not specified. It is a neatly spaced, white glass yarn twist¹ (Gürler, 2000, p. 177). In the Glass Works Collection of Turkey Bottle and Glass Factories, the date of the pale greenish-brown bar is not specified. The drop-shaped tip's lower portion features two rows of transverse grooves. The entire rod is spirally embellished with dark blue and white glass thread² (Canav, 1985, p. 36). A colorless stick from the Yuksel Erimtan Collection is dated to the 1st or 2nd century AD. The end of a straight, thin rod was flattened to form a round disk. Due to the inward orientation of the fractured end, it is believed that it is in the shape of a ring³ (Photo 1) (Lightfoot and Arslan, 1992, pp. 147-149).

Both ends of the glass rod retrieved at Marina El-Alamein, Egypt, are broken and spirally twisted (Kucharczyk, 2007, p. 98, Fig. 3, No. 10). Three glass artifacts were discovered at London-Leadenhall Court; this object is known as a stir rod. They are constructed from a bluish-green glass (Milne and Wardle, 1992, p. 81, Fig. 42). The glass rod in the Canada-Royal Ontario Museum dates back to the first century AD (Hayes, 1975, p. 171). At the New Zealand-Canterbury Museum, there is a glass rod from the Damon Collection. Made of clear dark blue glass. According to Wiltshire (2021, p. 52), the glass rod originating from Sidon dates to the 1st century AD (Photo 2). The rod in the USA-Carnegie Museum of Natural History is dated to the 1st and 2nd centuries AD. They are composed of blue, white, and dark purple (black) glass. The stick is said to be used to apply a liquid to the eye⁴ (Oliver, 1980, p. 50). The origin of bronze artifacts is Palestine (Neuburg, 1962, No. 60) and Israel (Fleming, 1997, p. 62, Pl. 88; 1999: 100, Pl. E98). Many exist in private collections as well (Grossmann, 2002, p. 21, No. 21).

In the 4th and 5th centuries AD tall, double-bodied unguentariums made of glass were widely used for eye makeup. Since the forms are little and the mouth openings are narrow, it is evident that they are used together with a metal (bronze) or bone spatula to remove the lead (the natural mineral form of sulfur) that is put into it for use in eye makeup (Gorin-Rosen and Katsnelson, 2007, p. 110, Fig. 16, No. 1-2, 111, Fig. 17, No. 1-5, 112, Fig. 18, No. 1-2, 113, Fig. 19, No. 1-3, 115, Fig. 20; 116, Fig. 21). In such unguentariums, glass rods were likely employed. The rods have a circular cross section and are flat with a pointed tip. They are composed of light green glass and range in length from 11 to 28 cm (Oliver, 1980, p. 50; Wiltshire, 2021, p. 52). Glass rods with a flat end and large lengths should be considered for this application.

The rods with a flat end and a ring on one end, which are believed to be used for stirring or applying (spatula) items like as cream and perfume in cosmetics, were obtained while the glass was still in the melt state, and a spiral was made by rotating the stick around itself. The tip is in the form of a disc; it was produced by pulling the upper part in the form of a ring and sticking it back to the glass. In Anatolia, glass rods are more prevalent in museums and private collections. The glass rod found in Arykanda is dated to the 1st century AD⁵ (Tek, 2007, p. 166). The rod in the Uşak Archeology Museum is composed of blue glass and white glass yarn that is widely spaced and twisted. One end is ring-shaped, while the opposite end was flattened and inclined toward the rod to produce a circular disc⁶ (Çakmaklı, 2007, p. 123). The artifact in the Silifke Museum dates to the 1st and 2nd century AD⁷ (Erten, 2018, p. 100). The rod in the Kocabaş Collection is dated to the 1st century AD. It is made of dark blue glass⁸ (Akat et al., 1984, p. 56).

¹ Length 22,5 cm, wall thickness 0,7 cm.

² Length 16,6 cm, wall thickness 1,2 cm.

³ Length 16,3 cm, wall thickness 0,85 cm.

⁴ Length 19,9 cm.

⁵ Length 3,5 cm, diameter 2,7 cm.

⁶ Length 18,2 cm, diameter 0,5 cm.

⁷ Length 9,2 cm, diameter 2,7 cm.

⁸ Length 16,5 cm.

The light green glass rod in the Turkish Bottle and Glass Factories Glass Works Collection is totally spirally decorated with white opaque glass thread. One end is in the shape of a disc, while the other end is an irregular ring. Length is 18,6 cm and the diameter is 1,2 cm (Canav, 1985, p. 36). The Koray Selcik Collection contains rods from the 1st and 2nd centuries AD. Consisting of green glass. It is created by pulling one end into the shape of a disc and the other end into the shape of a ring, and then sticking them back to the glass⁹ (Coşkun, 2019, p. 560).

The date of the rod discovered in Cyprus is unknown. Consisting of green glass. One end is shaped like a ring, while the other is straight and rounded¹⁰ (Vessberg and Westholm, 1956, p. 171). The rod discovered in Egypt-Faiyum dates back between the 1st and 2nd centuries AD¹¹ (Tait, 1991, p. 61). The rod in the New York-Corning Glass Museum is dated to the 1st and 2nd centuries AD. It is composed of green glass. On one end of the rod is a duck, while the other end has an uneven ring form¹² (Whitehouse, 2003, pp. 52-53). The surviving glass rod at the Canada-Royal Ontario Museum dates to the 1st century AD (Hayes, 1975, p. 171). The rod in the Staatliche Museum (from Germany) is dated to the 1st and 2nd centuries AD. The material is opaque glass¹³ (Horster, 1976, p. 117). The rod in the Constable-Maxwell Antique Glass Collection (from London) is dated to the 1st and 2nd centuries AD. It is constructed of greenish-white glass. One end of the rod is shaped like a ring, while the other end is shaped like an uneven disc¹⁴ (Bernet, 1979, p. 117).

It is thought that glass rods with a flat end and a ring on the other end were manufactured and utilized as a component in cosmetics. It should have been used to sink the flat end into the mold while leaving the ring end exposed. The ring on one end of the stick makes it easier to handle, while the lack of decals on the other end suggests that it facilitates simple immersion and removal of liquid from the bottle/container. It is said that flat-tipped, spiral-shaped glass rods are used for stirring or spatula cosmetic items such as cream / perfume. Nonetheless, it has been shown that this form of glass rod is utilized as a decorative feature in corner plaster.

Using Glass Rods for Different Functions: Examples and A Brief Discussion

Medicine

Rods with a ring on one end and a bird on the other are believed to have been employed as droppers (Akat et al., 1984, pp. 24-25; Özet, 1998, p. 93; Facsady, 2008, pp. 166-167, Fig. 2-5) and stirring rod (Kelley, 2012, p. 431, Fig. 17. 5; Varga, 2015, p. 199, Pl. II, No. 2) in the 1st century AD (Akat et al., 1984, pp. 24-25; Fig. 18, No. 48-50). On one end of the rods is a ring or animal figure (bird or rooster), and on the other is a button. This characteristic demonstrates that in addition to its primary function, visual appeal is also given attention. Typically, it is composed of translucent glass and is spirally twisted from white / blue opaque glass on transparent green or dark green. Their average length varies from 12-30,5 cm (Özet, 1998, p. 93). In this connection, the glass rod with spirally twisted green-yellow glass thread decoration, located in the Bodrum Museum of Underwater Archeology, dates back to the 1st and 2nd centuries AD. The rod is likely to have been used as a dropper¹⁵ (Facsady, 2008, p. 166-167, Fig. 2-5; Özet, 1998, p. 93) (Photo 3).

Similar glass rods with diagonally curved and flat ends are believed to have been employed as ear spoons among medical instruments. It is even said that the glass rods are twisted in order to

⁹ Length 17 cm, diameter 2,6 cm.

¹⁰ Length 16,4 cm.

¹¹ Length 15,1 cm.

¹² Length 22,8 cm, diameter 1,2 cm.

¹³ Length 18,8 cm, diameter 0,5 cm.

¹⁴ Length 19,3 cm.

¹⁵ Length 19,8 cm, diameter 0,9 cm. It is mentioned that the Roman Imperial Period droppers were 20-30 cm long and that this type of rods with scalloped or corrugated surfaces were made depending on the material.

stirring the liquid better (Taştemür, 2015, p. 39). In this regard, the spirally twisted glass rod in the Hamonic medical tools collection is a significant illustration of the subject's extent¹⁶ (Hamonic, 1900, p. 12, 13, Pl. 8). However, it is also reported that the glass rods discovered with medical instruments are not a special form produced for the use of medical instruments (Uzel, 2000, Pl. CXL, No. 15-16, 20; Çelikbaş, 2020, p. 191, Cat. No. TB1-TB3). It is hypothesised that the fact that glass rods are more brittle than metal rods contributes to this effect. For this reason, this shows that glass rods are favoured in the medical area as a secondary purpose. In addition to their fragile structures, the majority of evidence suggests that they were utilised as ornaments, such as hairpins.

Accessory

Pins used as accessories were utilized as both pins / hairpins in hairstyles and brooches in dresses. It is known that their usage for both purposes is uncommon; yet, examples of this type of needles made of different materials have been discovered. However, there are few archaeological evidence of glass needles. This suggests that these objects are not commonly utilized in the accessory field.

Use of Glass Rods in Hair: Historically, this type of hairpins was common during the Roman Imperial period. The designs of hair needles produced with simple workmanship closely resemble those of modern knitting needles. They are made of metal (gold, bronze, silver) (Cool, 1990, pp. 148-182), bone (MacGregor, 1976, p. 13; Stephens, 2015, p. 110, Fig. 1) and glass (RCHM, 1962, pp. 83a, 143b; Crummy, 1983, p. 28, No. 462, 464); bone material is more preferred¹⁷. The rods, which are flat on one end and ring-shaped on the other, are made as hairpins as one of its uses (Isings, 1971, Pl. 4/131). One end of the needles has various shapes, such as a ball head, ring, human/animal figure, or human hand. One end of the needles is always pointed to insert into the hair; the other end ends with a knob or round shape (Photo 4), figure / geometrical depiction (Hrnciarik, 2017, p. 32, Fig. 13). Cylindrical shape; wavy / straight

¹⁶ Length 11 cm, diameter 1,5 cm.

¹⁷ Combs and hairpins were among the burial presents discovered in the Nagada Necropolis around 3200-3000 BCE. There are three hairpins available. Different sizes and embellishments distinguish each needle. One end is rounded, while the other is pointy. In addition, two convex-profiled ring embellishments are placed at intervals. The rod with a stylized animal depiction and the longest length relative to the other two rods tapers towards the tip more sharply than the preceding rod. The body is adorned at regular intervals with latticework. The bar depicting a bird on one end is shorter and has a smaller diameter than the other two bars; its body is unadorned. Combs and hairpins were commonly crafted from the bones of animals inhabiting the Nile and its banks, whether they were hazardous or not. Thus, it is discovered that zoomorphic ornaments are also incorporated into the patterns. The creation of authentic iconographies connected with religion and authority. Such meanings are frequent throughout the Pre-Dynastic Period, when the vulture or snake was employed, the falcon represented the pharaoh, and several animals were associated with the gods (Bartus, 2012, p. 230, Fig. 3; Marshall, 2017, pp. 6-10). In Colchester, England, four glass rods were found in a woman's grave dating back to the 4th century BC. The presence of glass rods in the immediate vicinity of the female skull suggests that such rods were also used as hairpins. Three of the needles made of light green glass were made of the same type. They are spherical head and slightly curl; their length is 7,6 cm; their diameter is 0,6 cm. The length of the deep-curl needle with a ring head at one end is 5.5 cm; its diameter is 0,4 cm (Alvarez, 2006, p. 784, Fig. 2). Numerous bone needles were recovered from Colchester, England; needles were studied in subtypes according to their head form; they are round head, spool-shaped head, cuboid (cube-like) head, conical head. Their average length varies between 6-9 cm; The length of the needles, whose heads are flat and undecorated, is up to 12 cm. One end of the other four bone hairpins in the museum is pointed and the other end has a human figure (female / male). They are made of black and brown bone. It ends by narrowing towards the pointed end. It is dated to the 4th century AD (Crummy, 1983, p. 28, No. 462, 464). There are four hairpins made of bone in the British Museum. Needles are made in different sizes and designs. One end of the cylindrical needle is pointed and the other end has a concave profile and a small ring is placed in the body. It continues by expanding from one end to the other end of the needle, which has one pointed tip end and a sphere placed on the ring at the other. The needles, which are pointed at one end and have a sphere placed on the ring at the other end, are deeply spirally twisted, carved in such a way that they gradually expand along their length and then narrow. There are two bone hairpins in the London Museum. One end of the needles is pointed, the other end is rounded in the form of a bun and ends by narrowing towards the pointed end. They are dark brown in color; Their length is 8.5 cm. It is dated to the 4th century AD (Crummy, 1983, pp. 19-26, Fig. 20-26).

carved in such a way that it gradually expands along its length and then contracts; It has a form that gradually expands from one end to the other¹⁸ (Simpson, 2004, p. 236). These types of objects are widely used to fasten capes and tunics, as well as preferred in women's hairstyles (Isings, 1970, p. 32, No. 131; Crummy, 1983, p. 19).

Two glass rods with cantharus-shaped heads were discovered in the stone coffin of a little girl in North Yorkshire; it was seen that the sticks fixed the bun of the young girl (RCHM, 1962, pp. 83a, 143b). Glass, leather, copper, and bronze items were unearthed at the Broadgate on Liverpool Street excavations. Additionally, there are hairpins among the pieces. It is shaped like a human hand or has a pointed tip and a tiny ring at the opposite end (Marshall, 2018, pp. 71, 377). Similar hair needles made of bone are observed to be manufactured of glass as well. Glass needles are heavier than bone ones. The surface of fragile and delicate glass is similarly slippery. Therefore, since glass rods do not provide an easy / practical use for attaching to the hair (bun), it should not be used widely and should only be preferred on special occasions.

Use of Glass Rods in Clothes: It is also mentioned that glass rods are employed as needles in the clothing industry (Mojca, 2012, p. 268, Fig. 5-6). Needles made of metal, particularly bronze¹⁹ and bone²⁰, are more likely to be manufactured and utilized than glass needles (Stephens, 2015, p. 110, Fig. 2, A, B, C). During the archaeological digs, a great number of Roman-era needles were discovered. These objects are abundant in settlements, especially in textile production areas, in tombs, in museums and private collections (Vitto, 2010, p. 76, Fig. 14, 6; Mojca, 2012, p. 268, Fig. 5-6). One-eyed and three-eyed needles are commonly used as forms. The precise function of the three-eyed needles is unknown. This sort of needles is believed to have been employed in a fabric-forming method prior to knitting and crocheting. This method is known as "knotless net" or "knotless mesh" (Corti and Sanfelici, 2018, pp. 525, 529, Fig. 6).

In Iqrit, Palestine, glass rods were discovered in a tomb dating to the 3rd and 4th century AD²¹ (Vitto, 2010, p. 76, Fig. 14, 6). The spirally twisted glass rod is broken at the top and bottom; it is made of transparent glass. In Ptuj, Slovenia, a tomb from the Roman era was unearthed with spiral-twisted glass rods (Mojca, 2012, p. 268, Fig. 5-6). The rods are composed of translucent bright green glass. On one end is a simple bird motif. It is depicted with stylised bird wings, and its straight tail points skyward. The bird's broad, rounded mouth and short wings imply it may have been a waterfowl, despite the simplification. The base of the bent glass rod is smooth and sharp. The term "needle" refers to the glass rod on display at the Corning Glass Museum in New York²² (Whitehouse, 2003, p. No. 976). White threads were wrapped around dark blue translucent glass to create the glass rod from the 1st century AD. It has a triangle opening on one end and a little taper on the other; end tapers down slightly (Photo 5).

¹⁸ Different-sized needles are always single-ended. Numerous instances of the same form made of different materials have been identified (Stephens, 2015, p. 112).

¹⁹ Bronze needles are well-known. Needles are bronze objects having a pointed end and leaf-shaped perforations on the opposite end. (Yıldırım, 1989, Pl. 38, Fig. 1-8, No. 6). These types of objects are resembles Urartian needles from the 7th century (Çelikbaş, 2020, p. 200, Pl. 56, TC18). They are round in section and range in length from 6,6 to 11,5 cm. There is a rectangular-shaped rope hole. The average length of ivory needles from the Early Imperial Period is nine cm, with a pointed tip and leaf-shaped, perforated tips (Uzel, 2000, Pl. LXXIII, No. 38).

²⁰ There are three bone needles from the Roman Imperial Period on display at the British Museum. Needles are made in different sizes and designs. One end of the needles, which extends and continues from one end to the other, is very sharp and pointed; the other end has a thread hole. Two of the needles are sharp at one end and rectangular with rounded corners at the other. The thread hole is long and rectangular, with little ring holes on either side. The needle has three eyes. One of the needles has a triangular tip, and the thread hole is in the shape of a little ring at the base of the triangle (Stephens, 2015, p. 110, Fig. 2). The Metropolitan Museum contains a bone needle from the Roman era. One end of the needle is sharp, while the other end is rectangular with rounded corners, and the thread hole is also rectangular and long (Corti and Sanfelici, 2018, p. 526, Fig. 1).

²¹ Length 6,3 cm diameter 0,3 cm.

²² Length 15,3 cm diameter 0,3 cm.

There are needle examples made of metal (bronze), bone, and glass. Metal (bronze) and bone needles are typically sharp on one end and rectangular with rounded corners on the other. The glass rods, which are believed to have been used as needles, feature a pointy end and a stylised bird on the opposite end. The ends of the glass rods are not as sharp as those of needles made of metal or bone. They have thick-walled. The sizes of needles made from different materials (metal and bone) and glass needles are extremely comparable. This indicates that huge needles may have been used as fasteners on fabric that may have been sewed with thick needles. Nevertheless, brooches were utilized as cape fastening; needles are slender. It also implies that the glass rods are too thin to be used as needles for stitching and that they are prone to shatter with less force.

Type Tool (Stylus?)

In the Roman Imperial period, important writing instruments included styluses, wax tablets, lead (Mullen and Bowman, 2021, p. 15, Fig. 4; Soslu, 2022, pp. 397-415) and wooden surfaces (Salvemini et al., 2014, p. 1234). Metal styluses, particularly iron and copper, are widespread. One end of the metal samples used for writing is sharp, while the other end, which is used to erase the writing, has a thin, flat, upward-opening shape; their length is up to 20 cm (Keyer, 2019, p. 341, Fig. 1). There are also styluses with bodies that are twisted / twist-decorated bodies (Willi, 2021, p. 37, Fig. 19). In the Early Imperial period, bone styli were common (Shatil, 2020, p. 738, Fig. 21. 2, No. 13). It is known that wooden styluses were commonly utilised during the late Roman Imperial and Egyptian periods (Willi, 2021, p. 33). It was used as a stylus on glass rods with one end sharp and the other end perforated and twisted into the shape of a leaf; their length is between 15 and 16 cm (Akat et al., p. 984, Fig. 18, No. 51a-b) (Photo 6). It is believed to date back to the 1st century AD (Willi, 2021, p. 37, Fig. 19).

Glass rods resemble styluses in appearance. However, upon closer inspection, it is determined that the glass rods are not suited for use as a writing instrument. One end of the writing stylus is quite sharp. After approximately 2 to 3 cm, there are a few spiral augers that we believe are designed to be easier and more comfortable to use (the pen does not slip out of the hand). Following the auger, it ascends gently. It is not in the form of holes and rings, which are used to erase writing; rather, it is flat. The glass rods are either unadorned or twisted from the bottom to the top. Although it is believed that spirally twisted glass rods were employed as pen nibs due to their shape, no archaeological evidence has been discovered to confirm this use.

Architecture

Archaeological evidence indicates that the glass rods with plain ends were employed as architectural decorations on the panels. It is believed that the twisted glass rods discovered in Late Roman tombs were utilized in building (Isings, 1971, p. 32). The lengths of opaque glass rods range between 9 and 15 cm. Another glass rod on display at the Corning Glass Museum in New York dates from the 1st century BC to the 1st century AD. The glass used for the bars on the Meander-decorated wall panel is opaque white (Goldstein, 1979, p. 263, Fig. 790) (Photo 7). Six rows of twisted polychrome glass rods (Goldstein, 1979, p. 263, Fig. 791) (Photo 8) on a corner piece of plaster (about 8 cm in height); ten spirally twisted yellow, white, green, and blue opaque glass rods (Goldstein, 1979, p. 246, Fig. 720) (Photo 9). It is said that the glass rods on display at the Spain-Toledo Art Museum were employed as plaster decorations (Grose, 1989, p. 349, Fig. 670 a-j; p. 358, Fig. 170) (Photo 10).

Archaeological evidence indicates that instances with a flat end were used in architecture; the rod portion is straight or spirally twisted²³ (Grose, 1989, p. 47, Fig. 18; Barag, 1985, Pl. 20, No.

²³ The glass rod, discovered in a temple near the ziggurat in Zambil, Iran, and now on exhibit at the Corning Glass Museum, dates to the 13th century BC. Made of opaque white and dark purple glass; hollow, cylinder-shaped, and spirally twisted. Glass rods in the British Museum 8th-4th BC dates back to the centuries.

173-176). In cosmetics and medicine, the same form is also utilized as a stirring rod / dropper. The rods in the earliest architectural pieces are plain and undecorated. The widespread production and use of spiral-twisted glass rods throughout the Roman era are believed to have been influenced by the earliest instances.

Textile

It is thought that the glass rods are related to the patterns typically employed in wool spinning (Petcu and Petcu-Levei, 2022, p. 168). Clothing was an essential requirement for individuals throughout the Ancient Period, as it is today. For this reason, the manufacture of rope from plant and animal raw materials and the weaving of these ropes has been one of the most important industries²⁴ (Bernard-Knapp, 1991, p. 31; Barber, 1991, p. 39; Karaca, 2012, p. 133). Various equipment, including as spindles, oreke, and the kalathos, which is where the yarn is held, are employed in the spinning process. In all areas of the Roman Empire, artifacts made of metal (bronze, iron, silver), wood, bone, ivory, amber, and glass date back to the 1st century AD (Mojca, 2012, p. 264; Petcu and Petcu-Levei, 2022, p.170, 168). The glass rods are believed to have been used as a knitting yarn on which wool was spun into yarn (Erten, 2018, p. 101-102). In spinning the selected material for weaving into a rope, spindle whorls attached to the end of a rod (spindle) were favored (Levy and Gilead, 2012, p. 12). The spindle whorls, which have been used extensively throughout history, are shaped like wheels made of limestone, terracotta, serpentine, marble, meerscham, stone, or bone²⁵.

While obtaining yarn from raw materials such as cotton or wool, spindle whorls, which create weight, are used to rotate the spindle straight and prevent the rope from tangling and tangling (Tamsü and Akça, 2002, p. 203). There are also more valuable examples such as glass and amber in tomb contexts²⁶ (Köroğlu, 2004, p. 7). Glass spindle whorls are used in the production of delicate fabrics. The coexistence of spindle whorls and rods used for spindle shows that the form was used as a spindle whorl (Taştēmür and Gürler, 2019, p. 116). It is not limited to a certain place as the tools are easy to carry. It could be done standing or sitting. The bottom part of the knitted fabric designed to hold the unspun wool has to be held by hand. Using his thumbs he would extract fibers from the wool on the knit, which were then spun into yarn by the rotating motion of the spindle. Reed or wooden tools are used for daily work. In addition, glass samples are produced in different types. In addition to the patterns that end with a disc or a sphere on both sides, there are also pieces that end with a loop. One end of the rod is depicted with figure decoration, pine cone, ring and vessel (aryballos). Rods that end with a ring are

²⁴ The oldest weaving sample dating back to the 7th millennium BC was found in a cave in Dead Sea. Early evidence is the textiles wrapped around the bones of corpses decomposed from soft tissues in funeral rites.

²⁵ Limestone samples from the 2nd millennium BC found at Seyitömer Höyük (Karaoglan, 2019, pp. 191-203). Examples from the 1st century BC found in Fatsa Cingirt Castle (Erol and Tamer, 2012, pp. 120-121, Cat. No. 3-4). Examples from the Roman Imperial Period in the Muharrem Kayhan collection (Kassab-Tezgor, 2015, pp. 42-43, No. 38). Rods found in Amorium (Demirel-Gökalp, 2015, Fig. 40). Terracotta samples from the 2nd millennium BC found at Seyitömer Höyük (Karaoglan, 2019, pp. 191-203). Marble samples from Cibyra from the 2nd and 3rd centuries AD (Simsek, 2013, p. 149, No. 115, 122). Meerscham samples from the 2nd millennium BC found at Seyitömer Höyük (Karaoglan, 2019, pp. 191-203). Stone samples dating to the 1st century BC found in Fatsa Cingirt Castle (Erol and Tamer, 2012, p. 120, Cat. No. 1-2). Three spindle whorls, K.00-27, K.02-9 and K.02-56, were found in Alliano. Artifacts with a spindle hole in the middle are flat at the bottom, conical or oval with a flat top. While K.02-9, dated to the 4th-6th centuries AD, is undecorated, there are circles with incised lines around the holes of 9 K.00-27 and K.02-56 of the 2nd-3rd centuries AD (Karaca, 2013, p. 135). The example found in the works of the Parion Roman Theater (Akkaş, 2016, p. 254, Fig. 4, No. 55). Byzantine Period samples found in Harput Citadel (Aytac, 2018, p. 21, Cat. No. 8). In the excavations of Tralleis, examples of spindle whorls made of bone were handled, it has a diameter of 2,7 cm. It belongs to the 4th and 6th centuries AD (Ünal, Özcihan and Toy, 2021, p. 282, Cat. No. 9).

²⁶ The resins formed on the trees mix into the sea with the effect of wind and storms. Amber extracted from the coasts of the Baltic Sea, Ukraine, Romania, England and Sicily is one of the most popular stones used in jewelry making. In ancient times, amber was believed to be magical. It has also been used in medicine making. Today, beauty creams are made from this stone of organic origin.

usually 2 cm in diameter; In the spinning process, it is ensured that the tool is held tightly. Glass rods, which were common in the first and second centuries AD, are also found in the third and fourth centuries AD (Facsady, 2008, pp. 166-167).

For the Romans, the spinning process acquired a positive symbolic meaning (Petcu and Petcu-Levei, 2022, p. 172). Additionally, it is believed that glass specimens served as status symbols (Gleba and Mannering, 2012, p. 10). Considered allegorical artifacts representing a woman's marriage and maturation. It is one of the symbolic wedding presents that ladies receive to signify their new social status. Pliny (VIII.74) states that among the wedding goods a woman has, there is a spindle with woolen thread on it.

Thirteen glass objects were found in the Dobrudja Necropolis in Romania. Two of them were made into a ring at one end and a circular disc at the other. Their length ranges from 20 to 22 cm, and their diameter ranges from 0,8 to 1 cm. They are constructed from blue and green glass. With a rooster, duck, pot depiction on one end and a ring on the other, the lengths of the distaff are between 24-21 cm; their diameter is between 0,7-0,8 cm. They are composed of opaque translucent light blue, white, and red glass. Glass distaffs are dated to the 1st and 2nd centuries. (Petcu and Petcu-Levei, 2022, p. 181, Cat, No. 1-2; pp. 181-182, Cat, No. 3-6) (Photo 11). Along with the glass rod, a glass spindle whorl was also found in Castra. Another possible use of spindle whorls is at the ends of rods like pins. Five spirally decorated glass spindle whorls measuring between 2,1 and 2,5 cm were discovered in a tomb at Mishmar Haemek, which are on display at the Israel Museum and are dated to the end of the 1st century AD. Observing the evolution of the glass design of the earliest spindle whorls manufactured reveals that they are opaque. The discovery of similar-shaped rods produced from materials such as bone, metal (bronze), amber, and ivory shows that the materials served as inspiration for the creation of the aforementioned form in glass²⁷.

Spiral twisted glass rods were recovered from Aquincum. They are made of blue-green translucent glass and measure 29,3 cm in length. On one end is a simplified bird motif. Styled bird (water bird) depicted with open wings; its tail is relatively long and curved downward, and its head features a tuft of hair. The lower part of the twisted glass rod was formed into a loop by bending the rod back and straightening it. Considering the size, form, and ornamentation of the rod, it is thought to be oreke used by Roman women for spinning. The fact that a spindle whorl was also discovered in the burial lends credence to the theory that the rod was an oreke (Facsady, 2008, pp. 165-166). The lengths of the spirally twisted glass specimens in the Aquincum Museum range from 18 to 29 cm, while their diameters range from 0,7 to 1,5 cm. One end is pointy and the other has bird / rooster / dog figures (Gleba and Mannering, 2012, pp. 170-172). The glass rod in the Yüksel Erimtan Collection dates to the 1st and 2nd centuries AD (Lightfoot and Arslan, 1992, pp. 147-149)²⁸.

Distaffs made of amber from the Roman Imperial period were found in Viminacium in Serbia. According to their forms, they are divided into three groups as finger, hand and arm distaffs. One end of the finger distaffs has a ring, the other a figure (human, animal) and spear. The body is plain cylindrical without decoration. There are many types of distaff. There are specimens similar to glass rods. One end of these is a cock, and the other end is flattened to form a circular disk. One end of the sleeve patterns is rounded and the other end is rectangular and has a hole; the body is decorated (Dankovic, 2019, p. 220). Some evidence of textile production has been found in the Early Roman city of Old Virunum in Magdalensberg. It is thought that textile

²⁷ Glass sample from Israel (Length 23,6 cm) (Savauge, 2014, p. 199, Fig. 9.10); glass sample from the Parion Roman Theatre (Akkaş, 2016, p. 254, Fig.4, No. 56); bone specimen from Capidava, Romania (Ratidu, 2016, p. 144, Pl. II); amber specimen from the Roman Imperial Period (Dankovic, 2019, p. 217, Fig. 4); ivory samples from Delos (Savauge, 2014, p. 189, Fig. 9.5); bone distaffs from Tralleis belonging to the 3rd-6th centuries AD were evaluated (Length 7,7 cm) (Ünal, Özcihan and Toy, 2021, p. 280, Cat. No. 2).

²⁸ Length 16,3 cm, diameter 0,85 cm.

production is one of the most important branches of the city's economy and was established for trade. Spinning tools called finger öreke have been found. The spiral twisted rod is broken; One end is ring and the other end is flattened to form a circular disk. Two bone specimens were recovered from a tomb in Carnuntum-Petronell, one of the largest cities in Pannonia. One end of the patterns ends in a Venus figure and the other end in the form of a ring (Gostencnik, 2012, p. 70, Fig. 2.4a; p. 76, Fig. 2. 9 b, g).

Amber distaffs from the Roman Imperial period were found in Viminacium, Serbia. They are split into three classes based on their shapes: finger, hand, and arm distaffs. On one end of the finger distaffs is a ring, while the other bears a human or animal figure and spear. The body is cylindrical and devoid of ornamentation. There are numerous varieties of distaff. There exist instances that resemble glass rods. The opposite end of them is flattened to produce a circular disc. One end of the sleeve patterns is rounded, while the other end is rectangular with a hole; the body is embellished (Dankovic, 2019, p. 220). In the Early Roman city of Old Virunum in Magdalensberg, traces of textile industry have been discovered. It is believed that textile production is one of the city's most important economic sectors and that it was developed for trade. There have been discoveries of spinning instruments known as finger distaff. The spirally twisted rod is broken; one end is a ring and the other end has been flattened into a round disc. Two bone specimens were discovered in a tomb in one of Pannonia's greatest cities, Carnuntum-Petronell. One end of the design is shaped like Venus, while the other end is a ring (Gostencnik, 2012, p. 70, Fig. 2.4a; p. 76, Fig. 2. 9 b, g).

On tomb steles, gynaikonitis (gynaeceum) scenes, bowls, and mosaics, distaffs are shown (Facsady, 2008, p. 168). Female figurines and distaffs are represented on the tomb steles (Facsady, 2008, p. 168, Fig. 7). The spinning tool plays an important role in the burial tradition. The spindle and distaff seen in the hands of women on Asia Minor stelae indicate married life and the presence of a wife. As wedding gifts during Roman wedding rites, objects with high craftsmanship, such as distaffs, were presented to the newlyweds (Facsady, 2008, p. Fig.7). In several regions of the empire, glass and wooden distaffs from the second to third centuries were discovered. Important data were obtained in the examinations made in the grave of a girl in Switzerland. These; the diameter of the ring finger and the diameter of the glass rod's ring; hand skin is considered within the ring and on the rod; It has been established that the distaff is always held in the same posture in the left hand (Petcu and Petcu-Levei, 2022, p. 168) based on the discovery of organic materials indicating the object's lengthy history of use (Photo 12). The wooden distaff in the Louvre Museum was discovered in a tomb along with a spool of thread; their length is between 20 and 30 cm. They are more or less stylistically detailed, depending on the material from which they are made. They may terminate at one end as a flat disc, a sphere, or a ring; this provides practicality to those who use them (Petcu and Petcu-Levei, 2022, p. 169).

According to we are known, it is quite possible that these artefacts are associated with the patterns often employed in wool spinning. Because the spinning of wool had a symbolic significance during the Roman Imperial period. It is regarded a sign of domesticity and morality in a woman's life. Distaffs have a strong ideological structure in marriage and funeral ceremonies. The clothing of the priests and the textiles used in religious ceremonies were made entirely of wool. Due to the fragility and delicacy of the glass, they must have been employed as family-specific ritual objects that signify the position and status of women within the family. It is also true that glass rods are rarely employed due to their fragile and delicate composition. Glass rods, which are believed to have been employed as glass distaff, could only have been utilised for yarns with a smooth, slippery surface, such as filaments that do not require much twisting.

CONCLUSION

It is understood that the production and use of glass rods were widespread during the Roman Imperial period. Archaeological evidence supports this assertion. However, it is evident that the descriptions of the glass rods' applications are insufficient and that the rods may have a variety of applications. That is, in studies on glass rods, it is emphasized that rods are generally used in the field of cosmetics as stirring and spatula rods. In fact, it has been discovered that there are numerous research on this issue but that the fact that the rods have multiple applications has been disregarded. For this reason, qualitative study has been conducted highlighting the idea that rods can be employed in domains other than cosmetics, including medicine, writing instruments, accessories, architecture, and textiles. The length and diameter measurement units, as well as design characteristics, are the most essential criteria in deciding whether glass rods are suitable for usage in different areas. Examining the characteristics of this type reveals that the application areas of the rods are diverse. Additionally, it should be highlighted that this issue is rarely encountered in context finds. Two glass rods with cantharus heads were discovered in the stone coffin of a little girl in North Yorkshire; it is believed that the rods were used to secure the girl's hair. This information can be used to demonstrate that glass rods are also utilized as accessories.

As previously indicated, the length and diameter dimensions of the glass rods, as well as their ornamentation, provide crucial information regarding their usage areas. Obviously, the fact that this information lacks certainty should not be disregarded. Accordingly, cosmetics is one of these issues. In the use of cosmetics fields, stirring and spatula rods range in length from 13 to 22 cm and in diameter from 0,5 to 2,7 cm. The lengths and diameters of the glass rods used as droppers and stirring rods in the medical field range from 11 to 19 cm and 0,9 to 1,5 cm, respectively. The diameter of the glass rods used as brooches in the accessories field is 0,3 cm and their length ranges from 6 to 15 cm. The lengths and diameters of the glass rods used as architectural embellishments range from 9 to 14 cm and 0,5 to 0,8 cm, respectively. It was established that the preserved length of the glass rods used as distaff in textiles is 16 cm and that their diameter is 0,9 cm. Some of the glass rods believed to be used in areas cosmetics and medicine as stirring and spatula rods or droppers are longer and have thicker walls than those used in other professions. It is believed that in the aforementioned utilization areas short glass rods are utilized in various areas. The fact that the thickness of the glass rods used as brooches in clothing is fairly thin compared to the thickness of glass rods used in other areas - so as not to cause harm to the dress - promotes their usage as brooches. The length of the glass rods said to be employed as distaff in textiles is longer than the length of glass rods used in other fields. This demonstrates that they are convenient for winding yarn; this types of glass rods are utilized in the cosmetics industry; glass rods of various types are also frequently employed in other sectors. Glass rods with one flat end and one ring end are made and utilized as cosmetic materials' auxiliary components; the flat end should have been dipped into the mold with the ring end on top. The ring on one end of the rod makes it exceptionally easy to hold the rod, while the absence of a loop at the other end makes it simple to immerse and remove liquid from bottles and containers. The form of the glass rods suggests that they may have been utilized in the medical profession, although no context information could be located. The fact that one end is decorated with figures, however, shows that they were made for decorative purposes rather than practical use. Taking into account the shape and styles of glass rods, it is evident that they are better suited for usage as accessories; the availability of context data demonstrating its use as a hairpin helps this application. Given the limited data available, this sort of glass rods should have been chosen for exceptional events. Glass rods are believed to have been employed as needles; nevertheless, they are too thin to be utilized as needles and have a significant likelihood of shattering with minimal force. It is believed that glass rods are unsuitable for use as styluses due to their material composition (glass) and thin (brittle) construction. Its use as a decoration element in a corner plaster is supported by archaeological data. Examples demonstrate that glass

rods with a flat end and a deep spiral ornamentation are utilized for mixing and applying cosmetic goods such as creams and perfumes, as well as for use as a decorative feature in corner plaster. Glass rods, which are believed to have been employed as a distaff in textiles, must have been incorporated in yarns with a smooth, slippery surface, such as filaments that do not require much twisting. Due to the fragility of the glass, it is possible that they are also employed as symbols that belong to a single family, are utilized in rituals, and reflect the position and status of women in the family. It is a fact that the glass rods are not preferred much due to their fragile structure.

Consequently, it is believed that the encounter of glass rods in museums and private collections, as opposed to contextual data, is responsible for the similarity and confusion in the interpretations of the rods' usage areas. In other words, absence from an archaeological context is a significant problem. Due to the inability to properly identify the functions and usage areas of the rods, it is evident that they are utilized, defined under multiple names in the literature. Therefore, the information that will be collected through scientific excavations will yield more exact conclusions regarding the areas of use for glass rods.

REFERENCES

- AKAT, Y. FIRATLI, N. & KOCABAŞ, H. (1984). *Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- AKKAŞ, İ. (2016). Parion Roma Tiyatrosu 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları. C. Başaran & H. E. Ergürer, *Parion Tiyatrosu Kemik Objeleri*, (pp. 245-254). İÇDAŞ A.Ş.
- ALVAREZ, C. M. D. R. (2006). Archaeology of Early Northeastern Africa In Memory of Lech Krzyzaniak. K. Kroper, M. Chłodnicki, & M. Kobusiewicz, *Prednastic Hairpins and Combs from the Necropolis of Nagada: Preliminary Conclusions*, (pp. 781-788). Archaeology of Early Northeastern Africa Studies in Africa Archaeological Museum.
- AYTAÇ, İ. (2018). Harput İç Kale Kazılarında 2015-2017 Sezonlarında Bulunan Bir Grup Kemik Esere İlişkin Ön Değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 76, pp. 1-23. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.13937>
- BARBER, E. J. W. (1991). *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in The Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*, Princeton: Princeton University Press.
- BARTUS, D. (2012). Fırkak II. Fiatal Romai Koros Kutatok II. Konferenciakötete. S. Biro-Szilvia, & V. Peter, *Roman Hairpins Representing Human Hands, Typology and Symbolism*, (pp. 205-233). Kiado: Mursella Regeszeti Egyesület.
- BERNARD-KNAPP, A. (1991). Spice, Drugs, Grain and Grog: Organic Goods in Bronze Age East Mediterranean Trade. *Jonsered, Paul Aströms Förlag*, 90, pp. 21-68. https://www.academia.edu/1051855/Spice_drugs_grain_and_grog_organic_goods_in_Bronze_Age_east_Mediterranean_trade
- BERNET, S. P. (1979). *The Constable- Maxwell Collection of Ancient Glass*, London: New Bond Street.
- BRUNSTING, H. (1936). *Het Grafveldon der Heesbij Nijmegen*, Amsterdam: N. V. Noord Hollandsche Uitgevers-Mij.

- CANAV, Ü. (1985). *Cam Eserler Koleksiyonu*, İstanbul: Çağdaş Yayıncılık ve Basın Sanayi A.Ş.
- CORTI, C. & SANFELICI, M. (2018). Textiles and Dyes in the Mediterranean Economy and Society. M.S. Busana, M. Gleba, F. Meo, & A.R. Tricomi, *Bone Needles and Textile Production During Roman Times: A New Proposal* (pp. 525-530). Libros Portico.
- COOL, H. E. M. (1990). Roman Metal Hairpins from Southern Britain. *Archaeological Journal*, 147, pp. 148-182. <https://doi.org/10.1080/00665983.1990.11077943>
- CRUMMY, N. (1983). *Colchester Archaeological Report 2: The Roman small finds from excavations in Colchester 1971-9*, Colchester: Archaeological Trust Ltd.
- COŞKUN, H. T. (2019). Özel Bir Koleksiyonun Düşündürdükleri: Koray Selçik Koleksiyonu Cam Eserlerinden Örnekler. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVIII, s. 549-569. <https://doi.org/10.29135/std.606459>
- ÇAKMAKLI, Ö. D. (2007). Uşak Arkeoloji Müzesinde Korunan Roma Dönem'ine Ait Cam Eserler, (Unpublished Master Thesis). Ankara Üniversitesi.
- ÇELİKBAŞ, E. (2020). *Tokat Müzesi Bronz Eserleri*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- DANKOVIC, D. I. (2019). Burial Of A Woman With An Amber Distaff At Viminacium. *СТАРИНАР*, LXIX, s. 215-229. <https://doi.org/10.2298/STA1969215D>
- DEMİREL-GÖKALP, Z. (2015). Amorium Antik Kenti Kazı Çalışmaları: Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İzleri, 2015 Yılı Kazı Çalışmaları. <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/9-Amorium.pdf>
- EROL, A. F. & TAMER, D. (2012). Fatsa Cıngırt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler. *TÜBA-AR*, 15, pp. 115-138. <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/tuba-ar/T%C3%9CBA-AR%20Say%C4%B115.pdf>
- ERTEN, E. (2018). *Silifke Müzesi Cam Kataloğu*, Ankara: Bilgin Kültür-Sanat.
- FACSADY, A. R. (2008). Anodos. *Studies of the Ancient World* 8/2008. M. Novotna, W. Jobst, M. Dufkova and K. Kuzmova, *Glass Distaff From Aquincum: Symbol or Tool?*, (pp. 165-173). Nitra: University of Trnava.
- FLEMING, S. J. (1997). *Roman Glass, Reflections of Everyday Life*, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- GLEBA, M. & MANNERING, U. (2012). Textiles and Textile Production in Europe From Prehistory to AD 400. M. Gleba & U. Mannering, *Textile Preservation, Analysis and Technology*, (pp. 1-24). Oxford: Oxbow Books.
- GOLDSTEIN, S. M. (1979). *Pre-Roman and Early Roman Glass in the Corning Museum of Glass Corning*, New York: Corning Museum of Glass.
- GORIN-ROSEN, Y. & KATSNELSON, N. (2007). Local Glass Production in the Late Roman-Early Byzantine Periods in Light of the Glass Finds From Khirbat El-Ni'Ana. *Atiqot*, 57, pp. 73-154. <https://www.emog.org/library/local-glass-production-late-roman-early-byzantine-periods-light-glass-finds-khirbat-el-niana>
- GOSTENCNIK, K. (2012). Textiles and Textile Production in Europe From Prehistory to AD 400. M. Gleba & U. Mannering, *Austria: Roman Period. In: Margarita GLEBA-Ulla Mannering*, (pp. 65-88). Oxford: Oxbow Books.

- GROSE, D. F. (1989). *The Toledo Museum of Art. Early Ancient Glass*, New York: Hudson Hills Press.
- GROSSMANN, R. A. (2002). *Ancient Glass a Guide to the Yale Collection*, New Haven: Yale University Art Gallery.
- GÜRLER, B. (2000). *Tire Müzesi Cam Eserleri*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- HAMONIC, P. L. M. (1900). *La Chirurgie et la Medecine D'autrefois D'apresune Premiere Seria D'instruments Anciens Renfermes Dans Mes Collections*, Paris: A. Maloin.
- HAYES, J. W. (1975). *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto: Royal Ontario Museum.
- HORSTER, P. C. (1976). *Antike Glaser*, Berlin: Verlag Bruno Hessling.
- HRNCIARIK, E. (2017). *Bone and Antler Artefacts From The Roman Fort At Iza*, Nitra: Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences.
- ISINGS, C. (1957). *Roman Glass From Dated Finds*, Groningen: J. B. Wolters.
- ISINGS, C. (1970). *Catalogus Van Het Romeins Glas in het Bonnefanten museum te Maastricht*, Holland: Bonnefanten museum / Limburgs Museum voor Kunst en Oudheden, Maastricht.
- ISINGS, C. (1971). *Roman Glass in Limburg*, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- KARACA, E. (2012). İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı. Şahin, I, *Allianoi'da Bulunmuş Kemik Ağırşak ve Örekeler* (pp. 133-138). Bizim Büro Basımevi.
- KARAOĞLAN, H. (2019). Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı'na Ait Konik Formlu Ağırşaklar. *Social Sciences Research Journal*, 8, 3, pp. 191-203. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssrj/issue/47195/523124>
- KASSAB-TEZGÖR, D. (2015). Antik Anadolu'nun Tanıkları: Muharrem Kayhan Koleksiyonu, *Antik Çağ'da Yunanistan ve Anadolu'da Ev, Eğitim ve Boş Zamanlar*, (pp. 40-59). İzmir: Arkaş Sanat Merkezi.
- KELLEY, M. (2012). The Fabric From This Group Was More Varied and Included More Deeplytinted Glass as well as Colorless or Naturally-Tonedpiece, (Unpublished Thesis), Jerusalem University College.
- KEYER, D. (2019). Inscription on a Roman Stylus from London. N. Almazova, S. Egorova, and D. Keyer, *Hyperboreus Studies Classica* (pp. 340-350). Petropoli: Bibliotheca Classica Petropolitana Verlag C. H. Beck München.
- KÖROĞLU, G. (2004). *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, İstanbul: Ege Yayınları.
- KUCHARCZYK, R. (2007). Early Roman Glass From Marina El-Alamein. *Polish Archaeology in the Mediterranean*, pp. 93-99. https://www.academia.edu/38427446/Early_Roman_glass_from_Marina_el_Alamein_pdf
- LEVY, J. & GILEAD, I. (2012). Spinning in the 5th millennium in the Southern Levant: Aspect of the Textile Economy. *Paleorient* 38, No 1/2, pp. 127-139. https://www.researchgate.net/publication/286879079_Spinning_in_the_5th_Millennium_in_the_Southern_Levant_Aspects_of_the_Textile_Economy

- LIGHTFOOT, C. S. & ARSLAN, M. (1992). *Anadolu Antik Camları, Yüksel Erimtan Koleksiyonu*, Ankara: Ünal Offset Ltd. Şti.
- MacGREGOR, A. (1976). *Finds from a Roman Sewer System and an Adjacent Building in Church Street*, New York: Published by Council For British Archaeology.
- MARSHALL, M. (2017). Lucerna: The Newsletter of the Roman Finds Group, 53. M. Fittock, *Stained Bone Hairpins From Roman London*, (pp. 6-19). London: Museum of London.
- MARSHALL, M. (2018). *Roman small finds, glass and leather from excavations at the Broad gateticketh all site, Liverpool Street (XSM10)*, London: Mortimer Wheeler House.
- MEYER, C. (1992). *Glass From Quesir Al-Qadim and the Indian Ocean Trade*, Chiago: The Oriental Institute.
- MILNE, G. & WARDLE, A. (1992). Early Roman Development at Leadenhall Court, London and Related Research, *Academic Journal Off Print from-London & Middlesex Archaeology*, 43, pp. 25-169. <https://www.colat.org.uk/assets/doc/early-roman-leadenhall-court.pdf>
- MOJCA, V. G. (2012). Annales Du 19 Congres De L'association Internationale Pour L'histoire Du Verre. I. Lazer, *Glass Finds From Poetovio Grave at Ljudski Vrt*, (pp. 264-270). Thessaloniki: AIHV.
- MULLEN, A. AND BOWMAN, A. (2021). *Manual of Roman Everyday Writing*, Vol.1, Scripts and Texts, Nottingham: Latin Nowe Pubs.
- NEUBURG, P. (1962). *Ancient Glass*, London: Barrie & Rockliff Books.
- OLIVER J. R. A. (1980). *Ancient Glass in the Carnegie Museum of Natural History, Pittsburgh*, United States of America: Carnegie Institute.
- ÖZET, A. (1998). *Dipten Gelen Parıltı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- ÖZARSLAN, A. S. (2015). Teke Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1, (04-06 Mart 2015), Ş.K. Nas, *Kibyra'dan Ele Geçen Cam Eser Örnekleri*, (pp. 699-712). Antalya: Asude Ofset Matbaa Hizmetleri.
- PETCU, R. & PETCU LEVEI, I. (2022). Glass Distaff Discovered in Roman Tombs From Dobrudja (Romania)-Moesia Inferior. Symbolism And Use. *Inmediasresantiquorum. Miscellanea in honorem annos LXV Peragetis Professoris Costel Chiriacoblat, Cluj-Napoca*, s. https://www.academia.edu/78427965/GLASS_DISTAFFS_DISCOVERED_IN_ROMAN_TOMBS_FROM_DOBRUDJA_ROMANIA_MOESIA_INFERIOR_SYMBOLISM_AND_USE
- Plin. (= G. Plinius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*) Text and Translation Used: *Pliny Natural History*. H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz I-X, Maa (Çev.). London, 1938-1971.
- RATIDU, A. (2016). Venus Pudica on A Bone Distaff From Capidava. *Cercetări Arheologice*, XXIII, MNIR, pp. 137-150. https://www.researchgate.net/publication/341663827_Venus_pudica_on_a_bone_distaff_from_Capidava
- RCHM (1962). *Royal Commission on Historical Monuments*, Eburacum: Roman York.

- Von SALDERN, A. V. (1980). *Ancient ve Byzantine Glass from Sardeis*, London: Harvard University Press.
- SALVEMINI, F., GRAZZI, F., ANGELINI, I., VONTOBEL, P., VIGONI, A., ARTIOLI, G. & ZOPPI, M. (2014). Morphological reconstruction of Roman arrow heads from Iulia Concordia: Italy. *Springer-Verlag Berlin Heidelberg*, pp. 1221-1240. https://www.academia.edu/20766224/Morphological_reconstruction_of_Roman_arrowheads_from_Iulia_Concordia_Italy
- SAVUAGE, C. (2014). Prehistoric, Ancient Near Eastern and Aegean Textiles and Dress. M. Harlow, C. Michel, & Nosch, M.L, *Spindles and Distaffs: Late Bronze and Early Iron Age Eastern Mediterranean Use of Solid and Tapered Ivory / Bone Shafts* (pp. 184-224). Oxford & Philadelphia: Oxbow Books.
- SHATIL, A. (2020). The Bone Objects From Strata V-I, IAA Reports, No. 66/3 Jerusalem Excavations in the Tyropoeon Valley (Givati Parking Lot) Vol. II. D. Ben-Ami, & Y. Tchekhanovets, *The Byzantine And Early Islamic Periods Part 3: Complementary Studies of Various Finds*, 21, (pp. 731-786). Israel Antiquities Authority Publications Department.
- SIMPSON, J. (2004). Central Asia From the Achaemenids to the Timurids Archaeology, History, Ethnology, Culture. V. P. Nikonorov, *Glass and Small Finds From Sasanian Contexts at the Ancient City-Site of Merv*, (pp. 232-238). Petersburg: Institute of the History of Material Culture RAS.
- SILVESTRINI, D. (1940). La Necropoli Romana di Tenero. *Rivista Storica Ticinese*, 14, pp. 322-331. <https://apsat.mpasol.it/biblio/?q=biblio/author/Silvestri&order=reozaezb>
- SIMONETT, C. (1941). Tessiner Gräberfelder. Ausgrabungendes archäologischen Arbeitsdienstes in Solduno, Locarno-Muralto, Minusio und Stabio 1936 und 1937. Monographienzur Ur- und Frühgeschichte der Schweiz, Band III. Basel: E. Birkhauser & Cie.
- SOSLU, A. (2022). Investigation of the Historical Development of the Inkwell From Antiquity to the Present in the Light of Terracotta, Faience, Metal and Glass Artifacts. *Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences*, 30, 397-415.
- STEPHENS, J. (2015). Ancient Roman Hairdressing: on (hair) Pinsand Needles. *Journal of Roman Archaeology*, 21, pp. 110-132. https://www.academia.edu/31430226/Ancient_Roman_hairdressing_on_hair_pins_and_needles
- ŞİMŞEK, M. (2013). Kibyra Yer Altı Oda Mezarları: Mimari ve Tipoloji, (Unpublished Master Thesis). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- TAIT, H. (1991). *Five Thousands Years of Glass*, British: University of Pennsylvania Press.
- TAMSÜ, R. & AKCA, S. (2002). II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, *Eski Çağ'da Dokumacılığın Başlangıcı ve Pişmiş Toprak Dokuma Aletleri*, (pp. 201-209). Publication of Eskişehir Tepebaşı Municipality.
- TAŞTEMÜR, E. (2007). Klaros Cam Eserleri, (Unpublished Master Thesis). Trakya Üniversitesi.
- TAŞTEMÜR, E. (2015). Eski Çağ'da Tıp'ta Cam Kullanımına İlişkin Gözlem ve Kanıtlar. *Selevcia Ad Calycadnym*, pp. 31-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/selevcia/issue/54866/751416>

- TAŞTEMÜR, E. & GÜRLER, B. (2019). *Doğu Trakya Müzeleri Cam Eserleri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- TEK, A. T. (2007). Arykanda'da Bulunan Antik Cam Eserlere Genel Bir Bakış. *Seres'07. IV. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri*, pp. 153-168.
- TROWBRIDGE, M. L. (1930). *Philological Studies in Ancient Glass*, Studies in Language and Literature, VIII, Illionis: University of Illionis Press.
- UZEL, İ. (2000). *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÜNAL, C., ÖZCİHAN, İ. & TOY, M. (2021). A Group of Roman and Late Antique Bone Objects Found in Ancient Tralleis. *ADALYA*, 24, 269-297. <https://doi.org/10.47589/adalya.1036711>
- WHITEHOUSE, D. (2003). *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*, 3, New York: Hudson Hills.
- WILTSHIRE, R. (2021). The Damon Collection: Canterbury Museum's Roman Glass. *Records of the Canterbury Museum*, 35, pp. 11-152. <https://www.canterburymuseum.com/assets/DownloadFiles/Wiltshire-vW.pdf>
- WILLI, A. (2021). *Manuel of Roman Everyday Writing, Writing Equipment*, 2, Nottingham: Latin Now e PUBS.
- WOODBURY, W. A. (1911). *Beauty Culture: A Practical Handbook on the Care of the Person*, G.W. Dillingham Company.
- VARGA, T. (2015). Medical Instruments in Roman Dacia: A Survey Beyond Typology And Functionality. I. Piso, E. Dachim-Beu, I. Nemeti, F. Popescu-Matei, F. Marcu & V. Bolindet-Rusu, *Acta Musei Napocensis*, 52/I, *Prehistory-Ancient History-Archaeology*, (pp. 183-204). Cluj-Napoca: MEGA Print SRL.
- VESBERG, O. & WESTHOLM, A. (1956). *The Swedish Cyprus expedition. The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus*, 4, 3, Stockholm: The Swedish Cyprus expedition.
- VITTO, F. (2010). A Burial Cave From the Third-Early Fourth Centuries CE at Iqrit, *Atiqot*, 62, pp. 59-96. <https://www.atiqot.org.il/ArticleList.aspx?id=4>
- YILDIRIM, R. (1989). *Urartu İğneleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

FIGURES

Photo 1: Glass Rods Used in Cosmetics (Lightfoot and Arslan, 1992, pp. 147-149).

Photo 2: Glass Rods Used in Cosmetics (Wiltshire, 2021, p. 52).

Photo 3: Glass Rod Used as Dropper (Facsady, 2008, p. 166, Fig. 2).

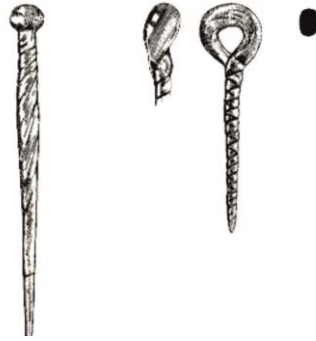

Photo 4: Glass Rods Used as Hairpins (Crummy, 1983, p. 28, No. 462, 464).

Photo 5: Glass Rod Used as Clothes Pin (Whitehouse, 2003, No. 976).

Photo 6: Glass Rods Used as Stylus (Akat et al., 1984, Fig. 18, No. 51a-b).

Photo 7: Glass Rod Used in Architectural Decoration (Grose, 1989, p. 47, Fig. 18).

Photo 8: Glass Rods Used in Architectural Decoration (Goldstein, 1989, p. 263, No. 790).

Photo 9: Glass Rods Used in Architectural Decoration (Goldstein, 1989, p. 263, No. 791).

Photo 10: Glass Rods Used in Architectural Decoration (Goldstein, 1989, p. 246, No. 720).

Photo 11: Romano-Italian Cast Architectural Decorations (Grose, 1989, p. 349, Fig. 670 a-j).

Photo 12: Glass Rod Used as a Distaff (Petcu and Petcu-Levei, 2022, pp. 181-184, Cat, No. 1, 4, 6)

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 20.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 02.03.2023

DOI: 10.30692/sisad.1239943

ANTALYA’DA DENETİMLİ SERBESTLİK: KAMU HİZMETİ CEZASI ALTINDAKİ YÜKÜMLÜLERİN KENT DENEYİMLERİ*

Probation in Antalya: Urban Experiences of Convicts Under Community Service

Tuğçe TUNCA

Doktora Öğrencisi

Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı

ORCID ID: 0000-0003-2867-2282

totugce7@gmail.com

Gönül DEMEZ

Prof. Dr.

Akdeniz Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı

ORCID ID: 0000-0002-7418-7598

gonuldemez@akdeniz.edu.tr

Atf/Citation: Tuğçe Tunca & Gönül Demez (2023), “Antalya’da Denetimli Serbestlik: Kamu Hizmeti Cezası Altındaki Yükümlülerin Kent Deneyimleri”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023 s.119-136.

Öz: Bu çalışma Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde “kamuya yararlı bir işte ücretsiz olarak çalıştırılma yaptırımına” tabi olan 16 kadın 26 erkek yükümlü ile yapılan derinlemesine görüşme verilerine ilişkin bulguların tartışılmasını içermektedir. Denetimli serbestlik, suça yönelen bireyin toplumla bütünleşmesinin gözetildiği ve cezasını toplumsal hayat içinde deneyimlediği bir ceza uygulamasıdır. Çeşitli ceza yaptırımları ile suça yönelen bireyin rehabilitasyonu, toplumla bağının onarılması ve güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. “Kamuya yararlı bir işte ücretsiz olarak çalıştırılma” diğer adıyla “kamu hizmeti” cezası da bir seçenek yaptırım olarak denetimli serbestlik

*Bu çalışma 2019-2022 tarihleri arasında “Hükümlülerin Anlatılarında Madde Bağımlılığının Sosyo-Kültürel, Ekonomik ve Mekânsal Dinamikleri başlıklı ve 218K151 numaralı 1001 Tübitak Projesinin ve bu kapsamda “Antalya’da Denetimli Serbestlik Altındaki Bireylerin Kentlilik Deneyimleri Bağlamında Gündelik Hayat Stratejileri” başlıklı Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Doktora programına bağlı ve devam etmekte olan doktora tezinin araştırma bulgularından hareketle yapılmıştır. Projeye desteklerinden dolayı TÜBİTAK’a teşekkür ederiz.

kapsamında yer almaktadır. Kamu hizmeti cezası, yükümlünün topluma verdiği zararı herhangi bir kamu kurumu veya kamu yararına çalışan özel bir kuruluşta kamu yararı için ücretsiz çalışarak gidermesini ve bu yolla toplumla yeniden uyumlu hale gelmesini esas almaktadır. Denetimli serbestlik kapsamında kamu hizmeti yapan yükümlüler bir yandan ceza süreci devam ettiği için denetimde ama aynı zamanda rutin hayatlarını sürdürmeleri beklendiği için de özgür olma durumlarını deneyimledikleri bir tür sosyal eşiktedirler. Yükümlülük, kentsel mekânları kullanma bağlamında da ceza yaptırımlarından dolayı bireyi eşikte tutmaya devam etmektedir. Bu temel sorundan hareketle çalışma kapsamında yükümlülerin ceza yaptırımlarının etkisinde kentsel fırsatlara erişim ve kentle ilişkilene biçimlerine dair veriler kent hakkı ve eşik deneyimine ilişkin yaklaşımlar bağlamında tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Denetimli Serbestlik, Kamu Hizmeti Cezası, Kent Hakkı, Eşik Mekân, Müşterek Mekân.

Abstract: This study includes a discussion about the findings of in-depth interviews with convicted 16 female and 26 male doing “community service” in Antalya Probation Directorate. Probation is a punishment practice that he/she experiences his/her punishment in social life and in which the integration of the individual with the society who is inclined to crime is observed. “Community service” is also included in probation as an alternative sanction. Community service is based on the convict's compensation for the harm he/she has caused to the society by working unpaid for the public interest in any public institution or a private organization and in this way, he/she becomes reintegrated with the society. The Convicts who doing community service as a part of probation are on a kind of social threshold at which they experience state of being free, on one hand they are under control as the criminal process continues, on the other hand they are expected to continue their routine life. The conviction continues to keep the one on the threshold due to criminal sanctions in the context of using urban spaces. Moving from this main problem, data on the ways of accessing urban opportunities and form of interaction with the city under the influence of criminal sanctions are discussed in the context of approaches related to the right to the city and the threshold experience.

Keywords: Probation, Community Service, Right to the City, Threshold Space, Common Space.

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu denetimli serbestlik uygulaması altında “kamuya yararlı bir işte ücretsiz olarak çalıştırılma” diğer adıyla “kamu hizmeti” cezası almış bireylerin gündelik hayatlarının geçtiği alan olan kentsel mekânları kullanma biçimleri ile ilişkili olarak ceza deneyimlerine odaklanmaktadır. Modern ceza hukukunun onarıcı adalet yaklaşımı doğrultusunda geliştirilen cezalandırma sistemleri, bir şekilde suça karışmış kişilerin toplumdan soyutlanarak ve kapatılarak cezalandırılması yerine toplum içinde kalarak cezalandırılmalarının uzun vadede toplum ve birey yararına olduğu bilgisinden hareket etmektedirler (Turhan ve Altıkat, 2016, s. 5). Suça karışanların denetim ve gözetim altında, toplumun bir parçası olarak rehabilite edilmelerini amaçlayan denetimli serbestlik uygulaması ve yaptırımları gündelik hayatın belirleyici bir uzamı olan kentsel mekânlarda ve kamusal alanlarda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla söz konusu bireyler serbest ama denetim altında oldukları için ne tam kapatılmış ne de tamamen özgür durumdadırlar. Aynı şekilde günlük rutinlerinde, kentsel ve kamusal alanları kullanırken hem hukuki hem de toplumsal kabul açısından belirlenmiş sınırlar içinde bir tür sosyal eşikle karşı karşıya kalabilmektedirler. Yükümlülük, günlük rutinlerin ceza yaptırımlarıyla uyumlu hale getirilmesini bir yandan da toplumsal kimliğe eklenen “suçlu” sıfatıyla başa çıkmayı gerektiren bir kategoridir. Bu durumda “suçlu” ve “cezasını tamamlamak üzere olan” bireyler söz konusu konumlarıyla da yine bir tür ara dönem yani sosyal eşiktedirler. Hapsetme gibi tam kapatma içeren cezalarda hükümlüler tamamen toplumdan soyutlanmış ve yeni bir dizi gündelik pratik içeren total kurumlarda denetim altında tutulurlar. Denetimli serbestlikte ise yükümlüler alışık oldukları mekânlarda ve alışık oldukları günlük rutinlerinde kalarak bir yandan da cezalarının gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirirler. Bu tanımlamalar ve sosyal konumlar söz konusu bireyler için, kentsel mekânları kullanma biçimleri ile kent hakkına ilişkin kavramları ceza deneyimlerinin gerçekleştiği gündelik yaşamlarıyla ilişkilendirerek tartışmayı zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle tüm bu alanları ilişkilendirerek sürdürülecek olan tartışma, yükümlülerin konumları gereği bir sosyal durumdan diğerine geçiş dönemini içeren arafta olma deneyimlerini dışarıda bırakmadan ilerlemek zorundadır. Bu bağlamda, çalışma özelinde denetimli serbestlik uygulaması altındaki bireylerin

gündelik rutinlerinin ve kentle ilişkilene biçimlerinin ceza yaptırımlarından nasıl etkilendiği sorusundan hareketle gerçekleştirilen saha araştırmasının bulguları tartışılmaktadır. Söz konusu araştırma Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde denetimli serbestlik altında kamu hizmeti cezasına tabi olan 16'sı kadın 26'sı erkek 42 yükümlü birey ile yapılan birebir ve derinlemesine görüşmeler ile enformel görüşme ve gözlemlerle oluşturulan nitel veriler sonucunda elde edilen bulgulara dayanmaktadır. Saha araştırması süresince oluşturulan nitel veriler, katılımcıların suç ve ceza deneyimleri etkisinde yeniden şekillenen toplumsal konumlarını kentle ilişkilene biçimlerine odaklanarak görünür kılacak şekilde analiz edilmekte ve tartışılmaktadır.

Ceza almak, yükümlü bireylerin kent deneyimlerini şekillendiren temel unsurlardan biri olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte ceza almak, cezanın niteliğinden bağımsız olarak bireyin cezalandırılmadan önceki yaşamına ilişkin sosyal ve ekonomik açıdan kayıplar yaşayabileceği bir deneyim sürecidir. Bu kayıplar ceza yaptırımları doğrultusunda yükümlünün öğrenim, çalışma, sosyal güvence, barınma gibi kentsel fırsatlara erişmede zorlandığı ve sağlık, beslenme, temizlik, giyim gibi yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ekonomik desteğe ihtiyaç duyduğu alanlarda görünür olmaktadır. Temel ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli sosyal ve ekonomik desteğe ulaşamadığında bu durum yükümlü bireyde umutsuzluk, çaresizlik, yetersizlik, korku, kaygı, utanç gibi duygulara neden olabilmektedir. Bu duygular etkisinde yükümlü, aile ve yakın çevresiyle olan etkileşimlerden kaçınabilmekte veya bu etkileşim düzleminden dışlanabilmektedir. Bunların yanında cezanın sabıka kaydına işlenmesi önceki ekonomik etkinliklerin devam ettirilmesini güçleştirebilmektedir. Bu anlamda ceza deneyimi yükümlünün ceza yaptırımlarının gereklerini yerine getirdiği aynı zamanda da kaybettiklerinin etkileriyle başa çıkmak ve yaşamına devam edebilmek için kayıplarını telafi etmek zorunda olduğu bir süreç karşılık gelmektedir. Dolayısıyla aldığı ceza sonrasında birey hayatını yeniden inşa etmek, yakın çevresiyle ve toplumla olan bağlarını güçlendirmek veya yeniden oluşturmak gibi zorlu süreçleri deneyimlemektedir.

Denetimli serbestlik aşamasındaki yükümlüler için söz konusu zorlu sürecin deneyimlendiği uzam gündelik rutinlerini, sosyal etkileşimlerini, ilişki örüntülerini sürdürdükleri özel ve kamusal kent mekânlarıdır. Dolayısıyla modern döneme özgü bir cezalandırma sistemi olan denetimli serbestlik modern kentler ve mekânlarla ilişkilendirilerek irdelenmelidir. Modern toplumlar; kentler içerisinde farklı öykülerden, kültür örüntülerinden gelen insanların bir arada yaşadığı ve bu farklılıklar çerçevesinde içinde yaşayanların inşa ettiği oluşumlardır. Sakinlerinin ihtiyaçları doğrultusunda oluşan kentler zamanla kendini dışsal bir gerçeklik olarak yine sakinlerine dayatır (Park ve Burgess, 2016, s. 40). Bu anlamda kentlerin üretimi ve dolayısıyla da kentsel toplumsal mekânın üretimi aslında bütünsel bir mücadelenin ürünüdür. Bu mücadele ekseninde şekillenen modern kentler, kenti oluşturan tüm bileşenlerin ortak ürünüdür. Kenti bir mücadele ürünü olarak kabul eden ve bu mücadele ortamında şekillenen kent deneyimini kent hakkı, müşterek mekân ve eşik mekân gibi kavramlar üzerinden tartışan Lefebvre (2012; 2014; 2016), Harvey (2015; 2016) ve Stavrides'ın (2018a; 2018b) yaklaşımları bu çalışmanın teorik zeminini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kavramları engelliler, göçmenler, işsizler, suçlular gibi ötekileştirilen gruplar açısından ele almak, kentsel toplumsal mekânların üretimi aşamasında ayakta kalmak ve yaşama tutunmak için mücadele eden tüm bu toplumsal grupların görünürlüğü açısından önemli olacaktır.

Bu çalışmada ilk olarak katılımcıların kent deneyimlerinin yorumlanması aşamasında önemli olan kavramlar "Kent Hakkı Kavramı", "Kent Hakkından Müşterek Mekâna", "Müşterek Bir Kent Ortamı İçin Mekânsal ve Zamansal Eşiklerin Önemi" başlıkları altında tartışılmaktadır. "Saha Deneyimi ve Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü" başlığı altında denetimli serbestlik uygulaması ve kamuya yararlı bir işte ücretsiz olarak çalıştırılma yaptırımlarının içeriklerine yer verilmektedir. Aynı zamanda saha araştırmasıyla ilgili süreçten bahsedilmektedir. Bununla birlikte araştırmanın sahası olan Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü işleyişi ve mekânsal konumu açısından tanıtılmaktadır. "Araştırma Bulguları Yöntem ve Tartışma" kısmında saha araştırması süresince oluşturulan nitel verilerin analiz

edilmesinde izlenen yaklaşımla ilgili bilgiler yer almaktadır. Yine bu başlık altında katılımcıların demografik özelliklerine istihdam, sosyal güvence, sosyal ve kültürel etkinlikler gibi kentsel fırsatlara erişimleri bağlamında yer verilmektedir. “Bulguların Kentsel Fırsatlara Erişim Bağlamında Değerlendirilmesi” başlığında katılımcıların ceza yaptırımları etkisinde kentle ilişkilene biçimleri tartışılmaktadır. “Sonuç” kısmında ise çalışma boyunca tartışılan kavramların ve bulguların genel bir değerlendirmesi yapılarak denetimli serbestlik uygulamasının işlevselliğini pekiştirecek önerilerden bahsedilmektedir.

Kent Hakkı Kavramı

Harvey (2016) modern endüstriyel kentlerin oluşumunu, “*sermayenin kentleşmesi*” olarak nitelendirir; bu nitelendirmeye göre modern kentler, kapitalist üretim tarzının yerleşmesi ve devamlılığı için gerekli koşulları sağlayacak şekilde gelişmiştir (s. 35). Bu nedenle kentsel fırsatlara erişimdeki eşitsizliği kapitalist üretim tarzı ekseninde dezavantajlı gruplar (yoksullar, işsizler, suçlular, bağımlılar, engelliler gibi) ve kentlerin çeperine itilmiş gruplar açısından yeniden düşünmek önem arz etmektedir. “*Şehir sanayileşmeden önce de vardı*” diyen Lefebvre (2016) sanayileşme sürecindeki kentleşme pratiklerinin modern toplumlara özgü bir kent toplumunu ortaya çıkardığından bahseder (s. 21). Lefebvre’e göre (2016) sanayileşme sürecinden önce “*yapıt*” özelliği taşıyan ve bu anlamda bir gerçekliği olan şehirler aynı zamanda kullanım değerine de sahiptir. Ancak sanayileşmeyle “*ekonomik ve mali rasyonalite ile şehirdeki üretken olmayan yatırım arasında çatışmalar doğmaktadır.*” (Hess, 2014, s. 13). Bu doğrultuda kullanım değerinden kopuk gelişen şehirler daha çok mübadele değeri taşıyan ve bir “*ürün*” gerçekliğine sahip kentler haline gelmiştir (Lefebvre, 2016 s. 22). Lefebvre (2016) modern kentleri anlatan “*metalaşma*” metaforuna benzer şekilde, modern kentlerin “*yapıt (zenginliğin, bilginin, tekniğin, sanat eseri ve anıtların biriktiği toplumsal ve politik yaşam merkezleri)*” değerinden çok “*ürün (mübadele)*” değeri taşıdığını belirtir (s. 22). Yapıt değerini kaybeden modern kentler birçok eşitsizliğin ve sosyal sorunun üretildiği merkezlere dönüşmektedir. Bu anlamda kullanım değerinden ziyade mübadele değeri sunan kentsel ortam giderek, toplumsal ihtiyaçların giderilebileceği kentsel mekânlardan yoksun hale gelmektedir (Lefebvre, 2016, s. 22). Lefebvre (2016) kentsel ortamın bu yöndeki değişimini “*kent hakkı*” kavramı ile gündeme getirir ve öncelikle kent toplumuna içkin ihtiyaçları tanımlar:

“... güvenlik ve serbestlik ihtiyacı, kesinlik ve macera ihtiyacı, çalışmanın ve oyunun örgütlenmesi ihtiyacı, öngörülebilirlik ve öngörülemezlik, birlik ve farklılık, inziva ve karşılaşma, mübadele ve yatırım, bağımsızlık (hatta yalnızlık) ve iletişim, aciliyet ve uzun vadeli perspektif ihtiyacı. İnsan enerjisini biriktirmeye ihtiyaç duyduğu kadar harcamaya, hatta oyun oynayarak israf etmeye de ihtiyaç duyar. İnsanın görmeye, işitmeye, dokunmaya, tatmaya ihtiyacı vardır ve bu alguları bir ‘dünya’da bir araya getirmeye ihtiyaç duyar.” (Lefebvre, 2016, s. 119).

Lefebvre (2016), burada dikkat çektiği toplumsal ihtiyaçların giderilebileceği kentsel mekânlardan ise; “*nitelikli yerler*”, “*eşzamanlılık ve karşılaşma yerleri*”, “*mübadele, mübadele değerinden, ticaret ve kardan uzak kalabildiği yerler*” olarak bahseder (s. 120). Bu doğrultuda Lefebvre (2016) kent hakkını “*özgürlük hakkı, toplumsallık içinde bireyleşme hakkı, habitat ve mesken hakkı. Yapıt hakkı, katılım ve sahiplenme hakkı (mülkiyet hakkından belirgin biçimde farklıdır)*” gibi çeşitli hakları kapsayan bir bağlamda tanımlar (s. 151). “Kentsel hayat ihtiyacı” kent toplumunun her bir üyesi için geçerli olsa da söz konusu ihtiyaçların giderilmesi ve karşılanabileceği kentsel alanlara erişim konularında birtakım eşitsizlikler gündeme gelmektedir. Sakinlerinin ihtiyaçlarını gideremediği bir kentsel ortamdaki deneyim, gündelik hayatın krizde olduğuna işaret eder (Harvey, 2015, s. 30). Buradan hareketle Lefebvre (2012) modern toplumların kent deneyimi için, “*gündelik hayatın düşüşte*” olduğu nitelendirmesini yapmaktadır (s. 14).

Lefebvre (2012; 2014; 2016) ve Harvey'in (2015; 2016) yaklaşımları doğrultusunda katılımcıların, ceza süresince kentle ilişkilendirilme biçimlerini kent hakkı kavramı üzerinden değerlendirdiğimizde kentsel fırsatların hangilerine ne kadar erişebildiklerini tartışmaya açmak önem kazanmaktadır. Katılımcıların kent içerisindeki toplumsal konumlarına ve mekânsal hareketlerine baktığımızda kentsel ortamın içerdiği eşitsizlikleri yoğun bir şekilde tecrübe ettikleri ve kent deneyimlerinin de eşitsizlik temelinde şekillendiği görülmektedir. Bulgulardan hareketle katılımcıların kentte ikamet ettiği mahalleler kent merkezine uzak ve suçla ilişkilendirilen bölgelere yakın bir konumdadır. Söz konusu katılımcılar denetim gördükleri müdürlüğe gidiş-dönüşlerde müdürlüğün kendi mahallelerine olan mekânsal uzaklığından dolayı birkaç vasıta değiştirmek zorunda kaldıklarını, bazen ise uzak mesafeye rağmen ulaşım masrafından kaçınmak için yürümeyi tercih ettiklerini sıklıkla vurgulamışlardır. Ceza süresince kamu hizmeti yaptıkları için ekonomik faaliyetlerini devam ettiremeyen katılımcılar ulaşım ücretinin kendilerine ciddi bir maliyet yarattığını ve bu nedenle geçinmekte zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Kentsel pratiklerle ilgili sorularda geçim sıkıntısı ön plana çıkarken söz konusu katılımcılar için kentin kullanımının ikamet ettikleri bölgeyle sınırlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kalıcı bir ikameti olmayan katılımcılar ceza süresince Denetimli Serbestlik Müdürlüğüne yakın pansiyonlarda veya hastane, cami bahçesi gibi açık kamusal alanlarda barındıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum katılımcılar için kent hakkını öncelikle barınmak ve geçinmek gibi temel ihtiyaçlar bağlamında gündeme getirmektedir.

Modern kentleri sosyolojik anlamda araştıran ilk çalışmaların bünyesinde yürütüldüğü Chicago Ekolü'nün kentlerin neden, nasıl büyüdülerini ve geliştiklerini cevaplarken benimsedikleri ekolojik yaklaşım katılımcıların mekânsal konum ve hareketliliklerini görünür kılmaya önem taşımaktadır. Ekolojik yaklaşımı günümüz modern kentlerini düşünerek yorumlayacak olursak kent ekolojisi; kentin merkez ve bu merkeze göre konumlanan fiziksel ve sosyal yapısını anlamaya imkân vermektedir. Kent ekolojisi doğrultusunda, kentin mekânsal olarak hiyerarşik yapılanmasının etkilerine baktığımızda katılımcıların barınma, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarla ilgili pratiklerini sınırlı alanlarda ve sınırlı imkanlar dahilinde sürdürdükleri görülmektedir. Bu anlamda katılımcıların mekânsal konumları kentin sunduğu fırsatlara erişmelerinde bir dezavantajlılığı da beraberinde getirmektedir (Demez, Tunca, Cankurtaran, 2018). Bulgulardan hareketle katılımcıların kentin çeperi kabul edilebilecek mahallelerde yaşadıklarını dolayısıyla suçluluğun kentin dezavantajlı ve merkez dışındaki bölgelerinde yoğunlaştığını ve bunun da kentsel anlamda belirli, kapalı ve damgalanmış bölgeler yarattığını söylememiz mümkün olmaktadır. Bu bölgesel kapanma katılımcıların kentle bütünleşmelerinin önünde hem fiziksel hem de sosyal bariyerler oluşturmaktadır. Aynı zamanda söz konusu bariyerler ve bölgesel kapanma kentle bütünleşmenin önünde engeller oluştururken katılımcıların kent deneyimlerinin bu anlamda kısır bir döngüde geliştiğini de göstermektedir. Kent merkezine uzak mesafelerde bulunan ve bölgesel olarak damgalanmış mahallelerin bireylerin kentle bütünleşmelerine etkisi Wacquant'ın (2012; 2013; 2015) çalışmalarında izlenebilmektedir. Bu tarz bölgeler bölgesel olarak damgalanmış olmalarının yanında buralarda gündelik hayat Wacquant'ın (2015) ifadesiyle "*çorak, kaotik ve kabadır.*" (s. 11). Katılımcıların gündelik hayatlarına ve kent mekânlarını kullanmalarına ilişkin söylemleri Wacquant'ın ifadesini bazı açılardan desteklemektedir.

Katılımcıların herhangi bir biçimde suç ile ilişkilendirilen kişiler olduğu düşünülse bile, suçla karışmadan önce ve cezasını çektikten sonraki yeniden sosyalleşme aşamasında da aynı sınırlı bölgelerde kapalı kalmaları suç tekrarı açısından da önemlidir. Çünkü farklı etkileşim ve ilişki biçimlerine tanık olmak, farklı mekânsal alanlara ulaşabilmek kapalı topluluklardaki olumsuz davranış kalıplarının pekişmesini yavaşlatacaktır. Suçla ilişkilendirilen bölgelerin suçu yeniden üretmesi ve pekiştirmesine örnek olarak Antalya'da özellikle madde kullanımı ve satışı gibi suçlarla anılan bir bölgeye (söz konusu bölgeyi yeniden damgalamamak için bölgenin açık ismi yazılmamıştır) ilişkin ifadeler önemlidir: "... " *yüzde yetmiş yüzde sekseni darmadağındır hani*

eşleri cezaevinde ailesi, çocuklar belki maddeye düşmüş genelde bu şekilde” (Kadın 1, Kişisel Görüşme, 31 Ocak 2020).

Başka bir katılımcı söz konusu bölgede madde bağımlılığının küçük yaşlarda başladığına dair iddiasına araştırmacının çok küçük yaşlarda bunun nasıl mümkün olduğuna dair itirazı üzerine: *“...” çocukları hep öyle abla” (Erkek 1, Kişisel Görüşme, 13 Kasım 2019) ifadeleriyle yanıt vererek bu durumun normal olduğunu ifade etmiştir.*

“...” gittim ordaki insanların haline baktım gerçekten yani bırakın orda yaşanmaz ya her tarafı mikrop dolu pislik dolu ya anlatılmaz milletin giyiniş tarzına o maddeyi bulmak için kendilerine öyle bi bakıyorlar ki Allah yardımcıları olsun kimseyi düşürmesin” (Erkek 4, Kişisel Görüşme, 21 Ocak 2020).

Bu anlatı ise kendisi de bağımlılıkla mücadele eden katılımcının damgalanmış ve suçla özdeşleştirilmiş bölgeye yönelik tanımlamaları ve yargısını içermektedir. Bu anlamda katılımcıların kent deneyimlerinde görünür olan gündelik hayatlarını, toplumsal hayata dahil olma pratikleriyle birlikte yorumlamak önem kazanmaktadır. Literatürde kentsel ayrışma, mekânsal bölünme, yerinden edinme gibi kavram ve olgular üzerinden tartışılan bu durum biraz önce de belirttiğimiz gibi bu çalışmada, kentin yapısal dinamiklerinin ürettiği eşitsizliklerin kent deneyimindeki görünümleri olan dezavantajlılıklarla birlikte ele alınmasını gerektirmektedir.

Ancak araştırma özelinde katılımcıların toplumsal konumlarının şekillenmesinde etkili olan dinamik öncelikle yükümlülüğün pekiştirdiği sosyal ve ekonomik dezavantajlılıklarla baş etme pratikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Lefebvre'in (2016) ve Harvey'in (2015) tartışmaya açtıkları kent hakkı kavramı katılımcıların hem kentsel yaşamda hem de toplumsal yaşamda tecrübe ettiklerini varsaydığımız çeperde olma durumunun işaret ettiği fiziksel mesafeden ziyade sosyal mesafeye odaklanmamızın önemini göstermektedir. Bununla birlikte katılımcıların kent ortamında yükümlü kimliğiyle var olma biçimlerinde görünür olan ve bu durumu kendileri için bir avantaja dönüştürdükleri alan eylem biçimleridir. Söz konusu eylem biçimleri, katılımcıların mekânsal konumlarına hapsolmadıklarını ve hayatlarını bu doğrultuda sürdürmediklerini göstermektedir. Yükümlülerin kentte var olma pratiklerinde izledikleri yola baktığımızda bu pratiklerin yaratıcılığını ve içerdiği biricik anlamları görmekteyiz. Bu yüzden eylemler, içerdiği anlamları ortaya çıkarabilmek için yorumlanmaya muhtaç görünmektedir. Söz konusu eylemleri yorumlarken ise de Certeau'nun (2009) sıradan insanın gündelik hayatında eylerken ürettiği ve anlam yüklü olan pratiklere ilişkin tanımlaması izlenmektedir. de Certeau (2009) anlam yüklü olan bu eylemleri taktik olarak tanımlamaktadır ve güç ilişkileri bağlamında güçlü olanın stratejilerine zayıf olanın taktiksel eylemlerle verdiği karşılıkları bir üretim süreci olarak nitelendirmektedir (s. 109). de Certeau'nun bahsettiği üretim süreci somut nesnelere ziyade sıradan insanın eylerken ürettiği anlamlara karşılık gelmektedir. Söz konusu anlamların izlenebileceği yer ise de Certeau'nun (2009) *“anonim üreticiler”* olarak adlandırdığı sıradan insanın taktikleridir (s. 110).

Saha bulgularından hareketle katılımcıların söylemlerine bakarak kentsel toplumsal mekânların toplumun her kesiminde olduğu gibi dezavantajlı gruplar için de ayrıca önemli sosyalleşme ve kimliklenme alanları olduğu iddia edilebilir:

“...mahalledeki kahvehaneye giderim otururuz arkadaşlarla sohbet, muhabbet öyle bir bakmışsın akşam olmuş. ...en çok evimin civarındaki kahvede öyle orada takılıyorum” (Erkek 5, Kişisel Görüşme, 21 Ocak 2020).

“Komşularla beraber oturuyoruz, sohbet ediyoruz çay içiyoruz, çağırıyorlar yemek veriyorlar. ...hani dışarıda evlerinin önünde, dış caddede ne işin olacak. ...arabamız yok yol paramız yok araban olacak ki sepetine yemeğini kaşığına çatalını bardağını katasın sepetini arabana alıp gidersin ama zenginlerin işi bizim işimiz değil ki o, hiç getmedim ne denize ne şeye sevmiyom ben denizi sokak gezmesi sevmiyom.

...çayın olduğu parklarda oturuyoruz çay may içiyoz arkadaşlarlan Konyaaltı'na monyaaltına gitmeyi sevmiyom. Ha parklarda komşularlan akşam gelene kadar oturuyoruz gidiyoz şimdi pazarda fazla sebze mebzze dökülüyo ya geceleri gidiyom onlardan topluyom domates, biber topluyom, yeşili yiyorom topluyorum yiyorom çoluk çocuk napayım başka.” (Kadın 2, Kişisel Görüşme, 20 Ocak 2020).

Özellikle yoksul bölgelerde yakın kamusal mekânlar (parklar, kahvehane gibi) bölge sakinlerinin zamanlarını geçirdikleri, tanıdıklar arasında ve ekonomik olarak uygun, kendilerini rahat hissedebilecekleri konumlarıyla kısıtlı sosyalleşme mekânlarıdır. Bu mekânlar imkanları sınırlı gruplar için hayati önemdedir. Bununla birlikte kadın katılımcının semt pazarından artanları toplayarak mutfak ihtiyacını karşıladığını paylaştığı ifadeler bölgenin karakteristiğini yansıtan olumsuzlukların yanında bireysel yoksunlukları da görünür kılmaktadır.

Bir sonraki başlıklarda Harvey (2015) ve Stavrides’in (2018a; 2018b) kentte müşterek alanlar yaratılmasının önemi konusundaki değerlendirmeleri ve Stavrides’in (2018a) bu doğrultuda eşik mekânların oluşturulmasıyla kentin yeniden nasıl tahayyül ve tecrübe edilebileceğine yine her üç düşünürün kentsel ortamın nasıl daha özgür ve eşit bir şekilde deneyimlenen bir mekân olarak inşa edilebileceğine dair yaklaşımları izinde, katılımcıların kent deneyimlerini eleştirdikleri, sorguladıkları ve bunu gündeme getirdikleri söylemler değerlendirilmektedir. Stavrides’in (2018a; 2018b) kente müşterek mekân ve eşik mekân kavramları doğrultusundaki yaklaşımları ise sorgulamamızı denetimli serbestliği bir kent mekânı olarak tartışabileceğimiz bir boyuta taşımaktadır. Katılımcıların kendi kent deneyimlerini sorguladıkları ve gündeme getirdikleri ortam, nitel veriler kapsamında denetimli serbestlik kurumudur. Nitel verilerin içerdiği söylemleri, katılımcılar denetimli serbestlik uygulaması altında kamu hizmeti yaptıkları “süreç”te” ve “mekân”da üretmektedirler. Katılımcıların kent deneyimlerini eleştirel bir şekilde gündeme getirdikleri söylemler, onların başvurdukları deneyim kalıpları ve taktikleri görünür kılmak ve tartışabilmek için önem taşımaktadır. Kent deneyimi bu bağlamda katılımcıların anlatılarında yer verdikleri, Antalya kentini kullanma ve tecrübe etme pratikleri ile kamu hizmeti yaptıkları süreçte denetimli serbestlik kurumunu mekânsal açıdan kullanma ve burada ürettikleri anlam ve taktiklere ve bunların gündelik hayatlarındaki görünümüne odaklanarak analiz edilmektedir. Denetimli serbestlik uygulaması altında kamu hizmeti yaparken katılımcıların, kent deneyimlerinin niteliğine ilişkin bir sorgulama içerisinde oldukları ve bunu birbirleriyle ve araştırmacılarla paylaştıkları gözlemlenmiştir. Bu anlamda denetimli serbestlik, katılımcıların kendi toplumsal konumları üzerine düşündükleri, düşüncelerini paylaştıkları ve çözüm arayışında oldukları bir eşik mekân niteliği taşımaktadır.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında modern kentlerin, sakinlerine eşit ve nitelikli bir ortam sunmadığı, kentsel fırsatlara erişimin de yine herkes için eşit koşullarda gerçekleşmediğine ilişkin tartışmalara yer verilmiştir. Bu anlamda çalışma özelinde kent deneyimi, kentte var olma mücadelesini içeren bir kavram olarak tartışılmaktadır. Katılımcıların kent deneyimleri yükümlülük sürecinden etkilenmektedir dolayısıyla kentte var olma mücadelesi, katılımcılar için farklı eşitsizlik biçimlerini içermektedir. Diğer taraftan verilerden hareketle, katılımcıların ceza süresince deneyimledikleri etkileşim pratiklerinin onlara söz konusu eşitsizliklerle baş etme konusunda alan açtığı görünmektedir.

Kent Hakkından Müşterek Mekâna

“...ne biliyim yani her konuda bizden üstün yani hızlı bir şehir” (Erkek 5, Kişisel Görüşme, 21 Ocak 2020).

Kente dair duygularını içeren yukarıdaki ifadelerde katılımcı aynı zamanda kentin hızından çekindiğini, kendini güvensiz ve yetersiz hissettiğini anlatmaya çabalamaktadır. Harvey (2015, s. 32) kent deneyimleri bağlamında gündelik hayatları güçleşen toplumsal grupların sokaklardan başlattıkları ve kentsel toplumsal hareketlere dönüşerek büyüyüp yayılan hak taleplerini odağına alarak kent hakkı kavramını; kenti, içerisinde yaşayanların istekleri doğrultusunda

“gönüllerince” yeniden inşa etme hakkı olarak tartışmaya açar (s. 44). Bu anlamda Harvey (2015) kent hakkı kavramını, kentsel eşitsizlikler ve bu eşitsizlikler karşısındaki hak mücadeleleri çerçevesinde gündeme getirirken kentleşme sürecinde, politik ve ekonomik güçlerin etkisi karşısında, kentte yaşayan aktörlerin rol oynaması gerektiğinin önemini de vurgular (s. 45). Harvey (2015) bu yaklaşımıyla kente ilişkin yitirilmiş olduğunu düşündüğü ve kentlerin aslında içerdiği farklılıklar üzerinde temellenen “müşterek” bir mekânsal olgu olduğunu tartışmaya açar (s. 117). Kentler, politik ve ekonomik örgütlenme biçimi ve bunların yeniden üretilmesi doğrultusunda otoritelerce yaratılan müşterek alanları içerse de Harvey’in (2015) belirttiği gibi kentliler, bu müşterek alanlar için mücadele vermek zorundadırlar (s. 124). Harvey (2015) modern kentlerin, içerisinde yaşayanlara müşterek bir ortam sağlayamadığına ilişkin olarak sokakların dönüşümünü örnek verir; çocukların bir zamanlar özgürce oyun oynayabildiği sokaklar, otomobilin sahneye çıkmasıyla müşterek bir alan olma niteliğini kaybetmeye yüz tutmaktadır (s. 126). Lefebvre’in de (2016) ortaya koyduğu üzere müşterek bir kentsel alanın sakinlerine her birinin eşit bir şekilde erişebileceği ve ihtiyaçlarını giderebileceği, mübadele değerinden kullanıma değerinin ön planda olduğu bir ortam sunması gerekmektedir. Ancak kent mekânları sakinleri için ortak alanlar ve hizmetler içerse de bu alanlara erişim ve hizmetlerin dağılımı neoliberal siyaset tarafından sermayenin akışı ve dolaşımı gözetilerek kısıtlanmaktadır (Harvey, 2015, s. 125). Dolayısıyla kent mekânlarının müşterek alan niteliği taşıması, kentli aktörlerin hak, talep ve mücadeleleri doğrultusunda geliştirdikleri pratikleri, ilişkileri ve örgütlenmeleri ile mümkün olacaktır (Harvey, 2015, s. 125). Böylelikle Harvey (2015) müşterek alan tanımlamasıyla, kent hakkı kavramının bağlamını, kentin içinde yaşayanlarca yeniden inşa edilme hakkı boyutuna taşır ve kavramın kentin dezavantajlıları için taşıdığı potansiyeli ortaya çıkarır. Stavrides (2018b) benzer bir çabayı, mekânın toplumsal ilişki ve pratiklerle şekillenen bir olgu olduğunu vurgulayarak; “müşterekleşme” ile kentlerin yeniden inşa edilebileceğini tartışarak göstermektedir. Stavrides’a göre (2018b): “*Müşterek mekân, müşterekleşme pratikleri aracılığıyla oluşur ve belirli müşterekleşme biçimlerinin ürünüdür ama aynı zamanda da müşterekleşmenin öznelere ve de müşterekleşme pratiklerini biçimlendirir.*” (s. 245).

Stavrides’in ifadesinden mekânın toplumsal bir inşa olmasının yanında içindekileri biçimlendiren bir unsur olduğunu da anlamaktayız. Stavrides (2018b), mekânın söz konusu etkisini yapılandırılmış bir ilişkiler sistemi olmasıyla açıklar (s. 245). Bu anlamda mekân, toplumsal pratiklerle ve ilişkilerle inşa edilen aynı zamanda da bu pratikleri ve ilişkileri biçimlendiren, onlara yön veren bir olgudur. Stavrides’a göre (2018b) mekân bu yönüyle özgürleştirici fırsatlar içermektedir ve müşterekleşme de “*mekân paylaşmanın ve mekân-aracılığıyla-paylaşmanın mümkün biçimlerini*” deneyimlemeye imkan tanımaktadır (s. 20). “*Mekân-müşterekleşmesi, bu açıdan, bir kaynak ya da bir kıymet olarak düşünülen mekânın salt paylaşımı değil, paylaşmanın özgürleştirici imkanlarının izini süren bir dizi pratik ve keşfedici tahayyüldür.*” (Stavrides, 2018b, s. 20). Müşterekleşme deneyimleri hem benliği bununla birlikte kişisel kimlikleri ve özelemleri hem de farklılıkları anlamının yeni biçimlerini keşfetmeye zemin sağlar (Stavrides, 2018b, s. 247). Dolayısıyla müşterek mekânlar ve müşterekleşme deneyimleri ile kapitalist sistemin etkisinde olan kentsel ortam aşılabilecek ve yeniden inşa edilebilecektir (Stavrides, 2018b, s. 251). Stavrides, (2018b) bunun için kapitalizmin koşullarında müşterek mekânlar üreten bireysel (göçmenlerin ve sokak satıcılarının kentsel ortamda var olma mücadeleleri) ve kolektif (hak ve talep odaklı kent protestoları ve kent hareketleri) pratiklere dikkat vermek gerektiğini belirtmektedir (s. 248).

Müşterek Bir Kent Ortamı İçin Mekânsal ve Zamansal Eşiklerin Önemi

Bireysel veya kolektif olarak gerçekleştirilen kent mekânlarındaki var olma pratikleri kent içindeki “ötekiliğin adacıları”nda yani aslında “özgürleşme mekânları”nda gerçekleşmektedir (Stavrides, 2018a, s. 11). “*İnsanlar mekânı yalnızca tecrübe etmez, aynı zamanda onun aracılığıyla düşünür ve hayal kurarlar*” (Stavrides, 2018a, s. 11) diyen Stavrides mekânın özgürleşme süreçleriyle bağlantılı bir olgu olduğunu belirtir. Bununla birlikte özgürleşme

süreçleri, özgürleşme mekânlarında; mekânsal ve zamansal “eşik”lerde; yani ötekiliğin adacıklarında gerçekleşen bir “ötekilik deneyimi”dir. Dolayısıyla özgürleşme mekânları somut mekânlara değil ötekilik deneyiminin gerçekleştiği soyut zamansallıklar ve mekânsallıklara; eşiklere referans vermektedir (Stavrides, 2018a, s. 11). Stavrides (2018a) “eşik” ve “eşik mekân” kavramlarını müşterekleşme pratiklerine imkan veren deneyimler bağlamında tartışmaya açar; “*mücadele zarfında tecrübe edilen farklı bir hayatın fragmanları, eşik vasfına sahip mekânlarda ve zamanlarda şekillenir.*” (s. 12). Bu mücadele, eşitsizliklerle örülü kentsel ortamda var olma mücadelesidir ve yukarıda sözü geçen bireysel ve kolektif pratikleri içermektedir. Bu anlamda söz konusu pratikleri içeren mücadele bir ötekilik deneyimidir ancak Stavrides (2018a) ötekiliği bir durum değil ilişki biçimlerini de içeren bir süreç olarak düşünmek gerektiğini belirtir (s. 12). Bu sayede ötekiliğin özgürleştirici bir potansiyele sahip olduğu kavranabilecektir:

“İnsanlar ötekilikle gündelik karşılaşmaları içinde ara alanların, yani eşiklerin yaratılmasına dayalı bir müzakere sanatı geliştirir. Özgürleştirici değişim dönemlerinde kolektif bir biçimde azami sınırlarına kadar hayata geçirilen şey işte bu sanattır. Eşikler kentini, özgürleştirici bir gelecek yaratmayı amaçlayan çabalarla her birleştirildiğinde ortaya çıkan bu tür bir kolektif sanatın eseri olarak düşünülebilir.” (Stavrides, 2018a, s. 12-13).

Stavrides’in burada vurguladığı üzere ötekilikle gündelik karşılaşmaların müzakereye dayalı olması, eşiklerin yaratılmasına zemin sağlarken, eşik deneyimine içkin dönüştürücü nitelikleri de ortaya çıkarır. Stavrides (2018a), ötekilikle olan gündelik karşılaşmalarda bir müzakere geliştiriliyorsa bunun bir eşik deneyimi olduğunu söylemektedir: “*Her geçit bir eşik deneyiminin koşullarını yaratır ki bu deneyim de esasen önceki kimliğin askıya alınması ve yeni bir kimlik için hazırlıktır.*” (s. 18). Eşikte olmak kimliksizlikte geçici olarak bulunmak anlamına gelirken özgürleşme, kimliksizlik değil oluşum halindeki kimlikler arası müzakere araçlarının tesis edilmesi olarak düşünülmelidir (Stavrides, 2018a, s. 228). O halde eşiklerin dönüştürücü yönünün ortaya çıkması için ötekiliğe nasıl yaklaşıldığı da önemlidir: “*Eşik deneyiminde saklı bilgelik, ötekiliğe ancak kimlik sınırlarının açılması yoluyla, deyim yerindeyse, kuşkuyla, müphemliğe ve melezliğe dayalı aracı bölgeler, müzakere edilebilir değer bölgeleri oluşturularak yaklaşılabilirliğinin fark edilmesinde yatar.*” (Stavrides, 2018a, s. 19). Bu çalışma bağlamında denetimli serbestlik aşamasının yükümlüler için bir geçiş dönemi bir anlamda da bir eşik deneyimi olduğu düşünülebilir. Kamu hizmeti süresince, eski kimliği olan suçlu konumundan cezasını çekmek suretiyle sıyrılmaya çalışan birey aynı zamanda eski kimliğinin dayattığı konumdan yeni kimliğinin sağlayacağı konuma geçişin provasını da yapmaktadır. Dolayısıyla suçlu kimliğinden sıyrılırken; yeni kimliğiyle yeniden sosyalleşirken gözetim altındadır ve bazı desteklerle bu geçiş süreci hem kontrol edilir hem de desteklenir. Yükümlüye verilen bu süreç; kimlikleri arasındaki müzakere süreçlerini içermektedir.

Eşik deneyimi gündelik hayattaki karşılaşmalarda farklılıkların dışlanmadığı, asimile edilmediği, görmezden gelinmediği ve Stavrides’in müzakere sanatı şeklinde ifade ettiği gibi kabul edilerek korunduğu bir kentsel ortamda gerçekleşebilmektedir. Böylece eşik deneyimiyle, kentsel ortam müşterek mekânların inşa edilebildiği bir eşikler kenti niteliği taşıyacaktır. Stavrides (2018a, 2018b), daha özgür bu yönüyle de eşitsizliklerin giderilebileceği bir kentsel ortam için ara zamansallıklar ve mekânsallıklardaki yani eşiklerdeki toplumsal ilişki biçimlerinin keşfedilip tartışmaya açılmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede eski yükümlülerin toplumsal anlamda içermelerini sağlayacak müşterek mekânlara örnek olarak özellikle kent merkezlerinde bulunan “Denetimli Serbestlik Müdürlüklerini” gündeme getirmek gereklidir. Genel olarak kentin çeperlerinde yaşayan ve belli bölgelerde kapalı kalan suç ile ilişkilendirilen bölgelerin sakinleri olan suçla karışmış kişilerin, denetimli serbestlik aşamasında kentin merkezine gelmeleri, kentin kullanım hakkını deneyimlemeleri ve sosyal rehabilitasyonunun sağlanmasıyla toplumsal bütünleşmeye katkı sunması amaçlanmaktadır. Zira kapatma tarzı cezalandırmanın örneği olan hapishaneler çoğunlukla kentlerin uzak

bölgelerine inşa edilmektedir. Önceki dönemlerin ürünü olan kapatmaya dayalı bu cezalandırma sisteminde hükümlüler toplumun geri kalanından soyutlanarak kendi gibi olanlarla birlikte total kurumlara kapatılmakta ve uzaklaştırılmaktadır. Denetimli serbestlik gibi ceza sürecinin bireyin mevcut yaşamından koparılmadan işletildiği uygulamalarda ise her ne kadar yükümlünün toplumsal hayata katılımı hedeflense de yükümlünün toplumsal konumundan kaynaklanan sosyal ve ekonomik dezavantajlılıklar kentin kullanım hakkı konusundaki eşitsizlikleri görünür kılmaktadır. Katılımcılar denetimli serbestliği “*Cezaevine girmektense diyoz geliyoz işte*” (Kadın 3, Kişisel Görüşme, 20 Ocak 2020) gibi ifadelerle cezaevinde olmaya tercih ettiklerini belirtse de kamu hizmeti için her gün müdürlüğe gelip gitmenin çeşitli zorlukları da beraberinde getirdiğini vurgulamaktadırlar.

“Bir buçukta geliyoruz beş buçukta çıkıyoruz, herhangi bi iş yapamıyoruz hani maddi manevi her türlü sıkıntıya giriyoruz ben şahsen mesela üç buçuk sene yattım çıktım, çıktığıma bin pişman oldum cezaevinde daha rahattım, gel gitimiz sıkıntı. ...şimdi ee çalışmadığımız için ister istemez maddiyatta sıkıntı çekiyoz yani yeri geliyor ben ve arkadaşlarım kendim için söylemiyom çoğu arkadaşım yayan gidip geliyoz.” (Erkek 6, Kişisel Görüşme, 21 Ocak 2020).

Bu anlatıda da katılımcının vurguladığı üzere sosyal ve ekonomik dezavantajlılıkların, denetimli serbestlik uygulamasının yükümlülere ilişkin toplumsal hayata katılım ve toplumsal bütünleşme gibi hedeflerinin önünde bir engel olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Diğer yandan Stavrides’ın (2018a, 2018b) önemini vurguladığı, zamansal ve mekânsal eşiklerin keşfi ile ilgili bir çaba bu çalışma kapsamında denetimli serbestlik aşamasındaki kamu hizmeti cezası alan yükümlülerin deneyimleri özelinde gösterilmektedir. Müşterek ve eşik mekân kavramları doğrultusunda denetimli serbestlik sürecini ele alırsak, birey bir yandan cezası devam ettiği için denetimde ama aynı zamanda rutin hayatını sürdürmesi beklendiği için de özgür olma durumlarını deneyimlediği bir tür sosyal eşiktir. Bu durum kentsel mekânları kullanma bağlamında da konumundan dolayı bireyi eşikte tutmaya devam etmektedir. Bu temel sorundan hareketle araştırma verilerini yukarıdaki kavramsal ve kuramsal çerçevede doğrultusunda tartışmaya açmak uygun olacaktır. Öncesinde ise araştırma sahasına ve metodolojisine ilişkin tanımlayıcı bilgilere yer verilecektir.

Saha Deneyimi ve Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü

Denetimli serbestlik suça yönelen bireyin cezasını toplum içerisinde çeşitli denetim ve takip uygulamaları doğrultusunda deneyimlediği bir ceza sistemidir. Denetimli serbestlik kapsamında denetim ve takip uygulamalarının yanında bireysel görüşme, grup çalışması, seminer gibi rehberlik, eğitim ve iyileştirme programları da yer almaktadır. Bu sayede yükümlülerin toplumla zayıflayan bağlarının güçlendirilerek rehabilitasyonu ve toplumla yeniden bütünleşmeleri amaçlanmaktadır. Denetimli serbestlik içerisinde yer alan ve bir seçenek yaptırım olan kamu hizmeti cezası ise yükümlünün topluma verdiği zararı herhangi bir kamu kurumu veya kamu yararına çalışan özel bir kuruluşta kamu yararı için ücretsiz çalışarak gidermesini ve bu yolla toplumla yeniden uyumlu hale gelmesini esas almaktadır. Denetimli serbestlik yönetmeliğine göre kamu hizmeti cezasıyla; yükümlünün “*kurallara uyma becerisi ve çalışma disiplini kazanması, başkalarının haklarına saygı göstermesi, zamanı planlaması, bir meslek edinerek kendi işini kurması veya bir iş edinmesi*” amaçlanır (Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, 2021). Bu çerçevede denetimli serbestlik altında olan yükümlüler cezalarının tamamını veya kalan kısmını toplum içinde gündelik hayatlarından kopmadan tamamlama aşamasındadırlar. Dolayısıyla bir yandan cezaya ilişkin yükümlülükler ve sorumluluklar söz konusuken diğer yandan yükümlüler gündelik rutinlerini sürdürmek ve yeniden organize etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durum yükümlü kimliğiyle kentsel mekânları kullanma; çalışma, istihdam ilişkileri, eğlenme vb. kamusal haklarla ilgili pratiklerin yanında özel yaşama dair pratiklerin de yeniden organize edilmesini gündeme getirmektedir.

Çalışma kapsamında söz konusu alanda yapılan nitel bir araştırmanın ilgili verilerinden hareketle bir müşterek mekân olarak kente ilişkin yaklaşımları “kent hakkı” ve “eşik mekân” kavramları bağlamında yorumlamak amaçlanmaktadır. Söz konusu araştırma 2019-2022 tarihleri arasında “Hükümlülerin Anlatılarında Madde Bağımlılığının Sosyo-Kültürel, Ekonomik ve Mekânsal Dinamikleri”¹ isimli projenin saha araştırması aşamasında ve Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde kamu hizmeti cezası altında çalışan bireylerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşme verilerinin çıktılarına dayanmaktadır. Niteliksel yöntemin benimsendiği saha araştırması kapsamında teorik örneklem yoluyla seçilen ve kamu hizmeti cezası alan 16 kadın 26 erkek yükümlü bireye ulaşılmıştır. Söz konusu bireylerle araştırmanın sahası olan Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde yarı-yapılandırılmış soru formu eşliğinde derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanarak görüşülmüştür. Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü Türkiye’deki ilk örneklerden biridir ve pilot bölge statüsünde hizmet vermeye başlamıştır. Antalya bir turizm kenti olmakla birlikte Türkiye’nin önemli büyük kentlerinden biridir. Kentin hızla büyümesi, gelişim sürecinden itibaren günümüzde de artarak devam eden iç ve dış göçlerden etkilenerek gerçekleşmiştir. Kentler, ekonomik ve toplumsal gereksinimlerin karşılandığı yerlerdir fakat bünyesinde birçok sorunu da barındırmaktadır (Harris ve Ullman, 2002, s. 56). Dolayısıyla hızlı gelişim sürecinde Antalya’da kente özgü suç ve suça yönelme durumlarının oluşması kaçınılmazdır. Bununla birlikte kentlerin hızlı gelişimi ve dönüşümü kentteki yaşamı ve kentlilik deneyimini de etkilemektedir (Wirth, 2002, s. 82). Bu nedenle de denetimli serbestlik altındaki bireylerin kentle olan ilişkilerinin araştırılması önem kazanmaktadır. Buradan hareketle saha araştırmasının gerçekleştirildiği mekânın fiziki niteliklerinden ve katılımcıların çeşitli pratiklerine tanıklık edilen zaman aralığından bahsetmek yerinde olacaktır.

Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü binası Antalya kentinin eski adliye binasıdır. Müdürlük çeşitli kamu kurumlarına ve kentin ana merkezine fiziki mesafe açısından yakın bir konumda bulunmaktadır. Saha araştırmasının gerçekleştirildiği dönemde müdürlük binasının bir kısmında çeşitli davaların görüldüğü adliyeye ait birimler de hizmet vermektedir. Bina, görece geniş bir dış alana sahiptir ve bu alanın bir kısmında sadece görevlilerin kullandığı ancak kamu hizmeti yapan yükümlülerin de çeşitli işlerde -giriş/çıkışların takibi, düzenleme, temizlik ve bakım- çalıştırıldığı bir otopark bulunmaktadır. Yine binanın dış alanındaki bahçede herkesin kullanımına açık ancak açık cezaevi yükümlülerinin çalıştırıldığı bir kantin ve oto yıkama servisi bulunmaktadır. Kantin, kamu hizmeti yapan yükümlülerin serbest zamanlarında sıkça vakit geçirdikleri hem çeşitli ihtiyaçlarını giderdikleri hem de birbirleriyle etkileşimde buldukları bu yönüyle de bu çalışma için önem taşıyan bir mekândır. Kantin ve bahçedeki oturma alanları, mesai başlangıçlarından önce ve dinlenme sürelerinde personel ve yükümlülerle birlikte müdürlüğe işlerini halletmek için gelenlerin de vakit geçirdiği yerlerdir ve bu bakımdan farklı statüden bireylere karşılaşma ve buluşma imkânı sunmaktadır.

Müdürlük binasının içindeki alanda ise denetimli serbestlik uzmanları tarafından kullanılan ofisler, grup çalışmaları ve seminerlerin gerçekleştirildiği toplantı salonları ve bir adet yemekhane bulunmaktadır. Bununla birlikte binanın içindeki ve dışındaki alanların temizlik, düzenleme (ofislerdeki çeşitli basit dosya düzenleme işleri) ve bakım (binanın iç ve dış alanlarındaki tamir ve onarım işlemleri) işlerinin bir bölümü kamu hizmeti yapan yükümlüler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Müdürlükteki mesai (çalışmanın yapıldığı dönemde) hem personel hem de yükümlüler için sabah 08:30-12:00 ve 13:00-17:00 olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Ancak kamu hizmeti yapan yükümlülerin bu aralıklar dışında da 15 dakika veya günün yoğunluğuna göre uzayabilen dinlenme süreleri bulunmaktadır. Genel olarak mesai ve dinlenme süreleri her yükümlünün denetim planına uygun olarak belirlenmekte ve gün içindeki çalışma grupları bu doğrultuda oluşturulmaktadır. Yine çalışma grupları bina içindeki yapılması gereken iş

¹ 218K151 numaralı 1001 Tübitak Projesi.

ihtiyacına göre oluşturulurken her grubun başında gruptan sorumlu bir personel bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli kamu kurumlarının ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda, işin niteliği ve yükümlülerin becerilerine göre müdürlükteki yükümlülerden oluşturulan çalışma grupları süreli işlerde çalıştırılmak üzere müdürlük dışında farklı yerlere de götürülebilmektedirler. Dolayısıyla kamu hizmeti yaptırımı kapsamında yükümlüler, çeşitli kamu kurumlarının hizmet verdiği bina sınırlarında veya açık kamusal alanlarda çalıştırılabilmektedirler. Saha süresince, katılımcılardan bazılarının görev yerlerinin kendi talepleri veya kurum dışından gelen ihtiyaç doğrultusunda değiştirildiğine tanıklık edilmiştir. Ancak, bu çalışma kapsamındaki derinlemesine görüşmeler, araştırmanın katılımcıları olan yükümlülerle Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü binasında çalıştıkları süreçte gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Bulguları Yöntem ve Tartışma

Çalışma Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde yükümlü olan 42 (16 kadın 26 erkek) bireyle yapılan görüşme verilerine dayanmaktadır. Birebir ve yüzyüze yapılan derinlemesine görüşmeler ve araştırma süresince gerçekleştirilen enformel gözlemler sonucu oluşturulan nitel veriler fenomenolojik desen ile yorumlanmıştır. Katılımcıların anlatılarından hareketle elde edilen veriler çözümlenmiş, kodlanmış ve temalar eşliğinde kategorize edilerek analiz edilmiştir. Bu çalışmada söz konusu araştırmanın bulgularının sadece konu ile ilgili temaları ele alınmıştır. Dolayısıyla nitel verilerin yorumlanması aşamasında katılımcıların kamu hizmeti cezası altında çalıştıkları süre boyunca kentle ilişkilene deneyimlerinin ve gündelik rutinlerinin ceza yaptırımlarından nasıl etkilendiğini kendi anlam dünyaları ve deneyimleme biçimleri üzerinden ortaya çıkarmak bu çalışma kapsamında amaçlanmıştır.

Katılımcıların demografik bilgilerinin bu çerçevede tartışılması kentle ilişkilene deneyimi, gündelik rutinleri ve bu rutinlerin suçlu kimliği ve ceza sürecinden nasıl etkilendiğini irdelemek açısından önemlidir. Katılımcıların yaşları 18-60 yaş aralığında değişmektedir. 42 katılımcıdan 6'sı kadın (3'ü evli, 2'si dul, 1'i boşanmış) 1'i erkek (evli) 7 katılımcı hiç öğrenim görmemiştir. Öğrenim düzeyinin ilkökul olduğunu söyleyen 2'si kadın (1'i dul, 1'i boşanmış), 7'si erkek (4'ü bekar, 2'si evli) 9 katılımcı bulunmaktadır. Ancak bu katılımcılardan yalnızca 2'si 5 yıllık temel ilkökul öğrenimini tamamladıklarını ifade etmişlerdir. Okula gönderilmeyen ya da okula yalnızca okuma-yazma öğrenecek kadar devam edebilmiş katılımcılardan kadınlar çok erken yaşta evlendiklerini, erkekler ise yine erken bir yaşta çalışmaya başladıklarını ifade etmiştir. Bu örneklerde katılımcıların evlilik ve çalışma gibi nedenlerle 13-17 yaşlarında ailelerinden ayrıldıkları görülmektedir. Katılımcılar arasında eğitim fırsatlarına erişim bakımından en dezavantajlı olanlardan çoğunluğun geçinmek için başvurdukları emek biçimlerinin (sanayi veya inşaat işçisi, yaşlı bakımı, kâğıt ve hurda toplayıcılığı, seyyar satıcılık, pazarcılık) kayıt dışı olması, özel sektörde (hizmet sektöründe garson, barmen, temizlik görevlisi) çalışanların ise sık iş değiştirmeleri onların sosyal güvenceden de yoksun olduklarını göstermektedir. Söz konusu katılımcılar temel ihtiyaçlarını karşılama konusunda zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bu anlamda aile üyelerinin sosyal ve ekonomik desteği ile resmî kurumlardan alınan çeşitli aylıklar ve geçici yardımlar katılımcıların yaşamlarını sosyal ve ekonomik açıdan sürdürebilmeleri için oldukça önemli görünmektedir. Öğrenim düzeyi ortaokul olan 2 kadın (1'i bekar, 1'i evli), 10 erkek (6'sı bekar, 1'i boşanmış, 1'i evli) katılımcı bulunmaktadır. Lise'ye kadar devam eden veya liseye başlayıp bıraktığını söyleyen 25 yaş altı katılımcılar, aile ve arkadaş çevresinden kaynaklanan nedenlerle uyuşturucu madde kullanmaya başladıklarını ve çoğunlukla bu yüzden öğrenimlerine devam edemediklerini belirtmişlerdir. Söz konusu katılımcıların herhangi bir meslek edinmedikleri, barınmak ve geçinmek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için ebeveynlerinden destek aldıkları görülmektedir. Sabıka kaydından dolayı iş bulamama ve gelecek kaygısı duyan katılımcılar arasında mesleği olmayan ve çoğunlukla özel sektörde geçici olarak çalışmış ortaokul mezunları çoğunluktadır. 2'si kadın (1'i evli, 1'i boşanmış) 2'si erkek (1'i bekar, 1'i boşanmış) 4 katılımcı meslek lisesi, 1 kadın (evli), 2 erkek (bekar) 3 katılımcı düz lise mezunudur. Meslek lisesi mezunu olan erkek katılımcılar öğrenim gördükleri alanla ilgili işletmesine ortak oldukları firmalarda çalıştıklarını ve ekonomik konularının iyi olduğunu

belirtmişlerdir. Düz lise mezunu olan erkek katılımcılar ise ekonomik zorluklar nedeniyle çalıştıkları işle ilgili alanlarda suç niteliği taşıyan eylemleri gerçekleştirdikleri için ceza aldıklarını söylemişlerdir. Düz lise mezunu olan kadın katılımcı önceden özel sektörde güvenceli olarak çalışmıştır ancak emekli olmasına az kalmasına rağmen sağlık sorunları nedeniyle artık çalışmamaktadır. Meslek lisesi mezunu olan kadın katılımcılar ise özel sektörde ve öğrenim gördükleri alanlarda güvenceli olarak çalıştıklarını paylaşmışlardır. Verilerden hareketle eğitim fırsatlarına erişebilmek, meslek edinmenin aynı zamanda güvenceli istihdama dahil olmanın önemli bir koşulu olarak görülmektedir. Diğer yandan -ekonomik gerekçelerle suça yöneldiklerini paylaşan katılımcıların anlatılarında görüldüğü gibi- düzenli bir gelir, ekonomik zorluklarla başa çıkmak için her zaman yeterli olmayabilmektedir. 2 kadın, 1 erkek (evli) 3 katılımcı yüksekokul mezunudur. Yüksekokul mezunu olduğunu söyleyen kadın katılımcılardan her ikisi de boşanmıştır, 1'i emekli diğeri ise özel sektörde güvenceli olarak çalışmıştır ve babasının aylığından yararlanmaktadır. Ancak her iki katılımcı da geçinmekte zorlandıklarını söylemişlerdir. Geçmişte ekonomik gerekçelerle çalıştığı alanda suç eylemine başvuran erkek katılımcı da emekli olmasına rağmen geçim sıkıntısı yaşadığını ve özel sektörde geçici işlerde çalışmak zorunda kaldığını belirtmiştir.

1'i kadın (boşanmış) 3'ü erkek (1'i evli, 2'si bekar) 4 katılımcı üniversite öğrenimlerini tamamlamıştır. Üniversite mezunu olan katılımcılar cezadan önceki süreçte öğrenim gördükleri alanlarda düzenli ve güvenceli olarak çalıştıklarını söylemişlerdir. Öğrenim fırsatlarına erişme konusunda daha avantajlı olan katılımcıların cezadan önce sahip oldukları sosyal (aile ve yakın çevre ile ilişkiler, sosyal ve kültürel etkinlikler bağlamında kent deneyimi) ve ekonomik (güvenceli istihdama erişebilme, birikim yapabilme) koşulların diğer katılımcılara göre daha nitelikli olduğu görülmektedir. Katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin veriler; eğitim fırsatlarına erişememenin veya kısıtlı erişimin katılımcıların toplumsal konumlarının dezavantajlı şekillenmesinde oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla eğitim kurumlarına erişememek, öğrenimi yarıda bırakmak gibi deneyimleri katılımcıların hem toplumla bütünleşmesinin hem de istihdam, sosyal güvence gibi diğer kentsel fırsatlara erişmesinin önünde engeller oluşturmaktadır.

Bulguların Kentsel Fırsatlara Erişim Bağlamında Değerlendirilmesi

Saha çalışması aşamasındaki gözlemler ve katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak yükümlülük altındaki söz konusu bireylerin dezavantajlı kimlikleri, sosyo-ekonomik konumları ve kentsel mekânlara erişme ve kullanma biçimleri değerlendirildiğinde; katılımcıların ağırlıklı olarak belirli kentsel bölgelerle sınırlı kaldıkları ve sosyo-ekonomik konumlarından dolayı bu engeli aşmalarının zorluğuna dikkat çektikleri söylenebilir. Aşağıda yer alan alıntıda ifadeler bu durumu örneklemektedir:

“...o tarz yerlerde yaşıyorsanız ve ailenin durumu orta sınıftan biraz düşükse zaten hani çarşı kesimi çok fazla görmezsiniz. ...sadece beş altı ayda bir denk gelirsiniz işiniz olursa çarşıya o da işte gelmişken gezelim der gezerdik öyle bir şekilde, sekizinci sınıfa kadar öyle okuduk sekiz bitti sonra işte liseye başladım lisede çarşığı görmeye başladım.” (Erkek 2, Kişisel Görüşme, 28 Ocak 2020).

Burada “çarşı” olarak tanımlanan kent merkezidir. Merkez aynı zamanda alışveriş de akla getirdiğinden “çarşı” ile kapalı alışveriş merkezlerinin bulunduğu, kültürel faaliyetler ve eğlencenin de ulaşılabilir olduğu ve birer ürün olarak sunuldukları modern kapitalist kent ortamları kastedilmektedir. Katılımcıların anlatıları birçoğunun ailesiyle veya çevresiyle olan ilişki ve etkileşim ağlarının zayıf olduğunu bununla birlikte kentin sosyal ve kültürel imkanlarına erişimlerinin kısıtlı olduğunu bu anlamda toplumsal etkileşim düzlemine dahil olmalarının da güçleştiğini göstermektedir. Bulgular katılımcıların kent içi dolaşımlarının ve etkileşim pratiklerinin ceza öncesinde ikamet ettikleri alanlarla ceza süresince ise kamu hizmeti yaptıkları müdürlük ve imza verdikleri karakollara gidiş-gelişlerle sınırlı olduğunu

göstermektedir. Diğer yandan kamu hizmetinde çalıştıkları veya molaya çıktıkları süre içerisinde katılımcıların birbirleriyle olan iletişimleri yardımlaşma, dertleşme, ortak sorunlar karşısında örgütlenme; sorunları dile getirme, kafa kafaya verip çözüm üretme, sorun yaşayana çıkış yolu gösterme, uygulamanın işleyişi hakkında; bilgi paylaşımı, birbirlerine çay-kahve ısmarlama, yeri geldiğinde yol, yemek, barınmak gibi temel ihtiyaçlar konusunda birbirlerine destek olma, birbirlerinin hikayelerine detaylarına kadar hakim olma, tartışmaları hemen uzlaştırma, şakalaşma, birlikte şarkı dinleme, bazen özel ilişkiler geliştirme, müdürlük dışında da görüşme gibi daha devam ettirilebilecek birçok ilişki ve etkileşim pratiği geliştirdiklerini göstermektedir. Böylece denetimli serbestlik müdürlüğü bir tür müşterek mekâna dönüşmekte ve yükümlülerin kent hakkı ve kentin kullanım değerine erişmede, sorunları gündeme getirme ve çözüm üretme çabalarına zemin hazırlamaktadır. Bu ilişki ve etkileşim pratikleri aynı zamanda kamu hizmeti cezasının katılımcıların gündelik hayatlarının önemli bir zamansal ve mekânsal dilimini oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Toplumsal hayatın etkileşim düzleminden bir şekilde dışlanmış bir grubun müdürlükte birbirleriyle aktif bir ilişki ağı geliştirmeleri fakat benzer ilişki ağından kendi hayatlarında yoksun olmaları, denetimli serbestlik kurumunun bir eşik potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Benzer şekilde yükümlülerin kamu hizmeti süresince müdürlük içerisindeki ve müdürlük dışındaki toplumsal konuları üzerine eleştirel bir sorgulamaya girişmeleri de yine denetimli serbestliğin bir eşik olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Yükümlüler kamu hizmeti süresince arafta oldukları konularını sorgularken eski kimlikleriyle ulaşmayı hedefledikleri yeni kimliklerine dair izdüşümleri keşfetmektedirler. Böylece ceza süresince deneyimlenen eşikler yükümlülerin hayatlarını yeniden inşa edebilmelerine katkı sağlayabilecek aynı zamanda tekrar suça yönelmelerini engelleyebilecek bir potansiyel içerirken bu yönüyle denetimli serbestliğin hedeflerini destekleyen bir işlev de kazanmaktadır.

Nitel verilerden hareketle katılımcıların birçoğunun kentle kurdukları ilişkinin suçtan önce zaten zayıf olduğunu, suça karıştıktan sonra da iyice yıprandığını söylemek mümkündür. Antalya'da suçla ilişkilendirilen bir bölgede doğup büyüyen ve hala orada ikamet eden katılımcının ifadeleri bu anlamda çarpıcıdır: *“yani bu mahallenin çocukları gündüzleri çarşıya çıkmıyo, geceleri çıkıyo dolaşıyo. Çünkü her yerde iteleniyo kakalanıyo, kötülüyo bunları, onlar da akşamları çıkıyo, yapıcak başka bişeyleri yok”* (Erkek 3, Kişisel Görüşme, 27 Ocak 2020).

Bu ifade kent ortamının çalışma özelinde katılımcılara eşit katılımlı bir etkileşim düzlemi sunmadığını göstermektedir. Bulgulara göre ise zamansal ve mekânsal açıdan bir ceza aralığı olan kamu hizmeti; yükümlülerin ortak sorunlar etrafında biraya gelerek dezavantajlılıklarını fark edip çözüm arayışına girdikleri aynı zamanda da sosyalleşme ihtiyaçlarını giderdikleri alanı açan bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır.

O halde katılımcıların denetimli serbestlikte kamu hizmeti yaptırımı altında çalıştıkları süreç üzerinden kendi hayatlarındaki sorunları da dile getirdikleri ifadeleri yorumlamak önemli görünmektedir. Anlatılardan hareketle kamu hizmeti yapmak, katılımcıların gündelik döngülerini çalışma düzenine göre belirlemeleri anlamına gelmektedir. Yükümlülerin kamu hizmetinde çalışmaları, kendilerinin de belirttiği gibi evden çıkmaya vakit ayıramamalarına neden olurken, ev içindeki pratiklerini de sınırlamakta ve bu yüzden katılımcıların gündelik rutinleri temel ihtiyaçlarını karşılama doğrultusunda şekillenmektedir. Kamu hizmeti yaptırımı altında çalışmanın yükümlülerin hayatlarına bir diğer etkisi de ekonomik harcamalar (ulaşım ücreti ve mesai süresince çay, kahve, yemek gibi kantin masrafları) konusunda ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında kamu hizmetinde yapılan işin niteliğine göre, kişinin -özellikle yaşça ileri ve hastalığı veya fiziksel engelliliği olanların- bedenine de bir yükü olduğu anlatılarda vurgulanmıştır. Katılımcıların tanıklık ettikleri ve paylaştıkları bazı örneklerde kamu hizmetinde çalışmanın maliyetini karşılayamayıp, yeniden suça karışarak tekrar cezaevine gönderilenler olduğu gibi kamu hizmetinin hayatlarına olumsuz bir etkisi olmadığını söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır. Kamu hizmeti yapmak, yükümlülerin hayatlarını doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilerken katılımcılar bu süreçle toplumsal konularının kendilerine

sağladığı olanaklar doğrultusunda başa çıkmaktadırlar. Bazı örneklerde ise ceza yaptırımlarıyla sosyal ve ekonomik açılardan başa çıkmakta zorlanan katılımcılar, temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıklarını bu yüzden de toplumsal hayattan dışlandıklarını hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu örneklerde söz konusu dışlanma deneyimlerinin katılımcıların yeniden suça yönelmelerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu anlamda kentteki dışlanma deneyimi suçun yeniden üretildiği koşulları yaratabilmektedir. Toplumsal hayatın etkileşim düzleminde dışlanan yükümlülerin deneyimleri, müşterek bir kent ortamının önündeki engellerden biri olarak kabul edilebilir.

Demografik niteliklerine göre katılımcılar, okur-yazar olmamak, öğrenime devam edememek, çocuk yaşta evlenmek ve çalışmak, kayıt dışı çalışmak, güvenceli istihdama dahil olamamak, düşük gelir düzeyi, madde bağımlılığı, sabıka kaydı, bedensel sağlığın bozulması ve engellilik gibi çeşitli dezavantajlılıklardan en az birine sahip bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların demografik hikayeleri üzerinden farklı yaş evrelerinde başa çıkmak zorunda kaldıkları dezavantajlılıkların temelleri çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki deneyimlerine dayanmaktadır. Öğrenim görmeme veya öğrenimin yarıda bırakılması bu deneyimlerin başında gelmektedir. Öğrenim fırsatlarına erişimin önündeki bariyerleri, aile kurumunun işlevini yerine getirememesi, ebeveynlerin tutumu ve ailenin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısından kaynaklanan dinamikler oluşturmaktadır. Bunlar sosyalleşme süreçleri tamamlanmadan aileden ayrılmak; çocuk yaşta kaçarak veya zorla evlenmek, çocuk yaşta çalışmak, bunlara bağlı olarak çocuk yaşta ebeveyn olmak, çocuk yaşta suçla tanışmak; uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanmak, güvencesiz istihdam piyasasına dahil olmak ve sosyal güvenceden yoksun olmak gibi sosyal sorun niteliği taşıyan deneyimlerdir. Dolayısıyla çocukluk ve gençlik dönemlerinde özellikle öğrenim fırsatlarına erişme konusunda sorun yaşamak sosyal ve ekonomik açıdan çeşitli dezavantajlılıkları da beraberinde getirerek katılımcıların toplumsal konumlarının şekillenmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Çocukluk ve gençlik dönemlerindeki dezavantajlılık deneyimlerinin etkileri, katılımcıların yaşamının yetişkinlik ve sonrasındaki evrelerinde de farklı şekillerde devam etmektedir. Söz konusu etkiler yetişkinlik ve sonrasındaki evrelerde katılımcıların, arkadaş, yakın ilişkiler veya iş gibi alanlardaki tercihlerinde, kolay ve hızlı yollardan para kazanma, uyuşturucu ve uyarıcı maddelere karşı bağımlılık gibi eğilimlerinde, fiziksel ve psikolojik açıdan yaşadıkları sağlık sorunlarında kendini göstermektedir. Yine bu etkiler doğrultusunda şiddet görme ve şiddet mağduru olma deneyimleri katılımcıların benliğinde ciddi tahribatlara yol açmıştır.

Temelleri yaşamın erken dönemlerinde atılan bu deneyimler katılımcıların yaşam akışlarında çeşitli kırılmalara neden olarak toplumsal konumlarını dezavantajlı bir eksende şekillendirmektedir. Bununla birlikte ileri yaşlardaki katılımcıların dezavantajlı yaşam koşullarıyla başa çıkma konusunda zorlandıkları ve başa çıkamadıkları noktalarda suç niteliği taşıyan eylemlere başvurdukları görülmektedir. Aile yapısından kaynaklanan sorunlara geçim sıkıntısının eklenmesi bireylerin hayatlarını suça yönelme bakımından elverişli hale getirmektedir. Bu yaşam koşullarının dezavantajlılığını katılımcılarla birlikte çocukları da deneyimlemektedir. Anlatılarda çocukluk ve gençlik dönemlerinde nitelikli bir aile ortamından yoksun kalmış katılımcıların çocuklarına karşı kendi ebeveynlerinininkine benzer tutumları sergiledikleri görülmektedir. Yine anlatılarda katılımcıların çocuklarının da öğrenim görmediği veya yarıda bıraktığı, erken yaşta evlendiği veya çalıştığı örneklerin yanında katılımcıların ebeveynlik ilişkisi geliştiremediği örnekler de bulunmaktadır.

İleri yaşlardaki katılımcılardan suçun hayatlarına arkadaş çevresi ve ekonomik koşullardan kaynaklanan sebeplerin birbirine eklenmesiyle dahil olduğu örnekler katılımcıların yaşadıkları kayıpları ortaya çıkarmaktadır. Sabıka kaydı ceza sonrası gelen bir bariyer işlevi görerek bireyin sahip olduğu mesleği devam ettirmesinin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Sabıka kaydı bireyi bildiği mesleği icra etmekten alıkoymakta ve ekonomik açıdan zorlanan birey suç niteliği taşıyan eylemlere başvurabilmektedir. Bu da bireyi sorunlu arkadaş çevresi ile tanıştığı suç eylemine yönelterek kısır bir döngüye hapsetmektedir.

Mesleklerini icra ettikleri dönemlerde tatmin edici kazançlar elde ettiklerini paylaşan katılımcılar, sabıka kaydının oluşmasıyla bu kazancı bir daha elde edemeyecekleri kaygısıyla hayata olan güvenlerini yitirdiklerini ifade etmişlerdir. Görece daha avantajlı bir toplumsal konumda olan katılımcıların yaşam koşullarına ilişkin anlatılara bakıldığında aile desteği, öğrenim fırsatlarına erişim, meslek ve sosyal güvence sahibi olma, yakın çevreyle nitelikli etkileşim kurabilme gibi sosyal ve ekonomik olanaklara sahip oldukları görülmektedir. Söz konusu olanaklar katılımcıların kentle ilişkilene ve toplumsal bütünleşme süreçlerini olumlu açıdan etkilemektedir. Bu anlamda katılımcıların kent deneyimleri ve gündelik hayat rutinleri de kentsel fırsatlara erişim olanakları sayesinde toplumsal hayata dahil olmaları açısından daha eşit bir düzlemde şekillenmektedir. Buradan hareketle bireylerin yaşamlarının erken dönemlerinde kentsel fırsatlara erişebilmeleri toplumsal bütünleşme açısından bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Suça yönelme ve suç tekrarını önleme konularında ise ceza yaptırımlarının işlevsel olabilmesi için bireylerin kentsel fırsatlara erişimlerini destekleyecek uygulamalar içermesi gerekmektedir.

SONUÇ

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen anlatılar; katılımcıların suç ve ceza deneyimleri etrafında şekillenen hayat hikayelerini içermektedir. Anlatılarda, doğrudan veya dolaylı olarak suç eyleminin gündelik hayata dahil olması ve yakalanmayla başlayan ceza süreci ile katılımcıların yaşam akışlarında² oluşan kıvrımlar ve kesintilerin önemli dönüşümleri beraberinde getirdiği görülmektedir.

Her bir anlatı kendine has ve özgü olsa da yükümlü olmaya ilişkin benzer deneyimleri de görünür hale getirmektedir. Bu deneyimlerin içerisinde “baş etmek” yükümlülerin yeniden yapılandırmaya zorlandıkları gündelik hayatlarında, pratiklerini temellendirdikleri bir eylem kategorisi olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra modern toplumlarda gündelik hayat, zaten birey için başlı başına baş etmek durumunda kaldığı çeşitli deneyim süreçlerini içermektedir. Suç ve cezanın dahil olduğu bir gündelik hayatta ise baş etmek; mücadele verme ve üstesinden gelme çabalarıyla örülü bir eylem olarak kalıplaşmaktadır. Denetimli serbestlik altında kamu hizmeti yapmak; yükümlü birey için gündelik hayatını sürdürdüğü özel ve kamusal alanlardaki tüm pratiklerini gözden geçirmek ve sorgulamak aynı zamanda da denetim yaptırımlarıyla uyumlu hale getirmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda denetimli olmak tam özgürlük ve tam kapatılma arasında deneyimlenen bir ceza biçimidir. Yükümlü, cezasının içerdiği tüm yaptırımlarla kuralların gerekliliklerine uygun davranıp davranmadığıyla ilgili bir denetim ve takip sürecinde olduğu için mevcut yaşamına toplumsal hayat içinde devam ediyor olsa da özgürlüğü, söz konusu uygulamalar doğrultusunda kısıtlanmaktadır. Yükümlünün kural ihlali yapması ve bunda ısrarcı olması durumunda ise denetim sürecinin sonlandırılarak yükümlünün kapalı ceza infaz kurumuna gönderilmesi gündeme gelebilmektedir. Denetimli serbestliğin yükümlüyü toplumla uyumlu hale getirerek toplumsal hayata kazandırma amacı tam da bu aralıkta işlemektedir.

Katılımcılar, denetimli serbestlik cezasını deneyimledikleri süreçte gündelik hayatlarını yeniden inşa etmeye çalışırken toplumsal konumlarından kaynaklanan çeşitli dezavantajlılık durumlarıyla yüzleşmektedirler. Bu dezavantajlılıklar yaşam koşullarını ağırlaştırdıkça yükümlünün cezanın yaptırımlarıyla baş etme gücü de eksilmekte ve yükümlünün toplumla olan bağları güçlenmek yerine zayıflayabilmektedir. Suç davranışının toplumla olan bağların ve topluma olan aidiyetin zayıfladığı durumlarda olduğu bilgisi hatırlandığında söz konusu durumlarda, denetimli serbestliğin rehabilite etme ve suçun önüne geçme konularında yetersiz

² Yaşam akışı terimi bu çalışma özelinde Giddens ve Sutton'un (2016) bireysel hayatlar üzerindeki toplumsallığın izlerini ortaya koymaya çalıştıkları yaklaşımlarına atıfla kullanılmaktadır (s. 345-356, 1089).

kalacağı öngörülebilir. O halde ceza uygulamalarının toplumsal konumlarından kaynaklanan dezavantajlılıkları dikkate alarak yükümlülerin kentsel fırsatlara erişimlerini destekleyecek programları da içermesi oldukça önemli görünmektedir.

Denetimli serbestlik aşaması yükümlüler için salt bir özgürleşme mücadelesini içermektedir. Ancak anlatılarda derinleştikçe görüldüğü gibi bu mücadele, cezalandırma stratejilerinin amacından bağımsız bir şekilde bir eşik deneyimine dönüşerek yükümlü bireyin sahip olduğu olanakları da sorgulamasına ve bu doğrultuda kendi yaşamı için belki daha önce düşünmediği bir hak ve eşitlik arayışına dönüşebilmektedir. Dolayısıyla gündelik hayatın yeniden inşası dışarıdan bir müdahaleyle başlamış olsa da -ceza yaptırımları ve kurallarının bağlayıcılığı etkisinde- ceza sürecinde yükümlü, yüzleşme ve sorgulama pratikleriyle birlikte gündelik hayatını eskisinden daha iyi hale getirmek için, toplumsal konumunun ona sağladığı olanakları ve sağlayabileceklerini de gündemine alarak toplumsal hayata dahil olma mücadelesine girmektedir. Katılımcıların ceza yaptırımları etkisinde şekillenen kent deneyimleri ise çalışma özelinde bu mücadelenin zemini olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcıların anlatılarından hareketle cezayı deneyimleme sürecinde özellikle yaşadıkları yakın bölgeden olmak üzere müşterek kentsel mekânların toplumsal bütünleşme anlamında hayati olduğu anlaşılmaktadır. Müşterek mekânlar aynı zamanda kentin fırsatlarına erişebilemenin, sosyal rehabilitasyon ve bütünleşmenin mekânları olma potansiyeli de taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, Beşinci Bölüm Birinci Kısım Madde 81/1. (2021, 10 Kasım). Resmi Gazete (Sayı: 31655). 10 Ocak 2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/11/20211110-1.htm> adresinden alındı.
- De CERTEAU, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I Eylem, Uygulama ve Üretim Sanatları*, [(L. A. Özcan, Çev.)]. Ankara: Dost Kitabevi.
- DEMEZ, G., TUNCA, T. & CANKURTARAN, S. (2018). Kent ile Bütünleşme ve Kent Ekolojisi Anlamında Ceza Uygulamaları: Antalya'da Denetimli Serbestlik, B. Koçakoğlu vd. (Ed.) içinde, *Antalya Kitabı I Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya*, 1 (s. 1096-1103). Antalya : Antalya Büyükşehir Belediyesi.
- GIDDENS, A. & SUTTON P.W. (2016). *Sosyoloji* [(M. Şenol, Çev.)]. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- HARRIS, C. D. & ULLMAN, E. L. (2002). Kentin Doğası. B. Duru ve A. Alkan (Ed.) içinde, *20. Yüzyıl Kenti*, (s. 55-76). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- HARVEY, D. (2015). *Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*, [(A. D. Temiz, Çev.)]. İstanbul: Metis Yayınları.
- HARVEY, D. (2016). *Kent Deneyimi*, [(E. Soğancılar, Çev.)]. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- HESS, R. (2014). Fransızca Dördüncü Baskıya Önsöz Henri Lefebvre ve Mekân Düşüncesi. H. Lefebvre içinde, *Mekânın Üretimi*. (s.9-19). [(I. Ergüden, Çev.)]. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- LEFEBVRE, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, [(I. Ergüden, Çev.)]. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- LEFEBVRE, H. (2014). *Mekânın Üretimi*, [(I. Ergüden, Çev.)]. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- LEFEBVRE, H. (2016). *Şehir Hakkı*, [(I. Ergüden, Çev.)]. İstanbul: Sel Yayıncılık.

- PARK, R. E. & BURGESS, E. W. (2016). *Şehir Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, [(P. K. Kayalığıl, Çev.)]. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- STAVRIDES, S. (2018a). *Kentsel Heterotopya Özgürleşme Mekânı Olarak Eşikler Kentine Doğru*, [(C. Saraçoğlu, Çev.)]. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- STAVRIDES, S. (2018b). *Müşterek Mekân Müşterekler Olarak Şehir*, [(C. Saraçoğlu, Çev.)]. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- TURHAN, F. VE ALTIKAT, A. (2016). Yeni Bir Ceza İnfaz Usulü Olarak Denetimli Serbestlik ve Bu Usulden Yararlanma Şartları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (2), s. 1-46. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduhfd/issue/22976/245785> adresinden erişildi.
- WACQUANT, L. (2012). *Ruh ve Beden Acemi Bir Boksörün Defterleri*, [(N. Ökten, Çev.)]. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- WACQUANT, L. (2013). İleri Marjinallik Çağında Bölgesel Damgalanma. Ö. Aytaç, S. İlhan (Ed.) içinde, *Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek*, (s. 125-142). Ankara: Birleşik Kitabevi.
- WACQUANT, L. (2015). *Kent Paryaları İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*, [(M. Doğan, Çev.)]. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- WIRTH, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme. B. Duru ve A. Alkan (Ed.) içinde, *20. Yüzyıl Kenti*, (s. 77-106). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Derleme/Review

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 07.02.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.02.2023

DOI: 10.30692/sisad.1248585

BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK ÇOCUK RESMİ VE ÖZELLİKLERİ

Child Drawings as a Communication Tool and Its Features

S. Armağın KÖSEOĞLU

Doç. Dr.

İstanbul Üniversitesi - CerrahpaŐa

Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi

Rehberlik ve Psikolojik DanıŐmanlık Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0001-7794-9650

armagany@iuc.edu.tr

Atıf/Citation: S. Armağın Köseoğlu (2023), "Bir İletişim Aracı Olarak Çocuk Resmi ve Özellikleri", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023 s.137-145.

Öz: Çocuğın kendisini ifade edebildiğı yollardan bir tanesi de resimdir. Resim, çocuğı yakından tanımamıza olanak sağlayan projektif bir tekniktir. Çocuklar çizimleri aracılığıyla kendileri hakkında önemli bilgileri sunmaktadırlar. Resimler, çocuğı anlamamıza ve onun bakış açısıyla yaşantısını görmemize izin veren bilimsel veri sunan tekniklerden birisidir. Çocuklar resimleri aracılığıyla bağ kurarlar. Çocuğın yaşamına ait izleri resimlerinde görmek mümkündür. Çizimler çocuğın kelimeleridir. Yaşam deneyimlerinde ve sözcük dağarcıklarındaki sınırlılık nedeniyle kendilerini anlatmakta güçlük çeken çocuk için çizimleri iletişim aracı niteliğı taşımaktadır. Çocuk resimlerini açıklamaya dönük farklı kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Çocuğın resimlerinde duygu, düşünce ve davranışları hakkında ipuçlarını görmek mümkündür. Çocuk resimleri uzmanlar için özel belirti ve işaretleri içerir. Kullanılan renkler, kağıt üstündeki figürler ve kompozisyon uzmanlar için anlamlıdır. Çocuğın spontane (kendiliğinden) ve sansüresüz çizimlerinde gelişim dönemi özellikleri, kişilik, zeka ve yakın çevresi ile ilişkileri hakkında bilgilere ulaşılabilir. Bu makalede iletişim aracı olarak çocuk resimlerinin özgün değeri belirtilmiştir. Ruh sağlığı alanında çocukla çalışan uzmanlar ve eğitimcilerin sunduğı bilgilerin önemine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Resim, Çocuk Resmi, İletişim.

Abstract: Drawing is one of the ways in which children can express themselves. Drawing is a projective technique that allows us to get to know the child closely. Children explain important information about themselves through their figures. Drawing is a technique that presents scientific data; help us to understand the children and see the children's life from their perspectives. Children connect us through their drawings. It is possible to see these traces in his/her figures. Drawings are child's words. Figures are means of communication for children who have difficulty in expressing themselves due to the lack of vocabulary and experience in life. There are different theoretical approaches to explain child drawings in literature. Clues to the children's feelings, thoughts and behaviors can be seen in their paintings. Child drawings have special signs for professionals. The colours used, the figures on the paper, and the composition are significant to the professionals. Information about the children's developmental period, personality, intelligence and relations can be found in the children's spontaneous and uncensored figures. This article explains

about the original value of children drawings as a means of communication and contains information that children drawings provided the mental health professionals and educators working with children.

Keywords: Child, Drawings, Child Drawings, Communication.

GİRİŞ

Çocuğun kendisini ifade edebildiği yollardan bir tanesi de resimdir. Resim, çocuğu yakından tanımamıza, anlamamıza olanak sağlayan projektif bir tekniktir. Çizimleri aracılığıyla çocuklar uzmanlara kendileri hakkında anlamlı bilgiler sunmaktadırlar. Yaşam deneyimlerinde ve sözcük dağarcıklarındaki sınırlılık nedeniyle kendilerini anlatmakta güçlük çeken çocuk için çizimler iletişim niteliği taşımaktadır. Resimler de sayılar ve harfler gibi semboller sistemine ait çizgi ve şekillerden oluşmaktadır. Sözcükler nasıl düşüncenin ifade edici aracı olan seslerin sembole dönüşmüş hali ise çizimler de düşünce ve duyguların semboller aracılığıyla ortaya konmasına aracılık etmektedirler.

Çocuk resimleri, kendine özgü oluşu, spontanlığı (kendiliğinden) ve sansürsüzce çocuğun kendini ifade etmesine izin vermesi nedeniyle bireyi tanıma teknikleri içerisinde projektif bir araç olarak önemli bir yer tutmaktadır. Gözlem, görüşme gibi test dışı tekniklerden ve tanılamaya dönük testlerden gelen bilgilerle beraber kullanıldığında çocuk resimleri uzmanlara geçerli ve güvenilir verileri sunmaktadır. Çakır (2017)'ye göre çocuk resimleriyle ilgili erken dönem çalışmalarında çocukların yaş grupları ve yaşları dikkate alınmakta, bilişsel ve gelişimsel özellikleriyle ilişkilendirilmektedir. İlerleyen dönemlerde ise çocukların iç dünyalarına bakışın bir yolu olarak çocuk resimleri araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir.

Çocuk çizimlerinin bilimsel olarak öncelikle ruh sağlığı çalışmalarında daha sonra ise yakın dönemde ağırlıklı olarak eğitim alanında ele alındığı gözlenmektedir. Erken dönemde yetişkin resimleri ve sanatsal ürünleri psikolojinin gündeminde yer almaktayken çocuk çizimleri II. Dünya Savaşı sonrasında yetişkinlerden farklı olarak dikkatleri üzerine toplamıştır.

Bireyi Tanıma Teknikleri Açısından Çocuk Resmi

Çocuk resminin işlevselliği ve sunduğu bilgiler yoluyla gelişimsel, eğitimsel, sanatsal, klinik açılardan bilgi edinmek mümkündür. Projektif bir teknik olarak kullanıldığında resim, çocuğun dünyası hakkında yalın, sansürsüz ve saydam bir görüntüyü uzmanlara sunulabilmektedir. Farklı veri kaynakları ile zenginleştirildiğinde çocuk resimleri derinlemesine analizi ve değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır. Bilişsel özellikleri ortaya koyan zeka testi, gelişimsel öyküyü sunan ayrıntılı anamnez bilgileri, çocuğun yetiştiği- bulunduğu aile, okul, akran ilişkileri, oyun ortamına ilişkin gözlemler, çocuğun etkileşime girdiği sosyal çevredeki anne-baba, öğretmen gibi yetişkinlerin çocuk hakkındaki bilgilerinin alındığı görüşmeler ile bilimsel ve güçlü değerlendirmelere ulaşılabilir. Yalnızca resim çizdirilerek farklı kaynaklardan bilgi edinmeden tek bir resim üzerinden çocuklarla çalışmak ve tanı koymak sıklıkla gözlemlenmekte olan bir tutuma dönüşmektedir. Oysa bireyi tanımanın doğası ve bilimsel tutum gereği tüm test ve test dışı tekniklerin bir araç olarak sınırlılıkları içinde başvurulacak kaynaklar olduğu düşünülmelidir.

Bireyler; doğuştan getirdikleri ve sonradan sahip oldukları niteliklerle kendilerine özgü varlıklardır. Sahip oldukları özellikler bireysel farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Bireyi tanıma, kişinin potansiyelini ortaya çıkarmayı, güçlü- zayıf yönlerini, yetenek, ilgi vb. diğer özelliklerini tespit etmeyi ve bu özellikler doğrultusunda bireye profesyonel yardım etmeyi ve desteklemeyi amaçlamaktadır (Şahin, 2015). Bireylerin tanınması gereken özelliklerini Yeşilyaprak (2013)'e göre aşağıdaki şekliyle özetlemek mümkündür.

1. Fiziksel ve biyolojik özellikler (beden yapısı ve beden sağlığı),
2. Davranışsal özellikler (genel ve özel yetenek, ilgiler, güdüler, beceri, tutum ve değerler, benlik kavramı, duygusal ve sosyal uyum),
3. Sosyo-ekonomik ve kültürel özellikler (aile yapısı, ebeveyn tutumları, eğitim düzeyi, ekonomik ve kültürel düzey, çevresel koşullar, çeşitli olanaklar vb.).

Bireyi tanıma, birey hakkında farklı kaynaklardan bilgileri toplamayı ve gelen bilgileri bilimsel açılardan yorumlamayı gerektirmektedir. Çocuklarla çalışan uzmanlar; çocukları daha yakından tanımak, özelliklerini tespit etmek, kişilik ve zeka gibi bireysel özelliklerini, içinde yaşadığı aile, okul gibi etkileşim içinde olduğu sosyal ortamları, akran ilişkilerini, uyum ve karar verme süreçlerini bilmeye gereksinim duymaktadırlar. Bireyi tanımda bilgi toplamının işlevi önemlidir. Ulaşılan bilgilerin geçerli, güvenilir, objektif, geniş kapsamlı ve sağlıklı elde edilmiş olması beklenmektedir. Bilgi toplamada veriler, bireyin kendisinden, testlerden ve test dışı tekniklerden elde edilmektedir. Çocuk resimlerini, test dışı teknikler başlığı altında projektif bir teknik olarak konumlandırmak mümkündür. Çocuklara yönelik tanı ve tedavi sürecine yön verecek bilgilerin elde edilmesinde, çocuklarla çalışan uzmanların çocuğu bilişsel, duygusal, sosyal yönlerden tanıma ihtiyacı ön plandadır. Çocukların sözcük dağarcıklarında ve dilsel becerilerindeki sınırlılık kendilerini ifade etmelerini güçleştirmektedir. Çocuklarla çalışan uzmanlar, uyum ve davranış sorunları, yönlendirme ve karar verme ile ilgili tanı-tedavi çalışmalarda oyun terapisi, drama, masallar, kuklalar vb. etkileşime dayalı dışavurumcu tekniklere yer vermektedirler. Resimler, çocuk çizimleri de projektif teknik olarak bilgi toplama ve çocuğu tanımda “bireyi tanıma tekniği” başlığı altında kullanılacak işlevsel bir kaynaktır. Çocuklarla çalışmaya olumlu başlangıç yapma, ilk ilişkiyi kurma ve terapötik ilişkiyi sürdürmede çocuk resimlerinin iletişimi doğal olarak sağlayan, geliştiren ve zenginleştiren yönü bulunmaktadır.

Çocukların duygu ve düşüncelerini sözlü olan veya olmayan yollarla öğrenmek mümkündür. Çocuk çizimleri serbest bir çalışma ortamı sağlaması nedeniyle çocuğun hem keyif alarak hem de doğal akışı içinde kendisini anlatmasına izin vermektedir. Dış dünyaya ilişkin anlamlandırmaları üzerine son yıllarda Türkiye’de çocuk çizimleri üzerine yapılan çalışmalarda aile ilişkileri, okul (Yıldız, 2012), sınıf ve öğretmen- müdüre ilişkin algıları (Aykaç, 2012; Şener, 2018; Yalçın ve Erginer, 2014), boş zaman faaliyetleri ve ilgileri (Usta ve Tezel Şahin, 2016) çevre duyarlılığı (Deniz, 2020; Erdaş ve Ada, 2020), doğa algısı (Köşker, 2019) istismar, çocuk hakları (Bayrak, Gök, Yörük ve Kaya, 2020; Yazıcı ve Yaman Baydar, 2015), değerler (Sapsağlam, 2017) farklı öğrenme-öğretim teknolojileri deneyimleri (Ergüleç ve Kiremit, 2019) ve gündeme ait Covid-19, pandemi vb. sağlık konularının (Nazlı ve Çat, 2021; Yüksek Usta ve Gökcan, 2020) incelendiği görülmektedir. Tüm bu araştırma ve derlemeye dayalı bilimsel yayınlarda çocuk resminin, çocuğu anlamamıza, onun bakış açısıyla yaşantısını görmemize izin veren bilimsel veri sağlayan bir kaynak olduğu vurgulanmaktadır. Yine söz konusu çalışmalarda dikkati çeken ortak nokta çocuk çizimlerinin iletişim aracı olarak öneminin vurgulanmış olmasıdır. Uzmanlar ve çocuk resmini konu eden araştırmacılar için, resimler incelendiğinde anlamlı bilgileri sunmaktadır. Resim yoluyla iletişim kuran çocuk kendi gerçekliği hakkında bilgileri kağıdı kullanımı, çizdiği figürler, figürlerin sıralanışı, kullandığı renkler ve kompozisyon üzerinden sunmaktadır.

Uzmanlar tarafından çocuk resimleri incelenirken dikkat edilmesi gereken önemli noktalar, özel belirti ve işaretler başlığında dikkati çekmektedir. Resimlerde yer alan figürlerin, büyük ya da küçük çizilmesi, eksik bırakılan figürlerin resme yansması ve abartılı figürlerin resimde yer alması çocuk resimlerinde çizimleri yorumlayan uzmanlar için anlamlıdır (Yavuzer, 2016).

Çocuk Resminin Özgün Değeri

Çocukla çalışan uzmanlar için resmin sanat, eğitim, ruh sağlığı gibi birçok farklı disiplinin ortak kesişim noktasında olduğu söylenebilir. Duyguların ve düşüncelerinin ifade aracı olan çocuk çizimleri aynı zamanda etkinlik sırasında çocuğun kendisini eğlenerek ve kendiliğinden anlatmasına olanak sağlaması nedeniyle özgün bir değere sahiptir. Çocuğun iç dünyasına dahil olmanın ve onun duygu ve düşüncenin somutlaşmış halini görebilmeye aracılık etmektedir. Resim çocuğun dış dünya ile ilişki kurmasının, dünyayı tanımasının, anlamlandırmasının ve yaratıcı coşkusunu aktarmasının bir yolu olduğundan önem arz etmektedir. Sadece çocuğu kendi içinde değil aynı zamanda onun diğerleriyle nasıl bir ilişki içinde yer aldığını, içinde yaşadığı sosyal atomu görmek ve ilişkiler ağını tanımlamakta işlevsel bir teknik olarak önemlidir. Bu durum çocuklarla çalışan profesyonellere çocuğun deneyimlerine ve yaşam alanına onların gözleriyle bakma fırsatını sunmaktadır. Her bir resim çocuğun öznelliğine ışık tutması açısından değerlidir.

Resim bir iletişim aracı olarak, çocuğu rahatlatmakta, kendisini ifade etmesine izin vermekte ve güven duygusunu geliştirmektedir. Aynı zamanda resim çocukların duygularını ifade etmelerinde kolay ve yalın bir yöntemdir (Malchiodi, 2013). Ruh sağlığı çalışmalarında özellikle tanılamada, uyum ve davranış güçlüğü vb. sorunları olduğu düşünülen çocuklar için uzmana başvurulduğunda “çocuk”, yetişkin danışandan farklı olarak terapiye (danışmaya) “gelen” değil “getirilen” kişidir. Yetişkin birey, yaşamında yolunda gitmeyen durum için profesyonel bir yardım talep edebilirken çoğunlukla çocuklar ebeveyni ya da okulu tarafından uzman kişiye istenmeyen durumun düzeltilmesi hususunda getirilmektedir. Bu durumda okul öncesi ve ilkökul dönemindeki çocuklarla ilk terapötik ilişkiyi kurmak, birlikte çalışmanın amacının anlaşılmasını sağlamak ve çalışmaya devam etmek uzmanlar için daha da önem taşımaktadır. Tam bu noktada çocuk resmi, ilk ilişkiyi kurmak, iletişimi kolaylaştırmak, olumlu başlangıç yapmakta kolaylaştırıcı bir aracı olarak devreye girmektedir. Kendini anlatmakta güçlük çeken çocuklarda çizimler, boyalar ve kâğıtların kullanılması çocuğun rahatlamasına, güven duymasına ve kendisini ifade etmesine olanak sağlamaktadır.

Winnicott tarafından 1971’de terapide ilk kez kullanılan çocuk resimleri, çocuğun iç dünyasını görebilmenin ve terapide iletişimi kolaylaştırmanın bir yolu olarak görülmektedir. Çocukların sembol ve metafor kullanımları terapide hem iletişimi hem de öykü anlatmayı kolaylaştırmaktadır (Aydemir, 2011). Başlangıçta kolaylaştırıcı resimler aracılığıyla terapide olumlu ilişki kurma mümkün olmaktadır. Çocuğun kendisi ve diğerleriyle olan ilişkilerini anlama ve çözümlenmede resimlerin kullanılması katarsis yaşama ve sağaltım sürecine katkı sağlaması açısından yüksek işlevselliğe sahiptir.

Çocuk resimleri, kas gelişimi, göz-el koordinasyonu, bedensel, motor ve bilişsel gelişimi destekleyici bir tekniktir. Zeka gelişiminin göstergesi, kişilik özellikleri ve iç dünyanın dışa vurmasına olanak sağlaması nedeniyle tanı ve tedavide işlevsel bir öneme sahiptir (Yavuzer, 2017, s. 74-75). Çocuk resimleri kendi başına özgün ve değerli olmakla birlikte, incelendiğinde resimlerin zeka, kişilik gibi bireysel özelliklere, büyüme, gelişme ve olgunlaşmaya duyarlı olduğu görülmektedir. Gelişim dönemi özellikleri, çizgi gelişimine, konu seçimine, renklere vb. göre tipik özellikler olarak karşımıza benzerlikler ve farklılıklarla karşımıza çıkabilmektedir. Oran-orantı, simgesellik, simetri, tipin oluşumu, şematizm, idealizm ve espri benzerliklerin ve farklılıkların gelişimsel açıdan görülebileceği başlıklar arasındadır. Bunun yanı sıra resimler sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özelliklere duyarlılık da gösterebilmekte ve farklılaşabilmektedir.

Çocuk Resmini Ele Alan Yaklaşımlar

Çocukları yakından tanımak, anlamak ve onlar hakkında bilgi edinebilmek için başvuru alan çocuk resmini açıklamaya dönük farklı kuramsal görüşler bulunmaktadır. Genel hatları ile

çocuk resmini ele alan yaklaşımlar (Artut, 2006; Kırıçoğlu, 2002; Yavuzer, 2016, Savaş, 2015) şu şekilde belirtilebilir:

Gelişimsel Bakış: Bu bakış, çocuk çizimlerinin evrelerden ya da birbirini takip eden aşamalardan oluştuğu ifade edilmektedir. Resimlerde çocuğun gelişime paralel olarak yansıyan çizgi, figür, şekil ve renk kullanımına ve kompozisyon seçimine dayalı ortak özellikleri içeren gelişimsel öğelerin varlığından söz edilmektedir. Özel bir resim kuramı geliştirmemekle birlikte gelişimsel yaklaşım ağırlıklı olarak çocuk resmini “oyun” üzerinden açıklamaya çalışmıştır. **Projektif Bakış:** Bu bakış, çocuk resmini, resim yapma bilinçdışında yer edinen duygu ve düşüncelerin, çatışmaların dışarı yansıtılması olarak görmüştür. Çatışmalar, bastırılmış görmezden gelinen duygu ve düşüncelerin resimler aracılığıyla bilince taşındığı, ifade edildiği söylenmektedir. Bu yönüyle resim aracılığıyla çocuk katarsis yaşamaktadır. **Sembolik Bakış:** Bu bakışta çocuk resmi, bir dizi sembollerden oluşmaktadır ve gerçekte var olan nesnelere yerine onları sembolize eden şeylerin çizimidir. **Sanatsal Bakış:** Bu bakışta yetişkin sanatından bağımsız olarak çocukların resimleri incelenmektedir. Çocuk salt sanat yapmak için resim çizmemektedir. Çocuğun çizimleri ürünün ve yaratıcı coşkunun kendine özgün biçimde ortaya çıkışı ile ilgilidir. Çocuklar resimlerinde, yapmanın ve seyretmenin hazını yaşamaktadırlar. Çizim yapmayı motor zevk ve görsel zevk olmak üzere iki şekilde zevk alarak gerçekleştirdiklerini ve ilgi çekici temel biçimlerin resmini yaptıklarını savunmuşlardır.

Çocuklar çizimlerinde şemaları kullanırlar. Resimde şemalar, çocuğun gördüğü ve daha önce deneyimlediği, tanıdığı, ilişkilendiği nesne ve durumları çeşitli materyaller aracılığıyla resim düzlemine yansıtmasıdır. Gelişimsel açıdan ele alındığında çocuğun çizgi gelişiminin aşamalardan oluştuğu görülmektedir. Bu evreler çocuk çizimlerinde görülen evrensel ve bireysel gelişimlerdeki ortak karakteristikleri içeren birbirini takip eden beş aşamadan oluşmaktadır. Kırıçoğlu (2002)'na göre bu aşamalar şu şekilde açıklanmaktadır:

- 1) 2- 4 yaş Karalama Evresi
- 2) 4-7 yaş Şema Öncesi Dönem
- 3) 7- 9 yaş Şematik Dönem
- 4) 9-11 yaş Gerçekçilik Dönemi ve
- 5) 11- 13 yaş Görünürde Doğalcılık dönemidir.

Gelişimsel yaklaşıma göre çocuk resimleri çocukların potansiyellerine ilişkin ipuçları sunmaktadırlar. Piaget, çocuk resminin dış dünyayı tanıma ve anlamayla birlikte uyum çabası da içerdiğini ifade eder. Harris ise zihinsel ve kavramsal olgunluğun ifade aracı olarak çocuk çizimlerinin ele alınabileceğinden söz etmektedir. Bu olgunluk, benzerlik ve farklılıkları algılama, ayırt edebilme, sınıflandırabilme ve genelleyebilme becerisini içermektedir (Yavuzer, 2016). Resimler aynı zamanda çocukların bilişsel özelliklerini harekete geçirebilecek deneyimleme ve öğrenme fırsatlarını da açığa çıkarmaktadır. Çizim sırasında çocuklar algılama, düşünme, plan yapma, harekete geçme, dış dünyadaki gerçekliği kağıt üzerinde sembolik özelliklere başvurarak temsil etme çabalarını kullanmaktadırlar. Zihinsel potansiyelin izlerini çocuk resimlerinde gözlemlemek, ipuçlarını yakalamak uzmanlar için mümkündür.

Gelişimin yansımaları olarak ele alındığında çocuk çizimlerini Ölçer (2019), çocukların iç dünya ve dış dünyaları arasında ilişki kurarak algıladıkları biçimde nesnelere genel görünümüyle resim yapmaya başladıklarını ve ergenlik dönemine kadar bedensel ve zihinsel olarak gösterdikleri gelişim doğrultusunda nesnel gerçekliği kavrayarak kendi bakışlarına özgü bilgileri sunabileceklerini ifade etmektedir.

Çocuk Çizimlerinde En Sık Rastlanılan Ortak Özellikler

Kendi özelliklerini çizimlerine yansıtan, bireysel farklılıkları resimlerinde görebileceğimiz çocuklar, gelişim dönemi özelliklerine göre incelendiğinde; figürler ve grafik faaliyetler açısından benzerlikler sergilemektedirler. Çocuk çizimlerinde en sık rastlanılan ortak özellikler: düzleme, tamamlama, hiyerarşi, saydamlık (Artut, 2002), simgesellik, espri, simetri, tipin oluşumu (Yavuzer, 2016) biçimindedir.

Bu özelliklerden düzleme özelliğinde, mekan kavramının oluşumu ve yüzeye uydurma çabası görülmektedir. Tamamlama özelliğinde, benmerkezci bakışla çocuğun gördüğünden çok bildiğini ve düşündüğü gibi çizme eğilimi görülmektedir. Hiyerarşide, gerçekliğin farkında olmasıyla yada önem verdiği figürü öne çıkarma, vurgulama isteğiyle çocuk çizimlerinde figürleri daha büyük- küçük, belirgin- silik çizebilir. Bazı resimlerde nesnelerin önem sırasına konduğu ve sıralandığı da görülmektedir. Saydam (röntgen) resim ise şeffaflığın öne çıktığı, görülmesi mümkün olmayan ya da bakış açısından görülmeyen unsurların resimde çizilmesidir. Simgesellik özelliğinde çocuğun resimde duygu ve düşüncelerini semboller kullanarak, simgeler aracılığıyla aktardığı gözlemlenmektedir. Espri de bazen güneş, ay, bulutlar vb. göz, ağız, gülen yüz çizme davranışını çocuk sergiler. Simetri de ise, resimde denge arayışı ve tamamlama isteği öne çıkar ve kağıdın hem sağına hem sol tarafına çiçek, güneş, bulut, ağaç, ev vb. figürlerin yerleştirildiği görülür. Resimde tipin oluşumu, çocuğun çizgi gelişimine paralel olarak gelişmekte ve zamanla yerleşerek, değişmekte ve dönüşmektedir. Amaçlı çizim yapan çocuk, resimde önce deneyerek bir tip'i oluşturur- korur, başardığı eylemleri tekrarlayarak sürdürür ve bir öğrenme deneyimi ile keşfettiği yeni tipi fark ederek kullanmaya başlar. Tüm bu özellikler artan yaş ve ilerleyen gelişimsel özelliklerle birlikte çocuğun düşünme yapısı ve içeriğinde özelleşir. Zihinsel ve kavramsal olgunluğun yansımaları ve dış dünyanın gerçekliği ile biçimlenir ve değişerek farklı çizgi formlarına dönüşür.

Çocuk Resimlerini Analiz Ederken İzlenebilecek Yollar

Çocuk resimleri aracılığıyla dış dünyaya ilişkin zihinsel temsillerini kağıda kullandığı materyallerle aktarırken düşünme ve ifade dili olarak sembollerden yararlanmaktadır. Sembollere yüklediği anlam ile kendini ifade etmektedir. Çocuklar dış dünyanın fotoğrafını çekerek kağıda yansıtmazlar. Kendilerince anlamları yükleyerek resmetmeye çalışırlar. Buradaki çaba başlı başına değerli olmaktadır. Çocuk bu deneyim sırasında merak, ilgi, keşif ve icat gibi duyguları yaşarken, dış gerçekliği uydurma çabası ile de yeni öğrenme deneyimleri yaşama fırsatı da bulmuş olur.

Uzmanlar, çocuk resimlerini analiz ederken farklı yollar izleyebilirler. Üstündağ (2020)'ın aktardığına göre; Gelişimsel, içerik ve yorumlayıcı analiz olmak üzere üç farklı analiz yaklaşımından söz edilmektedir. Bu yaklaşımlar özetle şöyledir (aktaran: Üstündağ, 2020): Gelişimsel Analiz: Çocukların çizimlerinin gelişimsel olarak hangi aşamada olduklarını belirlemek yani çocukların içinde buldukları gelişimsel süreci ifade etmek için kullanılmaktadır.

İçerik Analizi: Bir çizimde figürlerin ve öğelerin tanımlanması, sayılması ve puanlanması yapılmaktadır. Değerlendirmede vücut parçaları, eksik uzuvlar, resimdeki ayrıntılar belirtilmektedir. Çocukların kişilik özellikleri, bilişsel gelişim düzeyleri ve duygu durumlarını belirlemek için uzmanlarca bu yaklaşım kullanılmaktadır.

Yorumlayıcı Analiz: Çocuk çizimlerinde çocuğun ruhuna inerek duyguların gösterilmesine başvurulmaktadır. Renk analiziyle birlikte gözlemlere ve yansıtılan düşüncelere de yer verilmektedir.

SONUÇ

Çocuk resimlerindeki eşsiz anlatım onların biricikliğini ortaya koymaktadır. “Çocuk gibi çizebilmem ömrümü aldı” sözü ile Picasso çocuk çizimlerinin benzersizliğini ve değerini ruh sağlığı çalışanlarına ve eğitimcilere bir kere daha hatırlatmaktadır. Çocukları yakından tanımak ve anlamak için başvurulan birçok klinik test vardır. Testlerden farklı olarak çocuk resimleri projektif bir teknik olarak kullanıldığına testlerin kültüre, yaşa, psikolojik örüntülere özgü sınırlılığını aşan, çocuğun kapasitesini, duygusal, davranışsal ve bilişsel yönlerini görmeyi mümkün kılan, iç ve dış dünya ile etkileşimine ışık tutan araçlardır. Oyun etkinliği gibi resimler de, çocuğun enerjisini dışa vurmaya kolaylaştıran, ilgi, merak güdüsünü harekete geçiren eylemleri içermektedir. Dış dünyanın gerçekliğini, kuralları anlamakta ve uyum sağlamayı kolaylaştırma için resimler yeterince alıştırma fırsatı yapma olanağını da çocuklara sunmaktadır.

Yavuzer (2017, s. 74-75)’e göre; sözcüklerle ifade etmek yerine sözcük bilgisi sınırlı olan bir çocuk için resimler, çocuğun kendisi ile dış dünya arasındaki iletişimi sağlayan ve kendini kolayca ifade etmesine aracılık eden bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk çizimleri, çocukların iç dünyalarının ortaya çıkarılmasında kullanılan projektif bir tekniktir. Çocukların resim yapmayı sevmesi aynı zamanda bu tekniğin kullanım alanının genişlemesine de kolaylık sağlamaktadır.

Özsoy (2001) için çocuklar resim yaparken oyun oynarcasına çizmekte, boyama ve karalama yapmakta, sıkıldıklarında yeniden çizmeye başlamaktadırlar. Çocuklar çizimlerinde özgün renkler ve kompozisyonları da oluşturmaktadırlar. Çocuklar bu şekilde sözel ve duygusal aktarımlarını yaratıcı, enerjik ve onlar için eğlenceli bir yolla sansürsüzce ortaya koymaktadırlar. Resim, çocuğun önceden öğrenmiş olduğu sözcük ve ifade biçimlerinden daha güçlü, daha yalın bir anlatım ve iletişim aracıdır (Yurtal ve Artut, 2007).

Çocuk hep çocukça çizecektir. Onun her çizimi sanatçı çizişi değildir fakat saflığı yönünden gerçek bir yaratıcılıktır (San, 1979, s. 205). Özgünlüğünü ortaya koyması açısından çocuk resimlerini değerli kılan bu bakış, estetik ve sanatsal değeriyle çocuk çizimlerini anlamlandırmaktadır. Estetik ve görsel değerinin yanı sıra uzman gözlemciler için çocuk resimler; gelişimsel, eğitsel, klinik açılarından da çocuğu tanımak ve anlamakta önemli veri kaynakları arasındadır. Çocukların resimleri aracılığıyla ne çizdiği, nasıl çizdiği, neyi anlattığına bakarak bilişsel, duygusal ve davranışsal özelliklerine ilişkin bilgi edinmek mümkündür. Her bir çocuk sahip olduğu potansiyeli ile eşsiz ve değerlidir. Sahip olduğu özelliklerin ortaya çıkarılmasında, çocuğu tanımak ve anlamak, gereken desteği ve yardımı sağlamak için ruh sağlığı çalışanları gözlem, görüşme, anket, çeşitli test ve envanterleri zaman zaman kullanmaktadırlar. Testler ve test dışı tekniklerin yanı sıra resimler de çocuklarla yürütülen çalışmalarda sık başvurulan bilgi toplama teknikleri arasındadır. Bu açıdan resimler, çocuğun kendisini doğal ortamında en yalın haliyle sansürsüzce ifade etmesine izin veren içten ve samimi şekilde iç dünyasını sergilemesine fırsat tanıyan bilimsel veri toplama aracı olarak özgün değer taşımaktadır. Uzmanlar tarafından zengin veri çeşitliliği ile birlikte değerlendirildiğinde, sansürsüz ve doğal bir iletişim aracı olarak çocuk çizimleri; çocuğu ait olduğu dünyasında kendisini nasıl gördüğüne ilişkin onun gözlükleriyle görme imkanını bizlere sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKMAN, İ. (2014). Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Kendini İfade Etmesinde Resmin Önemi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ARTUT, K. (2009). *Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri*. (6. Basım), Ankara: Anı.
- AYDEMİR, D. (2011). Sanatın Terapötik (tedavi edici) Süreçlerde Rolü ve Çocuk Resimlerini Çözümleme Yöntemlerine Katkısı. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- AYKAÇ, N. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Resimlerinde Öğretmen ve Öğrenme Süreci Algısı. *Eğitim ve Bilim*, 37 (164), 298-315.
- BAYRAK UYSAL, H., GÖK, H. N., YÖRÜK, E. & KAYA, E. (2020). Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Gözünden Çocuk Hakları. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 4 (2), 63-73.
- ÇAKIR, B. (2017). DEHB Tanısı Almış Çocukların Aile Resmi Çizimlerinin Algılanan Ebeveyn Tutumları ve Anksiyete Düzeyleri ile İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DENİZ, L. (2020). Okul öncesi (4-6 yaş grubu) Çocuk Resimlerinde Çevre Algısı ve Çocuk Çevrelerinin Sağlaması Gereken Özellikler. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- ERDAŞ KARTAL, E. & ADA, E. (2020). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Gözünden Geri Dönüşüm. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 33 (3) ,778-801.
- ERGÜLEÇ, F., & KİREMİT, R. F. (2019). Tablet Bilgisayarların Okul Öncesi Dönemde Resim Çiziminde Kullanılması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 15(1), 17-36.
- KIRIŞOĞLU, O. T. (2002). *Sanatta Eğitim. Görmek, Öğrenme, Yaratmak*. (2.baskı). Ankara: Pegem.
- KÖŞKER, N. (2019). Okul Öncesi Çocuklarında Doğa Algısı. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 294-308.
- MALCHIODI, C. A. (2013). *Çocukların Resimlerini Anlamak*. İstanbul: Nobel.
- NAZLI, R. S. & ÇAT, A. K. (2021). Çocukların Covid-19 Algılarının Resme Yansıması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 36, 221-242.
- ÖLÇER, S. (2019). 4-7 Yaş Çocuklarının Çizdikleri Resimler ve Bu Resimlere Yönelik Sözel Dışa Vurumları Yoluyla Zihinsel ve Görsel Gerçeklik Durumlarının İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23 (1) , 221-252.
- ÖZSOY, V. (2001). Sanat (Resim) Eğitiminde Bir Nitel Araştırma Yöntemi: Eğitsel Eleştiri. *Eğitim ve Bilim*, 122, 41-51.
- SAMURÇAY, N. (2006). Çocuk ve Resim. *Artist*, 6, 22-27.
- SAN, İ. (1979). *Sanatsal Yaratma, Çocukta Yaratıcılık*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SAPSAĞLAM, Ö. (2017). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Değer Algılarının Çizdikleri Resimler ve Sözlü Anlatımlarına Göre İncelenmesi: Sorumluluk değeri örneği. *Eğitim ve Bilim*, 42 (189), 287-303.

- ŞAHİN, C. (2015). Bireyi Tanıma. Cengiz Şahin. (Ed.) içinde, *Bireyi Tanıma Teknikleri. Psikolojik Testler. Test Dışı Teknikler* (s. 15-22). Ankara: PegemA.
- ŞENER, G. (2018). Şema Öncesi Dönem Çocuklarının (4-7 yaş) Okul Temalı Resimlerine İlişkin Yorumlamalar. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 31-42.
- USTA, S. & TEZEL ŞAHİN, F. (2016). Çocuk Resimlerinde Spor. *International Journal of Science Culture and Sport*, 4 (1), 214-227.
- ÜSTÜNDAĞ, A. (2020). Çocuk Resimlerinden “Çocuk Hakları”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20 (46), 11-32. DOI: 10.21560/spcd.v20i54504.481717
- ÜSTÜNDAĞ, A. (2022). Okul Çağındaki Çocukların COVID-19 Hakkındaki Düşüncelerinin Resimle İfade Edilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1484-1499.
- YALÇIN, M. & ERGİNER, A. (2014). İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Okul Müdürü Algılarına İlişkin Yaptıkları Çizimler. *Eğitim ve Bilim*, 39 (171), 270-285.
- YAZICI, E. & YAMAN BAYDAR, I. (2015). 60-72 Aylık Çocukların Çocuk Haklarına İlişkin Algılarının Resim Yoluyla İncelenmesi. *ACED Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, 7, 1-19.
- YAVUZER, H. (2016). *Resimleriyle Çocuk: Resimleriyle Çocuğu Tanıma*. (20. Baskı). İstanbul: Remzi
- YAVUZER, H. (2017). *Çocuk ve Resim. Çocuğu Tanımak ve Anlamak*. İstanbul: Remzi.
- YILDIZ, S. A. (2012). İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerinde Okul Kavramına İlişkin Nitel Bir Analiz. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 609-626.
- YURTAL, F. & ARTUT, K. (2007). Çocukların Şiddeti Algılama Biçimlerinin Çizdikleri Resimlerine Yansımaları. Ergin Erginer (Ed) içinde, *16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Tam Metinler*. Ankara: Detay.
- YÜKSEK USTA, S. & GÖKCAN, H. N. (2020). Çocukların ve Annelerinin Gözünden Covid-19. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6 (2), 187-206.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Derleme/Review

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 04.12.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 08.02.2023

DOI: 10.30692/sisad.1214395

NEOLİBERAL İKTİSAT POLİTİKALARI VE 1980-1989 YILLARI ARASINDA TÜRK EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜŞÜNÜN ALTI FAKTÖR ALTINDA İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

*Neoliberal Economic Policies and the Examination and Evaluation of the General Outlook
of the Turkish Economy Between 1980-1989 Under Six Factors*

Hande AYHAN GÖKCEK

Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Gelişim Üniversitesi

Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

ORCID ID: 0000-0001-6349-3023

hayhan@gelisim.edu.tr

Atıf/Citation: Hande Ayhan Gökcek (2023), "Neoliberal İktisat Politikaları ve 1980-1989 Yılları Arasında Türk Ekonomisinin Genel Görünüşünün Altı Faktör Altında İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023 s.147-161.

Öz: Bugünden geçmişe bakıldığında sanayileşmenin dört önemli aşamada yaşandığı, günümüzde teknolojiyle de birleşen dördüncü aşamasında olduğunu söylemek mümkündür. Sanayileşmenin bugününde dünyadaki kutuplaşmanın çözülmesi, ülkelerin eşit ölçüde gelişebilmeleri ve tek bir sistem içerisinde bütünleşebilmeleri adına küreselleşmeye ağırlık verilmiştir. Küreselleşme bu çalışmada da bahsedilen neoliberal iktisat politikalarını doğuran bir atmosferin dışavurumudur. Küreselleşmeyle birlikte tüm dünyada neoliberal politikaların hâkim olduğu bir ekonomik ortama geçilmiş, serbest piyasa ekonomisinde devletin etkinliği olabildiğince düşürülerek piyasaların işlevsel hale gelmesi amaçlanmıştır. Bu süreç gelişmiş ülkelerde başarılı bir şekilde ilerlerken, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise küresel politikalara uyum sağlamayı gerektirdiği için eşit seviyede başarı getirmemiştir. Türkiye 24 Ocak kararları ile birlikte neoliberal ekonomiyi benimsemiş, kısa sürede bu politikalarla ekonomik büyüme sağlarken, sermaye birikimiyle sağlanan büyüme dolayısıyla ekonomik ortamda istenen refah sağlanamamıştır. Bu çalışmada 1980-1989 Özal döneminde Türkiye'deki neoliberal iktisat politikalarının Türk ekonomisine yansımaları incelenerek 6 faktör altında değerlendirilmiştir. Bu konunun ardından konuyu ele alan ulusal ve uluslararası makale çalışmalarına ilişkin bir derleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Neoliberal İktisat, Özal Dönemi, Türk ekonomisi, Altı Faktör.

Abstract: Looking at the past from today, it is possible to say that industrialization was experienced in four important stages, and today it is in its fourth stage, which is combined with technology. In today's industrialization, globalization has been emphasized in order to dissolve the polarization in the world, to enable countries to develop equally and to integrate within a single system. Globalization is the expression of an atmosphere that gives rise to neoliberal economic policies, which we will talk about in this study. With globalization, an economic environment dominated by neoliberal policies has been passed all over the world, and it is aimed to make the markets functional by reducing the efficiency of the state as much as possible in a free market economy. While this process progressed

successfully in developed countries, it did not bring equal success in developing and underdeveloped countries as it required adapting to global policies. Turkey adopted the neoliberal economy with the January 24 decisions, while providing economic growth with these policies in a short time, the desired welfare could not be achieved in the economic environment due to the growth provided by capital accumulation. In our study, the reflections of neoliberal economic policies in Turkey on the Turkish economy during the 1980-1989 Özal period are discussed. After this topic, a compilation of article studies dealing with the issue was made.

Keywords: Neoliberalism, Neoliberal Economics, Özal Period, Turkish economy, Six Factors.

GİRİŞ

17.-18. yüzyıllardaki Sanayi Devrimi dünya tarihini önemli ölçüde etkileyen olayların başında gelmektedir. Sanayi Devrimi ekonomik, sosyal, hatta siyasi anlamda toplumların değişmesine, tarihin yeni bir perspektife dönmesine olanak veren bir gelişmedir. Avrupa'da yeni buluşların üretim sürecini değiştirdiği, el emeğinin yerini yüksek kapasiteli makinelerin aldığı, böylelikle başta Birleşik Krallık olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesine, oradan da dünyaya yayılan gelişmelerin hız kazandığı bir süreci ifade etmektedir. Sanayi Devrimi'yle beraber daha evvel ekonomik gelişmişliği toprağa bağlı olan ülkeler, bu uğraşı terk ederek sanayileşmeye hız vermişlerdir. Bu süreçte fabrikaların kentlere kurulması sebebiyle köyden kente göçler hız kazanmış, birçok insan fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. Avrupa'da hızlı bir şekilde artan üretimle birlikte küçük burjuvazi gelişmiş, orta sınıf zenginleşmiş ve kapitalizm olgusu oluşmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi, dünya tarihinde ekonomi ve üretim ilişkilerini değiştiren bir dönüm noktası haline gelmişti (Güzelsarı, 2008, s. 8).

Bugünden geçmişe bakıldığında sanayileşmenin dört önemli aşamada yaşandığı, günümüzde teknolojiyle de birleşen dördüncü aşamasında olduğunu söylemek mümkündür. Sanayileşmenin bugününde dünyadaki kutuplaşmanın çözülmesi, ülkelerin eşit ölçüde gelişebilmeleri ve tek bir sistem içerisinde bütünleşebilmeleri adına küreselleşmeye ağırlık verilmiştir. Küreselleşme bu çalışmada da bahsedilen neoliberal iktisat politikalarını doğuran bir atmosferin dışavurumudur. Küreselleşmeyi tek bir kavram üzerinden anlatmak gerektiğinde uluslararası bütünleşme olduğu söylenebilir; ancak küreselleşmeyi sonuçlarıyla birlikte anlamak ve açıklamak ancak neoliberal politikaları da anlayabilmeyi sağlamaktadır. Küreselleşme denildiğinde her ülkenin eşit şartlarda yaşayabileceği, eşit şartlarda ekonomiye ve teknolojiye sahip olabileceği, az gelişmiş ülke kavramının yerini geliştirmekte olan ve gelişmiş ülkenin aldığı bir yapılanma akla gelmektedir. Küreselleşmenin anahtar kavramları şunlardır: yenilik, teknoloji, dijital devrim, artan rekabet, global değişim, esnek ve dinamik piyasa. Bu anahtar kelimeler çerçevesinde küreselleşmeye bakıldığında Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra iki kutuplu (Sosyalizm ve Liberalizm) sistemin ortadan kalkmasının, her ülkenin belli bir ekonomik kalkınmışlık seviyesinde olmasının amaçlandığı görülür (Jessua, 2005, s. 16).

Küreselleşmenin ekonomik yönden tesiri tüm ülkelerin bir bütün olarak düşünülmesi ve ortak pazardaymış gibi hareket etmesi üzerine kuruludur. Küreselleşme ortak pazarda liberal ekonomik uygulamaların gerçekleşmesi gerektiğini savunur. Mal ve hizmetlerin özel kuruluşlar arasında serbestçe el değiştirmesini ifade eden bu sistem, modern tarihte de özel mülkiyet kavramının ortaya çıkmasını sağlar. Keynesyen ekonomide her şeyi belirleyen ve dolaylı yoldan her şeyin sahibi görünen devlet, yerini bireylerin sahipliğine dayanan sisteme bırakmıştır. Bu sistem liberalizmdir. Liberal ekonomi çeşitli kaynaklarda *serbest piyasa, görünmez el, kapitalist ekonomi* olarak da geçen, liberalizmin savunduğu görüşler çerçevesinde piyasada özgürce hareket etmeyi, kurallarla kısıtlamalara gitmemeyi ifade eden ekonomik bir sistemdir. Bu sistem özel mülkiyetin, iş bölümünün, mirasın olduğu, sözleşme ve girişimlere özgürlük tanınan, rekabetçi ortamın desteklendiği ve bu rekabetçi ortamla mücadele edebilenlerin varlıklarına devam ettiği bir yapıdadır (Güzelsarı, 2008, s. 10).

1.1. Neoliberal İktisat Politikaları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi istikrarın sağlandığı ülkelerde Keynesyen yaklaşımla ekonomik refah politikaları uygulanmaktaydı. John Maynard Keynes'in görüşleri çerçevesinde geliştirilen Keynesyen politikalar piyasa döngüsünde devletin işlevini ön plana çıkarmaktaydı. 1950-1970 seneleri arasında uygulanan bu politikalar çerçevesinde devlet ekonomiyi kontrol altına alabileceğini düşünüyordu. Örneğin; Merkez Bankası para politikalarını devlet aracılığıyla yönlendiriyor, böylelikle devletin gözetiminde bir piyasa ekonomisi oluşuyordu. Kapitalizmin gelişmekte olduğu ülkelerde sanayileşme adına ithal ikameci iktisat politikalarına dayalı bir ekonomi uygulanmaya başlanmıştı. Bu ekonomiye göre hem iç sanayiye korumak, hem de dış yatırımların artmasını sağlamak adına kamu ve özel sektör güç birleştirmeliydi. Bu sistem Keynesyen sisteme her ne kadar zıt görüşler içerse de sanayileşme sürecinde ABD tarafından giderek yayılıyor, kamu kuruluşları ve özel kuruluşları kendi kurallarını iç içe alacak şekilde bir düzene dâhil ediyordu. 1971 senesine gelindiğinde uluslararası para sisteminin sona ermesi, 1973'te de Petrol Krizi'nin ortaya çıkmasıyla birlikte gelişmiş ülkelerde stagflasyon ortaya çıkmış, ülkeler kendini borç içerisinde bulmaya başlamışlardır. Sürdürülemez mali dengesizlikler, beraberinde ülkelerin yeni politika arayışlarına girmelerine sebep olmuştur. Bu süreçte gerek ekonomistlerin görüşleri, gerekse ülkelere kredi seçenekleri sunan IMF ve Dünya Bankası'nın görüşleri çerçevesinde Keynesyen politikalar terk edilerek yerine neoliberal iktisat politikalarına geçiş yapılmıştır (Jessua, 2005, s. 20).

Liberal iktisat politikalarının gerçekleştiği ortamdaki ekonomik sistem *liberal ekonomi* olarak tanınmaktadır. Liberal ekonomi diğer bir adıyla serbest piyasa ekonomisi, özel mülkiyetin var olduğu ve devredilebildiği, işbölümünün bulunduğu, sözleşme ve girişimlerin olduğu, rekabetçi ortamın desteklendiği bir ekonomik ortamdır. Bu ortamda firmalar kendi rekabet politikalarını belirlemekte ve tüm firmalarla aynı ortam içerisinde faaliyet göstermektedirler. Serbest ekonomiye uyum sağlayabilen firmalar sürdürülebilir olmakta, diğer firmalar ise piyasadan silinebilmektedir. Riskin yüksek, aynı zamanda kazanç mekanizmasının da buna bağlı olarak yüksek kazanç hedeflerine bağlı olduğu bu ortamda kurallar oldukça esnektir. Liberal ekonominin etkin çalışabilme koşulları şu şekilde sınıflandırmıştır: (Özsağır, 2003, s. 38)

- Arz – talep dengesinin karşılıklı etkileşiminin kurulmuş olması,
- Piyasadaki fiyatların kendiliğinden oluşması, kontrol edilmemesi,
- Sürdürülebilir bir fiyat dengesine gelinmesi ve burada rekabete başlanması,
- Ekonomik politikaların gereklerine yönelik yaygın kanıların olması,
- Girişim ve çalışma özgürlüğünün olması,
- Sözleşme yapma özgürlüğünün olması,
- Özel sektörün yükselişte olması.

Neoliberalizm genellikle sosyal ve siyasi sonuçlarıyla anılan, bu sebeple de sosyal disiplin olarak kabul edilen, ekonomideki kullanımı ise çok daha yeni olan bir akımdır. Kavramı ilk olarak Alman Freiburg Okulu kullanmış, ancak tam anlamıyla tanımlanmasını Friedrich Hayek ve Milton Friedman sağlamıştır. 1955 senesine Chicago Üniversitesi'nde Şili'li öğrencilerin aldıkları ekonomi derslerinde liberal iktisat politikalarını öğrenmeleri, ardından ülkelerine döndüklerinde bu politikaların misyonerliğini yaparak 1973 senesinde Şili ekonomisini değiştirmelerini sağlayan süreç, bu gelişmeyle kavramın pratikte tanınmasını sağlamıştır. Keynesyenci politikaların henüz piyasada aktif olduğu dönemden itibaren varlığını sürdüren kavram, devleti ve devletin ekonomik sahadaki varlığının amacını sorgulamaktadır. Bu sorgulayış sonunda da insanlığın en yüksek refah seviyesine ulaşabilmesi adına bireysel girişimciliğin desteklenmesi gerektiğini, ülkelerin serbest bir ortamda rekabet ederek hareket etmesinin ekonomiye daha fazla katkı sağlayacağı görüşünü savunmaktadır (Yıldırım, 2011, s. 72-74).

1.2. Neoliberal İktisat Politikaları Çerçevesinde 1980-1989 Seneleri Arasında Türk Ekonomisinin Değerlendirilmesi

Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte neoliberal ekonomi politikaları ekonominin merkezine oturtulmuş, bu tarihten sonra ekonomide serbestleşme üzerinden hareket edilmeye başlanmıştır. IMF ve Dünya Bankası’nın gelişmiş ülkeler için zorunlu kıldığı politikaların diğer ülkeleri de kısmen ilgilendiren yönüne bağlı olarak bu tarihten itibaren Türkiye’de liberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Reel devalüasyonların yaşandığı, serbestleşmeyi savunan ekonomi politikalarının uygulandığı, emek gücünün arka plana itildiği bu yeni dönemde faiz ve döviz kurundaki denetimler de ortadan kaldırılmış, Türk ekonomisi küresel ölçekli ekonomilerle aynı piyasada varlık göstermeye adapte hale getirilmiştir (Güzelsarı, 2008, s.12).

Neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlandığı 1980’lerden 1990’lara değin olan süreç göz önüne alındığında politikaların Türk ekonomisine ve sosyal ortamına olumsuz etkisi olduğu gözle görülür şekildedir. Her ne kadar bireysel girişimlerin desteklenmesi dolayısıyla piyasada bir canlılık yaşansa da makroekonomik çerçeveden bakıldığında Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olması, bu sebeple de henüz ekonomisinde istenen seviyede gelinmeden küresel ölçekli politikalarla hareket etmesi ülke içerisindeki ekonomik (mikroekonomik) düzeni olumsuz etkilemiştir. Devletin piyasayı kontrol altına almamasıyla birlikte gelir dağılımı bozulmuş, kamuda devlet hizmeti olan eğitim ve sağlık gibi hizmetlere olan yatırım gittikçe azalmış, emekçi sömürülmüş, emek ucuzlaşma eğilimine girmiş, küçük ölçekli yatırımcılar piyasadaki çok kolay şekilde silinebilir hale gelmişlerdir. Bu durum da ekonomide *büyük balık küçük balığı yer* teorisinin geçerli olduğu, daha katı bir ortamın oluşmasına sebep olmuştur (Jessua, 2005, s. 16). Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de 1980-1989 seneleri arasındaki ekonomik ortam üzerinden neoliberal ekonominin genel görünümünü yansıtmak amaçlanmıştır.

1.2.1. Ekonomik Büyüme Açısından Değerlendirme

Neoliberal ekonomik politikaların en önemli amacı; devletin küçültülmesi, özelleştirmelerin gerçekleşmesi ve bunun sonucunda da piyasada özgür şekilde hareket ederek ekonomik bir düzen kurmaktır. Bahsedilen politikaların gerçekleşmesi ancak belli bir ekonomi seviyesine ulaşan ülkelerin başarılı olmasını sağlarken, az gelişmiş ülkelerin sadece serbest piyasada sömürülmesine neden olmaktadır. Gelişmekte olan Türkiye’ye bakıldığında neoliberal politikaların ilk dönemlerinde ekonomide devlet denetiminin kalkmasıyla birlikte yarattığı serbest ortamın pozitif yansımalarının görüldüğü, ancak uzun vadede gelir dağılımına ciddi etkilerinden ötürü ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görülmektedir. Maliye Bakanlığı’nın yayınlamış olduğu ekonomik büyüme raporlarına bakıldığında Türkiye’de 1980 senesine ait ekonomik büyüme oranı %-2,8’dir. Bu oran 1990 senesine gelindiğinde %9,4 olurken, 2008 senesinde (krizde göz önüne alındığında) %0,9’a düşmüştür. Öncelikle 1980 kararlarının ardından Türkiye’de ekonomik serbestleşmenin yarattığı ortamda devletin kamusal alandan çekilmesinin, yatırımların büyük ölçüde devlet bütçesinde saklı kalmasının ve beraberinde yatırım harcamaların azaltılmasıyla faiz gelirlerinin artmasından ötürü bu çalışmada göz önüne alınan 1980-1989 seneleri arasında hızlı bir büyüme olduğu görülür; ancak bu büyüme serbestleşmenin bu süreçteki hızlı etkisinden kaynaklı olup devamında 1990-2000 seneleri arasında büyüme oranlarının %10’lardan %6’lara kadar düşmesi, esnek piyasa ortamında Türkiye’nin hareketsiz kalmasını sağlamıştır. Nitekim 2007 krizinden sonra 2008 senesine ait büyüme oranlarının %0,9’a kadar çekilmesi de Türk ekonomisinin liberal politikalarla kaynaklı olarak gördüğü zararın da gerçek yüzünü yansıtmaktadır (Kazgan, 2008, s. 47).

Türkiye’nin 1970-1990 seneleri arasında ekonomik büyümesindeki en büyük kaynak sermaye birikimi kaynaklıdır. Devletin ekonomik süreçten elini çekmesiyle birlikte oluşan ekonomik birikim, büyümede %72,3 oranında rol oynamıştır. İşgücünün büyümeye katkısı ise %20 oranlarında kalmıştır. Dolayısıyla geniş çerçevede düşünüldüğünde sermaye birikimi kaynaklı

bir büyümenin temel aktif piyasa aktörleri sebebiyle olmaması, büyümenin kısa süreli olarak kalacağını da bir göstergesidir (Güzelsarı, 2008, s.19).

1.2.2. Emek Piyasası Açısından Değerlendirme

Stiglitz, küreselleşmeye ölçen dinamikleri eleştirmiş, özellikle GSYİH üzerinde durmuştur. Gayri safi yurt içi hâsıla ABD vatandaşının her ne kadar refah seviyede olduğunu düşündürse de işçilerin kazandırdığı şirketler ve %1 olarak ifade edilen kesim kazanç sağlamış, refaha ulaşmıştır. Dolayısıyla GSYİH göstergeleri emek piyasasında sömürülen işçiyi ve orta sınıfı tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Stiglitz'in burada emek piyasasındaki değişimlere ve etkilere de yer verdiği görülür. Gittikçe küçülen orta sınıf gelir eşitsizliğiyle birlikte ayrımcılığa uğramaktadır. Özellikle ekonomide ırkçı bir ayrımcılığın ön plana çıktığı, belli grupların ücret politikalarında avantajlı gruplar arasında saf dışı bırakıldığı bilinmektedir. Egemen iş gücü olan beyaz ırk ve erkek gruplar arasında ise gizli bir anlaşma vardır. Bu durum hem siyahilerin hem de kadın çalışanların işgücünden dışlanmasına, gittikçe daha da yoksullaşmasına sebep olmaktadır. Stiglitz şirket içerisinde çalışanların şirket politikalarına ayak uydurarak bu ayrımcılığı destekleyici şekilde hareket ettiklerini, aksi halde kendilerinin de iş gücü piyasalarından saf dışı edileceklerini düşündükleri için bu şekilde hareket etmek zorunda da olduklarını savunmuştur. Onun düşünceleri her ne kadar 2007 krizinden sonra ABD'yi göz önüne alsa da genel çerçevesinde kapital toplumların emek piyasasındaki değişimler bulunmaktadır. Bu noktada görüşleri Türkiye'nin 1980'lerden sonraki durumunu da özetleyicidir (Stiglitz, 2008, s.44).

1980'li yıllardan sonra serbest piyasa koşullarının oluşmasıyla birlikte bireysel girişimciler ve firmalar kendi kuralları ve piyasa kuralları dâhilinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Piyasada yerli ve yabancı yatırımcıların bir arada olması kuralsız ve karmaşık bir ortam yaratmıştır. Bu ortamdan en fazla zarar gören grup ise hiç şüphesiz emek piyasasındaki işçiler olmuştur. Serbest piyasa ekonomisiyle birlikte tarım sektörü giderek kan kaybetmiş, kapitalizmin etkisiyle sanayi ve hizmet sektöründe büyüme yaşanmıştır. Türkiye'deki yetersiz Ar-Ge faaliyetleri sebebiyle sanayinin istenen düzeyde gelişmemesine karşın, hizmet sektörü gelişmiş; işgücü tarımdan hizmet sektörüne kaymaya başlamıştır. Dolayısıyla köyden kente göçen ve hizmet sektöründe çalışmak isteyen işgücüne yeterince talep sağlanamaması kronik bir işsizliğe sebep olmuştur (Kazgan, 2008, s.50).

1980'ler Türkiye'sinde kentlerin genel görünümüne bakıldığında göçle büyük kentlere gelen, hizmet alanında çalışmak isteyen, emek harcayan, ancak bu emeğe karşılık yeterince işgücü bulamayan insanların kentlerde oluşturdukları kalabalık görülmektedir. Bu kalabalıktan faydalanmak isteyen işverenler emek piyasasını bir rant alanına çevirmeye başlamışlar, dolayısıyla emek gücü büyük oranda düşük ücretler, uzayan çalışma saatleri, güvencesiz çalışmalarla sömürülmeye başlamıştır. Neoliberal politikaların amaçladığı refah yaşam biçimi gelişmekteki Türkiye'de istihdam sorunları oluşmasına, işsizliğin kronik bir rahatsızlık şeklinde ekonomiyi etkilemesine sebep olmuştur (Güzelsarı, 2008, s.21).

1.2.3. Yatırım ve Tasarruf Açısından Değerlendirme

1980'lerle birlikte devletin kamusal alandaki hareketliliğinin azalmasıyla birlikte biriken sermaye, yatırım ve tasarrufların ne şekilde ilerlediğini düşündürmüştür. Normalde gelişmiş bir ülkede artan sermaye akımlarıyla birlikte yatırımların artması, tasarrufların da birikmesi söz konusu iken Türkiye'nin henüz gelişmekte olan bir ülke olmasından ötürü durum bu şekilde ilerlememiş, tüketim eğiliminin fazla olmasından ötürü yatırım ve tasarruflar istenen düzeye erişememiştir (Kazgan, 2008, s. 59).

1980-1990 seneleri arasında gelişmiş ülkelerde yatırım ve tasarrufların gayri safi yurt içi hasılaya oranı %25 dolaylarında seyrederken, bu oran gelişmekte olan ülkelerde %22 dolaylarında seyretmiştir. Küresel ekonomilerde yatırımların %50'si hizmet sektörüne

kaymıştır. Türkiye'ye bakıldığında yatırımların milli hasıladaki payı yüksek iken, tasarrufların payının düşük olduğu görülür. Türkiye'de 1980-1989 dönemleri arasında yatırımlar %50 oranında hizmet sektörüne yönelik olurken, tasarrufların payının %20 oranında ilerlediği, bunun da var olan sermaye birikimi kaynaklı bu seviyelerde seyrettiği söylenebilir (Güzelsarı, 2008, s. 26).

1.2.4. Finansal Sektör Açısından Değerlendirme

Finansal sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ardından finans piyasalarının durumu da değişmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sermaye piyasası merkezli finansal yapı yaygınlaşmıştır. Bu yapı gelişmiş ülkelerde derin ve gelişmiş, piyasada hâkimiyet kuran bir ekonomik sistemi simgelerken, gelişmekte olan ülkelerde ise halen bankacılık sektörü üzerinden piyasaların düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Türkiye'nin 1980'lerden sonra içine dâhil olduğu finansal serbestleşmeyle birlikte finansal sektörün gelişmesi beklenirken durum bu şekilde ilerlememiştir. Beklenen tasarrufların sağlanamaması, yüksek faiz oranları sebebiyle kısa vadeli finansal sermaye girişinin artırılması, yerli paranın yabancı para karşısında değer kaybetmesi, tasarruf yetersizliği sebebiyle de dış borçlanmaya girilmesi finansal sektörü olumsuz etkilemiştir. Bu dönemdeki finansal sektörün tam anlamıyla serbest koşullara hâkim olmaya çalışan, ancak başarılı olamayan bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür (Kazgan, 2008, s. 66).

1.2.5. Para Politikası Açısından Değerlendirme

1980'li yıllardan sonra serbest piyasa ekonomisiyle birlikte gelişmekte olan ülkelere IMF politikaları doğrultusunda para politikaları oluşturmaları önerilmiştir. IMF, ekonomik istikrarı sağlama noktasında fiyatlar genel düzeyinin kontrol altına alınmasını, talep enflasyonu ile enflasyonun kontrol edilmesini önermiştir. Bu bağlamda da 1980 sonrasında monetarist görüş olarak da bilinen parasalcı kuram üzerinden para politikalarının şekillendirilmesi başlanmıştır. Bu yaklaşıma göre piyasadaki para arzının kontrol edilmesiyle fiyatlar genel düzeyinde denge sağlanacak, enflasyon da bu şekilde düşürülecektir. Böylelikle ekonomide reel değişkenlere uyumlu bir para arzı ve talebi olacak, enflasyonun önlenmesi adına para arzının kontrolü üzerinden hareket edilecektir (Kepenek & Yentürk, 2007, s. 101).

1980'lerden itibaren birçok ülkede enflasyon hedeflemesi yoluna gidilmiş, ancak bu yöntem gelişmiş ülkeler için geçerli bir yöntem olurken, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için para politikalarını yönetmede yetersiz kalmıştır. 1980-1990 seneleri arasında ekonomik büyümenin artan sermaye kaynaklı olması, sonraki senelerde istenen düzeyde milli ekonominin gelişmesini engellediği gibi para politikalarının da istikrarlı şekilde sürdürülmesini engellemiştir. Kamu finansman gereğinin Merkez Bankası kaynaklarından karşılanması para politikasını bütçe politikasına bağımlı kılmıştır. Özel kesimin kredi talebi ticari bankalardan karşılanmakta, bunda da reeskont politikaları etkili olmaktadır. Kamu açıklarının gittikçe arttığı bu dönemde Merkez Bankası bünyesinde bankalar arası para piyasaları kurulması yoluna gidilmiş, para politikaları 1986 senesinde farklı yönde ilerlemiştir. Dolayısıyla finansal piyasalar sürekli bir değişim içerisinde istikrar kuramamıştır (Kazgan, 2008, s. 78).

1.2.6. Gelir Dağılımı Açısından Değerlendirme

Joseph E. Stiglitz'e ait olan "*Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Etkiliyor?*" adlı 2008 senesinde İletişim Yayınları'ndan yayımlanmış olan eser (Orijinal adı: *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*) ABD'de 2008 krizinden sonra yaşanan eşitsizliğin toplumu ne şekilde etkilediğini ele alan, bu değerlendirmelerin ardından gelecekle ilgili olası senaryoları sunan önemli bir eserdir. Stiglitz bu eserde bahsettiği üzere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD toplumuna bakıldığında her gelir grubunda bir iyileşme süreci olduğu gözlemlenmişti. Ancak geride bırakılan 30 seneye bakıldığında ise bu durum gittikçe büyük bir tezat içerisinde geliyordu. ABD'de gelir

eşitsizliğinde artan uçurum, insanlar arasındaki sınıfsal farklılıkları giderek büyütüyordu. Bugün yaşanan tipte bir uçurum, ancak 1929 senesindeki büyük buhranda yaşanmıştı. Bu eşitsizliğin en kötü yanı elbette ki sosyal ve siyasal olarak yaşanan bölünme ile kendini göstermesiydi. Kimi çevreler bu eşitsizliğin kapital yükselişin bir sonucu olduğunu savunsalar da aslında durum hiç de bu şekilde değildir. Eşitsizliği savunan çevrenin düşüncesi trickle-down economics yani aşağı sızdırma ekonomisi üzerinden, üst kesim kazandıkça alt kesimin de kazanacağına yönelik bir görüşe dayanırken, ABD'deki mevcut senaryo, durumun hiç de bu yönde olduğunu göstermemiştir. ABD'de artan eşitsizlik üst sınıfın zenginleştiği ve azınlık olduğu, alt sınıfın ise hane halkı gelirlerinin azaldığı, böylece gittikçe yoksullaştıkları bir senaryo ortaya çıkarmıştır. ABD'de 2008 senesindeki krizle birlikte gelir eşitsizliğinin artması orta sınıfın işgücüne bağlı olarak kutuplaşmasına da sebep olmuştur. Alt gelir grubu için artık iş, yalnızca yaşamı sürdürmek amaçlı yapılan eylemleri içerecek kadar içi boş bir kavram haline gelmiştir. Stiglitz bu değerlendirmelerinde kapital ekonominin hizmet ettiği sınıfın üst sınıf olduğunu savunmuş, alt sınıf olarak tabii ettiği işçilerin ve genel halkın ise ekonomide sömürülen taraf olduğunu, bu sömürünün ise gelir dağılımı üzerinden bariz şekilde görülebileceğini tasdik etmiştir (Stiglitz, 2008, s. 20-29).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın verilerine göre Türkiye'de cari fiyatlarla kişi başına düşen milli gelirin dolar bazında değerlendirilmesinde; 1980 yılında kişi başına düşen gelirin 1.570 dolar, 1980 yılında 1.346 dolar, 1990 yılında 2.684 dolar, 1995 yılında 2.750 dolar olduğu görülmektedir. Ekonomik büyüme oranlarıyla birlikte kişi başına düşen gelirin de düşük seviyelerde seyretmesi Türkiye'nin ve Türk ekonomisinin yeterince gelişmemiş olmasıyla ilgilidir. Gelir dağılımının düşük seviyelerde seyrettiği Türkiye'de sosyal veriler de durumu tüm yönleriyle yansıtmaktadır. 1980-1989 senesi arasında kırdan kente göçün %70 oranında artması, kente yerleşen insanların büyük oranda işsizlik sıkıntıları çekmeleri ve istihdam politikalarının başarısızlığı da bu dönemdeki gelir dağılımının eşitsizlikler üzerinden ilerlediğini göstermektedir (Kepenek & Yentürk, 2007, s. 110-111).

1.3. Derleme Araştırması

Bu bölümde Türkiye'de Özal dönemine ait ekonomi politikalarını içeren ulusal ve uluslararası makaleler sonuçlarıyla birlikte derlenmiştir.

1.3.1. Ulusal Çalışmalar

Eştürk (2006), "Türkiye'de Liberalizm -1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında Türkiye'de liberalizm konusunu ele almış, iktisadi ve siyasi yönelimleri bir arada değerlendirmiştir. Yapılan çalışmada 24 Ocak kararları, askeri rejim dönemi iktisat politikaları, ANAP dönemi, ANAP dönemi sonrası, Türk dış politikasında ekonomi sürecinden bahsedilmiştir. Literatür taramasıyla yapılan çalışmada 24 Ocak kararlarından sonra değişen ekonomi politikası değerlendirildiğinde ekonomik liberalizmin siyasi liberalizmle bir arada yürümediği, demokratikleşme noktasında eksiklikler yaşandığından bahsedilmiştir. 1983 seçimleriyle iktidara gelen Özal ekonomi politikalarında ne denli dışa dönük adımlar atsa da siyasi alanda daha muhafazakâr bir portre çizdiği için politikaların eksik kaldığından bahsedilmiş, bu nedenle ekonomideki politikaların sosyal yaşama adapte edilebilirliğinin düşük olduğunu vurgulamıştır (Eştürk, 2006).

Kurmuş (2010), "Türkiye'de Neoliberalizm" başlıklı makale çalışmasında Özal dönemi özelleştirmelerinin plansız olarak, Türkiye'yi liberalleşmeye alıştırmaya amaçlı yapılan politikalar olduğunu, bu nedenle de yeterince başarılı olmadığını, ancak o dönemde bulunulan coğrafyada radikal bir adım olduğunu dile getirmiştir. Literatür taraması ile yapılan çalışmada özellikle iktisat teorileri ekseninde değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'deki Keynesçiler parasal Chicago Okulu ve diğer muhaliflerine karşı savunmasız kaldıkları bir dönemin anlatıldığı vurgulanmıştır (Kurmuş, 2010).

Bozkan (2016), “Türk dış politikasında Turgut Özal Dönemi” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında Özal dönemi dış politikasını incelemiş, dış politika ile ekonomi arasındaki ilişkiye de yer vermiştir. Çalışmanın konumuz açısından önemli yanı dış politikaya bağlı olarak neoliberal adımların atıldığına savunulmasıdır. Bu nedenle ekonomik girişimin planlı olmaktan çok, amaca dayalı olduğu vurgulanmıştır (Bozkan, 2016).

Doğan (2016), “Turgut Özal Dönemi Ekonomik Liberalleşme” başlıklı makale çalışmasında 24 Ocak 1980 Kararları ardından Türkiye’de liberalleşme süreci ele alınmıştır. Türk lirasının değeri yabancı paraya eklenmesiyle birlikte ekonomide dalgalanma başlamış, ithalat özendirilmiş, faiz oranları önce yükseltilmiş ardından serbest bırakılmış, ekonomide devletin ağırlığı azalmış, yabancı bankaların Türkiye’de şube açmaları desteklenmiştir. Tüm bu süreç Türkiye’nin ileri atılım göstermesi adına yapılırken, Türk ekonomisinin henüz sürece yeterince hazır olmamasından ötürü çeşitli alanlarda başarı sağlanırken, halkın refahı ise düşüşe geçmiştir (Doğan, 2016).

Köylü (2017), “Türkiye’de 1980’lerdeki Neo-liberal Dönüşüm, Türkiye ve Kıbrıs Siyasal Sürecine Etkisi” başlıklı makale çalışmasında neo-liberal politikaların Türkiye’deki demokratik dönüşümü ne şekilde etkilediği konusunu ele almıştır. 1980 darbesinden sonra Türkiye’de sosyal bir değişim süreci de başlamıştır. Amerikancı olarak tabir edilen ekonomik anlayışla beraber, darbenin aynı döneme denk gelmesi yalnızca ekonomik alandaki bağımsızlığın değil, sosyal alandaki değişim ve dönüşümün de habercisi olmuştur. Türkiye’nin sosyal anlamda daha demokratik olma yolunda attığı bu adım önemli bulunmuştur. Ancak bununla birlikte ekonomik çerçevede yaşanan sürecin 90’lı yıllarda ekonomik çöküntü yaşattığını, hatta günümüze değin gelen ekonomik gelişimdeki yavaşlıkta etken olduğunu savunmuştur (Köylü, 2017).

Kurun (2017), “Yeni Sağ ve Demokratikleşme Arasındaki İlişki- Turgut Özal Dönemi Türkiye’si Örneği” başlıklı makale çalışmasında Turgut Özal’ın iktisadî ve siyasî politikaları ile demokratikleşme arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Özal dönemindeki ekonomik liberalleşmenin beraberinde bireysel hak ve hürriyetlerin güçlendirilmesini sağladığı, devlet teşkilatlanmasında yerleşmeyle birlikte demokrasinin daha fazla temsil edilmesinin önünün açıldığı vurgulanmıştır (Kurun, 2017).

Karahanoğulları ve Türk (2018), “Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye” başlıklı makale çalışmalarında Poulantzas’ın otoriter devlet biçimi kavramsallaştırması ekseninde Türkiye’deki neoliberal süreci ele almışlardır. Bu devlet biçimi otoriterleşmeyi siyasal figürlerin kişisel/ideolojik eğilimlerinin ötesinde sınıfsal ilişkiler zemininde ele almaktadır. Çalışmada Özal dönemi neoliberal eğilimlerinin orta sınıfın genişlemesi ekseninde yapılan bir çalışma olduğu açıklanmıştır (Karahanoğulları & Türk, 2018).

Cizrelioğulları (2018), “Türkiye’de liberalizm (1980-1999): Neo-liberal politikaların Türk politik-ekonomisine etkileri” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında neoliberal politikaların ekonomiye etkisini araştırmıştır. Çalışmada Özal döneminde uygulanmaya başlanan bu politikaların iktidar grupları ile örtüşmemesi ve mevcut ekonomik ortam için radikal kararlar olması sebebiyle kısa vadede olumlu etkiler gösterse de uzun vadede ekonomiyi bir dar boğaz içerisine soktuğu belirtilmiştir (Cizrelioğulları, 2018).

Baykal (2019), “Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi” başlıklı makale çalışmasında Özal dönemini çok yönlü şekilde ele almakta ve 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan kapitalist politikanın izini sürmektedir. Çalışmada genellikle siyasi politika üzerinde durulmuştur. Ancak yer yer ekonomiden bahsedilirken, ekonomik rotanın Özal siyasi amaçları doğrultusunda şekillendiğinin altı çizilmiştir. Türk-İslam-Batı konseptinde ilerleyen siyasetin, ekonomik görünüm olarak da Batıya entegre edilmesi adına kapital politikalara yoğunlaşma yaşanmış, ancak Türkiye’nin bahsedilen dönemde kapital politikalarla başa çıkabilecek gücü olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle sonuçları 2000’li yıllara gelecek şekilde ekonomik bir buhran dönemi yaşandığından söz edilmiştir (Baykal, 2019).

Ercoşkun (2019), “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Liberalizm” başlıklı makale çalışmasında liberalizmin ilkelerinden, türlerinden ve içeriğinden bahsetmiş, ardından Türkiye’de ekonomide liberalleşme sürecini ele almıştır. Türkiye’de liberalleşme sürecini Osmanlı döneminden itibaren değerlendiren çalışmada, Cumhuriyet döneminde Özal reformlarının öneminden bahsedilmiştir. Bu dönemdeki reformların Türk dış politikasına bağlı olarak şekillendiği, ancak tam anlamıyla neoliberal bir atmosfer yaratmadığı belirtilmiştir. Çalışmada Türkiye’de neoliberalizmin önündeki engeller vurgulanmış, liberalleşmenin Batılılaşma olarak algılanması sebebiyle tam anlamıyla gerçekleşmediği not edilmiştir (Ercoşkun, 2019).

Karahanoğulları (2019), “Türkiye’de Neoliberalizmin Kuruluş Süreci: 1980-1994” başlıklı makale çalışmasında Türkiye’nin neoliberal sürece geçişi ele alınmış, 1994 senesinde bu sürecin tamamlandığı, Özal dönemi atılımlarının ülkedeki ekonomik Batılılaşma adına oldukça önemli bir dönem olduğu vurgulanmıştır (Karahanoğulları, 2019).

Turgut (2019), “Türkiye’de Neoliberalizm ve Sosyal Devletin Dönüşümü” başlıklı makale çalışmasında Türkiye’deki neoliberal süreci iki aşamada incelemiştir. Birinci aşama 1980-2001 seneleri arasındaki birinci kuşak yapısal reformlar dönemi, ikinci aşama ise 2001-2015 seneleri arasında küçük devletten düzenleyici ekonomiye geçiş sürecini içine alan dönemdir. Araştırmacı Özal dönemi reformlarının Türkiye’de ekonominin batıya açılmasında önemli bir adım olduğunu, bu nedenle ikinci kuşak reformların desteklenmesinde öncü olduğunu savunmuştur (Turgut, 2019).

İkiz (2020), “Turgut Özal ve AK Parti dönemi Türkiye ABD ilişkilerinin ekonomi politiği” başlıklı makale çalışmasında Özal ve AKP döneminde kapital politikaların dış ilişkileri etkilediğini, liberal politikaların özellikle ABD’den destek gördüğünü belirtmiştir. Özal döneminde başlayan özelleştirme, AKP döneminde serbest sermaye hareketliliğiyle birlikte daha fazla artmıştır. Her iki dönemde de ABD desteği alınması, dış politikadaki hareketliliği de etkilemiştir (İkiz, 2020).

1.3.2. Uluslararası Çalışmalar

Arıcanlı ve Rodrik (1990), “An overview of Turkey's experience with economic liberalization and structural adjustment” başlıklı makale çalışmalarında Türkiye'nin ekonomik liberalleşme ve yapısal uyum deneyimine yönelik bir araştırma yapmışlardır. Türkiye'nin 1980'lerdeki borç krizinden kurtulması, çalışma için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye deneyiminin en başarılı yanı, ihracattaki dikkat çekici büyümedir. Ekonomiyi yeniden yapılandırmak için liberal politikalar kapsamlı bir şekilde uygulanmıştır. Ancak reel ekonomi üzerindeki etkileri açısından sonuç hayal kırıklığı olmuştur. Gelir dağılımı bozulurken, iç kaynak seferberliği gerçekleşmedi. İhracattaki başarılı büyüme, “liberal” kategorinin dışında kalan sübvansiyonlar gibi ekonomik politikalarla yalnızca kısmen etkilenmiştir. Kendi kendini idame ettiren büyümenin giderek daha acil hale geldiği mevcut koşullar altında, özel yatırımı hedefleyen açık politikalar gerekli hale gelmiştir. 1980'lerde başlayan açık politikalar ülkenin kısa sürede olumlu sonuçlar almasını ve ekonomik anlamda iyileşme kaydetmesini sağlarken, uzun vadede ise ekonomik durgunluğa yol açmıştır (Arıcanlı & Rodrik, 1990).

Ataman (2002), “Özal Leadership and Restructuring of Turkish Ethnic Policy in the 1980s” başlıklı makale çalışmasında 1980'lerde Özal liderliği ve Türk etnik politikasını değerlendirmiştir. Çalışmada ekonomi açısından ele alınan önemli konu, Özal’ın ideolojik bakış açısıyla birlikte ekonomiyi yapılandırmaya yönelmesidir. Türkiye’yi Batı ile buluşturmaya çalışan Özal, bu yolda ekonomiyi de önemli bir araç olarak kullanmıştır (Ataman, 2002).

Laçiner (2004), “Özalizm-An Alternative In Turkish Foreign Policy” başlıklı makale çalışmasında Özal dönemi ekonomi politikalarının dış siyasette önemli adımlar attığını, ancak iç

düzende yeterince başarılı olamadığını dile getirmiş, bu nedenle ekonomi politikasının yeterince başarılı olamadığını aktarmıştır (Laçiner, 2004).

Müftüler (2006), “Turkish economic liberalization and European integration” başlıklı makale çalışmasında Türkiye'nin ekonomik anlamda Batı'ya entegrasyonu açısından Özal dönemi liberalleşme faaliyetlerinin önemli bir adım olduğunu belirtmiş ve bu konu hakkında literatür taraması yapmıştır. Çalışmada Özal dönemine ait genel bilgiler verildikten sonra Batı'nın kapitalist ekonomik düzeni ile Türkiye'nin Özal dönemine kadar olan ekonomik düzeni karşılaştırılmış, bu noktada Özal dönemindeki çalışmaların Batı'ya uyum kapsamında önemli olduğunun altı çizilmiştir (Müftüler, 2006).

Öniş (2007), “Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective” başlıklı makale çalışmasında Özal'ın ekonomik alandan Kürt sorunu gibi konulara kadar birçok kilit alanda belirleyici etkisi ile ekonominin düzenlendiğini, Özal döneminin ideolojilerle birlikte takınılan tavırlarla birlikte ekonomik büyüme odaklı bir dönem olduğunu, bu noktada Türkiye için erken atılımların ekonomide sorunlar oluşturduğunu dile getirmiştir (Öniş, 2007).

Laçiner (2009,) “Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalism” başlıklı makale çalışmasında Özal dönemi ekonomisini çok yönlü incelemiştir. Bu inceleme bilhassa ekonomi ile siyaseti bir arada ele alması açısından önemlidir. Özalist yaklaşım adı verilen yaklaşımın dış politikadaki tutuma bağlı olarak ekonomik kararları uygulamaya geçirdiğini ele alan makale, ekonominin ideolojik şekilde düzenlendiğini savunmaktadır (Laçiner, 2009).

Aral (2010), “Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade, 1983-93” başlıklı makale çalışmasında 1983-1993 seneleri arasında Türk siyasetini ele almış ve Özal döneminden bahsetmiştir. Literatür taramasıyla yapılan bu çalışmada Özal döneminin önemli gelişim stratejileri ele alınmış, bu dönemin dış siyaset stratejisine bağlı olarak ekonomiyi etkilediğinden bahsedilmiştir (Aral, 2010).

Atlı (2011), “Business Associations and Turkey’s Foreign Economic Policy: From the ‘Özal Model’ to the AKP” başlıklı makale çalışmasında Özal modelinin temel ilkelerini incelemekte ve mevcut koşullar altında Türkiye'nin dış politikasının yönüne açıklama getirmektedir. Bu amaçla, makale, iş aktörlerinin farklı düzeylerde, yani yapısal düzeyde, iç düzeyde ve bireysel düzeyde dış politika katılımını değerlendiren analitik bir çerçeve kullanarak Özal dönemini AKP dönemiyle karşılaştırmaktadır. Belgede önerilen çerçeve, yerel düzeyde politika etkisinin belirleyicileri olarak devlet kapasitesi, iş gücü ve meselenin belirginliği faktörlerini içermektedir ve bu bağlamda, iş birlikleri tarafından üstlenilen farklı rolleri tanımlamak için bir tipolojiye atıfta bulunmaktadır. Özal döneminin ve AKP döneminin dış politikada aktif olma yoluyla Türkiye'nin gelişimi adına adım atılan önemli dönemler olduğu, ancak dış siyasette aktif olmakla birlikte iki dönemde farklı ekonomik politikaların izlendiği vurgulanmıştır. Özal döneminin en önemli özelliği dış politikada benimsenen yolun ekonomiyle pekiştirilmesiydi. Ancak Türkiye bahsedilen dönemde bu noktada yetersiz bir ekonomik güce sahipti. AKP döneminde ise dış politika ile ekonominin uzlaştırılması adına zorlayıcı bir adım atılmadığı görülmektedir (Atlı, 2011).

Heper (2013), “Islam, conservatism, and democracy in Turkey: comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan” başlıklı makale çalışmasında siyaset bilimci merhum Dankwart A. Rustow tarafından incelenen "Atatürk'ün kültür devrimi", "İsmet İnönü'nün demokratik devrimi" ve "Turgut Özal'ın ekonomik devrimi" konularını ele almış ve Türkiye'nin dönüşümünü incelemiştir. Özal'ın ekonomik girişimleriyle birlikte orta sınıfın güçlenerek günümüze geldiğinden bahsedilmiş, her ne kadar o dönem için ekonomik devrimlerin yetersiz bir ortamda yapılmasından ötürü başarısızlıkla sonuçlanan konular olsa da bugünkü orta sınıfın temellerinin Özal döneminde atıldığının altı çizilmiştir (Heper, 2013).

Özen (2013), “Informal Politics in Turkey During the Ozal Era (1983-1989)” başlıklı makale çalışmasında 1980'lerde Türkiye'deki sosyo-politik ve ekonomik sistemi kökten yeniden yapılandırmış olan dönemin Özal dönemi olduğunu savunmuş ve bu dönemdeki politikalara değinmiştir. Makalenin en önemli konusu bu dönem liberalizminin istikrarsızlık yaratarak, güvenilirliklerini azaltarak ve etkili yaptırım mekanizmaları geliştiremeyerek resmi kurumları yıpratmış olmasıdır. Araştırmacı ekonomik atılımların toplumların çıkarlarını koruyamadığını savunmuş ve bu nedenle de ekonomik liberalizmin o dönem için topluma yaşattığı buhranı eleştirmiştir (Özen, 2013).

Erkoç (2014), “Economy and Democraisaion: Turgut Ozal Era in Turkey” başlıklı makale çalışmasında Turgut Özal'ın 1983'ten 1989'a kadar olan zaman aralığına denk gelen başbakanlık döneminin, Türkiye'de ekonomik kalkınma ve daha liberal siyasi ortam üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Anadolu girişimcilerine Özal'ın özel desteği girişimcilerin neo-liberal politikalar ile desteklenmesini sağlamış, aynı zamanda da onların çevreden merkeze doğru hareket etmeleri, vatandaşların Türkiye'de demokrasinin konsolidasyon ilerlemesi üzerindeki pazarlık gücünü artırmıştır. 1980 sonrası ekonomi politikaları da dahil olmak üzere Türk demokrasinin profilindeki bu önemli değişime katkıda bulunan temel politika ve dinamikler, Özal'ın Anadolu girişimcilerine verdiği destek, üretim biçimlerindeki küresel değişim, Batı ile güçlenen ilişkiler ve geleneksel sermaye ile Anadolu sermayesi arasındaki mücadele oluşturan süreçtir (Erkoç, 2014).

Özer (2014), “Role Of Turgut Ozal In The Transformation Of Economic Mindset After 1980 In Turkey” başlıklı makale çalışmasında 1980'lerde Türkiye'de ekonomik zihniyetin dönüşümünde Turgut Özal'ın rolünü betimlemektedir. TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki belgelerden, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarından, dönemin gazetelerinden, hatıratlardan ve konuyla ilgili akademik çalışmalardan yararlanılarak hazırlanan çalışmada bu dönemde Türk toplumunun ekonomik rasyonaliteye dayalı, kâr amacı güden bir zihniyete dönüştüğü belirtilmiştir. Girişimcilik, çok çalışma, zenginleşme, rasyonel muhasebe ve paranın muhasebeleştirilmesi ekonomik hayatta daha belirgin hale gelmesi bu dönemde ekonomik zihniyetin dönüşümünün yarattığı zihinsel ve davranışsal kalıplardır. Ekonomik faaliyetlere egemen olan bu zihinsel ve davranışsal kalıplar, kapitalist ekonomik zihniyetin çekirdeğini oluşturmuş ve Türkiye açısından önemli bir dönem başlatmıştır (Özer, 2014).

Karataşlı (2015), “The Origins of Turkey’s “Heterodox” Transition to Neoliberalism: The Özal Decade and Beyond” başlıklı makale çalışmasında Türkiye'nin “Özal On Yılı (1980-1989/1993)” sırasındaki neoliberal geçişinin öncelikle mevcut ulusal burjuvazinin (İstanbul merkezli sanayi burjuvazisi) kârlılık krizinin çözülmesiyle veya sınıf iktidarının bu kesim lehine yeniden oluşturulmasıyla ilgili olup olmadığını araştırmaktadır. Çalışmada Özal dönemi neoliberal reformların radikal İslami hareketleri bünyesine katma potansiyeline sahip alternatif/rakip bir ulusal burjuva kesiminin gelişmesine katkıda bulunduğu, geniş bir orta sınıf yarattığı, toplumun alt kesimlerine yeniden dağıtım için popülist girişimleri kullandığı savunulmuştur (Karataşlı, 2015).

Ünal (2015), “An Overview of the Turkish Economy throughout the Ozal Period” başlıklı makale çalışmasında Özal döneminde GSYİH, yatırım, enflasyon, işsizlik, cari işlemler dengesi, dış borç stoku, doğrudan yabancı yatırım girişlerini içeren ancak bunlarla sınırlı olmayan temel makroekonomik göstergelerin performansının dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırmasını yapmış ve neoliberal politikaların etkinliğini ölçmüştür. İlk etapta ülkenin dışa açılmasını sağlayan bu politikaların daha sonrasında Batılı ülkelerle yarışmada yetersiz kaldığını, bu nedenle zamanla ülkede derin bir enflasyon yaratarak uzun vadede ekonomik gelişmeye olumsuz etki ettiğini ortaya çıkarmıştır (Ünal, 2015).

Yılmaz (2016), “The Most Important Legacies Of Turgut Özal For Turkey; In Particular, Economic Liberalism” başlıklı makale çalışmalarında “Turgut Özal'ın Türkiye'ye bıraktığı en

önemli miras nedir?” sorusuna yanıt aranmış ve bu anlamda liberalizm konusundan bahsedilmiştir. Ekonomik liberalizm sadece ekonomik hayatı kısaca etkilememiştir. O'nun bu mirası, tüm Türkiye Cumhuriyeti'ni, Türk halkını ve tüm sistemi bu dönemde ve hatta bu dönemden sonra tamamen değiştirmiştir. Turgut Özal bir anlamda bir geçiş süreci getirmiş ve Türk vatandaşlarının davranışları büyük ölçüde ve önemli ölçüde değişmiştir. Bu açıdan Turgut Özal döneminde Soğuk Savaş sonrası siyasi sistemin ve Türk dış politikasının liberalleşmesinin önemli olmadığı, ancak ekonomik liberalizmin önemli olduğu savunulmuştur (Yılmaz, 2016).

Movasseghi ve Kuhkheil (2016), “On Social and Economic Ground of The Second Wave of Neoliberal Development In Turkey” başlıklı makale çalışmalarında Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Üretimi ile ithalat ve ihracat şemasına dayalı olarak milli gelir, ekonomik büyüme, yatırım miktarı, ticaret dengesi arasındaki bağlantıyı incelemektedirler. Çalışma 2001-2014 seneleri arasında yapılmıştır. Çalışma AKP dönemi ekonomisine odaklanmakla birlikte neoliberal politikaların temelinde Özal dönemine de atıf yapmaktadır. 2001 senesinde başlayan ikinci neoliberal politikaların Özal dönemindeki girişimlerle birlikte hız kazandığını savunan çalışmada, Kenan Evren ve Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı yıllarında, sosyal endekslerden bağımsız olarak ekonomik liberalleşmenin gerçekleştiği, ancak 2001 senesinden itibaren girilen ikinci neoliberal dönemde ise sosyal endekslerin de önemsendiği belirtilmiştir (Movasseghi & Kuhkheil, 2016).

Zolfaghari (2021), “Political Economy of Development and Democracy in Turkey During Turgut Ozal (1983-1993)” başlıklı makale çalışmasında 1983-1993 seneleri arasında Özal dönemi ekonomisini incelemiş, Özal'ın bir devlet adamı olarak görüş ve söylemleri ile aldığı ekonomik kararların ekonomide büyük bir dönüşüm yaşattığını vurgulamıştır. Demokrat Parti döneminde başlayan ekonomik dönüşümler Özal döneminde dış siyasette benimsenen yeni politikalarla birlikte desteklenmiştir. Ancak bu politikalar ithalat, ihracat gibi alanlarda ekonominin yenilenmesini sağlarken, enflasyonun yükselmesine ve beraberinde işsizliğin de artmasına sebebiyet vermiştir (Zolfaghari, 2021).

SONUÇ

Küreselleşmeyle birlikte ülkelerin birbirleriyle kurdukları ilişkiler gelişirken bu ilişkilerin çok yönlü, sosyal ve ekonomik alanı da içine alacak şekilde gelişmesi önem kazanmıştır. Bu doğrultuda temeli 1950'lere dayanan liberal iktisat politikaları ekonomik ortama hâkim olmuş, özellikle ekonomisi gelişmiş ülkeler tarafından, devletin ekonomik sahadaki etkinliğini azaltarak bireylerin ve bireysel girişimlerin desteklenmesine dayanan bu politikaların tüm dünyada geçerli olması talep edilmiştir. Türkiye, 24 Ocak kararlarıyla birlikte ekonomide liberalizm ilkesini benimsemiş, bu ilke doğrultusunda serbest piyasa koşullarında hareket etmeye başlamıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin 1980-1989 seneleri arasındaki ekonomik görünümü üzerinden neoliberal iktisat politikalarının Türkiye'deki görünümü göz önüne alınmış, sonuçlarıyla sunulmuştur.

1989 senesine gelindiğinde, Türkiye'de hem siyasi hem de iktisadi politikaların yaşattığı bir kriz ortamı mevcuttu. 1960'lı yıllardan itibaren uygulanan ithal ikameci politikalar terk edilmiş, liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştı. Bu liberal politikalarla ülkenin kalkınmışlık seviyesini yükseltmek amaçlanıyordu. 1980'li yılların başında Türk ekonomisinde birçok sorun bu amacın oluşmasına ana sebepti. Sorunların başında kişi başına düşen milli gelir düşüklüğü, ödemeler dengesi sorunu ve döviz kıtlığı, enflasyon ve kamu maliyesinin disiplinden uzak olması gelmekteydi. Bunlara karşı çözüm önerisi olarak özelleştirme, sürdürülebilir ekonomiye yönelik girişimlerin desteklenmesi, ihracatı artırma, doğrudan yabancı sermayeyi çekme, turizm gelirlerini artırma, sıkı para politikası uygulama, maliye disiplini sağlama gibi çeşitli tavsiyeler sunuluyordu.

Bu çalışmada, Türk ekonomisinde 1980-1989 yani Özal dönemindeki ekonomik görünüm göz önüne alınmış, neoliberal politikaların çeşitli yönlerden uygulanmasının etkileri sıralanmıştır.

Bu politikaların uygulanması 1981’de faiz oranlarındaki kontrolün kaldırılması, 1984’te döviz ticareti serbestleştirilerek vatandaşların döviz taşımaya izin verilmesi, 1986 senesinde İMKB’nin kurulması gibi çeşitli yeniliklerle desteklenerek başlamıştır. Zaman içerisinde uygulanan politikalar ekonomik istikrarsızlık sebebiyle kimi zaman tekrar eski haline getirilmiştir. Örneğin; 1988 senesinde faizler tamamen serbest bırakılsa da mevduat faizlerinin %90’a ulaşması sebebiyle bu durum terk edilmiştir. Liberal politikaların ülkenin ekonomik çehresine yansması, uzun vadeli bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu nedenle günümüzden itibaren Türkiye’nin 40 senelik tarihine bakıldığında mevcut durum hakkında daha sağlıklı şekilde konuşabilmek mümkündür; ancak 1980-1989 dönemi de olası uzun vadeli senaryoyu gösteren bir zaman dilimine sahiptir. Bu dönemde Türk ekonomisinde kısa süreli bir iyileşme görülürken, bu iyileşmelerin sermaye birikimi kaynaklı olduğu, işsizlik ve finansal sistemin düzenlenmesiyle mücadelede kesin sonuçlar ortaya çıkarmadığı gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- ARAL, B. (2010). Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade, 1983-93. *Middle Eastern Studies*, 37(1),72-88
- ARICANLI, T. & RODRIK, R. (1990). An overview of Turkey's experience with economic liberalization and structural adjustment. *World Development*, 18(10), 1343-1350
- ATAMAN, M. (2002). Özal Leadership and Restructuring of Turkish Ethnic Policy in the 1980s. *Middle Eastern Studies*, 38(4), 123-142
- ATLI, A. (2011). Business Associations and Turkey’s Foreign Economic Policy: From the ‘Özal Model’ to the AKP, *Boğaziçi Journal* Vol. 25, no. 2, pp. 171-188.
- BAYKAL, Ö. (2019). Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi. *Akademik Hassasiyetler*, 6 (12), 143-179
- BOZKAN, B. (2016). Türk dış politikasında Turgut Özal Dönemi, İstanbul, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- CIZRELİOĞULLARI, M. N. (2018). Türkiye’de liberalizm (1980-1999): Neo-liberal politikaların Türk politik-ekonomisine etkileri. *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- DOĞAN, F. B. (2016). Turgut Özal Dönemi Ekonomik Liberalleşme, *International Turgut Özal Symposium*, 03.03.2016
- ERCOŞKUN, B. (2019). Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Liberalizm. *Akademik Bakış Dergisi*, 72, 105-122
- ERKOÇ, T. E. (2014). Economy and Democraisaion: Turgut Ozal Era in Turkey, *JOBEPS*, 3(6), 55-74
- EŞTÜRK, Ö. (2006). Türkiye’de Liberalizm – 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği. *Hayat. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- GÜZELSARI, S. (2008). Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- HEPER, M. (2013). Islam, conservatism, and democracy in Turkey: comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan. *Bilkent University*, 15(2), 141-156

- İKİZ, A. S. (2020). Turgut Özal ve AK Parti dönemi Türkiye ABD ilişkilerinin ekonomi politikası. *Turkish Studies - Economy*, 15(3), 1385-1395
- JESSUA, C. (2005). *Kapitalizm*, Çev: Işık Ergüden, Ankara: Dost Yayınları
- KARAHANOĞULLARI, Y. & TÜRK, D. (2018). Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 403-448
- KARAHANOĞULLARI, Y. (2019). Türkiye’de Neoliberalizmin Kuruluş Süreci: 1980-1994. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (2), 429-464
- KARATAŞLI, Ş. S. (2015). The Origins of Turkey’s “Heterodox” Transition to Neoliberalism: The Özal Decade and Beyond. *Journal of World-Systems Research*, 21(2), 387–416.
- KAZGAN, G. (2008). Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KEPENEK, Y. & YENTÜRK, N. (2007). Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KÖYLÜ, M. (2017). Türkiye’de 1980’lerdeki Neo-liberal Dönüşüm, Türkiye ve Kıbrıs Siyasal Sürecine Etkisi. *International Conference on “Scientific Cooperation for the Future Thessaloniki in Economics and Administrative Sciences”*, 408-419
- KURMUŞ, O. (2010). Türkiye’de Neoliberalizm. *Mülkiye 2010 Cilt: XXXIV Sayı:268*, 9-43
- KURUN, İ. (2017). Yeni Sağ ve Demokratikleşme Arasındaki İlişki- Turgut Özal Dönemi Türkiye’si Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (22), 358-374
- LAÇİNER, S. (2004). Ozalism-An Alternative In Turkish Foreign Policy, *Yönetim Bilimleri Dergisi* (1:1-2) 2003-2004, 161-210
- LAÇİNER, S. (2019). Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalism. *USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu)*, 2, 153-205
- MOVASSEGHI, A. & KUHKEIL, M. (2018). On Social and Economic Ground of The Second Wave of Neoliberal Development In Turkey. *Politics Quarterly*, 48(3), 771-788
- MÜFTÜLER, M. (2006). Turkish economic liberalization and European integration. *Middle Eastern Studies*, 31(1),85-98
- ÖNİŞ, Z. (2007). Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134
- ÖZEN, H. (2013). Informal Politics in Turkey During the Ozal Era (1983-1989). *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 12 (4), 77-91
- ÖZER, M. H. (2014). Role Of Turgut Ozal In The Transformation Of Economic Mindset After 1980 In Turkey. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*; İstanbul Vol. 5, Iss. 16, (Oct-Dec 2014): 60-78.
- ÖZSAĞIR, A. (2003). Kopenhag Kriterleri Işığında Serbest Piyasa Ekonomisi, *Mercek*, 8(10), ss.1-40
- STIGLITZ, J. E. (2008). Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Etkiliyor? , çev.: Ozan İşler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TURGUT, A. E. (2019). Türkiye’de Neoliberalizm ve Sosyal Devletin Dönüşümü. İstanbul. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- ÜNAL, U. (2015). Özal Dönemi Ekonomisine Genel Bir Bakış [Özal Dönemi Boyunca Türkiye Ekonomisine Genel Bir Bakış], MPRA Paper 81603, University Library of Münih, Almanya.
- YILDIRIM, C. (2011). Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye’de Orta Sınıfa Etkisi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- YILMAZ, M. E. (2016). The Most Important Legacies Of Turgut Özal For Turkey; In Particular, Economic Liberalism. İstanbul 29 May University Political Science and International Relations, 1-12
- ZOLFAGHARI, V. (2021). Political Economy of Development and Democracy in Turkey During Turgut Ozal (1983-1993). University Of Munich.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Derleme/Review

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 13.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 07.03.2023

DOI: 10.30692/sisad.1233524

DEVLETİN KÖKENİNE YÖNELİK İRADE VE OLGU KURAMLARINA DAİR DEĞERLENDİRMELER

Evaluations of Will and Fact Theories Regarding the Origin of the State

Mehmet Akif ÖZER

Prof. Dr.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-2220-2271

mehmet.ozer@hby.edu.tr

Meryem KARTAL

Doktora Öğrencisi

Çorum Hitit Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enst., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.

ORCID ID: 0000-0003-3049-2053

meryemkartal1995@gmail.com

Atıf/Citation: Mehmet Akif Özer & Meryem Kartal (2023), “Devletin Kökenine Yönelik İrade ve Olgu Kuramlarına Dair Değerlendirmeler”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023 s.163-184.

Öz: Devletin ortaya çıkışı, kökeni, toplumdaki işlevi, toplum için ifade ettiği anlam gibi konular yüzyıllardan beri sosyal bilimcilerin tartışma konusu olmuştur. Siyasi bir birlik olan devlet hakkındaki tartışmalarda, farklı disiplinler, devlete farklı bakış açılarıyla yaklaşmış ve tam bir fikir birliği sağlanmamıştır. Bilindiği gibi devlet olgusu insanlık ile yaşıt kabul edilmektedir. Bu nedenle siyasal bilimciler ve pek çok düşünür asırlar boyunca devletin kökeninin ne olduğunu sorgulamışlardır. Bu süreçte devletin ne olduğuna yönelik bir görüş birliğinin oluşmamasının temel nedeni devletin mahiyetine göre düşünce farklılığından kaynaklanmaktadır. Literatürde devletin kökenine yönelik geliştirilen kuramlar, sosyal bilimlerdeki teorisyenler tarafından birbirinden farklı ve oldukça çeşitli unsurlar dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Devletin kökeninin açıklanması aynı zamanda devletin tanımlanması, görev, sorumluluk ve amacının belirlenmesi ile oldukça yakından ilişkilidir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, irade ve olgu kuramları kapsamında John Locke ve Karl Marx’ın devlet anlayışını, eşitlik, özgürlük ve mülkiyet kavramları üzerinden değerlendirmektir. Çalışmanın kapsamı gereği literatürde yer alan tüm kuramlar açıklanmayıp, yalnızca toplumsal sözleşme kuramında Locke’un, doğal olgu kuramları kapsamında da Marx’ın görüşlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: John Locke, Karl Marx, Eşitlik, Özgürlük, Mülkiyet.

Abstract: Issues such as the emergence of the state, its origin, its function in society and its meaning for society have been the subject of discussion for social scientists for centuries. In the discussions about the state, which is a political union, different disciplines have approached the state from different perspectives and a complete consensus has not been achieved. As it is known, the phenomenon of the state is considered to be as old as humanity. For this reason, political scientists and many thinkers have questioned the origin of the state for centuries. The main reason for the lack of consensus on what the state is in this process is due to the difference of opinion according to the nature of the state. Theories developed for the origin of the state in the literature have been classified by the theorists in social sciences, taking into account different and quite diverse elements. The explanation of the origin of the state is also closely related to the definition of the state, the determination of its duties, responsibilities and purpose. In this context, the aim of the study is to evaluate John Locke and Karl Marx's understanding of the state within the scope of will and phenomenon theories, through the concepts of equality, freedom and property. Due to the scope of the study, all theories in the literature will not be explained, but only Locke's views in social contract theory and Marx's views in natural phenomenon theories will be included.

Keywords: John Locke, Karl Marx, Equality, Freedom, Property.

GİRİŞ

Günlük hayatımızda, devlet olgusu ile sürekli etkileşim halindeyiz. Bu etkileşimin bir sonucu olarak devlet bazen yaşam biçimimize bazen de tercihlerimize doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etmektedir. Bu nedenle de devletin doğası, yapısı, işlevi, geleceği, görevleri gibi konular, uzun yıllardan beri sosyal bilimcilerin ilgi odağı haline gelmiştir. Bununla birlikte en fazla tartışmanın yapıldığı ve üzerinde fikir birliğinin sağlanamadığı konulardan biri de devletin kökenine yönelik yaklaşımlardır. Tarihsel süreç içinde devletin kökenine yönelik her sosyal bilim dalı kendi cephesinden farklı bakış açılarıyla birçok fikir öne sürmüş ancak bunların üzerinde tam bir fikir birliği sağlanamamıştır.

İnsanların bir araya gelip toplu yaşamaya başladıkları dönemden beri birçok teorisyen çok sayıda toplum sözleşmesi kuramı ortaya atmıştır. Bu teorisyenlerden biri olan Locke, içinde bulunduğu 17. yüzyıl ve hayatının son dört yılını geçirdiği 18. yüzyılda ortaya koyduğu kuramlar ve düşüncelerle siyaset felsefesinde derin izler bırakmıştır. Özgürlüğü ve insan haklarını vazgeçilmez bir prensip olarak gören, toplum sözleşmesi ile bireyi ve bireyin haklarını korumayı amaçlayan Locke, liberalizmin öncüsü ve liberal düşüncenin ilk örneğini veren düşünürdür. Marx ise 19. yüzyılda siyasette, sanayide ve fikirlerde yaşanan büyük değişimlere tanıklık etmiş, değişen dünyanın değişmez yasalarını anlamaya çalışmış ve toplumu sınıflara ayırıp bu sınıflar üzerinde devlete yönelik görüşlerini ortaya koymuştur. Döneminde mülkiyetçi ve cumhuriyetçi hükümetlerin topraklarından kovulan, demokrat burjuvalar tarafından istenmeyen Karl Marx, 19. yüzyılda sanayide, siyasette ve fikirlerde yaşanan büyük devrimlere tanıklık etmiş, değişen dünyayı tarihin değişmez yasalarını bularak anlamaya çalışmış ve materyalist temele dayanan tarih anlayışını da bu çerçevede ortaya koymuştur.

Çalışmanın temel amacı; devletin ortaya çıkışında etkili olan unsurları, devletin toplum için ifade ettiği anlamı; devletin toplumdaki işlevini, yaşadıkları dönemin önde gelen isimlerinde John Locke ve Karl Marx'ın bakış açılarıyla ortaya koymaktır.

Söz konusu bu kapsamda çalışmada her iki düşünürün devlet anlayışı kapsamında özgürlük, mülkiyet ve eşitlik anlayışı analiz edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir yaklaşım benimsenmesinin temel nedeni; düşünürlerin yaşadığı çağın devlet anlayışını ve söz konusu kavramlar üzerinde etkili olup olmadıklarını belirleme isteğidir. Yani çalışmada "Locke'un kapitalizmin ilk dönemlerinde yaşaması ve Marx'ın ise kapitalizmin daha ileri evrelerinde etkili olması, devlet düşüncelerini ve devletin toplumdaki işlevlerine bakışlarını nasıl etkilemiştir?" sorusunun cevabı aranmıştır.

Çalışmada öncelikle devlet tanımına yer verilmiştir. Ayrıca Batı’da akıl çağı olarak nitelenen Aydınlanma Çağının gerçek kurucularından biri olarak kabul edilen İngiliz filozof John Locke’un doğa durumundan kopuş ve bunun toplumun oluşumuna etkisi, devletin ortaya çıkışı, sınırlı devlet ve özgürlük, güçler ayrılığı, mülkiyet ve eşitlik konusundaki yaklaşımları analiz edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise 19. yüzyıldan günümüze kadar olan süreçte ortaya koyduğu düşüncelerle her daim tartışmaların odağında yer alan Karl Marx’ın devlet anlayışı, toplum ve sınıf yaklaşımı, yabancılaşma ve özgürlük, eşitlik ve mülkiyet konusundaki görüşleri bütüncül bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Literatür taraması odaklı çalışma devletin kökeni, işlevi ve geleceği konusunda birbiriyle zıt düşünceler ortaya koyan Locke ve Marx’ın devlet kuramlarının incelenmesi açısından önem taşımaktadır.

Devlet, Kavramsal Bir Analiz

İlkçağlardan itibaren günümüze kadar gelen ve üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı devlet hem kamu yönetiminin hem de siyaset biliminin incelediği en önemli kavramlardan biridir. Devlet, politik mücadelelerin ve faaliyetlerin üzerinde yaşandığı bir alan olarak özellikle siyasetin en baskın mevzularından biri olarak düşünürleri çok uzun süre meşgul etmiştir.

Devlet olgusu insanlık ile yaşıt kabul edilmektedir. Dolayısıyla siyasal bilimci ve pek çok düşünür asırlar boyunca devletin kökeninin ne olduğunu sorgulamışlardır. Bu nedende günümüzde devletin tanımına yönelik dikkat çekici bir çeşitlilik vardır. Devletin ne olduğuna yönelik bir görüş birliği oluşmamış, farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Bu durumun temel nedeni ise devletin mahiyetine göre düşünce farklılığından kaynaklanmaktadır (Batmaz, 2018, s. 3). Bu konuda yaşanan zorluğun bir diğer nedeni ise devletin ortaya çıkış biçimi ve devletten türeyen terimlerin olmasıdır. Özellikle ilkçağlarda devlete yönelik yapılan tanımlarda yorumsal açıdan çelişkilerin-çatışmaların yaşandığı görülmüş ve bu nedenle yapılan tanımlar değerli olmamıştır. Bununla birlikte devlet tanımları hem içerik hem de kavramsal açıdan tam olarak karşılık bulamamıştır (Koçak, 2006, s. 29).

Devlet kavramı, Fransızca’da “etat”, İngilizce’de “state”, Almanca’da “staat” ve İtalyanca’da “stato”dur. Her ne kadar farklı dillerde farklı kavramlarla ifade edilse de bunların hepsinin kökeni, Latince’de “status” kelimesine dayanmaktadır. Fakat “status” Latince’de devlet anlamına gelmemekte, hal, durum ve vaziyeti ifade etmektedir. Eski Yunanlarda ise devlet kavramına karşılık olarak “polis/site/şehir” kullanılmakta ve esasında şehirde oturan bireylerin oluşturduğu topluluk kastedilirdi. Dolayısıyla Eski Yunan’da kullanılan “polis” günümüzdeki modern anlamdaki devlet kavramını karşılamaktan oldukça uzaktır. Romalılara bakıldığında ise devlet kavramına karşılık olarak “civitas” (medine-şehir devleti) veya “res (şey) publica (kamu)” (kamu malı, herkese ait şey), kelimesi kullanılırdı (Gözler, 2019, s. 7-8).

Devlete yönelik yapılan tanımların en fazla benimsenen kökeninin George Jellinek’in ilk baskısının 1900 yılında yayımlanan *Allegemenie Saatslehre*’de bulunan “üç unsur teorisi” olarak adlandırılan teori kapsamında yapılan tanımdır. Bu teoriye göre devlet; insan, toprak ve egemenlik unsurlarının bir araya gelmesi ile oluşan bir varlıktır (Gözler, 2019, s. 4). Bu tanım aynı zamanda devletin kurucu unsurlarını içermektedir. Bu unsurlar ekseninde devlet, “üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluş” olarak tanımlanmaktadır. Hans Kelsen ise Fransız Kamu hukuku doktrinine göre devleti, “milletin hukuki kişilik kazanmış şekli” olarak tanımlamıştır (Kapani, 2019, s. 43-44).

Tarihin ilk dönemlerine bakıldığında ilkel topluluklarda siyasi bir teşkilatın olmadığı, toplumla devletin iç içe-birbirine karışmış bir şekilde yaşadığı görülmektedir. Kabilelerden millete kadar hemen her insan topluluğu aynı zamanda bir toplum olarak kabul edilmektedir. Ancak her toplumun bir devlet olarak kabul edildiğini söylemek mümkün değildir. Bir toplumun devlet olarak kabul edilmesi için idari, hukuki ve siyasi kurumların oluşturduğu siyasi bir bütünlüğün

olması gerekmektedir (İşçi, 2004, s. 5). Yani devlet, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin oluşturduğu bir bütündür.

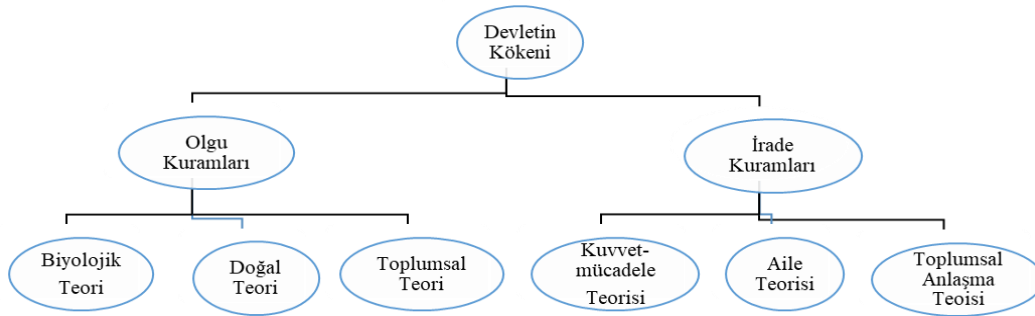
Günümüzde devlet denildiğinde genellikle belli sınırlar içinde yerleşen insan topluluğu üzerinde kurumsallaşmış bir siyasi otorite oluşturan ve zorlama gücüne sahip olan bir kurum anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında devlet, toplumsal kurumlardan biri olup diğer toplumsal kurumlar gibi belli işlevleri yerine getirmektedir. Devlet bu işlevleri yerine getirirken üç unsurdan yararlanmaktadır. Bu öğeleri düzenli bir yönetimin örgütlenmesi, bu yönetim örgütünün ve bu örgütte yer alan bireylerin toplumda güç ve şiddet kullanma tekeline sahip olması ve toplumdaki diğer bireylerce güç ve şiddet kullanma tekelinin meşru kabul edilmesi ve bunun belli bir coğrafyada geçerli olmasıdır (Özer, 2015, s. 74).

Kısacası devlet, siyasi bir toplumdur. Fakat bu siyasi toplumu diğerlerinden farklı kılan bazı unsurlar bulunmaktadır. Bunlar da egemen ve iktidar olması, güç kullanabilmesi ve meşruluğa sahip olmasıdır. Devlet olgusunun kavramsal boyutunu bu şekilde açıkladıktan sonra devletin kökenine yönelik kuramları açıklayabiliriz.

Devletin Kökenine Yönelik Kuramlar

Devletin kökenine yönelik geliştirilen kuramlar, sosyal bilimlerdeki teorisyenler tarafından birbirinden farklı ve oldukça çeşitli unsurlar dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Ancak bu konuda, teorilerin belli başlıklar altında toplanması ile devletin kökenlerine yönelik teoriler ortak başlığında altınca incelenen her bir teorinin adlandırılması farklı konulardır (Çöllü, 2019, ss. 63-64). Devletin kökeninin açıklanması aynı zamanda devletin tanımlanması, görev, sorumluluk ve amacının belirlenmesi ile oldukça yakından ilişkilidir (Mert, 2018, s. 155). Aşağıdaki şekilde çalışmamızın konusu ve kapsamı gereği kullanılacak olan devletin kökenine yönelik teorilerin sınıflandırılmış hali gösterilmiştir. Çalışmanın kapsamı gereği şekilde gösterilen tüm kuramlar açıklanmayıp, yalnızca toplumsal sözleşme kuramında Locke'un, doğal olgu kuramlarında kapsamında da Marx'ın görüşlerine yer verilecektir.

Şekil 1. Devlet Kuramlarının Sınıflandırılması

Kaynak: (Mert, 2018, s. 156)'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi devletin kökenine yönelik teoriler olgu ve irade kuramları olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Olgu kuramları biyolojik teori, doğal teori ve toplumsal teoriden oluşmaktadır. İrade kuramları ise kuvvet ve mücadele teorisi, aile teorisi, toplumsal anlaşma teorisi olarak üç grupta incelenmektedir.

İrade Kuramları

Devletin kökenine yönelik ortaya koyulan irade kuramlarına göre devlet; toplumsal hayatın karmaşıklaşması ile birlikte ortak ihtiyaçların karşılanması amacıyla bireylerin bir araya gelmesini esas alan kuramlardır.

İrade kuramları, toplum ve devlet arasındaki ilişkide, önceliğin toplumda olduğunu kabul eden ve devletin toplum tarafından oluşturulan siyasal bir yapı olarak kabul eden görüşleri desteklemektedir (Kradin, 2009, s. 25). Bu doğrultuda devletin köken; bir toplumun kaostan kurtulması, barışın sağlanması ve bunun sürdürülmesi, bireylerin tek başına yapamayacağı birtakım işlerin yapılması için öznelerin bir araya gelmesine dayanmaktadır. Bununla birlikte, devlet kendisini oluşturan bireyler üzerinde zorlayıcı güç uygulama meşruluğuna sahip olup, düzenleyici bir nitelik taşımaktadır (Çöllü, 2019, s. 85). Çalışmanın bu konusu ve kapsamı gereği aile teorisi ve kuvvet mücadele teorisi çalışmanın kapsamı dışında tutulmuş, yalnızca toplum sözleşmesine ve Locke'un devlet anlayışına yer verilmiştir.

Toplumsal sözleşme teorisi ise, insanların devlet kurulmadan önce doğa halinde yaşaması esasından hareket eder. Ancak zamanla insanlar, kendi akıl ve iradeleri ile yaptıkları anlaşma ile doğa durumu olarak adlandırılan bu ortamdan çıkmaya karar vermişlerdir. Bireylerin yaptığı bu anlaşma sosyal sözleşme olarak tanımlanmıştır. İşte devletin ortaya çıkışı da bu anlaşma ile gerçekleşmektedir. Anlaşmaya göre devlet, bireylerin kendi iradeleri ve akılları ile kurdukları bir yapıdır (Gözler, 2011, s. 393).

Toplumsal sözleşme teorisi ile toplumsal düzen ve siyasi iktidarın meşruluğu sağlanmaktadır. Ancak devletin kökenini toplum sözleşmesine dayandıran düşünürler (Thomas Hobbes, J. Jack Rousseau ve John Locke) arasında uzlaşmanın varlığı söz konusu değildir. Bu düşünürlerin hepsi aynı yöntemi kullanmalarına rağmen farklı bakış açılarından dolayı farklı sonuçlara varmışlardır. Ancak bu düşünürler arasında iki konuda fikir birliği sağlanmıştır. Bunlardan ilki; devletin sözleşmeye dayanması, ikincisi ise sözleşmeden önce insanların herhangi bir otoriteye tabii olmadıklarıdır. Çalışmada bu kapsamda irade kuramı hakkında kısa bir açıklama yaptıktan sonra toplum sözleşmesi teorisyenlerinden John Locke'un devlet anlayışını daha geniş bir perspektifte inceleyebiliriz.

John Locke'un Devlet Anlayışı

1632 doğumlu olan Locke, 17. ve 18. yüzyılda Avrupa'da düşünce hayatına damgasını vuran, önemli ve büyük filozoflar arasında ilk akla gelen isimlerden biridir (Jeffreys, 1974, s. 34). Locke, bu dönemde siyaset felsefesi bağlamında ortaya koyduğu, düşünce ve kavramlarla dikkat çekmeyi başarmıştır. Locke'un yaşamının ergin dönemi 17. yüzyıla denk gelmiş, felsefi ve siyasal alandaki yapıtlarını ise bu yüzyılın sonlarında vermiştir. Locke, 18. yüzyıl içinde yalnızca dört yıl yaşamasına rağmen ortaya koyduğu düşünceleriyle 18. yüzyıldaki aydınlanma çağına düşünceleriyle damgasını vurmuştur (Arslan, 2013, s. 182-183).

Locke, düşünce özgürlüğünü ve bireyin eylemlerini akla göre düzenlenmesi gerektiği anlayışını savunarak akıl çağına gerçek kurucusu olarak kabul etmektedir (Eroğlu, 2010, s. 2). Bu nedenle, aydınlanma çağı öncesindeki aristokrasinin metafizik, skolastik ve dogmatik düşüncelerine saldırmıştır. Bununla birlikte burjuvazinin dünya görüşünün felsefi temellerini de atmıştır. Daha da önemlisi burjuvazinin görüşlerini sistemleştirmiştir (Şenel, 2019, s. 365).

Locke kapitalizmin oldukça erken geliştiği ve hukukun üstünlüğünün benimsendiği İngiltere'nin siyasal atmosferinden de oldukça etkilenmiştir. Siyaset felsefesine ilişkin düşüncelerini *Hükümet Üzerine İki İnceleme* adlı eserinde dile getiren Locke, kendi çağını aşmayı başarabilmiş ender filozoflardandır (Zabunoğlu, 2016, s. 434). Locke, bütün eserlerinde gelenek ve otoritenin her çeşidinden kurtulmak gerektiğini, insan hayatına ancak aklın kılavuzluk edebileceğini ileri sürer. Bu düşünceleriyle, günümüzde liberal demokrasi olarak bilinen ve insanların doğalarından getirdikleri temel haklarını, özgürlükçü ve eşitlikçi bir çerçevede koruyarak sürdürmeyi amaçlayan siyaset kuramının öncülerinden biri olarak görülmektedir. Mutlakiyet yönetimlerini ilk sarsan kişi olarak tarihe geçmiştir. İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin temelini oluşturan filozof olarak akıllara yer etmiştir (Eroğlu, 2010, s. 2). John Locke için devletin ne ifade ettiğini bu şekilde açıkladıktan sonra Locke'un doğa durumunu tasviri ve devletin ortaya çıkışına yönelik düşüncelerini açıklayabiliriz.

Doğa Durumunun Tasviri ve Devletin Ortaya Çıkışı

Locke; mutluluk, eşitlik ve özgürlük durumu olarak gördüğü doğa durumunu, insanların henüz uygar bir toplum düzenine geçmeden önceki dönem olarak nitelendirmektedir (Tunçay, 1969, s. 176-177). Doğa durumu, Hobbes'un sandığı gibi insan insanın kurduğu olduğu, herkesin herkesi yediği bir savaş içinde bulunulan bir durum değildir (Şenel, 2019, s. 368). Locke'a göre, doğa durumu Hobbes ve Aristoteles'in aksine bir yönetme veya yönetilme durumu ve siyasi bir durum da değildir (Wood, 2008, s. 182). Doğa durumu özgürlük durumudur ama bir başıboşluk değildir. Doğa durumu ortak mülkiyetin olduğu bir durumdur (Turgut, 2019, s. 26). Bireyler; yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını kullanırken empati kurarlar ve kendileri için kötü olan bir şeyi bir başkası için de istemezler (Şenel, 2019, s. 340). Locke, özgürlüğe rağmen toplumda barışın varlığını ise doğa yasasının bağlayıcılığı ile açıklamaktadır (Karakaş, 2019, s. 264).

Doğa durumunda bireyleri yöneten, herkesi bağlayan bir doğa yasası akla dayanmaktadır (Locke, 2004, s. 263). Akla, bu kuralı ise Tanrı koymuş ve başkalarına zarar vermeme anlayışına dayandırmıştır (Şenel, 2019, s. 368-369). Akıl, kendisine danışan tüm insanlara eşit ve özgür olmaları nedeniyle bir başkasının yaşamına, özgürlüğüne ve mallarına zarar verilmemesi gerektiğini öğretmektedir. Bireyler doğa durumunda herhangi birinden izin almaksızın ve başka birinin iradesine bağlı olmadan, doğa yasası kapsamında eylemlerini yapmak, mallarını ve kişiliklerini uygun şekilde kullanma konusunda tam bir özgürlük içindedir (Locke, 2004, s. 263). Bu temel kurallara aykırılık teşkil eden tüm saldırgan tutumları yasaklamış ve saldırgan tutumlar gösteren kişilere ceza veya cebir tazminat uygulanmasına tamamıyla izin verilmiştir (Değirmencioğlu- Yıldız, 2016, s. 382).

İnsan eylemlerinin temel gayesi olarak mutluluğu alırsak, doğa durumunda özgür, eşit, kısaca mutlu yaşayan insanların bu durumdan vazgeçerek uygar bir yönetimi, uygar bir toplumu oluşturmalarına ne gerek vardı veya hangi gereklerle bunu gerçekleştirmeye yöneldiler? Ve bunu nasıl başardılar? Bu sorulara yanıt olarak Locke (2004, s. 104), doğa durumunda üç temel eksikliği şöyle belirtmektedir:

- Tüm uzlaşmazlıklarda uygulanması gereken, ortak bir onayla kabul edilmiş, izin verilmiş, yerleşik, kurulu, bilinen bir yasa,
- Yasayı uygulayıp karar verecek, bilinen, tarafsız bir yargıç,
- Yargıcın vereceği karar doğrultusunda belirlenen yaptırımı doğru biçimde uygulayacak bir iktidar.

Görünüşte oldukça sorunsuz görünen bu durum, yine de bir kusur nedeniyle bazı sorunlar içermektedir (Arslan, 2013, s. 193). Toplumda bütün insanlar, birbirleriyle benzer olarak donatılan tek bir doğa durumuna katılmışlardır. Bu durumda da kimsenin bir diğerini yok etme yetkisi bulunmamaktadır. Böylelikle herkes, birbirinin hakkına saygı göstermekle yükümlü kılınmıştır. Doğa durumunda bir kişi birinin hakkını ihlal ederse, hakkı ihlal edilen kişi bu bireyi cezalandırma hakkına sahip olmaktadır (Değirmencioğlu-Yıldız, 2016, ss. 386-387). Ancak bu hak, mutlak değildir ve uygulanacak olan cezanın akla uygun, kusurla orantılı olması, zararı telafi edici, gelecekte tekrar meydana gelmesini önleyecek nitelikte olması gerekir (Zabunoğlu, 2016, ss. 436-437). Bu durumda ise bireyler davada hem yargıç hem de davacı olmakta, bu ise akla aykırılığı beraberinde getirmektedir. Bireyler, kendi davalarında yargıçlık yaparken taraflılık sergileyebilmekte, kin, nefret, intikam gibi duygularla cezalandırma konusunda aşırıya gidebilmektedir (Locke, 2004, 58). Bu durum ise toplumda adaletsizlik yaratabilmekte (Şenel, 2019, ss. 370-371), toplumsal kargaşaya neden olabilmektedir. Bireylerin, doğa durumunda eşit, özgür ve barış içinde olmalarına rağmen uygar bir topluma geçmelerinin nedeni de buradadır. Çünkü toplumda yetkili bir yargıcın olmaması, toplumda yaşanacak küçük bir haksızlık ve çatışma halinde dahi insanların birbiriyle savaşmasına yol

açar ve yaşamlarını tehlikeye sokar. Bireyler, böylesi bir ortamdan kaçma ve cezalandırma yetkisini kendisi dışında başka bir güce devretme gereği duymaktadırlar.

Bireylerin cezalandırma yetkisini başka bir varlığa devretmesi ile kin, nefret ve öç duygusunun yaratacağı tehlikeden uzak olarak sorunlara objektif yaklaşılacak, haksızlık yapan cezalandırılacak ve haksızlığa uğrayanın da tatmini sağlanacaktır (Cohen, 1999, ss. 143-166). Yani bireyler, ileride yaşanabilecek bir savaş durumundan kurtulmak için uygar bir topluma girmeyi kabul ederler (Çapar ve Yıldırım, 2012, s. 17).

Locke göre toplum sözleşmesi ile gelişen devletin, kendisini yaratan bireylerin taleplerini yerine getirmek dışında başka bir amacı yoktur. Locke, Hobbes gibi devleti toplum sözleşmesinin temelini koymayıp ve meşruiyeti güvenlik olarak görmemekte, tam tersine bireyi ve bireyin haklarını toplum sözleşmesinin temelini koymakta ve meşruiyetin kaynağına özgürlüğü yerleştirmektedir (Arslan, 2013, s. 189). Locke (2004, s. 3), bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Siyasal iktidarı ben, mülkiyeti düzenlemek ve korumak için ölüm cezası dâhil diğer bütün daha hafif cezaları da içeren yasa yapma hakkı ve toplumun gücünü, bu yasaların uygulanması ve devletin dışarıdan gelecek zararlara karşı savunulması yönünde kullanma hakkı olarak alıyorum. Elbette ki bütün bunlar sadece kamu yararı için yapılmış olmalıdır.”

Locke’a göre uzunca bir süre siyasi toplum belirli ve sınırları çizili olan bir hükümet olmadan var olmaya devam etmiştir. Fakat bir süre sonra toplumda yapılan ikinci bir sözleşme ile siyasi iktidara toplumda yargılama ve cezalandırma yetkisi verilmiştir. Böylece bireyler, ilk anlaşma ile doğa yasası ile sınırlı olan eşitlik ve özgürlüklerinin kamu yararına göre sınırlandırılmasını kabul etmiş, ikinci bir anlaşma ile de doğa durumunda erdemli biçimde eylemde bulunan ve kendisinin yöneticisi olan insan yerini, siyasi toplumdaki “bilge” yöneticiye bırakmıştır (Değirmencioğlu-Yıldız, 2016, s. 387).

Locke, bireylerin toplum sözleşmesi ile doğa durumuna son vererek uygar toplum aşamasına geçtiğini belirtmektedir (Riley, 2020, s. 136). Böylelikle, bireyler hakların çiğnenmesi ve çatışma halinde topluluğu hakem olarak görevlendirmişlerdir. Bu topluluk, tarafsız, ayırım yapmayan, yasalar koyan ve bu yasaları uygulayan bir varlıktır. Uygar toplumdaki yönetim, bir yandan topluma dışardan gelebilecek zararları önleyen (savaş ve barış yapma), içte de topluluk üyelerinin birbirlerine zarar vermesi halinde cezaları saptama ve onları cezalandırma (yasama ve yargı) hakkına sahiptir (Çapar ve Yıldırım, 2012, s. 19). İşte toplumdaki yasama, yürütme ve yargı erkeleri de böyle doğmuştur. Ayrıca toplumdaki bireyler siyasi iktidara yargılama ve cezalandırma hakkını devretmemekte aynı zamanda yasama ve yürütme konusundaki haklarını da güvence altına almışlardır.

Toplumda yargısal güç adil olarak kullanıldığı zaman gerçek anlamda adaletten söz edilebilir (Turgut, 2019, s. 26). Toplum sözleşmesi ile siyasi iktidara devredilen yargılama ve yönetme hakları mutlak, koşulsuz ve sınırsız değildir. Bu haklar elbette ki toplumsal sözleşmenin özünden çıkarılabilecek bazı sınırlamalara ve kurallarla sınırlandırılmıştır. Yönetim, bu sınırlara bağlı kalmazsa ve toplumun sözleşmede sahip olduğu, yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını çiğnerse halkın devrim hakkı doğmuş olur (Şenel, 2019, s. 372).

Locke, toplumsal sözleşme ile tam özgür bir doğa durumundan uygar topluma geçişin bir diğer önemli nedeni ise mülkiyetin karşılıklı olarak daha iyi bir şekilde korunacağı anlayışıdır. Locke (2004, s. 103), bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Her kişi diğeri kadar kral olduğundan, her insan diğerrinin eşiti olduğundan ve insanların büyük bölümü insaf ve adaletin kuvvetli gözetleyicisi olmadığından bu durumda insanın sahip olduğu mülkiyetin kullanımı oldukça güvenliksiz ve korumasızdır. Bu gerçek, özgür olmasına rağmen insanı korkular ve sürekli tehlikelerle dolu olan bu durumu terk etmeyi istemeye zorlar.”

Locke, devleti Hobbes ve Machiavelli'den farklı olarak devlette anayasal temsili demokrasinin olması gerekliliğine dayandırmaktadır. Modern anlamda iktidarın mutlak olmasına karşı bir duruş sergilemiştir. Locke, özellikle iktidarın bir güç ve şiddet ürünü olduğunu, yönetim görevinin de toplumda en güçlü olanın elinde olması gerektiğini savunan Machiavelli'nin görüşlerini reddetmektedir. Locke, kendisi gibi devleti toplum sözleşmesine dayandıran Jean Bodin'den de görüşleri itibarıyla ayrılmaktadır. Bodin, yönetici ve tebaası arasındaki ilişkiyi bir babanın çocukları, bir efendinin kölesi, kocanın karısı üzerindeki güçle açıklamaktadır. Hobbes'un, savunduğu mutlak, sınırsız, kutsal ve üstün olan ölümlü Tanrı'yı (Leviathan)'ı da Locke, yok saymaktadır. İşte Locke, bu düşünceleriyle iktidarın kaynağını halkın rızasına dayandırmış, böylece ona meşruiyet kazandırmıştır (Locke, 1969, ss. 166-167). Doğa durumunu ve devletin ortaya çıkışını bu şekilde ifade edildikten sonra Locke'un devlet anlayışını daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için Locke'un özgürlük anlayışı incelenmelidir.

John Locke'un Özgürlük Anlayışı

Özgürlük, bireyin herhangi bir baskı, etki veya zorlamaya maruz kalmadan bağımsız olarak kendi arzu, ideal, motif ve isteklerine göre hareket etmesidir. Özgürlük, liberalizmde bireysel ve toplumsal hayatın en temel değerlerinden biri olarak, siyasi, hukuki ve iktisadi yapılanmalarda yer alması esasen Locke'un yazıları ile başlamaktadır. Locke, kanun ve özgürlük arasındaki ilişkiyi belirtirken temelde kanunsuz bir özgürlüğün olamayacağını ifade etmektedir (Arslan, 2013, s. 189). Ancak isteklerin sınırsız olabileceğinden ve başkalarına zararlı olan eylemlerin de özgürlük olarak kabul edilebileceğinden ötürü, bazı eylemler sağduyu gereği zararsızlık ilkesi ile kısıtlanmıştır. Bu kısıtlama ile birlikte negatif özgürlük tanımı ortaya çıkmıştır. Başkalarına zarar vermediği müddetçe, herhangi bir kısıtlama ya da zorlamaya maruz kalmadan arzu edilenin yapılması şeklinde tanımlanabilecek negatif özgürlük, liberalizmin de temel anlayışını oluşturur (Kâhya, 2018, s. 51). Daha doğru bir ifade ile ultra liberalizmin kabul ettiği tek özgürlük çeşidi, negatif özgürlüktür.

Locke ve John S. Mill gibi düşünürler, tüm kısıtlamalara ve her şeye rağmen bireylerin kişisel özgürlüklerine dair asgari bir özgürlüğün dokunulmazlığını savunmuşlardır. Nihayetinde negatif özgürlüğün temelinde, bireylerin kendi çıkarlarını yine en iyi kendilerinin bilebileceği ve onlar adına bir başkasının veya devletin karar veremeyeceği düşüncesi yatar. Bu yüzden negatif özgürlük savunucularının çoğu devletin minimal yetkisinden yanadır. Çünkü devlet, kime neyin iyi ve faydalı olduğunu belirleyebilecek kudrette değildir. Ayrıca negatif özgürlük düşüncesinde illa ki devlet müdahalesinin yasaklanması gerektiği iddia edilmez. Ancak devlet müdahalesi özgürlüklerin artırılması ve genişletilmesi şartı ile haklı görülebilir.

Liberal bakış açısıyla devlet, insan haklarının ve özgürlüklerinin ihlali için oldukça tehlikeli ve kuvvetli bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Kural tanımayan ve sınırsız bir devlet, birey özgürlüğü için en büyük potansiyellerden biridir. Locke, özgürlüğün anlamını iyi kavrayarak sınırlandırılmayan bir devletin özgürlükler açısından yarattığı tehdidin de farkındadır. Bu nedenden dolayı Locke, sözleşme teorisinin iktidarın mutlaka sınırlandırılması; toplumsal ve bireysel hayatın her alanında hukuk kurallarının geçerli olması gerektiğine yönelik tez geliştirmiştir.

Locke'a göre, insan hakları üçe ayrılmaktadır. Bunlar; yaşam, özgürlük ve mülkiyettir. Liberalizm, asıl olarak bireyin özgürlüğünün ve temel haklarının güvence altına alınmasını savunan bir ideolojidir. Bu amaç doğrultusunda siyasi iktidarın sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Böyle bir anlayışın amacı ise bireyin özgürlüğüne engel olabilecek her türlü kısıtlayıcı engelin ortadan kaldırılması ve temel haklarının korunmasıdır. Toplumun oluşturan bireylerin varlığı, toplum ve halktan çok daha üstündür. Burada bireyin öncelikli olmasının temel sebebi, birey ve bireyin hakları toplumun oluşumundan önce olduğudur. Liberalizmde devlet otoritesi, bireyin sahip olduğu bu haklarla sınırlandırılmıştır. Locke'un temsilciliğini

yaptığı liberalizmin hareket noktası “freedom from” ilkesi yani “bir şeyden özgürlük” ilkesidir (Ekmekçi, 2013, s. 207). Devletin tek dayanağı ve tek yapıcı unsuru olan birey, aynı zamanda liberal bir devlette bir değer olmakta ve devletin amacıdır. Birey, hiçbir zaman devletin emrinde ve hizmetinde olan bir araç olarak görülmemektedir. Devlet, tek bir amacı vardır ve o da bireydir, onun mutluluğunun gerçekleştirilmesidir. İşte devletin bu amaca ulaşabilmesi ise bireyin doğuştan sahip olduğu ve hiçbir şekilde devredemediği hak ve özgürlüklerinin haksız saldırılara karşı korunmasıdır (Göze, 1980, s. 5).

Locke, doğa durumunda bireylerin sahip olduğu hakların aynı zamanda iktidar için de sınırlayıcı özellik taşıdığını belirtmektedir (Ağaoğulları vd, 2005, s. 171). Bu durumda, bireyin rıza veya sözleşme ile köleleştirilmesine izin verilemez. Locke, doğal insan haklarının yasanın güvenliğinin altında kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Siyasi haklarının kökünün, bu hakları koruyan yasalara değil de insanlık onurunda ve doğal haklardadır (Mızrak, 2019, s. 35).

Locke, haklardan vazgeçme ve sözleşme konusunda önemli bir noktaya dikkat çeker. Bu dikkat çektiği kavram “rıza”dır. Locke’a göre, doğa durumunda eşit ve bağımsız olan insanların, kendi rızaları olmadan bir siyasal gücün iktidarına tabi olmaları söz konusu değildir; aksine toplum ve devleti kuran yine yurttaşların kendi rızalarıdır (Ağaoğulları vd, 2005, s. 194).

Kısacası, devlet; insanların doğa durumunda sahip oldukları eşitlik ve özgürlüklerini korumayı, onların güven içinde yaşamalarını sağlayan, rızaya dayanan bir sözleşmenin sonucudur. Locke için insanlar, doğal haklarından yalnızca eşitlikleri ve özgürlüklerinin korunması için vazgeçmekte ve siyasal bir toplum oluşturmaktadır. Özgürlük ancak, özgürlük adına sınırlandırılmaktadır. Doğal haklardan vazgeçme egemene koşulsuz bir şekilde boyun eğmek değildir. Devlet, yalnızca onu kuran toplumun amaçlarına ulaşmalarında bir araçtır. Özgürlüğe dayanan bir devlet argümanı liberal devletin temel yapı taşını oluşturmaktadır. Locke’un özgürlük anlayışını bu şekilde ortaya koyduktan sonra Locke’un mülkiyet anlayışını değerlendirebiliriz.

John Locke’un Mülkiyet Anlayışı

Locke, “Hoşgörü Üzerine Bir Mektup” adlı eserinde, mülkiyetin Locke’un düşüncesinin temellerinden birini oluşturduğu ve çok geniş anlamlarda kullanıldığı görülmektedir (Arslan, 2013, s. 196). Locke; can, özgürlük ve mal haklarının hepsini birden mülkiyet hakkı olarak tanımlamakta ve bireylerin birleşerek kendilerini korumalarının asıl amacının mülkiyetlerini güvence altına almak olduğunu belirtmektedir (Çalışkan-Akçetin ve Akçetin, 2013, s. 18).

Locke, mülkiyet hakkına büyük bir önem vermiştir. Fakat mülkiyet konusundaki düşüncelerinin kesinlik ve tutarlılık taşıdığını söyleyemeyiz. Locke, Türkçe’de mülkiyet anlamına gelen “property” ve “estate” kavramların kullanılmaktadır. Property kavramını mal, mülk, özgürlük ve yaşamı içerecek şekilde bir insanın elinde bulunan maddesel ve tinsel geniş anlamda sahipliği içeren şekilde kullanılmaktadır. Estate, kelimesi ile de dar anlamdaki toprağı belirten mülkiyeti belirtmektedir (Richard, 1995, s. 244). Locke’un doğa durumundan uygar topluma geçerken asıl korunması gereken mülkiyet olarak “property” (ilk tanım) olan geniş anlamdaki mülkiyettir. Doğa durumundan uygar topluma geçiş sebeplerinden biri de bu mülkiyet hakkının korunması isteğidir (Ekmekçi, 2013, s. 208). Locke “mülkiyet sahiplenilen şey değil, bir şeye sahip olma hakkı anlamına gelir” der (Ağaoğulları, Zabcı ve Ergün, 2009, ss. 174-175).

Hükümet Üzerine İkinci İnceleme adlı eserinin beşinci bölümünde Locke, İncil’den alıntı yaparak mülk hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar. İlk olarak, Tanrı’nın doğayı Âdem ve Nuh’a verdiğini, onların kullanımı için yarattığını savunmaktadır. Sonrasında ise insanların tümünün doğal haklarından birinin de mülk hakkı olduğunu belirtir (Azizova, 2018, s. 99). Doğa durumunda bireyler, doğanın nimetlerinden eşit olarak ortaklaşa bir şekilde yararlanabilirler. Doğa, birey için her türlü ihtiyaçlarının karşılanabileceği bir alandır ve mülk edinme bireyin doğal hakkıdır (Wood, 2008, s. 191). Doğa, bireyin refah içinde yaşamasına

olanak tanıyacak şekilde tasarlanmıştır ve yeryüzündeki tüm besinler, bütün hayvanlar doğanın içten gelen güçleri tarafından üretildiği için bireylerin ortak kullanımına sunulmuştur (Uygun, 2019, s. 228).

Locke'un mülkiyet yorumuna bakıldığında karşımıza temel bir sorun çıkmaktadır. Bu da bireysel mülkiyetin kökenine yöneliktir. Eğer doğada her şey Tanrı tarafından verildi ise ve ortak kullanıma açıldı ise, o zaman özel mülkiyet nasıl oluşacaktır?

Locke, özel mülkiyetin ne olduğunu, Tanrı tarafından verilen mülkten farkına yönelik bir cevap vererek açıklamaktadır. Locke'un bu konudaki temel düşüncesi, birey tarafından otomatik olarak yetiştirilen her şeyin bireyin kendi mülkiyetine aktarılmasıdır (Azizova, 2018, s. 100). Yani özel mülkiyet hakkı, insanın emeği üzerine kurulmuştur. Emek, bireyin mülkiyet sahibi olması için temel kaynaktır. Birey, çalışarak doğa tarafından kendisine sunulan şeyleri kazanır. Locke, bireyin doğanın kendisine sunduğuna emek harcayıp alacağını aldıktan sonra, gerisini bıraktığı ve emek harcayarak kendisine kazandırdığı hemen her şeyi mülkiyet olarak tanımlamaktadır (Turgut, 2019, s. 39). Locke'un bu konudaki açıklaması şöyledir (Locke, 2004, s. 27):

“Dünya nimetleri yanında insana akıl da vermiş olan Tanrı, ona göre, insanlardan dünyadaki imkânları kullanarak refah içinde yaşamalarını da istemiştir. Bu nimetlerden yararlanmak ancak onların mal edinilmesi ile mümkün olacağından Locke'a göre bir hayvanı avlayan, ya da bir toprak parçasını tarlaya dönüştüren bir kimse bu emeğinin karşılığı olarak bu mülke ve mala sahip olur. Aynı şekilde evcilleştirilen hayvanlar da ancak onun hakkı olur. Locke'un kendi deyimiyle, insan beyni ve elinin emeği olan bu ürünler artık onun mülkiyetindedir.”

Doğadaki bir elmayı yemek, bir araziyi ekip biçmek, kuş avlamak gibi bireylere ortak verilenlerden bireyin kendi çaba harcayarak kendi mülkiyetine geçirmesi özel mülkiyeti ifade etmektedir. Özel mülkiyet, edinilen mallardan diğer bireyleri mahrum bırakmak ve ortak olmaktan çıkarmayı gerektirir. Bunun yapılması için ise diğer bireylerin rızası ya da onayına gerek yoktur. Locke, bu durumu, “kaynaktan çıkan su herkesin olsa da sürahinin içindekinin sadece onu çıkarmanın olduğundan kim şüphe edebilir? Emeği, onu ortak olduğu ve bütün çocuklarına eşit olarak ait olduğu Tabiatın ellerinden almıştır ve burada kendisine tahsis etmiştir” diyerek açıklar (Locke, 2004, s. 39). Bu bakış açısıyla bireyin mülk edinmesi için emek harcaması ve çalışması vazgeçilmezdir. Locke için sahiplik hakkının doğması, bir şeye çalışmayı katmak ve emek harcamaya bağlıdır. Emek, değeri yaratmaktadır ve bütün değerlerin de temelinde yer almaktadır. Doğa durumu, tüm insanlara verilmiştir, ancak doğada bir şeye emek harcadığımızda sahiplik elde ederiz (Doğan, 2007, s. 87). Birey, herhangi bir şeyi doğadaki halinden ayıracak şekilde kendi emeğine katarsa, onu mülk edinme hakkına da sahip olur. Emek, emek sarf eden birey için tartışılmaz bir mülktür, o bireyden başka hiç kimse onun emeği üzerinde hak sahibi değildir.

Locke, her ne kadar bireyin çaba ve emek harcayarak özel mülkiyet sahibi olacağını belirtse de özel mülkiyet anlayışının sınırsız olmadığını da belirtmektedir. Yani birey dilediği kadar toplumda özel mülkiyet edinemez. Dolayısıyla mülk edinmeye belli sınırlamalar getirmiştir. Bireyin, emeğini ve çabamı katabildiğin her şeyi mülk edinebileceğin kadar bir mülk edinme hakkın yoktur (Ağaoğulları vd, 2009, s. 181). Öyle ise mülk edinmenin sınırı nedir? Locke, bu soruyu şöyle cevaplandırmıştır (Locke, 2004, s. 27):

“Bu hakkın sınırı herkes için kullanabildiği veya bakabildiği kadar mal edinmeleridir. Locke'un kendi deyimiyle kişi bozulmadan saklayabileceği kadar ürünü doğadan temin edebilir ancak fazlasını edinmesi hakkı değildir. Eğer bir insan o zaman için ihtiyacından fazlasını ya da bozulmadan saklayabileceğinden fazlasını toplamaya kalkarsa bu kendisi için bir nimet değil eziyet olacaktır. Bunu satması da o zaman için zaten mümkün değildir.”

Locke'un açıklamalarına bakıldığında, birey tüketebileceğinden fazlasından mal sahibi olma ve bunun çürütmesine yol açma hakkına sahip değildir. Çünkü Tanrı yeryüzündeki nimetleri, bireylerin çürütmesi ve bozması için vermemiştir. Öyle ki bu nimetleri bütün insanların yaşamalarını devam ettirebilmesi amacıyla vermiştir. Böylelikle, bireyler tüketebileceğinden daha fazlasını yani özel mülk edinme hakkına da sahip değildir.

Locke, bunun dışında özel mülkiyetin sınırına yönelik ikinci husus olarak herkesin yaşamını sürdürebilmesi için yeryüzünde gerekli olan şeyleri bulma konusunda sıkıntıya düşmeyeceği miktarı bırakmasını belirlemiştir. Yani bireyler, diğer bireylere yetecek kadar yiyecek ve mal bıraktığı ölçüde mülk edinme hakkına sahiptir. Bu da herkes mülk hakkına sahip olurken, diğer bireylere de mülk edinebilecekleri kadar hak bırakmaları gerekmektedir (Ağaoğulları vd, 2009, s. 181; Uygun, 2019, s. 229).

Locke'a göre özel mülk ve mal edinmede asıl belirleyici olan unsur emektir. Ancak, Locke'un belirttiği bu mal edinme anlayışı henüz paranın olmadığı ve ticaretin yapılmadığı bir döneme özgüdür. Bundan dolayı özel mülk edinme bireylerin kendi ihtiyaçları ile sınırlandırılmıştır. Bundan çok daha fazlasını edinmek günümüze göre mümkün olsa da o dönemdeki insanlara göre hiç de mantıklı değildir. Çünkü ihtiyaçtan fazla tarlanın işlenmesi, hayvanın evcilleştirilmesi insana hiçbir yarar sağlamaz. İşte emekle ortaya çıkan bu ürün artık doğa durumundaki mülkün kişisel mülkiyete dönüşmesi anlamına gelir. Bu, doğa durumundaki bütün ortakların açıkça onay vermesini gerektirecek bir durum değildir. Nitekim diğer insanlar da aynı şekilde hazır doğal varlıklara emeklerini katarak özel mülk edinme haklarına sahiptirler. Yani bir kısım insan akıl ve yeteneğini kullanarak arz üzerinde mal mülk sahibi olurken diğerlerinin akıl ve yeteneklerini kullanmayarak mülk edinmemesi onların sorumluluğundadır (Önal ve Çapkın, 2010, s. 210). Locke'un mülkiyet anlayışını bu şekilde ifade ettikten sonra Locke için önemli konulardan biri olan eşitliği inceleyebiliriz.

John Locke'un Eşitlik Anlayışı

Eşitlik bireylerin günlük hayatlarında çok sık kullandıkları evrensel bir ilke olmakla birlikte farklı disiplinler tarafından da sık kullanılmaktadır. Hukuksal açıdan bakıldığında eşitlik, bireylerin yasa önünde ayırım gözetilmeksizin değerlendirilmesi (Seçkin, 2016, s. 393) olarak tanımlanmaktadır.

Locke, "emeğinin ürünü hiç şüphesiz emekçinin mülkiyetidir," demiştir. Bu durum ise doğada bir eşitlik halinin var olduğunu göstermektedir. Hiç kimse bir diğerinden daha fazla güç ve yetkiye sahip değildir. Tüm bireyler doğanın nimetlerinden ayrıcalıksız yararlanma hakkına sahiptir.

Bireylerin eşitliği de doğa yasasından kaynaklanmaktadır. Eşitliğin temel koşulu, doğa durumunda başkalarını kendisine tabi kılacak olan bir iradenin olmamasıdır. Eşitlik, kaynağını insanların aynı olmasında bulan, haklılaştırılabilecek bir değer değildir. İnsanlar, doğal özellikleri itibarıyla farklı özellikler taşımaktadır. Fakat durum diğerinin yaşamında belirleyici olma yetkisine sahip olmayan canlıların arasında herhangi bir hiyerarşinin oluşmasına yol açmamaktadır. Hiyerarşinin oluşması için kişinin türünün üstünde özellikler taşıyan bir niteliğe ulaşması gerekir. Dolayısıyla insanlar, doğa halinde eşitsizlik yaratacak herhangi bir dayanağa sahip olmadığı için doğanın tüm avantajlarından da aynı oranda faydalanmaktadır (Karakaş, 2019, ss. 267-268).

Locke başta olmak üzere liberal düşüncede, mutlak eşitlik anlayışı müdahaleci bir devlet anlayışı gerektirmektedir. Bu durum ise demokrasi ile bağdaşmamaktadır. Mutlak eşitliğin sağlanmasını devlet müdahalesi ile olursa bireysellikten uzaklaşılır. Devlet, eğer bireylerin temel hak ve özgürlüklerine müdahale ederse hak ihlali ortaya çıkacak ve demokrasi sorgulanmaya başlanacaktır. Bu durum ise otoriter, totaliter yapıların gün yüzüne çıkmasına yol açabilir. Liberal demokrasi anlayışını sağlama uğruna, daha eşitsizlikçi bir ortam oluşturmamak

ve özgürlük bilincini de sekteye uğratmamak için, mutlak eşitlik düşüncesinden uzak durmaya ve onu, devletten bağımsız olarak örgütlenen bireylerin yaşam alanlarında bırakmaya çalışılır (Seçkin, 2016, s. 397). Locke'un eşitlik anlayışını bu şekilde ifade ettikten sonra son olarak ilk kez Locke tarafından geliştirilen kuvvetler ayrılığı ilkesini inceleyebiliriz.

Locke ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Locke, demokratik yönetimler için vazgeçilmez olan kuvvetler ayrılığını ilk kez sistematik olarak ifade eden kişidir (Arslan, 2013, s. 198). Topluluk yasalar ile korunduğu için toplum sözleşmesinin hemen ardından yapılması gereken şey ilk olarak yasama gücünün oluşturulmasıdır (Ekmekçi, 2013, s. 210). İlke, yasama ve yürütme erklerinin gücünün kaynağının halkta olduğunu belirtmektedir. Meşru bir yönetim, özgür bireylerin iradesine bağlıdır. Bir yasanın, toplumda yasa olarak kabul edilmesi için toplumun onayı şarttır. Yasamanın amacı, insanları korumak olduğundan bireylerin köleleştirilmesi, yok edilmesi ve yoksullaştırılmasına yol açacak düzenlemeler içermemelidir. Yasalar tüm bireyler için eşit, kamu yararına uygun, belirli, sabit ve mülkiyet üzerindeki vergileri bireylerin rızası olmadan arttıramayan niteliktedir (Locke, 2004, ss. 111-114). Ancak yasama, cezaları koyması, kişilerin işlemlerini yasalarla sınırlandırmasına rağmen diğer yürütme ve federatif güçten üstünse de mutlak değildir. Emanet bir iktidar olan yasama, halk tarafından duyulan güvene aykırı hareket ederse halkın yasamayı azletme veya değiştirme hakkı vardır. Böylece halk ve iktidar birbirini denetleme imkânı elde etmektedir. Bu durum aynı zamanda demokratik yönetim biçiminin temelini oluşturmaktadır. Yasama, halk adına kanunlar çıkarır, halk adına bu kanunlar uygulanır. Böylece toplumsal denge sağlanır (Önal ve Çapkın, 2019, s. 213).

Yasalar, yürütme erki tarafından sürekli olarak yürütüldüğü ve yürürlüğü devam ettiği için yasama erkinin sürekli bulunmasına gerek yoktur. Yasa yapanların, yürütmeyi de elinde bulundurması halinde kendilerini düzenleyen yasalara uymaktan muaf tutma, aykırı hareket etme ihtimalleri olduğu için Locke, yasama erkinin uygun biçimde toplanarak yasaları yapan ve bundan sonra dağılarak kendi yaptıkları yasalara bağlanan kişilerin ellerine verilmesini uygun görür. Böylece Locke, yasama ve yürütmeyi ayırmaktadır (Çalışkan-Akçetin ve Akçetin, 2013, s. 18). Yasama organı devamlı faaliyette bulunamayacağı için, dönemler arasında kanunların uygulanması için mutlaka yetkili bir erke ihtiyacı vardır. Bu da kanunların icrası ile yükümlü olan yürütme erkidir. Yürütme erki, uygun zamanlarda yasamayı toplantıya çağırma hakkına da sahiptir (Zabunoğlu, 2016, ss. 449-450). Yürütme gücünü, yasamadan aldığı için kanunların belirlediği sınırlar dâhilinde hareket etmeli, kanunla verilen sınırı aşmamalıdır. Locke, Hükümet Üzerine İkinci İnceleme adlı eserinin 12. Bölümünde yargı erkine ve yargı bağımsızlığına açık bir şekilde değinmemiştir (Mızrak, 2019, s. 34). Ancak yargı erkini, yasama kuvveti içinde yer alması gereken bir faaliyet (Zabunoğlu, 2016, s. 450) olarak görmüştür.

Federatif güç ise, toplum üyeleri ve doğa yasalarını uygulayan halk arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Locke, her ulusta doğal olan bir güç vardır, bu güç; savaş ve barış yapma, ittifak kurma, anlaşma yapma, ulusa ait olmayan bütün kişiler ve toplumlarla ilgili işlerin yapılması gibi işlevleri yerine getirmektedir (Locke, 2013, s. 126). Ayrıca federatif güç, devletin diğer devletlerle olan ilişkilerinin düzenlenmesi ve devletin güçlere karşı korunması ile yükümlüdür. Gerek yürütme gerekse federatif güç kaynağını yasamadan almakta ve yasama tarafından düzenlenen kanunlara uygun olarak faaliyet göstermektedir.

Locke, toplumda uygulanacak olan yönetim biçimlerini yasama yetkisinin kullanım biçimine göre değiştiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda toplumun yasama yetkisinin kim tarafından kullanılacağı çoğunluk kararıyla belirlenmektedir. Yasaya uygun ve meşru bir hükümet ancak bu şekilde kurulabilir. Eğer toplum yasama yetkisini kullanırsa demokrasi; belli bir kesim ve onların mirasçılara bırakırsa oligarşi; tek bir kişiye de bırakırsa monarşi ve bu kişiler arasında paylaşırsa karma yönetim olmaktadır (Eroğlu, 2010, s. 7). Birbirinden çeşitli yönleriyle farklılık arz eden bu yönetim biçimlerinin tamamı toplum sözleşmesi ekseninde sınırları belli

olan meşru yönetimlerdir. Yönetimler, belirlenen sınırları aşar da keyfi yönetime dönüşürse meşruiyetlerini de yitirmektedir. Toplum bu durumda yönetimin biçimini değiştirebilir ama hiçbir zaman Hobbes'un Levithan'ındaki gibi keyfi bir yönetim kurma hakkına sahip olmaz (Uygun, 2019, s. 225).

Locke sadece belli hallerde değil, halkın, yöneticinin keyfi ve yanlış olarak yaptığı her türlü davranışa karşı direnme hakkını tanır. Locke'a göre, "yönetici, yetkilendirilmiş bile olsa, yasa yerine kendi iradesini kural yaparsa; yöneticinin emir ve eylemleri, halkının mülkiyetlerinin korunmasına yönelik değil de kendi ihtiras, hınç ve açgözlülüğünün ya da diğer çarpık tutkularının tatmin edilmesine yönelikse tiranlık söz konusu olur" (Locke, 2004, s. 167). Locke'un kuvvetler ayrılığını bu şekilde ifade ettikten sonra çalışmanın amacına yönelik olarak olgu kuramlarını ve bu hususla ilgili Karl Marx'ın görüşlerini inceleyebiliriz.

Olgu Kuramları ve Karl Marx'ın Devlet Anlayışı

Literatürde olgu kuramları arasında; biyolojik, toplumsal ve doğal olgu kuramları yer almaktadır. Bunlardan doğal olgu kuramı aynı zamanda ekonomik kuram olarak da adlandırılmaktadır.

Doğal olgu kuramcılarının göre devlet, insan iradesi dışında gelişen bir doğa olgusudur. Bu görüşe göre devlet, ilkel toplumlardan itibaren bir grup insanın toplumdaki diğer gruba egemen olması sonucu ortaya çıkmıştır. Böylece devlet, toplumdaki kümeler-sınıflar arasındaki çatışmadan doğmaktadır. Bu durum kimi yazarlarca siyasal bir farklılaşmanın ve yöneten ile yönetilenler arasındaki farklılaşmanın bir sonucudur (Mert, 2018, s. 156).

Doğal olgu kuramı kapsamında değerlendirilen Marxist devlet anlayışına göre devlet, bireyler ekonomik sebepler ve çıkarlar doğrultusunda hareket etmektedir. Devlet, toplumdaki ekonomik olayların, siyasi ve sosyal olaylara hâkim olması sonucunda gelişmiştir. Tarihsel süreç içinde eski zamanlardan günümüze kadar birçok düşünür, devletin doğuşunda ekonomik olayların belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda da ekonomik teorinin/doğal olgu kuramının en önemli savunucusu Karl Marx'tır (Gözler, 2019, s. 34). Olgu kuramları hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra doğa olgu kuramcılarının Karl Marx'ın devlet anlayışını daha geniş bir perspektifte inceleyebiliriz.

Karl Marx ve Devlet Anlayışı

Karl Marx, 5 Mayıs 1818 tarihinde Almanya'nın Ren bölgesinde bulunan Trier şehrinde haham soyundan gelen Yahudi asıllı bir ailede dünyaya gelmiştir (Astaria, 2018, s. 50). Devlet olgusu, tarih boyunca büyük düşünce ustalarının ilgi odağı olmuştur. Marx'a gelinceye kadar genellikle devletin toplumun tamamı için işlevsel olduğu ve herkesin çıkarına yönelik işlev gördüğü vurgulanmıştır. Ancak, Marx kendinden önceki düşünürlerden farklı olarak devleti sorgulama yoluna gitmiştir. Marx, devlete yönelik görüşlerini ortaya koyarken sınıf kavramı üzerinden analiz yapmıştır. Bu nedenle öncelikle Marx'ın sınıf ve sınıf savaşı kavramına bakmamız gerekmektedir.

İnsanlık, sosyal sınıflardan meydana gelmektedir. Marx, yalnızca sınıfı tanımlamakla yetinmemiş, aynı zamanda toplumdaki sınıf savaşı da açıklamıştır. Toplumda sınıfların oluşmasında etkili olan üretim araçlarının mülkiyetidir. Üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutanlar, diğer gruplara hâkim olurlar (Etgü, 2008, s. 115).

Marx insanları sınıf çatısı altında bir araya getiren asıl unsurun mücadele olduğunu belirtmiştir. Marx ve Engels'e göre, tek tek bireyler ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşı yürütmek zorunda olduklarında bir sınıfı meydana getirirler (Kızılcılık, 2017, s. 176). Marx'a göre toplumdaki her birey bir üretim tarzı içinde belli bir konuma sahip olan sosyal sınıfın bir üyesidir. Bireyin bilincini ve inancını belirleyen de sosyal sınıflardır (Nicholas, 1980, s. 13). Toplum, bireylerden değil, sürekli uzlaşmazlık ve çatışma halinde bulunan sınıflardan

oluşur ve sınıf çatışmasını merkezinde tutar (Kızılcılık, 2017, s. 177). Bu durumla benzer şekilde Marx, tarihi de sınıf çatışması tarihi olarak değerlendirmiştir. Bu durum şöyle ifade etmektedir (Marx ve Engels, 2010, ss. 116-117):

“Günümüze kadar ki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşmaları tarihidir. Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle, ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelmişler, kesintisiz, kimi zaman örtük, kimi zaman açık bir savaş, herkesin de ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşmesiyle ya da savaşan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir.

Üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran egemen/sömüren sınıf; bunun dışında kalanlar ise sömürülen sınıftır. Köleci bir toplumda köle sahipleri ve köleler, feodal toplumda feodal beyler ve serfler; kapitalist toplumda ise burjuva ve proletarya arasında sürekli bir sınıf savaşımı vardır. Sömüren sınıf, sömürülen sınıf üzerindeki üstünlüğünü devam ettirebilmek yani üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutmak için zora başvurmak durumundadır (Gözler, 2019, s. 35). Sayı bakımından azınlıkta olan sömüren sınıfın, çoğunlukta olan sömürülenler sınıfına hâkim olabilmesi için yalnızca ekonomik güç yeterli olmamakta, bir de zorlama ve baskı mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da devlettir. Devlet; ordu, polis, mahkeme, hapishane ile bu zecir mekanizmasını oluşturmaktadır (Göze, 1980, s. 73).

Devlet, egemen sınıfın sömürülen sınıfın üzerindeki teşkilatlanmasıdır. Devlet aynı zamanda üretim araçlarının jandarmalığını yapmaktadır. Devlet sınıf çatışmalarının uzlaşmazlığının bir ürünü ve belirtisidir. Nerede sınıflar arasındaki çatışmanın uzlaşması mümkün değilse orada devlet ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle, devletin varlığı, sınıf çatışmalarının uzlaştırılmaz olduğunun delili olarak vardır (Gözler, 2019, s. 35).

Marx, devletin elinde bulundurduğu güç ve sahip olduğu aygıtlar sayesinde toplumda ezilen/sömürülenleri egemenliği altına almaktadır. Marx için devlet *“toplumun bütün bedenini bir zar gibi saran ve bütün delikleri tıkayan korkunç asalak bir yapıdır”*. Devlet, toplumdaki özel mülkiyetin koruyucusu, sömürü ve sömürü ilişkilerinin devamlılığını sağlayan bir aygittir. Bununla birlikte devlet, tarihin bütün dönemlerinde egemen sınıfın lehine işlev görmüştür. Günümüzdeki Modern devlet için ise Marx, devletteki yürütme erkinin burjuvazinin tüm işlerini yürüten bir erk olarak değerlendirmiştir (Kızılcılık, 2017, s. 180).

Devlet topluma dışarıdan zorla kabul ettirilen herhangi bir güç değil, Hegel’in iddia ettiği gibi *“ahlak fikrinin gerçeği”*, *“akıl imgesi ve gerçeği”* de değildir. Buna karşın devlet, toplumun genişlemesinin belli bir aşamasındaki ürün olarak ortaya çıkmıştır. Toplumun önlemede yetersiz olduğu uzlaşmaz karşıtlıklarda toplumun kısır bir savaşım içinde yok olmaması için, toplumun üstünde yer alan, çatışmayı azaltmayı ve düzen sınırları içinde tutmayı hedefleyen bir güç olarak kendini kabul ettirmektedir. Toplumdan doğan, ancak onun üstünde yer alan ve zamanla ona yabancılaşan devlettir (Engels, 1977, s. 226, akt. Koluçık, 2007, s. 75).

Marx, devlet ve siyaseti toplumla, toplumdaki ekonomik ve ideolojik yapılarıyla ilişkisini kurarak açıklamaktadır. Devletin ortaya çıkmasının temelinde; toplumun denetimi altında yapılan birtakım işlevlerin bir bölümünün, emeğin toplumsal bölünmesi, özel mülkiyet ve sınıfsal egemenlik ilişkilerinin yerleşmesine koşut olarak, siyasal işlevlere dönüşmesi bulunmaktadır. Böylece toplumdaki ortak çıkarların korunması zamanla, çoğunluğun azınlık tarafından sömürüldüğü bir üretim biçiminin korunmasına dönüşmüştür. Marx ve Engels’ e göre devletin varlık sebebi, toplumdaki sınıflar arasındaki uzlaşmazlıkların ortaya çıkmasıdır. Toplumdaki sınıflar varlığını sürdürdüğü ve sınıf hâkimiyeti devam ettiği müddetçe var olacaktır.

Marx’a göre, dünya ekonomik çıkarlar tarafından yönetilmektedir. Toplumdaki sosyal kurumlar arasında alt yapı-üst yapı ayrımı bulunmaktadır. Üst yapı ise kendi içinde iki düzeye

ayrılmaktadır. Bunlardan biri siyasal, hukuki ve yasalar, devlet, diğeri ise ideolojidir. Alt yapıda üretim biçimleri; üst yapıda ise ahlak, kültür, sanat, hukuk, din ve devlet bulunur. Bu temel bütünde belirleyicilik alt yapıya aittir. Üst yapının ise alt yapı veya ekonomik temel üzerinde etkisi vardır. Dolayısıyla devlet de alt yapıdaki ekonomik çıkarlar ve üretim biçimleri tarafından belirlenmektedir (Gözler, 2019, s. 34). Devlet, üst bir kurum olduğu için alt yapı değiştiğinde devletin şekli de değişmektedir. Marx'a göre, "politik devlet" egemen sınıfın cisimleşmiş halinden başka bir şey değildir (Marx, 2016, s. 27). Devlet, her zaman kendi öz yeterliliğini karşı taraftan isteyen bir organizma değildir. Tıpkı diğer üstyapısal öğeler gibi kendi gerçekliği yoktur. Modern devlet hem sermayenin yeniden üretimi hem de sınıf mücadeleleriyle siyasi bir ortaklıktır (Ayçiçek 2019, s. 95).

Marx, üretim tarzına göre toplumları sınıflandırırken en fazla kapitalist toplum üzerinde durmuştur. Kapitalist toplum, diğer toplumlara göre daha fazla çelişki barındırdığı ve karmaşık bir üretim örgütlenmesi içerdiği için Marx'ın dikkatini daha fazla çekmiştir. Modern toplumu, kapitalist toplum olarak nitelendirmiştir ve kapitalist toplum ile burjuva toplumunun eş anlamlı olarak görmüştür. Kapitalist toplum feodal toplumun yıkılması ile ortaya çıkmıştır Kapitalist toplum, iki büyük düşman kampa ayrılmıştır: Burjuvazi ve Proletarya. Bu iki sınıf arasındaki uzlaşmazlık, sınıf savaşımıdır (Kızılçelik, 2017, ss. 185-186). Marx' a göre, toplumdaki sınıflar arasındaki zıtlıklar tarihin her döneminde görülmektedir ancak sanayileşme ile birlikte bu zıtlıklar daha fazla belirgin bir hâl almıştır. Sanayileşme döneminden önceki toplumdaki sınıflar, sanayileşmeden sonra burjuvazi ve proletarya olarak kutuplaşmıştır (Doğan, 2019, ss. 78-79).

Marx, Hegel'in diyalektik, yabancılaşma ve felsefe gibi konularda düşüncelerini benimsemişse de Marx, burjuvazinin egemen olduğu kapitalist toplumun günün birinde ortadan kalkacağını, burjuvaziyi ortadan kaldırma gücünü ise kapitalist sanayinin bir ürünü olan proletaryanın oluşturacağını belirtmektedir (Koluçak, 2007,74). Ancak, proletarya barışçı yollarla değil de şiddet ve devrim yoluyla burjuvazinin gücünü sarsacaktır. Bu durum proletarya devrimi olarak kabul edilecektir. Proletarya, bu devrimle gücü ele geçirirken aynı zamanda burjuvaziyi de tasfiye edecektir. Proletarya somutluğu ile kapitalizmin "mezar kazıcısı"dır (Ayçiçek, 2019, s. 87).

Bu devrimden sonra komünist topluma üç aşamada geçilecektir. Birinci aşamada proletarya diktatörlüğü kurulacak ve devlet proletaryanın hizmetinde olacaktır. Bu dönemde demokrasi ve özgürlükten bahsedilemez, aksine şiddet toplumda yer bulacaktır. Burjuvazinin tasfiye edilmesi ile üretim araçları kolektifleşecektir. Ancak, bu dönem kalıcı değildir ve ardından ikinci aşamaya geçilecektir. Bu aşama komünizmin alt aşaması olan sosyalist toplum aşamasıdır. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyet olmayacağı için toplumdaki sömürü de ortadan kalkacaktır. Bu dönemde mutlak bir eşitlikten de söz edilemez ve toplumdaki değerler herkesin ihtiyacına göre değil, emeğine göre paylaşılacaktır. Gözden kaçırılmaması gereken nokta devletin halen var olduğudur, devletin varlığının sebebi ise toplumda mutlak eşitliğin sağlanamamasıdır. Son aşama ise komünizmdir. Bu dönemde sosyalist toplumdan farklı olarak, toplumdaki değerlerin herkesin ihtiyacına göre dağıtılması ilkesi geçerli olmaktadır. Artık insanlar arasında eşitlik sağlanacaktır. Eşitliğin sağlanması ile birlikte toplumdaki sınıf farklılıkları da ortadan kalkacak ve sonunda devlete ihtiyaç kalmayacaktır. Devlet zamanla kendiliğinden kuruyup gidecektir (Gözler, 2019, s. 35). Marx, devlete karşı çıkmış ve ideal bir toplum olarak gördüğü komünist toplumda dahi devletin olmayacağını belirtmiştir. Devletin ortadan kalkması ile toplumdaki sömüren sömürülen sınıf ilişkisinin de ortadan kalkacağını belirtmiştir. Şimdi devleti sınıf çatışmasının bir ürünü olarak gören Marx'ın devlet anlayışını geniş bir şekilde ortaya koyduktan sonra Marx için en önemli kavramlardan biri olan yabancılaşma ve özgürlük kavramlarını inceleyebiliriz.

Karl Marx 'da Yabancılaşma ve Özgürlük

Marx'ın mülkiyet anlayışı incelenmeden önce yabancılaşma ve özgürleşme konusu üzerinde durmak gerekmektedir. Marx'da yabancılaşma bir sorun olarak ortaya koyulmuştur. Yabancılaşmadan kurtuluş ise özgürleşme olarak kabul edilmiştir. Marx yabancılaşmayı ve özgürleşmeyi esasen mülkiyet temelinde incelemektedir. Özgürlüğün sağlanması için yabancılaşmaya yol açan unsurların tamamen yok edilmesi gerekmektedir.

Yabancılaşma kavramı, teolojik, metafizik, materyalist ve psikolojik alanlarda farklı yorumları bulunan bir kavramdır. Her ne kadar yabancılaşma kavramının tarihinin, insanlığın tarihi kadar eski olduğu söylenebilirse de kavramın felsefe alanına ilk kez Hegel'in düşünceleriyle girdiği kabul edilmektedir. Hegel'e göre yabancılaşma, onun "mutlak ruh" (geist) olarak kavramlaştırdığı varlığın, kendini dışsallaştırması anlamına gelir (Demir, 2018, s. 64).

Marxizme, göre insanlık tarihinin başlangıcında insan doğanın bir kölesidir. İnsan zamanla doğaya hâkim olan yasaları anlamaya başlamış ve böylece kölelikten kurtulmayı ve bunun sonucunda da doğanın yasalarından bilinçli bir şekilde faydalanmayı başarmıştır. Fakat kısa bir süre sonra bu defada sosyal alanda bir kölelik ortaya çıkmış, toplum sınıflı bir yapıya dönüşmüştür. Bunun sonucunda ise insanlar sosyal koşulların kölesi olmaya başlamıştır. Kapitalist düzene geçişle bu kölelik artık zirveye ulaşmıştır. Sınıflı toplum yapısında bireyin zamanla kendi kendisine yabancılaştığı ve uzaklaşmaya başladığı da görülmektedir. Bu durum Marxizm'de yabancılaşma olarak adlandırılmaktadır (Göze, 1980, s. 75).

Yabancılaşma, bireyin kendini özgür ve doğaya hükmedebilen bir varlık olma özelliğini kaybetmesidir. İnsan, emeği ve çalışmasına rağmen, kendi kapasitesini kullanamaması ve kendisini aciz hissetmesidir (Uygun, 2019, ss. 314-315).

Marksizm için, kapitalist düzende yabancılaşmanın asıl nedeni kapitalist düzeni belirleyen ekonomik yapıdır. İnsan yabancılaşmasının asıl nedeni ekonomik yabancılaşmadır. Ekonomik yabancılaşma da zamanla sosyal yabancılaşmaya yol açmaktadır. Bu zamanla siyasi ve dini alanda yabancılaşmaya da yol açmaktadır (Göze, 1980, s. 77).

Siyasal yabancılaşmanın sonucunda devlet, liberal devletlerin yaptığı gibi adalet ve güvenliği sağlamakla, insanlar arasındaki çıkar çatışmalarını çözen tarafsız bir aygıt olmamaktadır. Liberal devletin aksine, toplumdaki sınıf çatışması karşısında tarafsız bir hakem gibi davranamaz, egemen olan sınıf sömürülen sınıf üzerindeki baskı aracı haline gelmektedir.

İnsan emeği ve çalışması ile doğayı etkileyebilecek ve temel gereksinimlerini karşılayabilecek bir varlıktır ancak, bunun için kendi emeğinin efendisi ve ürününün sahibi olmalıdır. Gerçekte ise durum çok farklıdır. Kapitalist ekonomide maalesef insan kendi emeğinin efendisi değildir, emeğini kapitaliste satmak durumunda kalmıştır. Eğer, insan emeğini satmayı reddederse bu defa tüm olanaklarını da kaybedecektir. Vahşi kapitalizm olarak adlandırılan yıllarda emeğin kullanım şekli, çalışma koşulları ve süresi, emek karşılığında ödenecek olan ücrete kapitalist tek başına karar vermektedir. Emekçi bu konularda pazarlık gücüne ve söz hakkına dahi sahip değildir. Böyle bir sistemde kapitalistin emekçinin ürününe el koyması ve emekçinin hiçbir hak iddia edememesi ekonomik yabancılaşmanın en somut göstergesidir. Marksizm, John Locke'un emek kavramına yüklediği anlamdan hareketle, kapitalist sistemin, çalışanların emeklerine ve emeklerinin ürününe yabancılaştığını belirtir (Uygun, 2019, ss. 314-315).

Marx'ın felsefi ve düşünsel metinlerde sıklıkla ortaya koyduğu yabancılaşma, özgürlüğün önündeki en önemli engellerden biridir. Marx, 1844 yılında yazdığı "El Yazmaları" adlı eserinde yabancılaşmanın ne olduğu ve nasıl olduğunu geniş bir şekilde açıklamıştır. Eserin "Yabancılaşmış Emek" başlığı altında yabancılaşmanın, toplumdaki diğer kötülüklerden daha farklı olduğunu ve merkezi bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Toplumda özgürlüğün önündeki en büyük engel olan yabancılaşmanın ortaya çıkmasının nedeni neydi o zaman? Marx, bu soruya cevap olarak; feodal yapıdan kapitalist topluma geçişle birlikte toplumda iki

ana sınıfın –burjuvazi (mülk sahibi zenginler) ve proletarya (işçi sınıfı)- çıktığını, zenginleşme ve yoksullaşmanın toplumdaki bu sınıf pozisyonları ilişkili olduğunu belirtmiştir. İşçi-proletarya, ne kadar çok çalışır, servet üretirse, üretim gücü ve kapsamı ne kadar çok artarsa, kendisi de o kadar yoksullaşır. İşçi ne kadar meta üretirse, kendisi de bir meta olarak ucuzlar ve insan dünyası şeylerin değerinin artması ile değersizleşmektedir (Marx, 2012, s. 75). Yaşanan bu durum karşısında işçinin ürettiği metanın, işçiden ayrı olmasını ve adeta özerk bir yapıya bürünmesini emeğin karşısında yabancı bir şey olarak durur (Dinçsoy, 2018, s. 5). Yani Marx, 19. yüzyılda kapitalist sistemin sömürücü yapısıyla birlikte insanın iktisadi/ekonomik açıdan yabancılaşmaya doğru sürüklendiğini belirtir (Demir, 2018, s. 63).

Özgürlüğün önündeki en büyük engel olan yabancılaşmadan kurtulmanın yolu ise Marx’a göre burjuvaziye karşı başlatılacak olan proletarya devrimidir. Böylece özel mülkiyetin ortadan kalkması ile komünist topluma geçilecek, komünist biçimde üretim sağlanması ile insanın kendi ürettiği ürüne olan yabancılaşması da ortadan kalkacak, insanlar mübadeleyi, üretimi ve karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı yeniden denetimleri altına alacaktır (Marx ve Engels, 2013, s. 43).

Özgürlük, yabancılaşma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yabancılaşma süreci, özgür olmayan ve zorunluluk haline işaret etmektedir. Yabancılaşma, emeğin karşısında bir güç olarak durmaktadır ve onun özgürlüğünü de elinden almaktadır. Bu süreç bir süre sonra işkenceye dönüşür.

Marx, özgürlük kavramını tarihsel materyalist kavrayışla paralel bir şekilde ele almakta ve özgürlüğü, üretim ilişkileri ve sınıflar bağlamında değerlendirmektedir. Özgürlük, burjuvazi ve proletarya için farklı anlamlar ifade etmektedir. Burjuvazi için özgürlük, bireyin dilediği biçimde toplumdan bağımsız bir şekilde mülkiyetin keyfini çıkarma ve üzerinde tasarruf etme anlamına gelmektedir. Ancak, proletarya için özgürlük çalışan bireyin emek gücünü kendi öz metası gibi satabilmesini ifade etmektedir (Hacıfevzioğlu, 2018, s. 386).

Marx (2012, s. 85), yabancılaşmanın ortadan kalkmadığı sürece toplumsal bir kurtuluş ve özgürleşmenin de gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir. Yabancılaşma öyle bir hale gelir ki artık insanlar kendilerini evlerinde hissedemez, yaşamlarını denetleyemez duruma gelmiştir. Bu durum ise bireylerin kendi yeteneklerini geliştirmelerinin ve buna uygun uğraş edilmelerinin önündeki engellerden biri olur (Dinçsoy, 2018, s.5).

Bireyler, yaşam koşullarını belirleyen objektif koşulları fark ettiklerinin bilincine vardıklarında koşulları değiştirebilirler. Proletarya, kendilerini insanlıktan yoksun bırakan koşulları ve nedenleri fark ettiğinde bu koşulları ortadan kaldırmak için uğraşacaktır. İşte Marxizm’e göre böyle bir özgürlük kazanılmış bir özgürlüktür (Uygun, 2019, s. 315).

İnsan doğuştan özgür değildir, ancak toplumdaki büyük mücadeleler sonrasında kazanabilir. İnsan, ne zamanki doğanın karşısında ve toplum içinde mutlak bir tartışmasız güç elde ederse işte o zaman tam anlamıyla özgürlüğe kavuşacaktır. Ancak bu özgürlüğe kavuşma, bir anda olacak bir kazanım değil de aşamalı bir şekilde gerçekleşecek bir kazanım/zafer olacaktır. Buradaki ilk aşama toplumdaki sınıfların ortadan kalkması ile birey gerçek değerini bulacaktır. Zamanla doğaya hâkim olan değerlerin öğrenilmesi ile bunları kendi çıkarlarına göre kullanan insan, sosyal evrime hâkim olan yasayı da öğrenecek, sosyal evrime yön verecek ve sonunda gerçek özgürlüğüne kavuşacaktır.

Toplumdaki ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların değişmesi maalesef ki özgürlük sorununu değiştirmemektedir. Marx, özgürlüğü soyut bir kavram olarak ele almış ve tarihsel gelişim sürecinde sosyal ekonomik koşullara göre değerlendirmiştir. Kapitalizm, siyasal bir özgürlük sorunu ortaya çıkarmaktadır. Özgürlüğün ancak sınıfsız bir toplumda gerçek bir değer olacağı kabul edilmektedir. Sınıfsız bir topluma geçişi sağlayacak olan proletarya devrimi ile sonrasında proletarya diktatörlüğü kurulacaktır. Proletarya, burjuvaziye karşı baskı, zor ve şiddet

uygulayacağından dolayı bu dönemde burjuva için özgürlükten bahsedilemez. Fakat toplumdaki sömürü ortadan kalkacağı için emekçi sınıf özgürlük kazanacaktır. Sosyalizm aşamasına geçildiğinde ise özgürlükler güvence altına alınacaktır. Bireyler artık yeteneklerini ortaya koyabileceklerdir, fakat burada da sınırsız bir özgürlük olmayacaktır ve sosyalizmin ilkelerine aykırı olarak kullanılamayacaktır. İnsanların bilinçlerine işlenen kapitalizmin ilkelerini sökülüp atmeye kolay olmayacaktır. Bunun için inanç ve sabırla hareket etmek gerekmektedir, bunun için de eğitim, süreci kolaylaştıracak bir araç olarak görülmektedir. Komünizmin son aşamasında sınıfsız bir toplumda, tüm yozlaşmalardan arınarak, insan ve doğa güçlerine hâkim olan gerçek anlamda bir özgürlük söz konusu olacaktır (Göze, 1980, ss. 77-80). Marx'ın yabancılaşma ve özgürlük anlayışını bu şekilde ortaya koyduktan sonra Marx'ın mülkiyet anlayışını inceleyebiliriz.

Karl Marx'ın Mülkiyet Anlayışı

Üretim araçlarının mülkiyet şekli, farklı üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Toplumda iki tür mülkiyet şekli vardır. Bunlar; kolektif mülkiyet ve özel mülkiyettir. Üretim araçları, toplumdaki bir grubun elinde ise insanlar arasındaki ilişkiler iktidar ve tabiiyet biçiminde olmaktadır. Buna karşın, üretim araçları üzerinde kolektif bir mülkiyetin olması halinde bireyler arasındaki ilişkiler karşılıklı yardım ve işbirliğine dayanmaktadır ve sosyalist bir üretim biçimi ortaya çıkmaktadır. Bu durumda da üretim ilişkileri işbirliği ve dayanışma esasına dayanacak, üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasında tam bir uyum olacaktır. Komünizm aşamasında üretim kolektif olunca üretim araçlarının mülkiyeti de kolektif olacaktır. Bireyler yeteneklerine göre çalışarak üretimden pay alacaktır. Böylelikle üretim ilişkilerinin tümü toplumun ekonomik yapısını oluşturacak ve bu temel üzerine hukuki, siyasi ve entelektüel yapı kurulacaktır (Göze, 1980, ss. 67-71).

Marx, mülkiyet hakkını insan hayatının, kişiliğinin ve başkalarıyla olan ilişkisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir. Kapitalist üretim şeklinin doğal bir sonucu olarak gelişen mülkiyet hakkı, bireyin hayat kalitesinin belirleyen ve insanın zihinsel ve fiziksel açıdan insanlıktan çıkmasını sağlayan yönlendirici bir unsurdur. Yabancılaşma, bireyi hem içerik hem de biçimsel açıdan bir metaya dönüştürmekte ve bu da insanlıktan çıkmanın göstergesi olarak kabul edilmektedir (Sichel, 1972, s. 357). Bir insanın emeğinin, başka bir insanın hâkimiyeti altına girmesine mülkiyet hakkı neden olur. Toplumdaki mülkiyet dengesizliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan işçi ve kapitalist arasındaki yabancılaşmanın ana belirleyicisi de yine bu sonuca yol açan mülkiyet hakkıdır.

Marxist mülkiyet hakkı anlayışı; Marx'ın mülkiyeti tarihsel açıdan belirlenmiş bir toplumda ve bu toplum aracılığıyla, doğaya sahip çıkılmasından ibaret olduğu yolundaki düşüncesini temel almaktadır. Bu düşünceye dayanan Marxist-Leninist hukuk bilimi, mülkiyet hakkını kural olarak, “bireyin ya da bir topluluğun üretim araçlarını ve üretim sonuçlarını kendi yetisi ile ve kendi yararına, belirli bir toplumun sınıfsal ilişkileri sistemine dayanarak ve bu sistemle uyumlu olarak, kullanılabilme hakkı” olarak anlamışlardır. Kapitalist toplumda üretimin genişlemesiyle, milyonlarca işçi fabrikalara doldurulmuştur. Böylece üretim kolektif bir hal almıştır. Fakat üretimin kolektif olmasına rağmen üretilen değerler üzerinde hala özel mülkiyet vardır. Bu bir çelişkidir; çünkü üretim kolektifse mülkiyet de kolektif olmalıdır. Bu çelişkiyi kaldırmanın yolu ise üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırmaktır. Bu da ancak sosyalist devrimle gerçekleşecektir. Sosyalist devrimin amacı da üretim araçlarını olması gereken, kolektif hale getirmek ve özel mülkiyeti kaldırmaktır (Etgü, 2008, s. 116). Marx'ın mülkiyet konusundaki düşüncelerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra son olarak Marx'ın eşitlik anlayışını inceleyebiliriz.

Karl Marx'ın Eşitlik Anlayışı

Özgürlük gibi eşitlik de doğuştan değil de mücadele ile kazanılan bir değerdir. Liberal toplumlarda herkes kanun önünde eşitken, kapitalist toplumlarda böyle bir eşitlik söz konusu

değildir. Haklardan yalnızca bir avuç azınlık yararlanmaktadır. Bu durumda varlıklı insanlar ayrıcalık kazanırken, eşitsizliğin de temeli oluşmaktadır. Toplumda gerçek bir eşitliğin sağlanması için ise bireylerin ekonomik ve sosyal durumlarının eşitlenmesi gerekmektedir. Bunun en iyi yolu ise bireyler arasında gelir farkı yaratan ve sömürüye neden olan özel mülkiyetin varlığına son verilmesidir.

Toplumda gerçek bir eşitliğe ancak komünizm aşamasında ulaşılabilecektir. Proletarya diktatörlüğü döneminde kapitalist toplumda tarım, sanayi ve ticaret alanındaki eşitsizliği yaratan unsurlar ortadan kaldırılacaktır. Sanayi tamamen devletleştirilecek, ticaret, el sanatları ve küçük tarım toprakları kooperatifleştirilecek, büyük tarım toprakları ise kolektifleştirilecektir. Bu dönemde bireylerin gelirleri arasında farklar olacağı için işçi, küçük sınıf ve burjuvazi tamamıyla ortadan kalkmamıştır. Dolayısıyla tam anlamıyla eşitlik söz konusu değildir. Planlı bir ekonomi ile komünizm aşamasına geçildiğinde devlet mülkiyeti ve kooperatif mülkiyeti halk mülkiyetine dönüşecek, işçi ve entelektüel kesim arasındaki farklar azalacaktır. Bu aşamada gerçek eşitliğin sağlanması herkesten yeteneğine göre, herkesin ihtiyacına göre kuralı uygulanacaktır. Komünist toplumda ise insanlar günde yarım saat çalışacak, üretilen değerlerden ihtiyacına göre pay alacaktır. Çalışma saatleri dışında kalan uzun zaman dilimlerinde herkes kendini gerçekleştirecek çeşitli etkinliklere katılabilecektir (Uygun, 2019, ss. 317-318).

SONUÇ

John Locke ve Kral Marx'ın devlet anlayışının ele alan bu çalışmada he iki düşünürün devletin kökeni, devleti ortaya çıkmasında etkili olan unsurlar ve devletin toplumdaki işlevleri gibi birçok konuda farklı düşündükleri ortaya çıkmıştır.

John Locke, devletin kökenini toplum sözleşmesine dayandırmıştır. Locke'a göre devletin ortaya çıkışı insanların doğa durumunda (uygar toplumdan önce), doğa yasaları ekseninde barış ve özgürlük içinde yaşarken özgürlük, eşitlik ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması için kendi rızalarıyla oluşturduğu toplum sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Devletin toplumdaki asli görevi, bireylerin eşitlik, özgürlük ve mülkiyet haklarını ihlal edenleri cezalandırmak, bu haklara karşı tehlike oluşturabilecek unsurları ortadan kaldırmaktır. Bunun içinde yönetimde kuvvetler ayrılığı ilkesini getirmiş, toplumda işlenen suçlar karşısında adalet ve eşitlik sağlayacak mekanizmaların gerekli olduğunu belirtmiştir. Klasik liberalizmin ve Aydınlanma Çağı'nın önemli isimlerinden olan Locke liberal akımının bireycilik vurgusunu, devlete karşı insan hak ve özgürlüklerini savunarak ortaya koymuştur.

Doğa halindeki insanların kendi rızalarıyla oluşturdukları devlet sınırsız bir devlet değildir. Çünkü devlet, bireylerin hak ve özgürlüklerini ihlal edebilecek bir güç olduğu için kendisini oluşturan toplumsal sözleşmede belirtilen sınırlara tabiidir. Bu sınırların ihlal edilmesi halinde bireylerin devlete karşı direnme hakları doğmaktadır. Locke'a göre özgürlük tüm insanların doğa halinde doğuştan kazandığı, herhangi bir mücadele ve emek gerektirmeyen, uygar toplumda da devlet tarafından güvence altına alınan (negatif özgürlük) haklardan biridir.

Marx ise Locke'tan çok farklı bir bakış açısıyla devletin, toplumdaki sınıf çatışmasından doğduğunu ortaya koymaktadır. Toplumun alt yapı ve üst yapı olarak iki tabakadan oluştuğunu belirtmektedir. Altyapının üst yapıyı şekillendirdiğini, devletin de toplumdaki üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkiye göre yapılanacağını belirtmektedir. Toplumda ekonomik gücü elinde bulunduranların ekonomik gücün yardımıyla siyasal egemenliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Bu özellikleri nedeniyle Marx, devleti ezilen sınıf üzerindeki bir sömürü aracı olarak görmektedir. Toplumdaki sınıf çatışmasının bir ürünü olarak ortaya çıkan devlet; egemen sınıfın sömürülen sınıf üzerindeki baskı ve zorlama aracı olarak kabul edilmektedir.

Kapitalizmin ileri aşamalarında yaşayan Marx, vahşi kapitalizmin yabancılaştırmayı yarattığını belirtmektedir. Yabancılaştırma, özgürlüğün önündeki en büyük engellerden biridir. Kapitalist bir toplumda özgürlük ve eşitlik doğuştan kazanılan bir değer değildir, mücadele gerektirmektedir.

Yabancılaşmaya yol açan özel mülkiyet aynı zamanda eşitliğin de önünde engel oluşturmaktadır. Toplumda tam bir özgürlüğün ve eşitliğin sağlanması ancak komünizm aşamasında gerçekleşecektir.

Marx'a göre kapitalist düzendeki toplumsal sınıflar, üretim araçlarının mülkiyetini belirlemişlerdir. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan burjuva (azınlıkta), üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkı olmayan ve emeğinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan ise proletaryadır (çoğunluk). Marx, kapitalist üretim modelinin bir sonucu olarak mülkiyet hakkı kapsamındaki üretim, bireyin zihinsel ve fiziksel yaşamını belirleyen, onun insanlığını kaybetmesine neden olan bir güçtür. İşte de bu düzende insan emeğinin ve ürünün de sahibi değildir. Sınıf çatışmasına yol açan özel mülkiyetin ortadan kalması ise yine komünist toplumda gerçekleşecek, kolektif mülkiyet oluşacak ve sınıf çatışması da son bulacaktır. Böylece kapitalist toplumda baskı ve zorlama aracı olan devlete de gerek kalmayacaktır.

Kıscası Locke ve Marx'ın devlete biçtiği roller ve devletin geleceği konusundaki öngörüler birbirinden tamamen farklıdır. Bu farklılığın temelinde ise çalışmanın giriş kısmında belirttiğimiz gibi her iki düşünürün farklı dönemlerde yaşadığı ve dönemlerinin koşullarının farklı olduğu gerçeğinin olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. A., ZABCI, F. Ç. & ERGÜN, R. (2009). *Kral-Devletten Ulus- Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.
- ARSLAN, H. (2013). John Locke'un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 181- 204.
- ASTARITA, C. (2018). Karl Marx and the Transition from Feudalism to Capitalism. *International Critical Thought*, 8(2), 249–263.
- AYÇİÇEK, E. (2019). Ortodoks Marksizmde Devlet ve Bürokrasi. N. Öztaş, (Ed.) içinde, *Bürokrasi*, 82-108. Ankara: Nobel Yayınevi.
- AZİZOVA, D. (2018). Locke and Hume on Property, A Comparative Study. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(90), 97-107.
- BATMAZ-YÜCEL, N. (2018). Türklerde Devlet Anlayışı. M. Akçakaya, (Ed.) içinde, *Türk İslam Tarihinde Yönetim Uygulamaları*, 1-18. Ankara: Gazi Kitabevi.
- COHEN, J. (1999). Structure, Choice and Legitimacy, Locke's Theory of State. C.W. Morris, (Ed.) içinde, *The Social Contract Theories, Critical Essays on Hobbes, Locke and Rousseau*, 143-166. Oxford: Rowman&Littlefield Publishers.
- ÇALIŞKAN- AKÇETİN, N. & AKÇETİN, E. (2013). Liberalizmin Dönüşümü. *Humanitas*. Güz(2), 15-26.
- ÇAPAR, S. & YILDIRIM, Ş. (2012). Hobbes ve Lock'un Devlet Düşüncesine Katkıları. *Türk İdare Dergisi*, 474, 77-102.
- ÇÖLLÜ, İ. (2019). Devletin Kökenleri ve Gelişimiyle İlgili Teoriler (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEĞİRMENCİOĞLU YILDIZ, B. (2016). John Locke'ta Doğa Durumu ve Direnme Hakkı. *Gaz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(3), 375-410.

- DEMİR, Z. (2018). Karl Marx'ın Bakış Açısından Kapitalist Toplumda Yabancılaşma ve Sonuçları. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 63-74.
- DOĞAN, A. (2007). Özel Mülkiyet Hakkının Temeli Olarak Emek. *Ankara Ün. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56, 83-97.
- DOĞAN, N. (2019). Karl Marx'da Kapitalizm Eleştirisi, Makineleşme ve İnsan. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 5(14), 75-83.
- DİNÇSOY, Z. (2018). Marx'da Yabancılaşma, Özgürlük ve İnsan Doğası. *Düşünbil Felsefe Dergisi*, 12(6), 1-11.
- EKMEKÇİ, İ. S. (2013). John Locke'un Liberalizm Kuramı Üzerine. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 106, 205-211.
- EROĞLU, M. (2010). John Locke'un Devlet Teorisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 21, 1-15.
- ETGÜ, M. A. K. (2008). Marxist Mülkiyet Yaklaşımı. *Ege Ün. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(3-4), 113-133.
- HACİFEVZİOĞLU, A. U. (2018). Marx'da Kapitalist Devlet Bağlamında Yönetenler ve Yabancılaşma Sorunu. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 375-390.
- GÖZE, A. (1980). *Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- GÖZLER, K. (2019). *Devletin Genel Teorisi, Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- İŞÇİ, M. (2004). *Siyasi Düşünceler Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- JEFFERYS, M. C. (1974). John Locke. *British Medical Journal*, 4, 34-35.
- KÂHYA, A. (2018). Locke'un Liberalizminin Temel Kavramları, Rıza, Özgürlük, Mülkiyet (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAPANİ, M. (2019). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Serbest Akademi.
- KARAKAŞ, Z. H. (2019). John Locke'ta "Doğa Durumu" Kavramının Tarihsel Arka Planı. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 260-269.
- KIZILÇELİK, S. (2017). *Sosyoloji Tarihi 4, Hegel, Praoudhon, Marx, Durkheim, Weber ve Veblen'in Sosyal Teorileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- KOÇAK, M. (2006). *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi, Devlet ve Egemenlik*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- KOLUAÇIK, İ. (2007). Marx-Engels-Lenin ve Devlet Kavramının Ele Alınış Şekli. *Sosyoloji Notları*, Temmuz-Ağustos-Eylül, 74-81.
- KRADIN, N. N. (2009). State Origins in Anthropological Thought. *Social Evolution & History*, 8(1), 25-51.
- LOCKE, J. (1969). Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'de Seçme Parçalar, [(M. Tuncay, Çev.)]. *Batıda Siyasi Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar II*, Yeniçağ, 160-172, Ankara: AÜSBF Yayınları.
- LOCKE, J. (2002). *Sivil Toplumda Devlet-Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, [(S. Taşçı & H. Akman). İstanbul: Metropol Yayınları.

- LOCKE, J. (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, [(F. Bakırcı, Çev.)]. Ankara: Babil Yayınları.
- MARX, K. (2016). *P.V. Anenkov'a 28.12.1846 Tarihli Mektup*. [(R. Serozan, Çev.)]. *Devlet ve Hukuk*, 20-33, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MARX, K. & ENGELS, F. (2013). *Alman İdeolojisi*, [(T. Ok ve O. Geridönmez, Çev.)]. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- MERT, E. (2018). İdeal Devlet Modeli Önerisi. *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 149-169.
- MIZRAK, D. (2019). Toplum Sözleşmesi Kuramlarında Siyasi İktidarın Sınırı Olarak Kişi Hak ve Özgürlükleri Meselesi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(17), 21-44.
- NICHOLAS, A. (1980). *Class, Structure and Knowledge, Problems in the Social Knowledge*, Oxford: Basil Blackwell.
- ÖNAL, M. & ÇAPKIN, S. (2019). John Locke'ta Özgürlük -Doğa Durumu ve Mülkiyet Hakkı Bağlamında. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 203-215.
- ÖZER, M. A. (2015), *Yeni Kamu Yönetimi*, 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- RICHARD, A. (1995). *Locke's Political Philosophy, The Cambridge Companion to Locke*, Cambridge: Cambridge University Press.
- RILEY, P. (2000). Locke On "Voluntary Agreement" And Political Power. *The Western Political Quarterly*, Western Political Science Association, Utah: University Of Utah.
- SEÇKİN, M. S. (2016). Eşitlik Kavramları ve John Locke ile Jean-Jacques Rousseau'nun Siyasal Kuramlarında Eşitlik Anlayışı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(38), 392-40.
- SICHEL, B. A. (1972). Karl Marx and the Rights of Man. *Philosophy and Phenomenological Research*, 32, 355-360.
- ŞENEL, A. (2019). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Koza Yayın Dağıtım.
- TUNÇAY, M. (1969). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-Seçilmiş Yazılar II, Yeni Çağ*. Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- TURGUT, M. (2019). Thomas Hobbes ve John Locke' Ta Devletin Kökeni ve Devlet-Yurttaş İlişkisi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UYGUN, O. (2019). *Devlet Teorisi*, 6. Baskı, Ankara. On İki Levha Yayıncılık.
- WOOD, N. (2008). *Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori*, [(F. Bakırcı, Çev.)]. İstanbul: Epos Yayınları.
- ZABUNOĞLU, H. G. (2016). Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 431-456.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Bibliyografi/Bibliography

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 02.12.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 03.02.2023

DOI: 10.30692/sisad.1213725

OSMANLI İSTİHBARATI HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

A Bibliographic Essay on Ottoman Intelligence

M. Gökçen DAŞ DARICI

Dr.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0002-5592-5495

gokcen.das@gmail.com

Atıf/Citation: M. Gökçen Daş Darıcı (2023), "Osmanlı İstihbaratı Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023 s.185-200.

Öz: Bu çalışmada, Osmanlı istihbarat tarihi özelinde bilim çevresine kazandırılmış eserlerin bir bibliyografyası çıkarılmış, bunun yanı sıra yayınlanan çalışmaların; bir yüzyıla, askeri, diplomatik yahut iç istihbarat gibi bir alana veya bir kişiye odaklanıp odaklanmadığına dair bir değerlendirme yapılmıştır. Osmanlı istihbaratı; tarihsel sürecin uzunluğu, diplomatik, askeri ve ticari ilişkiler içerisinde olunan diğer devletlerle sürdürülmüş olan bağlantılar, ülke içinde istihbarata konu olan meseleler yüzünden, inceleme sahası geniş olan bir konudur. Bu yüzden çalışmanın, zamansal bir sınıflamayla tasnif edilmesi uygun görülmüş, yayınlanan eserler, Yeniçağ ve Yakınçağ tarihi özelinde değerlendirilmiştir. Yeniçağ veya erken dönem Osmanlı tarihi için, kuruluştan on sekizinci yüzyılın ilk yarısına (1300-1750), Yakınçağ veya geç dönem Osmanlı tarihi için, on yedinci yüzyılın ilk yarısından yirminci yüzyılın başına (1750-1900) kadar geçen süre kastedilmektedir. Devletin kuruluşuyla başladığı bilinen istihbarat faaliyetlerinin erken dönemden yıkılışa kadar geçen sürece etkisini, akademik argümanlarla, bilimsel etik ve tarih metodolojisine sadık kalarak inceleyen, literatürün oluşup-gelişmesine katkı sağlayan eserler, kronolojik olarak sıralanmıştır. Erişilmesi mümkün olan kaynakların gözden kaçırılmaması için azami bir dikkat ve titizlik gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İstihbaratı, Casus, Yeniçağ Tarihi, Yakınçağ Tarihi.

Abstract: In this study, a bibliography of the works brought to the scientific community in the Ottoman intelligence history was prepared, and an evaluation was made as to whether the published studies focused on a century, on a field such as military, diplomatic or domestic intelligence, or on a person. Ottoman intelligence; Due to the length of the historical process, the multitude of connections maintained with other states that have diplomatic, military and commercial relations, and the intensity of issues that are the subject of intelligence within the country, the field of investigation is a wide subject. For this reason, it was deemed appropriate to classify the work with a temporal classification, and the published works were evaluated in terms of New Age and Modern history. For New Age or early Ottoman history, the period from the foundation to the first half of the eighteenth century (1300-1750) is meant, and for Modern or late Ottoman history, the period from the first half of the seventeenth century to the beginning of the twentieth century (1750-1900). The works that examine the impact of intelligence activities, which are known to have started with the establishment of the state, on the process from the early period to the collapse, with academic

arguments, adhering to scientific ethics and historical methodology, contributing to the formation and development of literature, are listed chronologically. Maximum attention and care has been shown to ensure that the resources that can be accessed are not overlooked.

Keywords: Ottoman Intelligence, Spy, Early Modern History, Modern History.

GİRİŞ

İnsanlığın en ilkel dürtüsü olan ‘bilme’ merakından doğan istihbarat kavramı, her devirde, devletlerin kaderine yön veren faaliyetler arasında bulunmuştur. Bu yüzden, istihbarat tarihi devletlerin tarihi kadar eskidir.

Osmanlı istihbaratı tarihi süreçte; kendi içerisinde oldukça özel dinamikleri bulunan, çok yönlü, izleri kuruluş dönemine kadar sürülen ve hatta bu sürece etki eden pek çok misalle doludur. Bu izleri takip etmek, tarafsız ve akademik bir söylem getirmek için takip edilen yöntembilimin temeli, Osmanlı arşivinden edinilen resmi evraktır. Bunun yanı sıra, Osmanlı kronikleri, Bizans kronikleri ve yabancı arşivlerdir. Bu dört ana kaynağın yanında alana sonradan eklenen ilmi çalışmalar da Osmanlı istihbaratı konusunda çalışacak araştırmacı ve akademisyenlerin besleneceği kaynaklardır. İşte bu çalışma, tüm bu kaynaklardan beslenerek literatüre kazandırılan araştırma/inceleme eserlerinin bir külliyatı olmak gayesindedir.

Bir kavram yahut olgunun teşkilat halini almazdan önceki halini, bugün anlaşılan haliyle bir kurumsallıktan uzak olarak niteleyerek tümünden reddetme kolaycılığına kaçmak, tarihi gerçekliği göz ardı etmektir. Gelişim gösteren her canlı gibi, her teşkilatın bir nüvesi, gelişim safhaları vardır. Bu yüzden Osmanlı istihbaratı da kurumsal kimliğini kurumsallaşmadan önceki haline borçludur. Dolayısıyla akademik çevrelerce, “Osmanlı istihbaratı” tanımına şüpheyle yaklaşılan bir on yıllık yakın geçmişin ardından, kavramın literatüre kazandırılmasıyla, alanda fark edilir bir hareketlilik yaşanmaktadır.

İstihbarat kavramının özünde; ülke menfaatleri için çeşitli yol ve yöntemler kullanılarak bilgi toplama, elde edilen bu ham bilginin çeşitli ilmi süreçlerden geçirilmesiyle bir sonuca varma ve bu sonuçtan hareket ederek, gerçekleşmesi muhtemel tehdit ve tehlikeleri önlemenin yanı sıra, yabancı istihbarat servislerinin faaliyetlerine karşı koyma vardır. Tüm bu faaliyetler ise en başta, hiç kuşkusuz, gizlilik prensibini gerektirmektedir. Fakat buradan yeni bir sorun türemiştir. Eğer tüm faaliyetler gizlilik içerisinde yürütülmüşse istihbaratın belgesine ulaşmak mümkün müdür yahut gizli bir bilgiye ulaşılmışsa bu evrak istihbarat belgesi olarak değerlendirilebilir mi?

Bunun yanı sıra istihbarat kanallarının niteliği ve niceliği, mensupların güvenliği, denetimi, faaliyetlerin koordinasyonu gibi bir dizi dinamiğin yer aldığı soru ve sorun, araştırmacı için kaotik ve paradoksal gibi görünen bir akademik iklimin oluşmasına neden olmuştur. İstihbarat kavramının özündeki dinamiklerin nasıl aşılabacağına dair ana sorunsalın, tarih metodolojisi takip edilerek bilimsel yöntemlerle çözülmesi sayesinde söz konusu şüphe aşılmış ve alana bilimsel katkılar artmıştır. Başka bir deyişle “istihbaratın belgesi mi olur?” sorusunun, “istihbaratın belgesi nasıl değerlendirilmelidir” sorusuna dönüşmesiyle söz konusu ilerleme kaydedilmiştir.

Aynı zamanda bu gelişme, bilim çevresine kazandırılan yeni yayınlardan, tarihçilerin ve araştırmacıların kolayca ve hızlı bir literatür taraması yapmalarına gerek kalmadan istifade etmelerine olanak sağlayacak bibliyografik bir çalışma gereksinimini de doğurmuştur. Buradan hareketle çalışmanın amacı; Osmanlı istihbaratına dair tespit edilebilen ilk araştırmadan çalışılan dönemin sonuna kadar, akademik söylem getirmiş, erişilebilen yerli ve yabancı tüm araştırma/inceleme eserlerinin bibliyografyasını çıkarmaktır. İstihbarata konu olan zaman aralığının geniş olması ve neşredilen eserlerin yoğunluğu göz önünde bulundurulduğundan, kaynaklar zamansal bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve Yeniçağ Osmanlı İstihbarat Tarihi ve Yakınçağ Osmanlı İstihbarat Tarihi şeklinde kronolojik bir tasnif yolu izlenmiştir. Sonraki

süreç, “Teşkilat-ı Mahsusa” özelinde değerlendirildiğinden, çalışmanın istihbarat bağlamından uzaklaşmasından ve “milli mücadele dönemi” dâhil edildiğinde, istihbarat konusunda neşredilen tüm eserlerin tek bir çalışmayla sınırlandırılmasının mümkün olmamasından dolayı kapsam daraltılmıştır. Eserler ilgili başlıklarda yazar soy isimlerine göre listelenmiş, bölüm sonlarına yayınların odaklandığı kişi, konu veya alanla ilgili bir izlenim varsa açıklanmış, sonuç olarak genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Yeniçağ Osmanlı İstihbarat Tarihi Kaynakları

Genel Kitapta Bölümler, Kitaplar, Tezler

- DAŞ DARICI, G. M. (2018). Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750), (yayınlanmamış doktora tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
- DAŞ DARICI, G. M. (2022). Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750), İstanbul: Kitabevi Yay.
- GÜRKAN, E. S. (2012). Espionage In The 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go Betweens And The Ottoman Habsburg Rivalry, Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Georgetown University, Washington.
- GÜRKAN, E. S. (2015). “Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul’u,” Antik Çağ’dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim I, yay. haz. Feridun M. Emecen ve Coşkun Yılmaz, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay.
- GÜRKAN, E. S. (2017). Sultan’ın Casusları, İstanbul: Kronik Yay.
- GÜRKAN, E. S. (2018). “Between Connectivity and Isolation: Insularity and Information Flow in Sixteenth-Century Mediterranean”, War, State and Society in the Ionian Sea (Late 14th – Early 19th Century), yay. Haz: Gerassimos D. Pagratis, Yayın Yeri: Hérodotos Editions.
- GÜRKAN, E. S. (2018). “Desinformación y rumores en Estambul en el comienzo de la Guerra de Chipre (1569- 1570),” ¿Si fuera cierto? Espías y agentes en la frontera (siglos XVI – XVII) Bölüm Adı: Desinformación y rumores en Estambul en el comienzo de la Guerra de Chipre (1569-1570), Yayın Yeri: Universidad de Alcalá.
- GÜRKAN, E. S. (2018). “Laying Hands on Arcana Imperii: Venetian Baili as Spymasters in Sixteenth-Century Istanbul”, Spy Chiefs, Vol:2 Intelligence Leaders in Europe, the Middle East, and Asia, yay. haz.Paul Maddrell vd. (Washington, D.C.: Georgetown University Press).
- GÜRKAN, E. S. (2018). Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi’nde Gazâ, Yağma ve Esaret, (1500 – 1700), İstanbul: Kronik Yay.
- GÜRKAN, E. S. Detrás de las apariencias Información y espionaje siglos XVI XVII, Bölüm Adı: Touting for Patrons, Brokering Power and Trading Information: Trans-Imperial Jews in Sixteenth-Century Constantinople, Yayın Yeri: Universidad de Alcalá, (Ed): Emilio Sola Castaño, Gennaro Varriale, Bölüm Sayfaları: 101 -118.
- KÖSE, M. Z. (2009). Doğu Akdeniz’de Casuslar ve Tacirler Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri 1500-1600, İstanbul: Giza Yay.

Hakemli- Hakemsiz Dergilerde Yayımlanan Makaleler

- BALATA, R. Y. (2011). “Otlukbeli Savaşı ve Casus Semensa”, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, C.8, S.22.

- DAŞ DARICI, G. M. (2019). “Eflak- Boğdan- Erdel Voyvodaları ve Osmanlı İstihbaratına Dair Roller”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.1.
- EROĞLU, H. (2003). “Klasik Dönemde Osmanlı Devleti’nin İstihbarat Stratejileri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.34.
- GÜRKAN, E. S. (2010). “The Centre And The Frontier Ottoman Cooperation With The North African Corsairs In The Sixteenth Century”, *Turkish Historical Review* 1.
- GÜRKAN, E. S. (2012). “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi”, *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S.33.
- GÜRKAN, E. S. (2012). “The Efficacy Of Ottoman Counter-Intelligence In The 16th Century”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, C.65, S. 1.
- GÜRKAN, E. S. (2015). “Mediating Boundaries Mediterranean Go between and Cross Confessional Diplomacy in Constantinople 1560 1600,” *Journal of Early Modern History*, vol. 19, no. 2–3, pp. 107–128, Apr.
- GÜRKAN, E. S. (2016). “His Bailo s Kapudan Conversion Tangled Loyalties and Hasan Veneziano between Istanbul and Venice 1588- 1591” *Osmanlı Araştırmaları-The Journal Of Ottoman Studies*, vol. 48, pp. 277–319.
- GÜRKAN, E. S. (2016). “L idra del Sultano Lo Spionaggio Ottomano Nel Cinquecento,” *Mediterranea-Ricerche Storiche*, vol. 38, pp. 447–476.
- GÜRKAN, E. S. (2018). “The Sultan’s Renegades: Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610, *Journal of Early Modern History*.
- GÜRKAN, E. S. (April 2015). “Espionage In The 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go Between And The Ottoman Habsburg Rivalry”, *Journal Of Early Modern History*, Vol.19.
- GÜRKAN, E. S. (Jan. 2015). “Fooling the Sultan Information Decision Making and the Mediterranean Faction 1585 1587,” *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, vol. 45, pp. 57–96.
- GÜRKAN, E. S. (Mar 2019). “Dishonorable Ambassadors: Spies and Secret Diplomacy in Ottoman Istanbul”, *Archivum Ottomanicum*, no. 35, pp. 47–61.
- İLTER, E. (2002). “Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (İstihbarat Özel), C.8, S.2.
- NAKİ, E. (2012). “İspanyol Casusu Juan De Briones’in İstihbarat Raporu ve 1578-1579 Osmanlı’nın İran Seferine İlişkin Verdiği Bilgiler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.32, S.32.

Kongre, Konferans, Panel, Sempozyum Bildirileri

- GÜRKAN, E. S. (5-7 Eylül 2022). “Jewish power brokers and information traders in the 16th century Constantinople” 4th International Conference of Mediterranean Worlds: Domino Effects and Hybridization of the Mediterranean, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- GÜRKAN, E. S. (10-11 Haziran 2010). “The Frontier Man and the Espionage The Habsburg Information Gathering in the Ottoman Capital”, *The Early Modern Ottoman Empire as a Contact Zone*, Institute For Advanced Study, Princeton University, Princeton, A.B.D.

- GÜRKAN, E. S. (14-16 Ekim 2011). “The Diplomatic Function of Espionage the case of Habsburg Renegados in 16th century Constantinople”, Entering the Gate of Felicity: Diplomatic Representation of Christian Powers in Early Modern Istanbul, Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (GWZO), Leipzig, Almanya.
- GÜRKAN, E. S. (17 Şubat 2012). “16. Yüzyılda Akdeniz’de Osmanlı Habsburg Rekabetine Yeni Bakışlar Gezginler Mühtediler ve Casuslar”, Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları, Ankara, Türkiye.
- GÜRKAN, E. S. (Mart 2012). “Spies Unofficial Diplomats and Power Brokers in the 16th century Constantinople”, Métodos, Teorías y Nuevas Líneas de Investigacion Historica, Universidad Pablo de Olavide, Seville, İspanya.
- GÜRKAN, E. S. (15-17 Mart 2012). “16. Yüzyıl İstanbul’unda Casuslar Hizipler ve Simsarlar”, Tarih Vakfı İstanbul Tartışmaları.
- GÜRKAN, E. S. (5-9 Kasım 2012). “Motivations behind the cooperation between the Muslim corsairs and the Ottoman Empire in the 16th century”, First International Congress of Eurasian Maritime History, Piri Reis Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- GÜRKAN, E. S. (16- 18 Aralık 2013). “Sultan’ın Casusları 16.Yüzyıl Akdenizi’nde İstihbarat Savaşları”, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Türkiye.
- GÜRKAN, E. S. (29 Mayıs – 1 Haziran 2013). “Fıtılın Ucunda Tersane-yi Âmire”, Osmanlı İstanbulu I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- GÜRKAN, E. S. (25- 28 Ekim 2013). “Tongues for the Sultan Ottoman intelligence networks and sources of information in the 16th century Mediterranean”, The Sixteenth Century Society and Conference.
- GÜRKAN, E. S. (29 Mayıs- 1 Haziran 2013). “16 Yüzyılda Tersane i Âmire’yi Hedef Alan Casusluk Faaliyetleri”, First International Conference on Istanbul during the Ottoman Period.
- GÜRKAN, E. S. (28 Ekim 2013). “Along the corridors of power Following David Passi s steps in Constantinople 1584 1592”, Espionaje español en el Mediterráneo oriental en el siglo XVI, l’Université Paul Valéry - Montpellier III.
- GÜRKAN, E. S. (3-6 Ocak 2013). “The Political Network of Ottoman Corsairs and Their Participation in Factional Politics in Sixteenth Century Constantinople”, 127th Annual Meeting of the American Historical Association.
- GÜRKAN, E. S. (1-5 Ekim 2013). “Torching the Imperial Arsenal Habsburg Sabotage Attempts in 16th century Istanbul”, 13th International Congress of Ottoman Economic and Social History.
- GÜRKAN, E. S. (20-23 Mart 2013). “Entrepreneurial nature of Information Brokering Espionage in 16th century Istanbul”, 14th Mediterranean Research Meeting of the Robert Schuman Centre, European University Institute.
- GÜRKAN, E. S. (17-19 Ekim 2014). “A Holy Razzia Ottoman Corsairs in Ottoman Historiography”, Corsairs and Pirates in the Eastern Mediterranean, 15th-19th centuries, Slyvia Ioannou Foundation, Museum of Cycladic Art, Atina, Yunanistan.
- GÜRKAN, E. S. (7-11 Ekim 2014). “For the Love of His God and in His Natural King s Service Secret Negotiations between European Governments and Renegade Ottoman

Pashas in the 16th century”, Comité International des Etudes pré-Ottomanes et Ottomanes, Budapeşte, Macaristan.

GÜRKAN, E. S. (24- 26 Haziran 2014). “His Bailos Kapudan Uluc Hasan Pasha and the Venetian Bailo”, Contacts, Encounters, Practices: European-Ottoman Diplomacy, 1500-1800, University of St. Andrews, St. Andrews, İskoçya.

GÜRKAN, E. S. (28- 29 Nisan 2015). “Osmanlı Denizcilik Tarihinde Sosyal Tarih Temaları Nasıl İncelenbilir Denizcilerin Gündelik Hayatı Korsanlar Esirler”, Osmanlı Denizcilik Tarihini Yazmak: Sorun – Kaynak – Yöntem, İstanbul Üniversitesi.

GÜRKAN, E. S. (21- 24 Kasım 2015). “Captives, Diplomats And Spies: The Extraordinary Career Of A Trans-Imperial Go-Between, Bartolomeo Brutti (1560s-1590s)”, The 49th Annual Meeting of the Middle East Studies Association.

GÜRKAN, E. S. (13-14 Mayıs 2015). “Keeping in the Dark: Dissimulation, Disinformation and Military Intelligence in the Cyprus War, 1570-1573”, The Cyprus and Levant, International Association of Maritime Studies and University of Kyrenia, Girne, KKTC.

GÜRKAN, E. S. (12-13 Haziran 2015). “Cuius Mare? Corsairs, Slaves and the Fluid Boundaries of Early Modern Mediterranean,” Straddling the East and the West: Building a World Military History in the 100th Anniversary of the Great War, İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

GÜRKAN, E. S. (14-15 Mayıs 2016). “Bandolerismo, mito e imaginario colectivo en el Imperio Otomano”, V Jornades sobre violència social, bàndols i territori, Departament de Historia Moderna de la Universitat de Barcelona ve “Grup d' Estudis Histories del Mediterrani Occidental (GEHMO) i el Projecto de Investigacion, Vinaròs, İspanya.

GÜRKAN, E. S. (4 Mart 2017). “Ulûfelü Câsûslar ve Yarar Mürtedler: 16. Yüzyılda Osmanlı İstihbaratı,” Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, Türkiye.

GÜRKAN, E. S. (24- 26 Haziran 2018). “Merchants of Intelligence: Trade, Ransom, and Espionage in Sixteenth-Century Istanbul” The 14th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH), Sofya, Bulgaristan.

GÜRKAN, E. S. (2-3 Temmuz 2019). “Cuántos otomanos eran los corsarios de Argel? La tecnología naval, la economía mundial y el cambiamento de su composición étnica y geográfica (1500-1700)”, Entre la ansiedad y la admiración: el islam en las culturas mediterráneas de la edad moderna, Universitat d’Alacant, Alicante, İspanya.

GÜRKAN, E. S. (12 Ekim 2019). “Benzersiz Bir Oyun: Venedik ve İstanbul Arasında Uluc Hasan Paşa,” Porta d’Oriente, Doğunun Kapısı Venedik: Maria Pia Pedani ve Osmanlı Tarihçiliğinde Venedik Arşivlerinin Yeri, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

GÜRKAN, E. S. (19-21 Şubat 2020). “De los anatolios a los holandeses: la proveniencia de los corsarios otomanos en los siglos XVI-XVII,” III Congrès Internacional, Les ciutats mediterrànies: Mobilitat i desplaçament de persones, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, İspanya.

Kısa Bir Not

Görüldüğü üzere Yeniçağ Osmanlı tarihi istihbarat faaliyetleri hakkındaki ilk yayınlar, H. Eroğlu’nun Yeniçağ Osmanlısına dair istihbarat kanallarının tespit edilip, *Ankara Üniv. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisinde* yayınladığı makalesi ile *Avrasya Dosyası Dergisi* İstihbarat Özel sayısında yayınlanan E. İlter’in makalesi başta olmak üzere birkaç çalışmadır. Eroğlu, daha sonra yayınlanacak yeni çalışmalarla sayı ve kapsamı

arttırılacak ve bazı hatalı saptamaları giderilecek olan istihbarat kanallarını dört olarak belirlemiş, bunların; gönüllü casusluk, ulufeli (ücretli) casusluk, Dil alma, Tüccar ve Gezginler olarak ifade etmiştir. A. Yüksel Osmanlı'da ulufeli casusluk gibi kavramın yeniçağ tarihi için çok erken bir dönem olduğunu (Yüksel, 2013, s. 136-137) arşiv vesikalarına dayanarak sağlam bir analizle daha sağlıklı bir tarihi çerçeveye oturtmuştur. Eroğlu, 2021'de Yeditepe yayınevi tarafından yayınlanan, *Türk İstihbarat Tarihi* başlıklı genel kitapta, söz konusu makalesine ekleme ve çıkarmalar yapılarak gözden geçirilmiş halini yayınlamıştır. Klasik Dönemde Osmanlı İstihbaratı şeklinde tesmiye edilen bu bölüm (95-120. Sayfalar) Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Mahmud dönemine kadar olan kısmı ele almaktadır.

E. İtler XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Osmanlılarda istihbarat faaliyetlerini ele aldığı makalesinde, istihbarat kanallarını diller, martolos ve voynuklar olarak belirlemiştir. Daha sonra çalışmasını *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi* başlıklı kitapla genişleterek yayınlamıştır. 2010 yılından sonra alana katkılar artmıştır.

2018'de M. G. Daş Darıcı tarafından yeniçağ tarihi Osmanlı istihbaratı ile alakalı doktora tezi yayınlanmıştır. Bu çağ özelinde ilk doktora tezi yazara aittir. Çalışmada söz konusu asra ait istihbarat kanalları tespit edilmiş, bu kanallar üzerinden geliştirilen istihbarat stratejileri belirlenmiş, tüm bu faaliyetlerin; askeri, diplomasi, iç meseleler açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca ertesini yıl, tez çalışmasının bir bölümü olan, Eflak- Boğdan- Erdel Voyvodalarının istihbarî faaliyetleri hakkındaki genişletilmiş bir çalışmayı da yayınlamıştır. 2022'de yazarın doktora çalışmasının yeniden gözden geçirilip genişletilmiş hali, Kitabevi Yayınları'ndan okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

E.S. Gürkan'ın yeniçağ Osmanlı istihbarat tarihi alanında en yetkin, alana en fazla eseri kazandıran akademisyen olduğu zaten görülüyor. Yazarın Uluç Ali Bey, Uluç Hasan Paşa gibi figürlerin yer aldığı biyografik tarzdaki eserlerin yanı sıra; askeri, diplomatik veya iç meseleler gibi bir alan veya bütün bir yüzyılı kapsayan eserleri mevcuttur. Bilhassa denizlerde olup bitenlerin hemen hiç bilinmeyen yönlerini ele aldığı çalışmaları alanın oluşması ve gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Denizlerde pek varlık gösteremediği konusunda ittifak edilerek hakkı yenmiş bir devletin; Akdeniz'in diğer yakasındaki Habsburglar ve Akdeniz'e kıyısı olan diğer devletlerle, casusluk özelinde son derece mühim tespitler içeren münasebetlerinin yer aldığı eserleri, bir devrin diplomasisini ve istihbarat stratejilerini aydınlatmaya yetecek kadar kapsamlıdır. Eserlerinde ayrıca, leventlik korsanlık gibi kavramlar, akademik düzeyde ilk kez netleştirilmiş, Osmanlı istihbarat ağının besleyen, sivil, askeri ve bürokratik bilgi kanalları tespit edilmiş; sağladıkları fayda ve oluşturdukları sakıncalarla birlikte söz konusu bilgi kanallarından ne şekilde istifade edildiğine dair derin analizler yapılmıştır.

Yakınçağ Osmanlı İstihbarat Tarihi Kaynakları

Genel Kitapta Bölümler, Kitaplar, Tezler

ABACI, M. (2019). *II. Abdülhamid Döneminde Karadeniz Bölgesindeki Şehbenderliklerin İstihbarat Faaliyetleri (1876-1909)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı / Tarih Bilim Dalı.

AKINCI, A. (2022). "Sultan II. Abdülhamid Devrinde Hafiyelik: 1890'larda Erzurum Vilayeti Örneği". *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*. <https://www.academia.edu>

ANAK, A. (2019). "Osmanlı Devleti'nde Sırp Fesatçısı Bir Casus: Dimitri (1862)", *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı'da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, ed. Ahmet Yüksel vd. İstanbul: Kitabevi Yay.

- BOZPOLAT AYAN, S. (2019). “1915’te Bulgaristan’da Bir Rus Casusu: Kafkasyalı Vasıf”, *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, ed. Ahmet Yüksel vd. İstanbul: Kitabevi Yay.
- BURSALI, M. N. (2021). *Savaş Günlerinde Gizli Kuvvetler: İstihbarat, Casusluk ve Propoganda*, Haz.: Abdullah Lüleci. İstanbul: Yeditepe Yay.
- ÇELEBİ A. (2018). *II. Abdülhamit Döneminde Balkanlar İle İlgili İstihbarat Raporları*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı.
- ERTEKİN, F. (2022). *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- FİŞNE, S. (2019). “Pomaklar İhanet Etmez: Doğu Rumeli’nde Asimilasyon ve Pomakların Direnişi (1912-1913)”, *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, ed. Ahmet Yüksel vd. İstanbul: Kitabevi Yay.
- GÖR, E. (2015). (2015). *II. Abdülhamid’in Hafıye Teşkilatı ve Teşkilat Hakkında Bir Risale Örneği*. İstanbul: Ötüken Yay.
- GÖR, E. (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1909)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı.
- GÖR, E. (2019). *Abdülhamid Döneminde İstihbarat Mutlakıyetten Meşrutiyete İmparatorluğun Haber Alma Faaliyetleri, 1876-1909*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- GÖR, E. (2021). “II. Abdülhamid Döneminde İstihbarat (1876-1909)”, *Türk İstihbarat Tarihi*, ed. İsmail H. Demircioğlu vd. İstanbul: Yeditepe Yay.
- GÜNEY, R. (2008). *Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kırıkkale Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Bölümü / Tarih Ana Bilim Dalı / Türk Tarihi Bilim Dalı.
- GÜVEN, O. (2019). “Osmanlı’ya Yakalanmak! 19. Yüzyılda İmparatorluğun Ağına Takılan Casuslar: Serseri Nazım ve Hristo”, *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, ed. Ahmet Yüksel vd. İstanbul: Kitabevi Yay.
- İLTER, E. (2002). *Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi*, Ankara: Mit Yay.
- KARADEMİR, Z. (2019). “19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kurgulanan Gizli Bir Ermeni İsyanının Deşifresi ve Osmanlı Devletinin Karşı Planları”, *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, ed. Ahmet Yüksel vd. İstanbul: Kitabevi Yay.
- KARAGÜLLE, D. (2019). “Casusluk Şüphelisi Galatalı Ermeniler Aranıyor: I. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul’da Bir Takibat”, *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, ed. Ahmet Yüksel vd. İstanbul: Kitabevi Yay.
- KARAN, K. (2008). *Türk İstihbarat Tarihi*, İstanbul: Truva Yay.
- KIRLI, C. (2009). *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Jurnalleri” (1840-1844)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- KUTAY, C. (2013). *Osmanlı’da İngiliz Casus Arminius Vambéry’nin (Reşid Efendi) Günlükleri (1862-....)*. İstanbul: ABM Yay.

- MİLADİNOVIĆ, J. (2016). *Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askerî İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Tarih ABD, İstanbul.
- ÖZDEMİR, F. (2019). “Balkan Savaşları’nda Gelibolu’da Bir Casusluk Hikâyesi”, *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, ed. Ahmet Yüksel vd. İstanbul: Kitabevi Yay.
- SAFİ, P. (2006). *The Ottoman Special Organization - Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference To Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi / Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı.
- SAFİ, P. (2012). *The Ottoman Special Organization - Teşkilat-i Mahsusa: An Inquiry Into Its Operational And Administrative Characteristics*, (yayınlanmamış doktora tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi / Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı.
- SAFİ, P. (2020). *Eşref: Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*. İstanbul: Kronik Yay.
- SAFİ, P. (2021). “Teşkilat-ı Mahsusa ve İstihbarat”, *Türk İstihbarat Tarihi*, ed. İsmail H. Demircioğlu vd. İstanbul: Yeditepe Yay.
- ŞİMŞEKER, S. A. (2021). *Ottoman Intelligence: The Second Branch and Its Operational Characteristics, 1914-1918*, (yayınlanmamış doktora tezi), Atatürk Institute for Modern Turkish History at Boğaziçi University.
- TAŞKESEN, N. (2018). *Osmanlı Coğrafyasında İstihbarat Teşkilatları*. İstanbul: Mihrabad Yay.
- TÜFEKÇİ, C. (2012). *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kırıkkale Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Tarih Anabilim Dalı.
- UYGUNUÇARLAR, E.E. (2019). “Lahey’den Yafa’ya Bir İstihbarat Yolcusu: Lenen Been Yohannes”, *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, ed. Ahmet Yüksel vd. İstanbul: Kitabevi Yay.
- YILDIRIM, M. Z. (2012). *Osmanlı Devleti’nde Jurnal Teşkilatı (1835-1860)*, İstanbul: AKY Yayınları.
- YILDIZ, G. (2021). *Osmanlı Devleti’nde Askeri İstihbarat (1864-1914)*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- YÜKSEL, A. (2013). *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*. İstanbul: Kitap Yay.
- YÜKSEL, A. (2014). *Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı*. İstanbul: Dergâh Yay.
- YÜKSEL, A. (2019). “I. Dünya Savaşı Yıllarında Duyun-u Umumiye İdaresi Memurlarına Karşı Osmanlı Tuzlalarında Casusluk Alarmı”, *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, ed. Ahmet Yüksel vd. İstanbul: Kitabevi Yay.
- YÜKSEL, A. (2019). KARADEMİR, Zafer (ed), *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*. İstanbul: Kitabevi Yay.

YÜKSEL, A. (2019). *Sınırdaki Casus Osmanlı Topraklarında Bir Rus Ajanı Kafkasyalı Mehdi Kulu Şirvani*. İstanbul: Kronik Yay.

YÜKSEL, A. (2021). “II. Mahmud Devrinde Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbarat Faaliyetleri”, *Türk İstihbarat Tarihi*, ed. İsmail H. Demircioğlu vd. İstanbul: Yeditepe Yay.

Hakemli- Hakemsiz Dergilerde Yayınlanan Makaleler

ADITATAR, F. (2011). “İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi (TİD)*, C.26, S.1.

ATALAY, B. (2021). “Sultan II. Abdülhamit’in Sarayında Bir Oryantalist Arminius Vambery ve Türkiye’deki Reformlarla İlgili Verdiği Bir Konferans”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Education And Society In The 21st Century*, C.10, S. 30.

AYDIN, M. (2013). “19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya’nın Casusluk Faaliyetleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S.53.

BAYRAKTAR, K. (2011). “Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.12, S.1.

ÇAĞLAK, A. (2021). “Türk İstihbaratının Modern İstihbarata Geçiş Sürecindeki Uygulamalarının Türkiye’de Demokrasinin Gelişimine Katkıları”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 68.

ÇİFTÇİ, C. (2010). “Bâb-ı Âli’nin Avrupa’ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Buğdan’da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)”. *Uluslararası İlişkiler* C.7, S.26.

DEVECİ BOZKUŞ, Y. (2022). “An Overview of the Historical Development of Intelligence and Espy Activities”. *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi (JOSSE)*, C.5, S.1.

DEVELİ, A. (2017). “Sırbistan’ın Osmanlı Topraklarındaki İstihbarat ve Teşkilatlanma Çalışmaları (1898-1912)”. *Tarih Kritik Dergisi*, C.3, S.1.

GÖR, E. (2018). “II. Abdülhamid Dönemi’nde (1876-1909) Rumeli’de Komitelere Karşı Yürütülen İstihbarat Faaliyetleri”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) The Journal of International History Researches*, Y.2, S.2.

GÖR, E. (2019). “II. Abdülhamid Dönemi’nden Bir İstihbaratçı Profili: Serhafiye Fehim Paşa (1873-1908)”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.1.

GÖR, E. (2020). “II. Abdülhamid Döneminden Bir Casusluk Olayı: “Deli Mehmed Vakası (1880)”. *Külliyyat- Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.10.

GÖR, E. (2021). “Sultan II. Abdülhamid’in İstihbarat Şeflerinden Ahmed Celeleddin Paşa: “Gözdelikten Firara” Hayatı ve Faaliyetleri”. *Journal of Universal History Studies (JUHIS)* C.4, S.1.

HAYDAROĞLU, İ. (1997). “II. Abdülhamit’in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.19, S.30.

MÜDERRİSOĞLU, A. (2022). “Mihail P. Vronçenko’nun 1834’te İzmir ve Civarındaki Sosyo-Ekonomik Yaşama Dair İzlenimleri”. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.7, S.1.

SAFİ, P. (2012). “History in the Trench: The Ottoman Special Organization – Teşkilat-ı Mahsusa Literature”. *Middle Eastern Studies*, V.48, I.1.

- SAFİ, P. (2012). “Üç Tarz-ı Çete”. *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S.34.
- SAFİ, P. (2021). “A First Button Done Up Wrongly: Revisiting Philip H. Stoddard’s “Ottoman Special Organization”. *Special Operations Journal*, V.7, I.2.
- YEŞİLYURT, Y. (2022). “1853-56 Osmanlı-Rus Harbi’nde Doğu Cephesinde Bir İngiliz Subay: Yarbay William Fenwick Williams’ın Askerî Raporları”. (*SAVSAD*) *Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.1.
- YILDIZ, G. (2012). “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.17.
- YÜKSEL, A. (2010). “Hatlardaki Casuslar: III Selim Devri Bir Casusluk Hikâyesi”. *Toplumsal Tarih*, S.196.
- YÜKSEL, A. (2011). “Tüccar Keğork Halep’ten Yazıyor: Kripto i Osmaniyye”. *Toplumsal Tarih*, S.216.
- YÜKSEL, A. (2013). “Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.32.
- YÜKSEL, A. (2016). “II Mahmud Devrinde Mısır Krizi ve İstihbarat”. *Yeni Türkiye*, S.83.
- YÜKSEL, A. (2016). “Yeniçeri Ocağı, Bozulma ve Casusluk”. *Journal of History Studies*, V.9, I.2.
- YÜKSEL, A. (2020). “Düşman Casusları, Fahişeler ve Osmanlı Hafiyeleri Üçgeninde Beyoğlu’nda Bir Alman ve Birahanesi (1916-1918)”. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi (Journal Of History And Geography Studies)*, C.4, S.2.
- YÜKSEL, A. (2020). “Sami Hochberg A Zionist Journalist Author Printer Diplomat Spy”. *History Studies- International Journal of History*, V.12, I.4.

Kongre, Konferans, Panel, Sempozyum Bildirileri

- GÜNAY, N. (30 Kasım - 02 Aralık 2017). “İngiltere’nin Osmanlı Topraklarında Yürüttüğü İstihbarat Faaliyetleri”. *II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri*, Giresun, Türkiye.
- ŞAKUL, K. (17-20 Ekim 2018). “Ottoman Siege Warfare in the Second Half of the Seventeenth Century”. *II. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi*, Tiran- Arnavutluk.
- ŞİMŞEKER, S. A. (17-20 Ekim 2018). “Ottoman Empire in 19th Century: Intelligence Systems’ Institutionalization”. *II. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi*, Tiran- Arnavutluk.
- YÜKSEL, A. (2013). “Tuna’yı Saran Osmanlı İstihbarat Ağının Organizasyon ve İşleyişi 19. Asrın Başları”. *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller Sempozyumu, Kayseri, Türkiye*, C.1, 2- 03.
- YÜKSEL, A. (1- 05 Ekim 2018). “Osmanlı İstihbarat Ağını Besleyen Bilgi Kanalları (Kuruluştan II. Abdülhamid Devrine Kadar)”. *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Türkiye, C.3.
- YÜKSEL, A. (2017). “II. Mehmed Devri Osmanlı İstihbarat Ağı”. *Geçmişten Günümüze Manisa (Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi- Kültürü- Ekonomisi)*, Manisa, Türkiye, C.1, 25- 27.

YÜKSEL, A. (27 Nisan- 30 Eylül 2017). “Teşkilat-ı Mahsusa’ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbaratın Mali Boyutu”. *2ND International Symposium On New Trends In Social And Liberal Sciences*, Barcelona, İspanya.

Kısa Bir Not

Yakınçağ tarihi alanında yeniçağ tarihi alanına oranla daha fazla yayının bilim çevresine kazandırılmış olmasının kuşkusuz birden çok nedeni vardır. Kaynak sıkıntısının görece çözülmüş olması veya yakın tarihe olan merak, akla gelen ilk nedenler arasındadır. Her ne sebeple olursa olsun, adı geçen eserlerin alana değerli katkılar sağladığı su götürmez bir gerçektir. Söz konusu çağa ait eserlerde yazar sayısı fazla olduğundan isim isim anmak mümkün gözükme de bazı yazarları ve genel kitaplardaki bölümleri özellikle zikretmek gerekiyor. Bilhassa editörlüğünü A.Yüksel ve Z. Karademir’in üstlendiği 2019’da Kitabevi Yayınları’ndan çıkan; *Casuslar ve Şüphenin Peşinde: Osmanlı’da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma* başlıklı genel kitap ve editörlüğü, İsmail H. Demircioğlu başta olmak üzere bir kurul tarafından yönetilen ve 2021’de Yeditepe Yayınları’ndan çıkan *Türk İstihbarat Tarihi* başlıklı genel kitap, Osmanlı istihbarat tarihi özelinde oldukça dikkat çekici iki yayındır. Alana ilgi duyan veya katkı sağlamak isteyen tüm araştırmacı ve akademisyenlerin bilhassa görmesi gereken eserler, dinamik yazar kadrosu, yeni kaynak ve çarpıcı örneklerle zenginleştirilmiş içerikleriyle, hem bir devri casusluk özelinde ele alıyor hem de meraklısına bilinen tarihin bilinmeyen taraflarına doğru bir yolculuğa çıkarıyor.

İstihbarat Konulu Bibliyografya Çalışmasında Teşkilat-ı Mahsusa Neden Yok?

Bir yanlış düzeltmek, bir doğru yaratmaktan zordur. Üstelik bu yanlış tarihi bir yanılgıya tarihinin işi çok daha zorlaşır. Çünkü bütün bir literatürün değişip sağlıklı bir zemine oturtulması için ilkin; alan hakimiyeti, son derece sağlam akademik argümanlar, metodoloji bilgisi, üst düzey bir analiz ve değerlendirme beceresi nihayetinde tüm bunları yürütecek titiz bir çalışma prensibi gibi gereksinimler vardır. Bu noktada Teşkilat-ı Mahsusa gibi sadece tanımında bile 25-30 farklı görüşün olduğu bir teşkilatın “ne olmadığını” anlamak ve anlamlandırmak kolay gözüküyor. Neyse ki bu zorluğun üstesinden gelen ve teşkilatın aslında ne olup ne olmadığını muhatabına açıklamak için uzun yıllar mesai harcamış olan bir tarihçi var: Dr. Polat Safi. Kaynakçada da belirtildiği üzere yüksek lisans çalışmasından itibaren söz konusu alanda mesai harcamış, doktora çalışması da dâhil olmak üzere alana birçok değerli yayın kazandırmış bir tarihçi olan Safi öncelikle teşkilatın ne olmadığını belirleyerek, konu hakkındaki kafa karışıklığını gidermiştir.

Safi, Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili ilk doktora çalışmasının 1963’te, Philip H. Stoddard tarafından yapıldığını ve ilk kez teşkilatın analitik bir şekilde tanımlandığını ifade etmiştir (Safi, 2021). Teşkilat-ı Mahsusa’yı; taktik, stratejik ve operasyonel olmak üzere üç seviyede incelemiştir. Örgütün taktik seviyede istihbarat topladığını, casusluk ve propaganda faaliyetleri yürüttüğü hatta çeteler kurarak gerilla savaşı yaptığını belirtmiş fakat bir örgütün istihbarat topluyor, casusluk ve propaganda gibi faaliyetlerde bulunuyor olmasının o örgütü istihbarat örgütü olarak tanımlamaya yetmeyeceğini ifade etmiştir. Zaten öyle olsaydı, Osmanlı idaresinin istihbarat elde etmek için istifade ettiği; tercümanlar, elçiler, voyvodalar gibi istihbarat kanallarının her birinin bir istihbarat örgütü olarak değerlendirilmesi gerekirdi. Safi, bir teşkilattaki tüm faaliyetlerin sınırlarının ancak operasyonel seviye ile belirlenebileceğini belirtmiş, Teşkilat-ı Mahsusa’nın faaliyetleri değerlendirildiğinde ise onun “erken dönemli gayr-i nizami bir harp örgütü” olarak tanımlanmasının tarihi çerçeveye en uygun tanım olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca teşkilatın kurucusunun uzun yıllar kabul edilen aksine, Eşref Kuşçubaşı, değil, Enver Paşa (Safi, 2020); ilk başkanının ise Süleyman Askerî Bey olduğunu eklemesi, Safi’nin literatürün değişmesi ve sağlıklı bir akademik iklim oluşması için sağladığı önemli katkılardandır.

Anakronizm, tarihçilerin uzak durması gereken en büyük yanılgıdır. Çünkü geçmişe günümüzdeki perspektiften bakınca son derece hatalı çıkarsamalar yapmak kaçınılmazdır

(Öztürk, 2011). Bu noktada Teşkilat-ı Mahsusa'nın neden bir istihbarat örgütü olarak değerlendirilemeyeceğinin sebebi beliriyor. Günümüzde gayr-i nizami harp, istihbarat ile yakından ilişkilidir. Fakat söz konusu yüzyıllardaki istihbarat pratiklerinin o yüzyıla has olduğu ve her iki kavramın muhtevasının ayrı uzmanlık alanlarınca değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmelidir. Bu yüzden çalışmanın amacını aşmaması ve istihbarat faaliyetleri kapsamında uzaklaşmaması için Teşkilat-ı Mahsusa konusu, başta Polat Safi'nin güvenilir perspektifi olmak üzere saha uzmanlarına bırakılmıştır.

Yabancı Yazarların Eserleri

Genel Kitapta Bölümler, Kitaplar

- ÁGOSTON, G. (2007). "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry". *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge.
- ANGSTON, (2019). *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, İstanbul: Timaş Yay.
- DÁVİD, G.F.P. (2003). "Ottoman Spy Reports from Hungary". *Turcica et Islamica: Studi in Memoria di Aldo Gallotta*, Ed. Ugo Marazzi, Napoli.
- DROR, Zeevi,. (2014). "Ottoman Intelligence Gathering During Napoleon's Invasion of Egypt and Palestine". *The Ottoman Middle East Studies in Honor of Amnon Cohen*, ed. Eyal Ginio vd., Brill, Boston.
- HERMAN, M. (2003). *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge University Press.
- İORDANOU, I. (2020). *Venedik Gizli Servisi: Rönesans'ta Bir İstihbarat Teşkilatı*, Çev. Fatih Yücel. İstanbul: Kronik Yay.
- MENAGE, V.L. (1965). "The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No: 3/4, London.
- UYAR, M. ERİCKSON, E. J. (2009). *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Greenwood Publishing, United States of America.

Sürelî Yayın, Sempozyum, Kongre Bildirileri

- ÁGOSTON, G. (2018). "Osmanlı Askerî Tarihi: Kuşatma Savaşı, İstihbarat ve Askerî Manevralara Dair Yeni Bulgular, Ottoman Military History: New Findings on Siege Warfare, Intelligence, and Manouvres". *II. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi*, Tiran- Arnavutluk.
- ANHEGGER, R. (1942). "Martoloslar Hakkında". *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII (1940-1942), cüz.1, İstanbul.
- BİEGMAN, N. H. (1963). "Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive At Dubrovnik)". *Belleten*, C.XXVII, S.106.
- DEDİJER, S. (2002). "Ragusa Intelligence and Security (1301-1806): A Model for the Twenty-First Century?". *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, 15:1.
- GRAF, T.P. (2022). "Knowing the 'Hereditary Enemy': Austrian-Habsburg Intelligence on the Ottoman Empire in the Late Sixteenth Century", *Journal of Intelligence History*.
- HESS, A.C. (October 1968). "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain". *The American Historical Review*, Vol. 74, No:1.
- HİTZEL, F. (1995). "Dil Oğlanları". *Toplumsal Tarih*, S.21, Çev. Aksel Tibet.

- HUREWITZ, J. C. (1961). "Ottoman Diplomacy and the European State System". *Middle East Journal*, Vol. 15, No. 2.
- HUREWITZ, J. C. (1961). "The Europeanization Of Ottoman Diplomacy : The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in The Nineteenth Century". *Belleten*, C.25, S.99.
- ISOM-VERHAAREN, C. (1996). "An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V, *Turcica*, Vol. 28.
- KEMP, P. (1984). "An Eighteenth-Century Turkish Intelligence Report". *International Journal of Middle East Studies*, Vol.16.
- MATTİNA, N. A. L. (2020). "Writing Ottoman and Italian Colonial Libya: Intelligence Gathering and the Production of Colonial Knowledge", *Hesp ris-Tamuda LV (2)*.
- ROBERTS, P. "Intelligence and Security in the Ottoman Empire in the Time of Murad IV", academia.edu.
- ROBERTS, Panteleimon, "Ottoman Intelligence and Security Terms Glossary", academia.edu.
- VALİENTE, S. (20-22 Mayıs 2016). "Intelligence Activity in the Ottoman Capital as a Backdrop of International Diplomacy at the end of the Sixteenth Century". *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu-IV*.
- WOODS, J. E. (1979). "Turco-Iranica I: An Otoman Intelligence Report on Late Fifteenth/Ninth Century Iranian Foreign Relations". *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 38, No:1.

SONUÇ

Bibliyografya alışmaları, belirli bir konu, kişi veya kavram üzerinden, literatüre kazandırılmış bilimsel eserleri, toplu halde, bir düzen içerisinde sunan kısa yollar gibidir. Üstelik tek faydaları, araştırmacı ve akademisyenleri inceledikleri alan veya ilgi duydukları konu hakkında, bütün bir literatürü tarama zahmetinden kurtarmak da değildir. Özellikle beşeri bilimler gibi yoruma açık sahalarda bilgi yoğunluğunun artması, aynı zamanda bilgi kirliliğini beraberinde getirmekte, bu durum, bilimsel etik başta olmak üzere birçok konuda sisli bir akademik iklim oluşmasına sebebiyet vermektedir. İşte bibliyografya çalışmaları alana kazandırılmış nitelikli eserlerin bir kllyatı olmaları dolayısıyla, bu belirsizliği giderme ve bilgi yığınını hafifletme aracı olarak, bir tercihten ziyade zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Elbette bu durum bibliyografya çalışmasını yapacak olana önemli bir sorumluluk yüklemektedir.

Bu çalışmanın birincil şansı, alana katkılarının henüz başladığı dönemde, çağdaşlarının ötesinden, çağına ışık tutan akademisyenlerin ilk eserlerine tanıklık etmiş, hatta onlardan bazılarının rehberliğinden istifade etmiş bir yazar tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Buradan hareketle, on yılı aşkın süredir Osmanlı İstihbaratı adına sağlanan tüm katkılarda, literatürün oluşmasını sağlayan ilk örneklerin elbette payı büyüktür.

Osmanlı istihbaratına dair, yabancı yazarların 1960'lerden itibaren neşretmeye başladığı bira eser hariç tutulursa, küçük kıpırdanmalar 2000'li yılların başından itibaren mevcuttu. Konuya dair ilk eserlerden birini neşretmiş olan Prof. Dr. Haldun Eroğlu, alandaki boşluğu fark eden ilk akademisyenlerdendir denilebilir. "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri" başlıklı makalesi, yeniçağ Osmanlı istihbarat tarihi açısından ilk örnekler arasındadır. 2002 yılında yayınlanan *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat zel)* sayısında neşredilen bira makale de söz konusu kıpırdanmaya dhildir. Ancak Yeniçağ tarihi istihbaratı alandaki en büyük ilerleme kuşkusuz, Prof. Dr. Emrah Safa Gürkan tarafından kaydedilmiştir. İlk olarak Gabor Agoston'un danışmanlığında hazırlayıp,

Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü Yeniçağ Avrupa Tarihi Kürsüsü'ne sunduğu “Espionage in the 16th century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry” adlı doktora tezi bu ilerlemenin ilk adımıdır. Osmanlı arşivlerinin yanı sıra Venedik arşivi başta olmak üzere Avrupa arşivlerinden de istifade ederek hazırladığı; İngilizce, İtalyanca, İspanyolca Türkçe gibi farklı dillerde yayınladığı eserlerle, alanda adeta devrim etkisi yaratmıştır.

Osmanlı istihbaratı konusunu, bu zamana kadar kabul görmüş oryantalist bakış açısından kurtarmak ve literatürde layık olduğu zemine oturtmak adına ciddi bir külliyat oluşturmuştur. Dönemin en büyük askeri güçlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin ne tip istihbarat teknikleri kullandığı, kurumsallaşmış bir Osmanlı istihbarat teşkilatından söz etmenin mümkün olup olmadığı, istihbaratın belki de en önemli ayağı olan, düşman casuslarının faaliyetlerini engellemek için ne tip metotlar geliştirildiğine dair; sağlam kaynaklara dayanan bir bilgi yekûnunun yanı sıra okuyucuya tüm bunları muhakeme etme yeteneği sunan sıra dışı yazın tarzıyla alanı adeta domine etmiştir. Yeniçağ Osmanlı istihbaratına dair bir kurumsallıktan söz edilemeyeşinin nedenini, Osmanlı patrimonyalizminin bir neticesi olarak değerlendiren Gürkan, Yeniçağ Osmanlı istihbaratını; insan merkezli bir istihbarat sistemi olarak değerlendirmiştir.

Çağdaş ve Yakınçağ tarihi Osmanlı istihbaratı konusunda, aynı etkiyi için yaratansa şüphesiz Prof. Dr. Ahmet Yüksel'dir. 2012 yılında hazırlamış olduğu “II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı” başlıklı doktora çalışmasını ertesi yıl biraz daha genişleterek kitap olarak akademisyen ve araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Eser her ne kadar II. Mahmud Devrini anlatıyor gibi gözükse de muhataplarını “erken dönem Osmanlı tarihini genel bir değerlendirmeye geçiştirip, Teşkilat-ı Mahsusa'yı ele alma sabırsızlığından” kurtulmaya sevk etmektedir. Her bir başlığı ayrı çalışma konusu olabilecek kesafet ve ehemmiyeti haiz olan eser, seleflerine oldukça zengin bir veri tabanı sunmaktadır. Takip eden yıllarda hem kendisinin üretmeye devam ettiği eserler, hem de onun kaleminden ilham alan diğer tarihçi ve araştırmacıların çalışmalarıyla, alanda gözle görülür bir bilimsel eser artışı gözlenmiştir. Literatüre Osmanlı İstihbaratı kavramının yanı sıra; Osmanlı istihbaratını besleyen bilgi kanalları, istihbarat stratejileri, kurumsallaşma yolunda emekleyen bir idarenin zaman içerisindeki değişim ve gelişim sürecini ekleyen Yüksel, bilinen tarihin bilinmeyen taraflarını su yüzüne çıkarmıştır.

Ayrıca eserleri, birbirinden sürükleyici casusluk hikâyelerinin sıralandığı, popüler kültürün tüketim araçlarından biri olarak değil, bütün bir devrin diplomatik, askeri ve toplumsal panoramasının izlenebileceği başucu kitapları arasında yer almaktadır. Osmanlı istihbaratına dair birkaç veriden, tümevarım yöntemiyle hatalı çıkarımların yapıldığı bir akademik iklimde, sağlam kaynaklara dayanan ve üst düzey bir analizin ürünü olan tespitleriyle doğru bilinen bazı yanlışları düzelterek, literatürün sağlıklı bir zemine oturmasına katkı sağlamıştır. Onun analiz ve değerlendirmelerinden yola çıkılarak hazırlanan ve bugün Osmanlı istihbaratından söz edebilen eserlerin hemen hepsinin kaynakçasında yazarı zaten yerini almıştır.

Alana değerli çalışmalar kazandıran bir diğer akademisyen Polat Safi; gayrinizami harp ve istihbarat tarihi özelinde geç dönem Osmanlı tarihine yoğunlaşmıştır. Safi, Eşref Kuşçubaşının Alternatif Biyografisi ve İttihatçı Emniyet-i Umumiye Müdürü Hüseyin Aziz Akyürek'e atfedilen hatıratın tenkitli neşrini yaparak *İstihbarat Savaşları: Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Lübnan'da Casusluk Faaliyetleri* adıyla Türkçeye kazandırdığı eserleriyle alana önemli katkılar sağlamıştır. Safi, Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir istihbarat örgütü olmadığını erken dönem gayrinizami bir harp örgütü olduğunu ifade etmiş, kurucusu hakkındaki genel yanlışlığı şüpheye yer bırakamayan akademik kanıtlarla yıkmış, örgüt ve faaliyetlerini; taktik, operasyonel stratejik seviyelerde belirleyip, incelemiştir. Türkiye'deki istihbarat ve gayr-i nizami harp çalışmalarının önünü açmak ve istihbarat okuryazarlığını sağlıklı bir noktaya getirmek için çalışmalarda bulunan Safi, Kronik Yayınları'ndan çıkan ve 13 kitaba ulaşan 'Gizli Teşkilatlar Serisi'nin editörlüğünü de yürütmektedir. Teşkilat-ı Mahsusa dâhil olmak üzere kültür-sanatla ilgili

belgesel ve kısa filmleri de bulunan Safi'nin süreli yayınlarda gayrinizami harp ve istihbarat alanında, çarpıcı örnekleri ve etkileyici yazın tarzı ile birbirinden değerli tespit ve analizlerinin yer aldığı İngilizce ve Türkçe makaleleri mevcuttur.

Doktora tezini, Sultan II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) Osmanlı istihbaratı konusunda hazırlayan Emre Gör de özellikle Türk istihbarat tarihi ve son dönem Osmanlı tarihi alanlarında çalışmalarıyla öne çıkmaktadır. Osmanlı istihbaratının yapısı, istihbaratın özellikleri, istihbarat toplama çalışmaları, espionaj-kontrespiyonaj faaliyetleri ve istihbaratın nasıl değerlendirildiği gibi hususlar arşiv kaynaklarına dayandırılarak anlatılmıştır. II. Abdülhamid Dönemi İstihbarat Piramidi ismiyle şekillendirilmiş olan dönemin istihbarat yapısında piramidin en tepesine Yıldız Sarayı yerleştirilmiştir

2018'de Arnavutluk'un başkenti Tiran'da düzenlenen, Osmanlı tarihine dair önemli çalışmaları bulunan ve Emrah Safa Gürkan'ın tez danışmanlığını üstlenmiş olan Gabor Angston'un da katıldığı; "II. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresinde", istihbarat tarihi özelinde dikkat çeken çalışmalar sunulmuştur. Somer Alp Şimşeker, Kahraman Şakul gibi akademisyenlerin, istihbarat özelindeki çalışmaları önemlidir.

Sonuç kısmında özellikle; alana ilk katkıları yapmış, uzmanlık alanı olarak Osmanlı İstihbarat tarihini seçmiş akademisyenlerin kısa bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Eser sayısından da anlaşılacağı üzere, yakınçağ tarihi alanında, daha fazla yayının bilim çevresine kazandırılmıştır. Bunda, yaşanan çağa doğru yaklaştıkça birinci el vesikaların günümüze ulaşmasının ve artıp çeşitlenmesinin araştırmacıya daha sağlam bir akademik ve bilimsel temel sunmasının payı olmalıdır. Çalışmanın tamamında zikredilen eserlerin Osmanlı istihbaratı alanına olan katkıları muhakkak çok önemlidir. Çalışma elbette, Osmanlı istihbaratı kavramına değinilmiş ilk eserden bu güne kadar neşredilmiş tüm eserleri içermeye iddiasıyla kaleme alınmıştır fakat onun, gözden kaçan yahut hakkı teslim edilmeyen eserler için peşin bir özrü içerdiği de ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ÖZTÜRK, İ. H. (2011). "Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme", *Journal of Social Studies Education Research*, 2(1), ss 37-58.
- SAFİ, P. (2021). "A First Button Done Up Wrongly: Revisiting Philip H. Stoddard's Ottoman Special Organization", *Special Operations Journal*, V.7, I.2, pp. 136-151.
- SAFİ, P. (2020). *Eşref: Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, İstanbul: Kronik Yay.
- TEKİR, S. (2022). *Süleyman Askerî Bey: Teşkilat-ı Mahsusa'nın İlk Başkanı*, İstanbul: Kronik Yay.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 1, March 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Derleme/Review

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 03.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 12.03.2023

DOI: 10.30692/sisad.1228993

SOSYAL HİZMETİN KURUMSALLAŞMASINDA KADIN KİMLİĞİ BAĞLAMINDA İDEOLOJİK SEMBOLLER

Ideological Symbols in The Context of Women's Identity in the Institutionalization of Social Work

Beste DEMİR

Yüksek Lisans Öğrencisi

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın ve Aile Çalışmaları Alanı

ORCID ID: 0000-0001-9812-3014

demirbeste3@gmail.com

Gökmen KANTAR

Doç. Dr.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Adı

ORCID ID: 0000-0001-5120-110X

gkantar@nku.edu.tr

Atıf/Citation: Beste Demir & Gökmen Kantar (2023), "Sosyal Hizmetin Kurumsallaşmasında Kadın Kimliği Bağlamında İdeolojik Semboller", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.1 Mart 2023 s.201-212.

Öz: Bu çalışma, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın temellerinin atıldığı Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin verilerinin incelenmesi ile sosyal hizmet mesleğinin bir gönüllü sivil toplum hareketi olmaktan devletin bir ögesi olması sürecine kadar kurumsallaşmasında kadın kimliğinin bir ideolojik sembol olarak kullanılması üzerinedir. Sosyal Hizmet'in kurumsallaşması, gönüllü faaliyetlerden profesyonel devlet politikalarına dönüşmesi süreci, Althusser'in "Devletin İdeolojik Aygıtları" ve Gramsci'nin sivil toplum ve siyasal toplum olarak yaptığı sınıflandırma çerçevesinde ele alınacaktır. Kadın kimliğinin "naif" yapısı ve toplumsal cinsiyet rolleri ile üzerine yapışmış olan şefkat, annelik, yardımseverlik gibi özellikler; sosyal hizmet mesleğinin henüz gönüllü bir biçimde faaliyet gösterdiği dönemden itibaren bir kadın faaliyeti olarak görülmüştür. Bu sebeple Osmanlı'da vakıf kuran hayırsever hanım sultanlardan günümüz kabinesinde çoğu erkek bakanın yanında Aile ve Sosyal Hizmet Bakanının kadın olması bunlara birer örnek teşkil ediyor olabilir. Bahsi geçen Himaye-i Etfal Cemiyet'inde ise kurucuların hepsinin -dönem şartları da ele alınarak düşünüldüğünde- erkek olması fakat cemiyet hayrına yaptırılan şefkat pulları, kartpostallar, afişler gibi çoğu

ideolojik sembolde yardıma muhtaç çocuklar ve yardımsever, şefkatli, naif kadın imajının çizilmiş olması bir diğer göstergedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Kimliği, İdeolojik Semboller, Sosyal Çalışma, Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Kurumları.

Abstract: This study is about examining the sources of the Himaye-i Etfal Society, which is the origin of the Ministry of Family and Social Services, and the use of women's identity as an ideological symbol in the institutionalization of the Social Work profession from being a voluntary civil society movement to being a state policy. The institutionalization of Social Work and its transformation from voluntary activities to professional state policies will be discussed within the framework of Althusser's "Ideological Devices of the State" and Gramsci's classification of civil society and political society. . The "naive" structure of women's identity and gender roles and features such as compassion, motherhood, and benevolence; It has been seen as a women's activity since the period when the Social Work profession was still operating voluntarily For this reason, the fact that the Minister of Family and Social Services is a woman, besides most of the male ministers in today's cabinet, one of the benevolent lady sultans who established foundations in the Ottoman Empire, may be an example of these.

Keywords: Women's Identity, Ideological Symbols, Social Work, Social Service, Social Service Institution.

GİRİŞ

İnsani bir sosyal yardım alanı olan sosyal hizmet (social service) sanayi devriminin de etkisi ile kentte oluşan boşlukların yeni bir organizasyonun gerekliliğini doğurması ile sistematik olarak ortaya çıkmış ve bir bilim olmaya doğru evrilmiştir. Sosyal hizmet, sanayi devrimi öncesi kırsalda dayanışma esaslı gerçekleştirilen yetimin, yoksulun, yaşlının dul kadının yanında olma destek olma ve maddi-manevi yardımda bulunma şeklinde gerçekleşen düzensiz eylemlerdi. Çoğu dini öğretilerde de yer aldığı gibi düşkünün yanında olmak inananlar için temel bir görev olarak görülüyordu. Bu gibi alanlarda gerçekleştirilen yardımlar zamanla bir organizasyona dönüşmüş sivil toplumda özel gereksinimli gruplara gönüllü hizmet edilmesi şeklini almıştır. Sosyal çalışma (social work) mesleği ve disiplini ise birey, grup ve topluluklar ile çalışılmakta toplumun en küçük yapı taşı olan insandan en küçük kurumu olan aileye kadar bütün dinamikleri ele alarak var olan, sosyal sorunları geliştirdiği kuramlar çerçevesinde müdahale ve tedavi yöntemleri ile mikro, mezzo ve makro düzeyde çözmeye çalışır. Sosyal çalışmanın ülkemizde kuruluşunun ilk yıllarında gerçekleştirilen çeviri problemleri dolayısıyla sosyal hizmet adı ile anılması halen eleştiri konusudur. Bu çalışmada kökene sadık kalınarak disiplinden bahsedilirken sosyal çalışma (social work), birçok disiplinin bir arada çalıştığı ve gönüllülük olarak da gerçekleştirilebilen tüm faaliyetlerden genel olarak bahsedilirken sosyal hizmet (social service) kavramı kullanılacaktır.

Sosyal Hizmetin Kurumsallaşması

Sosyal hizmetin sivil toplumda bir karşılık bulması, kurumsallaşması ve bir disipline dönüşmesi ile toplumun kentleşme ile ortaya çıkan bazı sorunlarına çözüm olarak sunulması 19. yüzyılda karşımıza çıkmaya başlar. 1873'te insani yardım veren derneklerde çalışanlar için Londra'da konferanslar düzenlenmeye başlanmış; 1899'da ise Amsterdam'da ilk sosyal çalışma okulu açılmıştır. "*Sosyal hizmetin sosyal yardımlaşma ve dayanışma gibi geleneksel bir uygulamanın sosyal adalet bakış açısıyla bir disipline dönüşmesi çok da kolay olmamıştır.*" (Özdemir, 2019, s. 8) Yapılan çalışmalar sonucunda özel gereksinimli bireylere fırsat eşitliği sunulması toplumda herkesle aynı haklara sahip olmaları amaçlanmış, yapılan tüm sosyal hizmetler düşkünlere acıma duygusu ve minnet temeli ile düzensiz bir şekilde değil, insan hakları temeli ile sistematik olarak devlet eliyle gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Sosyal çalışma mesleğinin bir sivil toplum hareketi olmaktan çıkıp eğitim kurumlarında okutulması ve devlet eliyle verilen bir politikaya dönüşmesi aslında devletin bir ideolojik aygıtı olmasını da doğurmuştur. Toplumun sınıfsal ayrımlarının istenilen şekilde yönetildiği hatta gerekirse minnet duygusunun devlete karşı yeniden pekiştirildiği bir hal almıştır. Althusser'in bakış açısına göre devletin ideolojik aygıtları, insanların ne düşündüğünü belirleyen yarı maddi bir varlığa sahiptir. Bunlar; dini

kurumlar, aile, eğitim kurumları, haberleşme gibi özel alanları kapsayan aygıtlardır. “*Kamusal alanda yer alan devletin baskı aygıtları ise ordu, adalet sistemi, hükümet, ıslahevleri gibi aygıtlardır.*” (McLennan, 2005, s.34) Sosyal çalışmanın da bu bakış açısı ile adalet sisteminde, yargı kollarında ve ıslahevleri gibi kurumlarda yer almasından dolayı devletin baskı aygıtı olarak görüleceği söylenebilir. Bunun yanı sıra sosyal çalışmanın muhatap aldığı sivil toplumda, yani özel alanda yaptığı etkiler dolayısıyla dini kurumlar, aile, eğitim kurumlarında devletin ideolojik aygıtlarıyla da yakından temas edildiği söylenebilir. “*Gramsci’ye göre ise devlet ve toplum iki ayrı kavram değil de iç içe geçmiş ilişkiler bütünüdür. Bu sebeple siyasi toplum; polis, asker, yasalar gibi baskı unsurlarını ve kaba kuvveti kapsarken; sivil toplum aile, eğitim, sendikalar gibi kültürel hegemonya unsurlarını kapsamaktadır.*” (Crehan, 2006, s. 152). Bu bakış açısına göre sosyal hizmet, devletin hizmet tek elinde olduğunda bir kaba kuvvet olarak ele alınabilirken, sivil topluma yaptığı doğrudan etkilerle kültürde dolaylı yoldan bir hegemonya yaratabilir.

Türkiye’de Sosyal Hizmet Kurumlarının Tarihi

Türkiye’deki sosyal hizmetin kökenleri, Osmanlı döneminden başlayarak anlamlandırılmaya çalışılacak olursa vakıf kültürünün yaygın olduğu dönemlerden itibaren faaliyetlerin gösterildiği söylenebilir. Vakıfların çoğunu padişah eşleri ve annelerinin kurması varlıklı kadınların hayır işleri ile insani yardım konularında ön plana çıkmaları sonucunu göstermektedir. O dönemde çoğunlukla kadın, anne ve şefkatli rolü ile tanımlandığından, otorite sahibi kadınların sosyal hayatta kendini vakıflar ile var ettiği görülmektedir. Bunlardan birine örnek olarak ise Himaye-i Etfal Cemiyeti ele alınabilir.

Himaye-i Etfal Cemiyeti

1. Dünya Savaşı sonrasında yetim ve öksüz kalan çocukların koruma altına alınması amacıyla yapılan yardımlar ve bu yardımların zamanla bir organizasyona dönüşmesi sürecinin ilk adımları 6 Mart 1917’de İstanbul merkezli Himaye-i Etfal Cemiyeti ile atılmıştır. 1908 yılında Dr. Fuad Bey’in Kırklareli’nde Balkan Savaşı sonrasında faaliyetlere başladığı bilinmektedir. 1917’de ise İstanbul merkezli bir örgütlenmeye dönüşmüştür. Cemiyet’in amacı küçük yaştaki çocuk ölümlerinin azaltılması ve yetim, öksüz çocukların sağlıklı gelişimini sağlamak, şiddet ve işkence görmelerini engellemektir. Himaye-i Etfal Cemiyeti merkezine bağlı çocuk yuvaları 1921-1939 yılları arasında Keçiören, Kırklareli, Afyon, Rize ve Niğde’de yer almıştır. İstanbul ve İzmir’in işgali üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üyelerinin girişimleri ile Ankara merkezli kurulan ikinci Himaye-i Etfal Cemiyeti ise 1921 yılında faaliyete başladı. Amaç savaşın geride bıraktığı çocukların korunması, fuhuşa sürüklenmesine engel olunması, sağlıklı büyümesinin sağlanması, gelişimini engelleyecek hizmetlerin gördürülmemesi, okullarda özen ve şefkat gösterilmesiydi. “*Cemiyetin gelirleri ise, üyelerin senelik ödemeleri, belediye ve hükümet dairelerinin gelirleri, düzenlenecek gezi, konferans, çiçek satışı vs. gelen katkılar, bağışlar, yardımlardır.*” (Şeker, 2020, s. 249). 1917-1983 yılları arasında bir sivil toplum kuruluşu olarak faaliyet gösteren devlet destekleri ve işbirlikleri olsa da devletin bir organı olarak çalışmayan Çocuk Esirgeme Kurumu; çocuklar, kadınlar ve özel gereksinimli kişiler adına hem devletten hem de vatandaşlardan gelen gelirler ile düzensiz olan sosyal yardımları bir sistematiğe bağlamış, yalnızca düzenli sosyal yardımın değil sosyal hizmet uygulamalarının yapıldığı kurumların da öncüsü olmuştur. Resmi Gazete’de yayımlanan ve halen geçerli olan 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu kapsamında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu 27 Mayıs 1983’te kurulmuş ve Başbakanlığa bağlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde Kadın Kimliği

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadının ve erkeğin kendine öz davranışları olacağı temeli ele alınarak yaşam pratiklerinde vereceği tepkilerin, alacağı sorumluluk ve hizmetlerin de farklı olacağı sonucuna varılmaktadır. Ataerkil düzende aileyi merkeze alan toplum bakış açısında kutsal olan

aile ve annelik kadının üzerine doğal bir görev olarak yüklenilir. Kadına doğuştan annelik ve yuva yapıcılık görevini yükleyen bu toplumsal yargı, onun duygusal davranacağına genellikle kamusal alanda aktif olamayacağını ve özel alanda evinin içinde üstleneceği görevlerle kısıtlı sayıda iş yapabileceğini var sayar. Bu bakış açısıyla kadın mümkün olduğu kadar iş hayatına girmemeli, girse bile bu evlenmesine ve anne olmasına engel olmamalı, ev işlerini ve kocasını ihmal etmemelidir. Erkek ise bu durumda kamusal alanda yer alıp ailesine ekonomik bir kazanç elde etmeli, ailenin düzenini ve disiplinini sağlayıcı kişi olmalıdır. Bu yolla toplumda kadınların kendini birer birey olarak yeterince var edemediği ve dezavantajlara sahip olduğu söylenebilir. Bu sebeple iş dünyasında, ekonomik hayatta, siyasette, hukuk sisteminde, teknolojiye, üretimde, eğitim kurumlarında geri planda durmasına sebep olabilmektedir. Kadınlar, bu bakış açısına göre eğer bir meslek yapılırsa genellikle koruma altında olacakları güvenli, ev yaşamına benzerlik gösteren genellikle çocuklar ve diğer kadınlarla bir arada olacakları, fiziksel güç, zeka gerektirmeyen karar verici olmadıkları yan işlerde çalışmak durumunda kalmaktadır. Bu görüş; kadınların doğum yapma yetilerini birer zayıflık olarak görmekte; kamusal alanda, iş yaşamında birer engel teşkil edecek anneliklerini veya anne olma ihtimallerini sürekli kadınların karşısına bir engel olarak çıkarmaktadır. Oysaki her bir insan birey olarak görülmeli, aile kurmadan veya ebeveyn olmadan hayatta var olmayacağı düşüncesine şüphe ile bakılmalıdır. İnsan hakları temelinde ele alınacak olur ise bu görüşe bağlı olarak herhangi bir kişi, sırf cinsiyetleri sebebiyle birinden yaşam, özgürlük, çalışma, beslenme gibi temel haklardan mahrum bırakılarak ayrımcılığa uğramaktadır. Bu durumda en önemli nokta ise yapılabirliklerdir. Bir kadın tüm imkânlar elinde dahi olsa eğitim alıp almamak, evlenip evlenmemek, anne olup olmamak konusunda hayatı hakkında özgür iradesiyle kararlar veremeyebilir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin olduğu her toplulukta kadınlar etraflarındaki erkeklerin hatta yaşadıkları ülkedeki karar vericilerin kurduğu sistemde var olmaya çalışacaklardır. Toplumsal cinsiyet kavramıyla ilişkili bir diğer kavramsa cinsiyet kimliğidir (gender identity). Cinsiyet kimliği, toplum tarafından atfedilen erkeklik ve kadınlık özellikleri olabilecekken, kişiler her zaman biyolojik cinsiyet tanımları ile cinsel kimliklerini aynı şekilde tanımlamıyor olabilir. Kadının toplumdaki yeri ve statüsü toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Yıllar boyunca şeytan, cadı, günah sebebi, namus, muhtaç korunması gereken bir yük olarak görülen kadınlar; kadın hareketleri, insan haklarının gündeme getirilmesi ve uluslararası bir konu olarak tartışmaya açılması oldukça ilerleme kaydedilmesine sebep olmuştur. Buna rağmen modern dünyada siyasete, sosyal hayata, iş yaşamına sembolik de olsa katılım sağlıyor gibi görünse de hala çoğu kadın, eğitim düzeyi fark etmeksizin sağlık sisteminden yararlanmak gibi hayati meselelerden kültür-sanat etkinliklerine ulaşmaya kadar pek çok imkâna yaklaşamamaktadır. Toplumda kadının statüsünü belirleyen en önemli faktörlerden olan eğitim, kadının ekonomik ve sosyal anlamda bağımsızlık kazanması, bilinçlenmesi ve özgürce kararlar verebilmesi için önem taşımaktadır. Kadının statüsü, toplumda kadınların sağlıklı beslenmeleri, sağlık hizmetinden faydalanabilmeleri, kararlarda söz sahibi olabilmeleri ve tam katılım, meslek ve eş seçimlerini kendilerinin yapabilmeleri, toplum yararına alınacak siyasal, ekonomik ve sosyal kararlarda söz sahibi olabilmeleri, şiddet görme ihtimallerinin ortadan kaldırılması hatta yaşam haklarını korunması konusunda da etkili olmaktadır. Toprak'a göre (2011) :

“Cumhuriyet’le birlikte tıp bilimi toplumsal mekânda özellikle iki alanı kuşatmıştı. Bunlardan biri öjenizmdi. Sağlıklı nesiller kadının sorumluluğuydu. Diğeri kadın ruhiyatıydı. Aile kutsaldı; kadın ancak aile normları içinde meşruiyet kazanabilirdi. Kadının bireyselliğinden söz etmek için çok erkendi. Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadındaki “ruhi bozukluk” tıp âleminin temel uğraşlarından birine dönüştü. Bu bozukluğun en bariz göstergesi intihardı.”(s. 40)

Türk toplumunda Cumhuriyet ile birlikte ortaya çıkan değişimler, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında oldukça geliştirici olmuştur. Hukuk yoluyla kadın haklarının getirilmesi sürece yayılmış gibi görünse de savaş sonrası ani ve köklü değişimler, henüz geçiş için hazır olmayan Türk insanında şoklar yaratmıştır. Bu sebeple bir süre sonra kadın haklarının gelişim süreci

gerilemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın kimliği özgürleşirken bir yandan da toplumun ve bu gelişmelere karşı olan erkeklerin ağır baskısını üzerinde hissediyordu. Bu baskı sonucu genç kızlarda ve kadınlarda intihar oranları artmaktaydı. Bir yandan özgürleşen kadın kimliği, bir yandan da annelik ve yuva yapıcılık özelliklerinin vurgulanmasıyla kadın, aslında kimliğini aramaya ve geliştirmeye devam ediyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında modernlik imajın en önemli simgesi olan kadına yeni nesillerin eğiticisi rolü bu dönemde güçlü bir şekilde yüklenmiştir. Savaş sonrası dönemde nüfusun azalması da nüfus artışı için gerekli politikaları doğurmuştur. Bu politikalar doğrultusunda kadınlara hem kamusal hayatın kapıları açılmış hem de anneliğin kutsallığı pekiştirilmiştir. Kurulan Cumhuriyet'in imajını üzerine çizdiği Türk Kadını, Orta Asya'daki eşitliğini ve yeteneklerini gösterme fırsatını tekrar yakalamıştı.

Sosyal Hizmet Kurumlarında İdeolojik Bir Sembol Olarak Kadın Kimliği

Önceki bölümde de bahsedildiği gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Türkiye'de kadın kimliği ve kadının toplumdaki yeri ve statüsü annelik, doğurganlık üzerinden gelişmiştir. Bu durumun sosyal hizmet kurumlarına yansımaları ise yine şefkatli, yardım sever Türk kadınına atfedilen sosyal yardım becerileri olmuştur. Türkiye'nin ilk sosyal çalışmacısı (social worker) olan Sabiha Sertel Amerika'da eğitim görmüş, sonrasında eşi ile birlikte çıkarttıkları "Resimli Ay" dergisindeki kadının sosyal hayattaki varlığı hakkında birçok yazı yayımlamıştır. İdeolojik semboller toplumda, kurumlarda, iletişimde, siyasal yapılarda, ekonomide, uluslararası ilişkilerde, medyada karşımıza kaçınılmaz olarak çıkmaktadır. Bir ideolojik sembol olarak aile ve evlilik kadın üzerinde doğurganlık yetisi dolayısıyla bir baskı oluşturmuştur. Bir zayıflık olarak görülen doğurganlık kadınların kamusal hayattan, iş yaşamından, eğitimden uzak kalmasına sebep olmuş anneliğini ön plana alması beklentisini ortaya çıkarmıştır. Evlenme, kız isteme, nişan yapma, kına töreni gibi gelenekler birer sembol olarak ele alındığında kadınların ailelerinden –bazen de başlık parası eşliğinde- istenilmesiyle bir meta olarak görülmesi geleneğin bir parçası olmuştur. Nişan yaparak taraflar birbirlerine olan güvenlerini test eder ve evlilik yolunda provalar yaparlar. Kına gecesi ise kadınların anne babasıyla olduğu haneden gittiği için üzülmesinin ve ağlamasının beklentisi söz konusu olan etkinliklerdir. Kadından hem yasta olması hem de yeni kuracağı hane için oyunlar oynayıp kendini hazırlaması beklenir. Evlilik sırasında ise geleneksel bakış ile en önemli noktalardan biri bekâret olarak görülür. Tüm bu süreçler kadının toplumda var olduğu statüyü açıkça göstermektedir. Evlilik sembolü kadının cinselliği ve doğurganlığı üzerine kurulmakta ve evlilik sonrasında da bu sürdürülmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık kapsamında değerlendirildiğinde kadınlardan evlenmenin hemen sonrasında beklenen annelik ve erkek çocuk dünyaya getirilmesinin toplum tarafından kadına bir statü yüklediği pek çok saha araştırmasında ortaya konulmuştur. Himaye-i Etfal Cemiyeti sonrasında devletin bir organı olarak hareket etmeye başlayan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun sosyal hizmetlerin kökenini oluşturmasının yanı sıra öncelikle yetim ve öksüz şehit çocuklarını korumak ve gelişimleri hakkında katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Zamanla genişleyen hizmet alanı engelli, yaşlı, dul kadınlar, göçmenlerle, hastaları da kapsayacaktır. Günümüzde hak temelli gerçekleştirilen sosyal hizmetler, toplumlarda ekonomik, sosyal, siyasal anlamda kişiler arası fırsat eşitliğinin sağlayacak hizmetlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda sosyal hizmet kurumlarının kadın imajı üzerinden tanıtılması incelenecek olursa kurumlarda dağıtılan sevgi pulları, kartpostallar, broşlar, milli piyango biletleri, yardım geceleri için çıkarılan afişler ve biletler üzerinde şefkatle kollarına çocukları saran kadın kimliğinin vurgulandığı görülür.

Resim 1: Kartpostal Ön Yüzü

Resim 2: Kartpostal Arka Yüzü

Himayet-i Etfal Cemiyet'ine ait kartpostal, kişilerin satın alıp kullanacakları bir biçimde hazırlanmıştır. Cemiyet'in sembolünde kırmızı yıldız ve ay görülmektedir. Kartpostalın arka yüzünde ise sevgi ile kollarını açmış bakım görevlisi gülümseyerek çocuklara şefkat göstermektedir. Çocuklardan bazıları, heyecanla bazıları şaşkınlıkla çoğu görevliye yönelik bir vücut pozisyonu almışlardır. Modern giyimli çocukların kızılı oğlanlı bir arada olması da dönemin şartları düşünüldüğünde dikkat çekmektedir. Bazılarının çıplak ayaklı olduğu görülür bu durum yardıma muhtaç ve kimsesiz olduklarını temsil ediyor olabilir. Altında yer alan notta ise yapılan yardımlar sayesinde yetim çocukların artık ağlamayacağı ve yüzlerinin güleceği ifade edilerek yardımların yapılması teşvik edilmektedir.

Resim 3: Bronz Madalya Ön Yüzü

Resim 4: Bronz Madalya Arka Yüzü

Bağışlar için hazırlanmış bronz madalyanın bir yüzünde Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin adı bitkisel bir motif ile birlikte görülür. Diğer yüzünde ise kucağında çıplak bir bebek ile arkasından güneş doğan kadın tasvir edilmiştir. Kadın figürü, tam karşıya büyük bir gururla bakmaktadır ve üzerinde uzun bir elbise vardır. Ayakları çıplaktır ve diğer elinde de Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin sembolünün bulunduğu bir görsel tutar. En üstte ise yine cemiyetin isminin kısaltması vardır. Madalyadaki görselin genel kompozisyonuna bakılacak olursa bir sembol olarak kurtarıcı, koruyucu ve güçlü kadın Cumhuriyet'e doğan bir güneş gibidir, bu güneş cemiyeti temsil etmektedir.

Resim 5: Annenin Kitabı Kapak

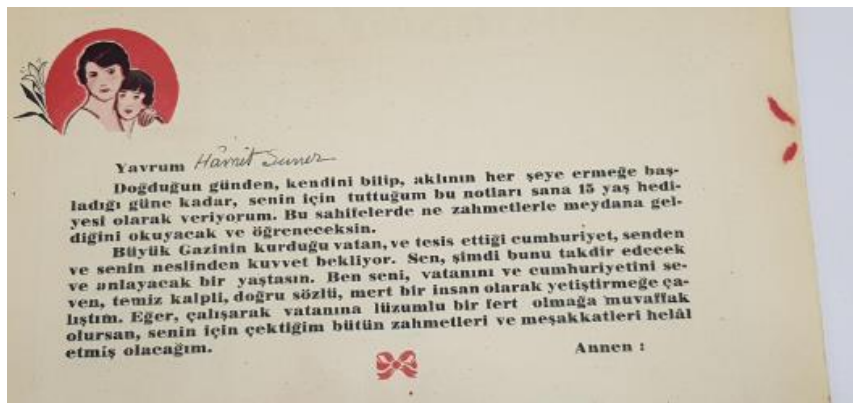
Resim 6: Annenin Kitabı İlk Sayfa

Yeni anne olacak kadınlar için çocuklarını takip etmek amacıyla basılmış olan “Anne Kitabı”nın satın alındığı bağış ile kimsesiz çocuklara kıyafet desteğinde bulunulmaktaydı. Kitabın adının anne kitabı oluşundan kapak fotoğrafında bebeğini emziren anne görseline kadar her detayıyla anneliğin kıymeti vurgulanmıştır. Himaye-i Etfal sembolü burada da vurgulanmaktadır. Bir kız ve bir oğlan silueti oynarken görülür. Çocuklar giyimleriyle ve duruşlarıyla dönemin etkilerine uyumlu modern yaşamın göstergesi olmuşlardır. İlk sayfada ise Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin yıldızının önünde resmedilmiş olan bir oğlan diz çökmüş gölgesine bakmaktadır. Verilmek istenen ifade bağışlar sayesinde bir çocuğun daha mutlu olduğu ve gelişimine katkıda bulunulduğudur. Sırtını yıldız sembolüne dayamış ayağa kalkmış olsa da küskün bakışları ve güvensiz duruşu ile görenler için aslında bir acıma hissi uyandırmak amaçlanır. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi bu süreçte “düşkün” olarak görülen yetimler ve ihtiyaç sahibi çocuklara sanki birer lütuf veriliyormuş gibi bir algı oluşturularak görselleştirilmiştir. Gün geçtikçe devletlerin bu politikaları yerini daha sistematik vakanunlarla desteklenen bir hak temelli politika anlayışa bırakmıştır.

Resim 7: Annenin Kitabı Önsöz

Kitabın muhatabı olarak düşünülen kadınlara hitaben Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından bir önsöz eklenmiştir. Bu önsözde, M. Kemal'in tavsiyelerinden bahsedilir ve "Büyük Gazi" sıfatı kullanılır. M. Kemal'in tavsiyelerinden bahsedilirken genç Türk Kadınına yeni nesli büyütmesi adına beklentilerde olduğundan bahsedilmiştir. Kitabın kullanım amacını çocuğun gelişimi hakkındaki bilgilerinin yazılacağı bir not defteri olarak tasarlandığı ifade edilmiştir ve iyi dileklerle son bulmaktadır. Öncelikle hitabenin "Genç Türk Annesi!" olarak başlaması, dönemin nüfus politikasının da etkisi ile genç yaşta anne olmaya ve onunla bire bir ilgi ve şefkatle ilgilenilmesine özendirilmiştir. Bunun yanı sıra kimsesiz çocukların varlığı hatırlatılıp özellikle kadınların çocuklarına sahip çıkıp sevgi duyması istenmektedir. "Bir gün sizin de çocuğunuza yardım edebiliriz" hissiyatını verip aslında kendi çocukları üzerinden bağış yapmaları teşvik edilmiştir. "Büyüterek yetiştireceği yavru, bu Büyük Cumhuriyetin temellerini kuvvetlendirmek ve sağlamlaştırmak gibi ağır bir vazifeyi omuzları üzerinde taşıyacaktır." ifadesinde ise Cemiyet, hem onu yetiştirme sorumluluğundaki annenin hem de gelecekte ülkenin bir ferdi olacak bebeğin büyük bir görevi olduğu algısını baskılamaktadır. Çocuğun ahlakı ve terbiyesinden bahsederken de yine olumsuz bir sonuç doğacak olursa bundan annenin sorumlu olacağı algısı oluşturulmaktadır. Bu sayfadaki görselde de yine bebeğini emziren bir kadın resmi görülür. Bu resimdeyse sanki çocuğun annesiyle ayrılmaz bir bütün olduğu imgesi ortaya koyulmuş olabilir.

Resim 8: Annenin Kitabı Hitap

Kitabın giriş sayfalarından birinde ise bu defa da anneden çocuğuna yazılmış gibi hazır bir metin görülür. Bu sefer daha büyük bir oğlan annesi ile birlikte tam karşıya bakarken resmedilmiştir. Aitlik hissi uyandırmak amacıyla isimlerinin de yazılacağı boşluklar eklenmiştir.

Bu metinde de kitabın amacından kısaca bahsedilir. İfadelerden anlaşılacağı üzere on beş yaşına kadar kullanılacak olan bu kitap, o yaşlara kadar çocuğun annesiyle güçlü bir bağı olacağı ve onun bakımından sorumlu olacağı anlamını ortaya koymaktadır. İkinci paragrafta da yine Büyük Gazi'nin öğütlerine yer verilmiş ve üzerine düşen görevi yerine getireceğine dair söz vermiş olan annenin, sözünü yerine getirdiği şimdi sıranın çocukta olduğunu anlatan vefa ifadeleri yer alır. Vatana hayırlı bir evlat olması öğütleri verilir. Son kısımda ise bu görevleri yerine getirdiği takdirde annesinin çektiği zahmetleri ona helal edeceği eklenmiş, yine bir ahlak beklentisi içinde çocuğun annesi ve vatana karşı borçlu olduğu algısına vurgu yapılmıştır. Kitabın on beş yaşına kadar kullanılacak olması çocuk gelişim evreleri açısından dönemin modern bilimine yönelik bir bakışı olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra kitabın çocuk hakkında olmasına rağmen adının anne kitabı olması yine çocuğun anneye ait bir esermiş gibi metalaştırdığı söylenebilir. Bunun kanıtı olarak da on beş yaşında çocuğa hediye edilmiş tüm gelişim evrelerinin notları olarak bu defter ortaya konmuştur.

Resim 9: Annenin Kitabı “Nasıl Doğdun?” Bölümü

Bu bölümde anne, heyecan dolu doğum sürecini anlatırken evladı için neleri göze aldığı, çektiği zorluklar bu bölümde anlatır. Bu ifadeleri okumak çocuk için yine ahlaklı olmasını teşvik edecek, annesine karşı bir borç, vefa hissetmesini amaçlayan bir bölümdür. On beş yaşındaki çocuk annesinin çektiği zorlukları ve heyecanları okurken görülmesi istenen bir diğer imge ise sağlıklı bir kadının kucağındaki çıplak bir bebek resmidir. Resmin yanında sağlık malzemeleri de eklenmiştir. Bu da hastane ortamında modern yöntemlerle yapılan doğumu ifade etmektedir. Sağlıklı kadın yine büyük bir gururla bebeği kavramış karşıya bakmaktadır. O döneme kadar görsellerde, sağlık alanında kadınların yer almayı sebebiyle gelişimlerin ifade edilmesi açısından bu tip görsellerin eklenmiş olması doğal olmakla birlikte hayırseverlik, yardım, sağlık gibi meslek alanlarında daha çok kadınların işi gibi görülmesi algısını da desteklemiştir. Kitabın devamında aile fertlerinin de olduğu bir soy ağacı yer alır. Bu da yetim çocuklara bağlı yapılması için satın alınan bir kitapta olması, kitabın sahibi olacak çocuğun yetim çocuklar hakkında “anormal” algılamasına yol açabilmektedir. Bu kısımda da acıma ve yardımseverlik gibi duygular pekiştirilmek istenmiş olabilir. O dönemde istenen anne-baba ve çocuklardan oluşan sağlıklı ailede yetişmiş çocukların varlığını teşvik etmektir. Fayda sağlanacağı düşünülen bu teşvikle yine o dönemde çokça öksüz, yetim çocuk veya dul kalmış kadınların olduğu parçalanmış ailelerin sıkça görüldüğü dönemle aynıdır. Bu sebeple “normal-anormal” aile tanımı kolayca yapılmış olur ve devlet tarafından beklenen davranış biçimlerinin kadınlara açıkça yöneltilmiş olduğu söylenebilir. Kitabın son sayfasında ise yine anneden çocuğa yöneltilmiş bir metin yer almaktadır. Metinde anne çocuğuna kimsesiz çocuklardan bahsetmekte ve annesinin kıymetini bilmesi gerektiği ve çektiği zorlukları bu kitapla öğrendiği gibi ifadeler yer almaktadır. Çocuğa kimsesiz çocuklardan farklı ve üstün olduğu fikri verilirken sonrasında ise vatana hayırlı bir evlat olması daima Himaye-i Etfal Cemiyet’ine destek olmasının da

kendisine ait bir borç olduğunu, yardımlarını esirgememesi gerektiğini öğütler. Bahsedilen kitap özelinde konu çocuk gelişimi ve aile olmasına rağmen görünmez bir aile bireyi olan “baba”dan ne çocuk bakımı ne de yetiştirilmesi konusunda katkıları olup olmadığından bahsedilmemektedir. İdeoloji tarafından bu içerikler ele alındığında babaya böyle bir görev dahi yüklenmemektedir. Dönem şartlarına göre anne evlatlarıyla ilgilenmeli, baba ise kamusal alanda onları geçindirecek parayı kazanmalıdır. Karşılıklı emeklerin verildiği ailede, kadın çocuğuna ve vatanına ahlaklı ve vefalı bir evlat yetiştirmek için borçlu iken bu sorumlulukta tek başına olduğu algısı oluşmaktadır. Her ne kadar eşitlikçi bir döneme girilmiş, kadın hakları alanında çokça gelişimler kaydedilmiş olsa da kadının uygulamada yeri yine ev içinde konumlandırılmıştır.

Resim 10: Şefkat Pulları

Resim 11: Şefkat Pulları

Şefkat pulları, Himaye-i Etfal ve Hilal-i Ahmer gibi hayır kurumları için satılırdı. Mektup ve telgraflarda kullanılan pullar işlevsel olması sebebiyle kolaylıkla satılabilir malzemelerdi. Görsellerde betimlendiği üzere şekil 10’da yeni doğmuş bir bebek ve sağlıklı olduğu düşünülen beyaz gömleli bir kadın görülür. Şekil 11’de ise çocuğu besleyen bir görevli vardır. İki görselde de şefkatli kadın imgesi sürdürülmektedir. Pulların adının da şefkat pulları olması bu görüşü desteklemektedir.

SONUÇ

Sosyal hizmet (social service), kökeni dolayısıyla insani yardıma dayanan, ilişkiler ağı ile ilgilenen, birey ve toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Geçmişten günümüze ailede, akrabalık bağlarında, kabilelerde, topluluklarda, milletlerde, devletlerde, uluslararası; sivil, siyasi, dini birliklerde var olmuş, insan ilişkilerinin ve organizasyonların gerçekleştiği her alanda ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak amacıyla faaliyet göstermiştir. Sosyal hizmetin kurumsallaşması ise yapılan hizmetin bir sistematığe bağlandığı, kanun ile sınırlandırıldığı ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak adına kendini yenileyip geliştirdiği organizasyonlar ve akademi eğitimi alan meslek elemanlarının yetişmesi ile sürdürülmüştür. Sosyal çalışma, gönüllülük esaslı düzensiz faaliyetler halinde iken bilim temelli yapılan bir sistematığe dönüşmüştür. Sosyal devlet anlayışı ve refah sistemlerinin gelişimiyle dünyada doğan ihtiyaçların karşılanması amacıyla doğmuş bilimlerden bir tanesidir. Sosyal çalışma (social work) biliminde; birey çevresi içinde ele alınır, etrafındaki bütün uyarıcıların etkisi olduğu kabul edilir. Çevresi içinde birey; aile, eğitim, politik, mal ve hizmet, istihdam, din, sosyal hizmet sistemleri gibi sistemlerin içinde yer alır. Sosyal çalışma, bilgi beceri, değer temelinde mikro, mezzo ve makro düzeyde

değişim, problem çözme gibi konularda bireyle çalışır. Gönüllülük faaliyetlerini kapsayan sosyal hizmet (social service) de bir disiplin olan sosyal çalışma (social work) da Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" ve Gramsci'nin "kültürel hegemonya" kavramları ile yakından ilişkilidir. Devlet yoluyla değil, kişiler tarafından verilen bir hizmet bile olsa sosyal hizmet ve bunun yanı sıra sosyal çalışma devletin ideolojik aygıtlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Althusser'in aslında devletin ideolojik aygıtları olarak ele aldığı sistemler sosyal hizmetin de üzerinde çalıştığı sistemlerdir. Gramsci'nin kullandığı kültürel hegemonya kavramının ise aslında sosyal çalışma uygulamasının kendisi ve sistemler içinde ideolojik bir yol gösterici olduğu söylenebilir. Özellikle sosyal uyumla ilgili çalışılan konularda sosyal çalışma, toplumda hâkim olan hegemonyaya dolaylı olarak hizmet etmiş olur. Bu bağlamda kadın kimliğinin konumu ise yine toplumdaki hâkim hegemonya olan ataerkil sistemden doğan Cumhuriyet'in ilk yılları ile birlikte gelişim gösteren Himaye-i Etfal Cemiyeti, dönemin kadın kimliği algısını yansıtan görsel materyaller üretmiştir. Yeni neslin yetiştiricisi olan Cumhuriyet'in Türk kadını, bir ideolojik sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet tarafından kadınların üzerine yüklenen sorumluluk toplumda yansımalarından biri de bu dönemdeki sosyal değişimler sonucunda verilere ve araştırmalara göre genç kadın ve kızlarda intihar oranının arttığı görülmektedir. Aile ve çocuk bakımı adına bağış toplanması amacıyla üretilen materyallerde kadın imgesi çokça görülürken, baba ve erkek imgesi neredeyse hiç görülmez. Bu durum ailenin anne-baba ve çocuklardan oluşan bir kurum olması dolayısıyla bir eksikliği karşımıza çıkarmaktadır. Günümüz Türkiye'sinde ve birçok kendini gelişmiş olarak tanımlayan ülkede bile kadın-erkek eşitliğinde, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkta, kadına yönelik şiddette problemlerinin hala devam ettiği ve kronikleşmiş toplumsal yapı bozukluklarının düzene sokulamadığı görülür. Tüm bunlarla mücadele etmek adına sosyal çalışma gibi topluma yakından etkide bulunan mesleklere devletler tarafından destek verilmesi ve yetki-sorumluluk sınırları içerisinde geliştirici rollerinin devam ettirilmesi kamu yararına olacaktır.

KAYNAKÇA

- Anonim, *Çocuk Esirgeme Kurumu Şefkat Pulları*. E.T.: 13.01.2023, [https://www.gokcekoleksiyon.com/kategori/cocuk-esirgeme-kurumu.\(Resim10-11\)](https://www.gokcekoleksiyon.com/kategori/cocuk-esirgeme-kurumu.(Resim10-11))
- Anonim, *Himaye-İ Etfal Cemiyeti Annenin Kitabı*. E.T.: 13.01.2023, [https://www.egemuzayede.com/urun/2068502/turkiye-himaye-i-etfal-cemiyeti-madalya-bronz-madalya-cap-3-cm.\(Resim5-9\)](https://www.egemuzayede.com/urun/2068502/turkiye-himaye-i-etfal-cemiyeti-madalya-bronz-madalya-cap-3-cm.(Resim5-9))
- Anonim, *Himaye-İ Etfal Cemiyeti Nadir Kartpostal*. E.T.: 13.01.2023, [https://www.bayrakmuzayede.com/himaye-i-etfal-cemiyeti-nadir-kartpostal.html.\(Resim1-2\)](https://www.bayrakmuzayede.com/himaye-i-etfal-cemiyeti-nadir-kartpostal.html.(Resim1-2))
- Anonim, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Madalya Bronz*. E.T.: 20.12.2021, [https://www.egemuzayede.com/urun/2068502/turkiye-himaye-i-etfal-cemiyeti-madalya-bronz-madalya-cap-3-cm.\(Resim3-4\)](https://www.egemuzayede.com/urun/2068502/turkiye-himaye-i-etfal-cemiyeti-madalya-bronz-madalya-cap-3-cm.(Resim3-4))
- CREHAN, K. (2006). *Gramsci Kültür Antropoloji*, [(Ü. Aydoğmuş, çev.)]. İstanbul : Kalkedon Yayınları.
- ÇELİK, R. & KARAKAYA, E. (2020). Osmanlı'da Vakıf Kuran Hayırsever Hanım Sultanlar. [(R. Çelik, Ed.)] İçinde, *Sosyal Hizmet Tarihi*, (s.239-253). Ankara : Grafiker Yayınları.
- EREŞ, F. (2006). Türkiye'de Kadının Statüsü ve Yansımaları. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (19), s.40-52.

- ERGÖNÜL, E. & KOCA B. (2017). Erken Cumhuriyet Dönemi Resimlerinde Kadın İmgesi: Modernleşme ve Milliyetçilik. *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 10 (20), s.761-786.
- McLELLAN, D. (2005). *İdeoloji*, [(B. Yıldırım, çev.)]. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZDEMİR, U. (2019). *Psikiyatrik Sosyal Hizmet*. Ankara : Nobel Yayınlar.
- SOYDAN, A. (2013). Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940), *Yakın Dönem Türk Araştırmaları Dergisi* (1), s.269-287.
- ŞEKER, K. (2020). Himaye-i Etfal Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu (1917-1981). [(R. Çelik, Ed.)] İçinde, *Sosyal Hizmet Tarihi* (s.329-369). Ankara : Grafiker Yayınları.
- TOPRAK, Z. (2011). Sosyologların ve Psikiyatrist Hekimlerin Farklı Yorumları: Erken Cumhuriyet Genç Kız-Kadın İntiharları. *Toplumsal Tarih Dergisi* (212), s.40-48.